

**Збарський В.К., Бабієнко М.Ф.,
Кулаєць М.М., Синявська І.М., Хоменко М.П.**

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано

Міністерством аграрної політики та продовольства України
як навчальний посібник для підготовки фахівців ОКР «бакалавр»,
«магістр» напрямів та спеціальностей галузі знань 0305
«Економіка та підприємництво» у вищих навчальних закладах
II-IV рівнів акредитації

**Київ
«Агроосвіта»
2013**

УДК 330.101:631.1(075.8)
ББК 65. 9 (2 Укр) 32
Е45

Грифи надано Міністерством аграрної
політики та продовольства України
(лист від 25.10.2012 № 37-128-13/20207)

Рецензенти:

Кропивко М.Ф. – доктор економічних наук, професор, академік НААН (ІНЦ «Інститут аграрної економіки»);

Непочатенко О.О. – доктор економічних наук, професор (Уманський національний університет садівництва);

Горьовий В. П. – доктор економічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України).

Е 45 **Економіка** сільського господарства : навч. посіб. / [Збарський В.К., Бабієнко М.Ф., Кулаєць М.М., Синявська І.М., Хоменко М.П.] ; за ред. проф. В.К.Збарського. – К. : Агроосвіта, 2013. – 352 с.
ISBN 978-966-2007-72-5

Висвітлено основні проблеми та закономірності розвитку аграрного сектору економіки України в умовах реформування відносин власності на землю та майно. Опрацьовано економічний механізм забезпечення дії закону вартості в усіх галузях і сферах агропромислового комплексу.

Визначено заходи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва на основі його кооперації, інтеграції та інтенсифікації. Запропоновано шляхи подальшого розвитку всіх форм господарювання на селі.

Для слухачів системи післядипломної освіти та студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за програмами підготовки спеціалістів і магістрів фахових економічних спрямувань. Посібник може бути корисним для аспірантів та викладачів економічних спеціальностей.

УДК 330.101:631.1(075.8)

ББК 65. 9 (2 Укр) 32

ISBN 978-966-2007-72-5

© Збарський В.К., Бабієнко М.Ф.,
Кулаєць М.М., Синявська І.М.,
Хоменко М.П., 2013

ВСТУП

Головним завданням аграрного сектору економіки України є забезпечення продовольчої безпеки країни, задоволення потреб населення в продуктах харчування на основі раціональних норм споживання за рахунок власного виробництва та ефективного використання експортних можливостей збуту продовольства.

Частка аграрного сектору у валовому внутрішньому продукті країни становить 11-12%, що більше, ніж металургії, машинобудування і будівництва разом узятих. Визначальним є соціальне значення сектору як економічної бази для забезпечення життєдіяльності третини населення країни та незамінного виробника продуктів харчування і сировини для промисловості. Одне робоче місце в аграрному секторі дає змогу організувати близько 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня вартості продукції – одержати понад 12 гривень продукції в інших галузях. Сільські території є місцем оздоровлення жителів країни, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій.

Україна належить до країн з найнижчим рівнем державної підтримки умов відтворення у аграрному секторі з розрахунку на 1 га ріллі. Значна частина працездатного населення витісняється з сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства. За межею бідності перебуває майже кожне п'яте сільське домогосподарство, частка селян із доходами нижче прожиткового мінімуму становить понад 50%. Інвестиції на розвиток соціальної сфери села становлять лише 7,6 млрд грн на рік, що набагато нижче потреби в них.

Призупинення негативних руйнівних процесів можливе лише за умови ефективного функціонування соціально орієнтованого аграрного сектору, який забезпечує зайнятість більшості сільських жителів і є основним джерелом їхніх доходів та надходжень у місцеві бюджети. Тому місією аграрного сектору є забезпечення продовольчої безпеки країни, введення України до найбільш розвинених в аграрному відношенні країн світу та створення економічної бази для підвищення добробуту сільських жителів та розвитку сільських територій.

Ця важлива місія може бути виконана лише за умови розширеного відтворення у сільськогосподарському виробництві. Однак, нині село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни – через відтік капіталу – з села щорічно вимивається понад 60 млрд гривень. Це не дозволяє здійснювати техніко-технологічне переоснащення сільського господарства, достойно оплачувати працю людей, відбудовувати соціальну сферу се-

ла. Аграрний сектор нині залишається переважно збитковим, а обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття відтоку капіталу.

Разом з тим ресурсний потенціал аграрного сектору, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, невичерпані. Раціональне використання існуючого потенціалу можливо забезпечити за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективної науково-технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово-кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

Основною метою реформування аграрного сектору як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки країни та міцну основу соціально-економічного розвитку українського села.

Основним змістовним завданням розвитку сучасного агропромисловництва є необхідність забезпечення докорінних змін у суспільному ставленні державних, політичних, громадських структур до сільськогосподарського виробництва і українського села як визначального чинника зростання національної економіки країни.

Українське село – це не тільки виробництво аграрної продукції, це – соціально-економічний уклад нації, це – спосіб життєдіяльності третини населення держави. В Україні історично склалося, що селянство було і залишається носієм моралі, національної культури, забезпечення здорового способу життя країни.

Ці положення покладено в основу обґрунтування пріоритетного розвитку та перспективної структурної побудови аграрного виробництва, спрямовуючи їх на постійне забезпечення продовольчої безпеки країни.

Саме тому вищим національним пріоритетом для України повинно стати створення ефективного аграрного сектору економіки, який здатний забезпечити високий рівень життя населення і конкурентоспроможність виробленої продукції.

МОДУЛЬ 1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

ТЕМА 1. РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

1.1. Сутність та проблеми функціонування аграрного сектору

В умовах активного залучення України до світових процесів глобалізації особливої уваги набувають аспекти стратегії розвитку аграрного сектору економіки. У цьому контексті актуальним є питання економічного та соціального розвитку сільських територій та його виробничо-соціального осередку – села. Нині необхідно здійснити структурні зрушення галузевої, просторової та функціональної системи, які забезпечать раціональне використання економічного потенціалу аграрного сектору і будуть основою соціального розвитку сільських територій.

Аграрно-продовольча наукова концепція (доктрина) має базуватися на чітко сформульованих і ретельно визначених категоріях, поняттях і показниках. При цьому насамперед необхідно уявити такі невід'ємні складові доктрини, як визначення поняття аграрний сектор та продовольча безпека країни.

Поняття аграрний сектор часто зводиться до суто сільськогосподарського розуміння і трактування. У широкому розумінні нині існують споріднені поняття, які характеризують той чи інший бік одного й того самого об'єкта вивчення. До їхнього складу належать: сільське господарство, аграрне виробництво, сільськогосподарське виробництво, агропромисловий комплекс, аграрний сектор економіки. Використання їх не за прямим призначенням призводить до підміни цих понять.

Поняття *сільське господарство* трактується як галузь народного господарства, яка виробляє сільськогосподарську продукцію, включає рослинництво і тваринництво та первинну переробку продукції. Ця галузь забезпечує потреби населення в продуктах харчування і сировині для текстильної, взуттєвої, парфумерної і харчової промисловості, проте не охоплює всіх складових предмета економіка аграрного сектору.

Агропромисловий комплекс (АПК) сформувався на основі міжгосподарської кооперації і відображає форму об'єднання аграрних і промислових галузей та їхніх підприємств на базі налагодження пе-

реважно прямих зв'язків. До складу АПК входять три основні сфери: 1) виробництво засобів виробництва для сільського господарства та його виробниче обслуговування; 2) власне сільське господарство; 3) заготівля, переробка, зберігання, транспортування і збут сільськогосподарської продукції. У ринкових умовах виявляється висока ефективність прямих інтеграційних зв'язків між окремими підприємствами другої і третьої сфер, проте виробнича кооперація з підприємствами першої сфери, практично не розвиваються, а необхідні взаємовідносини здійснюються опосередковано – через ринки.

Поняття *аграрний сектор* – це частина економіки країни, що виробляє продукти харчування та сировинні матеріали, для внутрішнього споживання або на експорт, де переважає населення, зайняте сільськогосподарською працею. Проте і таке визначення концентрованого поняття предмета дослідження потребує уточнення. Охарактеризуємо складові предмета: *Аграрний* [лат. agrarius] – 1) земельний, що належить до землеволодіння і землекористування; 2) характеризується переважанням сільськогосподарського виробництва над промисловим. *Сектор* – частина народного господарства, що має певні економічні і соціальні особливості. Поняття *економіка* в цьому випадку стосується господарської і фінансової діяльності, тобто стану діяльності підприємств та організацій регіону.

Аграрний сектор включає всі аспекти: форми власності і господарювання; виробничі, господарські, управлінські, трудові та соціальні відносини; розподіл результатів господарської діяльності; переплетіння поселенського і господарського укладів на селі. Взаємозв'язок і взаємозалежність елементів системи аграрного сектору відображені на рис. 1.1.

Важливим осередком аграрного сектору економіки є *аграрне виробництво* – це, з одного боку, комплексний процес створення матеріальних благ, який охоплює його продуктивні сили і виробничі відносини, а з іншого – соціально-економічна система як одна із найважливіших підсистем всього господарського комплексу країни. Головним компонентом цієї системи виступає людина, що й визначає її соціальну сутність. Оскільки аграрний сектор функціонує заради людини, то для оцінювання його рівноважного стану використовується система соціально-економічних показників, які відображають реалізацію інтересів, ціннісні орієнтири працівників.

Процес *аграрного виробництва* – це процес створення необхідних для суспільства продуктів на основі розвитку живих організмів в конкретних природно-економічних умовах. Основний зміст *аграрної праці* – комбінування способів і методів позитивного впливу на конкретні умови, постійний пошук найбільш сприятливих шляхів розвитку живих організмів.

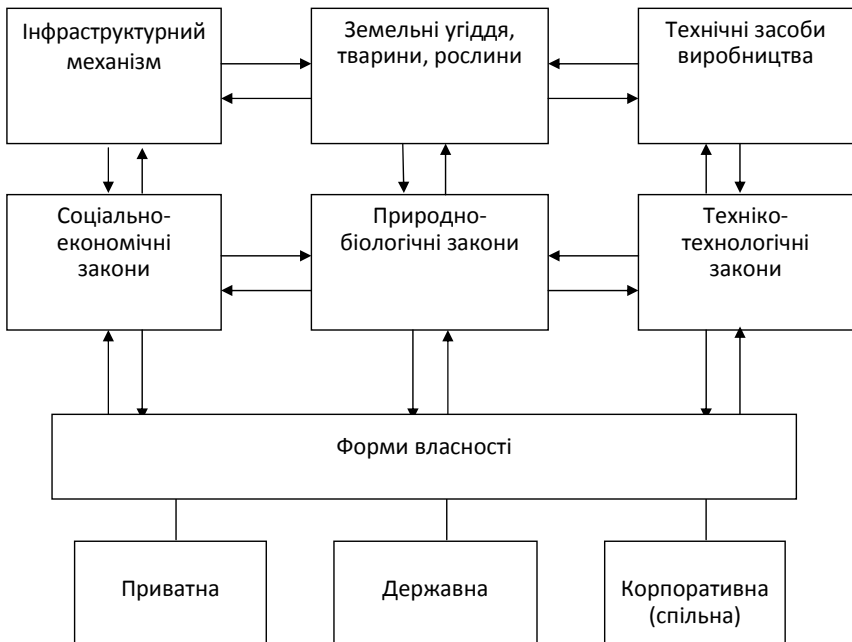

Рис. 1.1. Основні елементи системи аграрного сектору

Аграрний сектор являє собою поєднання аграрного виробництва і розвитку сільських територій, де переважає сільське населення. Він охоплює земельну, господарську і поселенську складову, яка покликана забезпечити соціальний розвиток сільського поселення. Отже, навіть комплексна механізація аграрного виробництва не може призвести до відчуження людини від землі, природного фактора, не привносить у аграрний сектор промисловий (заводський) принцип організації праці і виробництва. Тому сутність аграрного сектору є збереження особливого інтересу селянина до предмета своєї праці, а отже, виникає об'єктивна необхідність у професійному вивченні цього предмета суб'єктом господарювання.

За роки незалежності на селі здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, створено організаційно-правові структури ринкового спрямування на основі приватної власності на землю та майно: індивідуальної, сімейної та колективної форм організації праці. Внаслідок паюван-

ня земель майже 7 млн селян стали власниками сертифікатів на земельну частку (пай), середній розмір якої становить 4,1 га. З них майже 60% вже оформили державні акти замість сертифікатів. Майнові свідоцтва на суму 20,9 млрд грн отримали майже 5 млн селян.

АПК стає осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість. Економіка країни дедалі більше повертається до потреб села. Ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання. Україна зацікавлена в поглибленні співпраці з країнами ЄС у питаннях модернізації та розвитку АПК, його інтегрування в європейський агропромисловий простір.

Водночас у розвитку агропромислового комплексу залишається низка дуже складних проблем, які не лише перейшли у спадок від старої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у його реформуванні, недостатній послідовності у їх здійсненні. До зазначених проблем належать такі.

Деформації структури виробництва. У 2011р. понад 50% валової продукції сільського господарства вироблялося в господарствах населення. Проте ці господарства знаходяться на найнижчому рівні суспільної організації виробництва: через малі розміри вони є консервативними щодо науково-технічного прогресу і сучасної організації агробізнесу, не здатними формувати мінімально необхідні товарні партії стандартизованої продукції, яких потребує внутрішній і особливо зовнішній ринки. У цьому секторі економіки надзвичайно важливе кооперування. Обсяги виробництва продукції господарств населення займають нині домінуюче місце у загальному обсязі аграрного виробництва картоплі, овочів, молока, плодів і ягід України.

Низька ефективність сільськогосподарських підприємств. Прибуток від діяльності сільгосп підприємств у 2011 р. становив 25,9 млрд грн, що майже у п'ять разів більше, ніж у 2008 р. Однак частка збиткових підприємств ще досить суттєва – 16,6%. Важливо, що галузь тваринництва із хронічно збиткової вийшла з прибутком у 2603,3 млн грн та рівнем рентабельності у 13,0%.

Нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, особливо меліорованих, зниження родючості земель внаслідок недостатніх природоохоронних та агротехнічних заходів.

Критична зношеність основних засобів виробництва. Рівень зношеності тракторів становить понад 70%, комбайнів – від 70 до 98%. Значна частина техніки застаріла не лише фізично, а й морально.

Знос основних засобів у 10-15 разів перевищує їхнє оновлення. На селі інтенсивно проходить процес деіндустріалізації виробництва.

Деформації цінкових пропорцій – це диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, які споживаються в аграрному секторі. Внаслідок цього виробничий потенціал катастрофічно знижується, існуюча матеріально-технічна база старіє і занепадає. Такий стан є результатом помилок, допущених в економічній стратегії держави.

В умовах обвальної лібералізації ціни на промислові товари і послуги обслуговуючих сфер зростали значно вищими темпами, ніж на сільськогосподарську продукцію. Як наслідок сільське господарство щорічно втрачало купівельну спроможність. Якщо в 1990 р. для придбання одного трактора МТЗ – 82 необхідно було реалізувати 26 т пшениці, то в 2000 р. – 96 т, а в 2011 р. – 190 т, або відповідно в 3,7 і 5,8 разів більше. Для придбання зернового комбайна ДОН-1500 необхідно було реалізувати 170 т пшениці, у 2000 р. – 246 т, а в 2011 – 1263 т, або відповідно в 1,5 і 6,3 рази більше. Для придбання 1 т дизпалива у 1990 р. достатньо було продати 500 кг зерна, а у 2000 р. – 3,8 т, а в 2011 р. – 10,1 т, або відповідно в 7,6 і 14,2 рази більше.

Така динаміка цінкових пропорцій призвела до розбалансування народногосподарського комплексу. Загалом ціни на сільськогосподарську техніку, обладнання, добрива, отрутохімікати склалися на рівні або й вище світових. Водночас на сільськогосподарську продукцію вони нижчі від світових у 1,5-3 рази.

Недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення. Інвестиційні ресурси аграрного сектору формуються головним чином власним коштом підприємств (близько 70%), переважну частину яких становлять амортизаційні відрахування. Залишається вкрай вузьким сегмент довгострокового кредитування АПК. Потреба у довгострокових кредитах покривається лише на 2% (близько 10 грн на 1 га сільськогосподарських угідь).

1.2. Основні фактори розвитку аграрного сектору та пріоритети підвищення його конкурентоспроможності

Економічне зростання в Україні, яке розпочалося після глобальної фінансово-економічної кризи, поступово набуває рис стійкого відновлення, компенсуючи втрачений потенціал. Особливо важливим стало досягнення макроекономічної стабільності, поліпшення умов діяльності суб'єктів господарювання та підвищення рівня добробуту громадян. Зростання ВВП у 2010 р. становило 4,2%, промислового виробництва – 11,2%.

Головні внутрішні фактори зростання аграрного сектору:

- збільшення доходів населення та соціальних стандартів: реальні наявні доходи населення у 2010 р. збільшилися на 16,2%, реальна заробітна плата – на 10,2%. За індексу інфляції у середньому за 2010 р. 9,4% прожитковий мінімум у середньому на одну особу населення збільшено на 32,1%, мінімальну заробітну плату – на 38,1%, мінімальну пенсію за віком – на 29,2%;

- підвищення розмірів державної допомоги: у 2010 р. збільшено розміри державної допомоги для 1,2 млн сімей у середньому на 23-26%, у 2011 р. порівняно з 2010 р. збільшено розміри допомоги у разі народження дитини вдвічі;

- поліпшення ситуації на ринку праці: у 2010 р. рівень зайнятості зріс з 57,7 до 58,5%, а рівень безробіття зменшився з 8,8 до 8,1% порівняно з попереднім роком (за методологією МОП). Зменшилася чисельність працівників, які працювали у стані вимушеної неповної зайнятості;

- помірне зростання цін: у 2010 р. вперше за останні шість років удалося втримати інфляцію на рівні, нижчому за 10% (9,1% порівняно з 12,3% та 22,3% у 2009 і 2008 роках відповідно), що було досягнуто за рахунок стабілізаційних дій у сфері ціноутворення, вчасного усунення дисбалансів на продовольчих ринках в умовах збереження курсової стабільності;

- стабілізація ситуації у сфері державних фінансів: було вирішено проблему заборгованості з відшкодування ПДВ, накопичену за попередні роки. Підприємства отримали обігові кошти для антикризових програм та відновлення виробництва;

- відновлення інвестування економіки за рахунок збільшення ролі держави як інвестора та власних коштів підприємств. Капітальні видатки за рахунок коштів державного бюджету зросли в номінальному вимірі майже вдвічі, а у структурі фінансування інвестицій в основний капітал зросла частка коштів державного бюджету;

- позитивні зрушення в грошово-кредитній сфері, ознакою чого було відновлення довіри до національної грошової одиниці та банківського сектору – відбулась активізація процесів притоку коштів населення на депозити в умовах відносної курсової стабільності.

Головні зовнішні фактори позитивної економічної динаміки:

- високий рівень світових цін та зростання попиту на метали, хімічну продукцію та окремі види сільськогосподарської продукції, що в умовах реалізації комплексу антикризових заходів надало можливість активізувати зовнішньоекономічну діяльність та сприяло зростанню обсягів експорту товарів та послуг (за даними платіжного балансу) у 2010 р. на 27,7%;

- збільшення вартості енергетичних та інших сировинних матеріалів, що в умовах прискореного відновлення промислового виробництва вплинуло на зростання обсягів імпорту товарів та послуг на 30,1%. За цих умов від'ємне сальдо торгівлі товарами та послугами становило 3,9 млрд доларів США (за даними платіжного балансу).

Відновлення співробітництва з Міжнародним валютним фондом надало можливість отримати доступ до міжнародного ринку капіталів, розрахуватися з боргами держави та підвищити «запас міцності» фінансової системи. У 2010 р. було отримано два транші кредиту на загальну суму 3,4 млрд доларів США. Проте на заваді модернізаційного розвитку стало довготривале зволікання з розв'язанням системних проблем економіки і суспільства, серед яких:

- структурна недосконалість, відставання процесів оновлення виробничих потужностей від їхнього зношення та вибуття; високий рівень енергомісткості базових галузей промисловості та житлово-комунального господарства;

- висока залежність від зовнішнього попиту, у структурі експорту переважають сировина, напівфабрикати та товари з низькою часткою доданої вартості, низька можливість виробництва високо-технологічних товарів та надання сучасних послуг;

- низька забезпеченість прав кредитора, подальше відтермінування у формуванні інституту ефективного власника;

- високий рівень корупції та тінізації економіки.

До чинників, що гальмують економічний розвиток, належать недостатність власних коштів у підприємств для здійснення інвестування, низька якість транспортної та енергетичної інфраструктури, застаріле енерговитратне промислове виробництво з орієнтацією на сировинні ринки, невідповідність фахової структури трудових ресурсів потребам ринку, низький рівень розвитку людського капіталу загалом.

Враховуючи розвиток економіки у 2010-2011 рр. перед Урядом постало головне завдання – трансформувати економіку в конкурентоспроможний господарський комплекс, який повинен забезпечити подальший соціальний і гуманітарний розвиток суспільства. У цьому контексті 2013-2015 рр. стають роками проведення структурних реформ з метою закладення фундаменту стійкого і довгострокового економічного зростання.

Економічне зростання у 2011 р. базувалося на активізації внутрішнього попиту, в першу чергу інвестиційного, в умовах збереження сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури. Зростання ВВП у 2011 р. становило майже 2,7%.

У рамках проведення другого етапу реформ передбачається формування базових принципів поліпшення пенсійного забезпечення громадян, перехід до принципу адресності всіх видів соціальної підтримки та проведення реформ у медичній сфері та освіті.

За цей період планується завершити впровадження бюджетної та податкової реформ, забезпечивши стимулюючий характер їхнього впливу на економічні процеси, зменшити структурні диспропорції та провести фінансове оздоровлення, перш за все в енергетиці, агропромислового комплексу та житлово-комунальному господарстві, суттєво підвищити обсяги залучення інвестицій. У зовнішньоекономічній сфері будуть гармонізовані з вимогами ЄС системи технічного регулювання, відбудеться спрощення митних процедур, очікується підписання Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС.

Таким чином, економічна політика, враховуючи особливості посткризового періоду відновлення економіки та початок впровадження реформ, зосереджуватиметься на створенні необхідного нормативно-правового та інституційного базису для поступового вирішення складних системних проблем в економіці.

Після 2010 р. відбувається нерівномірне економічне відновлення, світова економіка переживає стадію повільного зростання, яке продовжиться протягом 2012 р. (табл. 1.1). Ключову роль у виробленні світової економічної політики розпочне відігравати оновлена модель взаємодоповнення двох найбільших економік США і Китаю, з фінансовим центром у США і виробничим – у Китаї, яка підтримуватиме глобальне стає економічне зростання і забезпечуватиме високі прибутки для транснаціональних корпорацій.

Таблиця 1.1

Економічне зростання в окремих країнах і регіонах світу, %*

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Світова економіка	-0,5	5,1	4,3	4,5
Розвинені країни	-3,4	3,0	2,2	2,6
США	-2,6	2,9	2,5	2,7
Японія	-6,3	4,0	-0,7	2,9
Євросона	-4,1	1,8	2,0	1,7
Країни, що розвиваються (в тому числі з трансформаційними економіками)	2,8	7,4	6,6	6,4
Китай	9,2	10,3	9,6	9,5
Країни СНД	-6,4	4,6	5,1	4,7

*Дані доповіді Міжнародного валютного фонду (МВФ) World Economic Outlook, червень 2011 року.

Незважаючи на те, що експорт України до Китаю останніми роками мав украй нестійкий характер, інвестиційне партнерство з Китаєм – важливий вектор української зовнішньоекономічної політики. Китайські інвестори вже беруть участь у реалізації українських інфраструктурних проєктів. Серед спільних українсько-китайських проєктів, які на цей час перебувають у стадії реалізації – будівництво залізниці для пасажирського сполучення Київ – міжнародний аеропорт «Бориспіль». Заплановано пілотний проєкт із технічного переоснащення трьох шахт у Луганській і Донецькій областях.

Після тривалої і глибокої рецесії зростання економіки у США йде найнижчими темпами в історії і для повного відновлення необхідно принаймні ще три-чотири роки.

Зростання в багатьох європейських країнах теж буде доволі низьким – усього 1,6-1,8% у зоні євро, а деякі країни, наприклад Греція та Португалія, можуть, як і раніше, залишитися в стані рецесії.

Японія є третьою за розміром ВВП країною світу. Неповне відновлення економіки країни та внутрішніх економічних зв'язків, які були порушені внаслідок природних катаклізмів, негативно впливатиме на динаміку зростання економіки Японії. Україна і Японія не є стратегічними економічними партнерами. Держави лише намагаються вибудувати взаємини в торговому секторі та секторі інвестицій. Однак після подій у березні 2011 р. в Японії очікується суттєве зменшення обсягів зовнішнього інвестування, зокрема «замороження» українського вектора інвестицій.

Нині *зовнішні фактори* відіграють вирішальну роль у розвитку економіки України, зважаючи на високу частку експорту у ВВП та залежність від зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури. Відновлення і зростання економіки розвинутих країн сприяють зростанню попиту на продукти харчування та збільшення світової торгівлі сільськогосподарськими товарами. На міжнародних ринках відбувається помірне зростання цін на продукцію агропромислового комплексу, яка залишається однією з найважливіших статей українського експорту.

Очікується поступове збільшення світового виробництва продовольчої пшениці, яке у 2011-2015 роках перевищуватиме 700 млн тонн і поступово зростатиме далі. У середньостроковій перспективі очікується значне зростання виробництва фуражного зерна. Це значною мірою буде пов'язано з розширенням посівних площ. Зростання виробництва фуражного зерна буде прямо пов'язане зі збільшенням споживання м'яса у світі, зокрема в країнах, що розвиваються, а отже, зі збільшенням попиту на фуражне зерно в країнах-виробниках та експортерах м'яса.

Перспективи ринків олійних культур приблизно такі самі, як і зернових. Очікується більш значне підвищення світових цін у зв'язку з прогнозованим збільшенням виробництва біодизеля (близко 3% щороку).

Ураховуючи, що попит на первинні продукти сільськогосподарського виробництва (зернові, олійні культури) зростатиме, Україна може і в подальшому за сприятливих погодних умов розраховувати на нарощування обсягу їхнього експорту. Ефективність розвитку сільського господарства характеризується кількісними та якісними критеріями (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Кількісні та якісні критерії ефективності розвитку сільського господарства

Показник	2010	2011	2012 (очікуване)
Темпи виробництва валової продукції, %	98,5	107,4	105,1
Темпи приросту харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів, %	103,2	101,0	107,0
Рівень рентабельності виробництва, %	20,7	21	22
Продуктивність праці на сільгосп-підприємствах, тис. грн	63,7	68,4	71,9
Сукупний індекс витрат виробництва, %	116,9	119,0	115,0
Середньорічна номінальна зарплата працівників сільського господарства, грн	1430	1624	1879

В агропромисловому комплексі для забезпечення розвитку базових галузей сільського і лісового господарства та гарантування продовольчої безпеки необхідно виконати такі завдання:

- створення умов для розвитку сільських територій та базових галузей сільського господарства шляхом реалізації заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року;
 - забезпечення цінової стабільності на продовольчому ринку та гарантування продовольчої безпеки шляхом формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду;
 - збільшення виробництва конкурентоспроможної тваринницької продукції через стимулювання будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, підприємств з виробництва комбікормів шляхом часткової компенсації вартості таких об'єктів, виплату бюджетних дотацій за реалізоване молоко, здешевлення кредитів, компенсації придбання доїльних апаратів;
 - здійснення селекційних заходів у тваринництві шляхом створення, збереження, відтворення і раціонального використання

племінних ресурсів, забезпечення функціонування єдиної системи селекції у тваринництві;

- техніко-технологічне переоснащення підприємств агропромислового комплексу, зокрема надання державної фінансової підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам для придбання сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва;

- збільшення обсягів вилову риби шляхом модернізації та реконструкції державних підприємств з аквакультури, відновлення природних нерестовищ у рибогосподарських водоймах, будівництва рибпромислових суден та модернізації рибпромислового флоту;

- збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції овочівництва шляхом часткового відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва нових тепличних комплексів, овоче- та картоплевиховищ;

- забезпечення подальшого стійкого розвитку лісового господарства шляхом заходів Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 роки.

На сьогодні відсутній єдиний державний інформаційний ресурс, який містить дані про всі види нерухомого майна. Процедура приватизації земельних ділянок та надання прав на земельні ділянки для будівництва й іншого господарського використання непрозорі та досить ускладнені. Тому одним з основних завдань є створення єдиної автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру та відповідної земельно-інформаційної бази даних, проведення інвентаризації земель.

Пріоритети підвищення конкурентоспроможності аграрного комплексу

1. Створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. Заплановані проекти орієнтовані на підвищення конкурентоспроможності та ефективності аграрного комплексу, поліпшення продовольчого забезпечення за рахунок власного виробництва продукції сільського господарства та харчової промисловості, поліпшення умов її зберігання.

Передбачається формування регіональної і міжрегіональної розгалуженої системи оптових ринків сільськогосподарської продукції. У 2012 р. заплановано реалізувати низку таких проектів у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Чернігівській, Сумській, Одеській, Рівненській, Херсонській та Київській областях.

До того ж буде забезпечено впровадження системи продуктової логістики, створення умов для мінімізації посередницьких схем

у торгівлі, формування прозорих каналів збуту сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача.

Створення оптових ринків сприятиме формуванню та вдосконалення конкурентного середовища реалізації сільськогосподарської продукції, зростанню обсягів виробництва, що дасть змогу досягти балансу попиту і пропозиції, а також зниження цін на сільськогосподарську продукцію. Загалом це підвищить ефективність сільськогосподарського виробництва і сприятиме своєчасному забезпеченню більш дешевими та якісними продуктами харчування населення України.

2. *Будівництво сучасних тваринницьких комплексів.* Упровадження проектів за програмою розвитку регіонів надасть можливість збільшити поголів'я та продуктивність худоби і птиці та, як наслідок, – нарощування виробництва м'яса, молока, яєць та іншої продукції тваринництва. Це дасть змогу поповнити та поліпшити племінне поголів'я, створити й вдосконалити вертикально-інтегровані структури виробництва, переробки і реалізації продукції тваринництва, створити додаткові робочі місця. Зокрема, з цією метою передбачається більш широке залучення населення до відтворення тваринництва, що потребує вдосконалення механізмів відповідного стимулювання.

Заплановано введення в дію 9 сучасних молочних комплексів (у Івано-Франківській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях); упровадження 15 пілотних проектів з вирощування великої рогатої худоби м'ясного напрямку на базі фермерських господарств (в Одеській, Харківській, Житомирській областях).

3. *Розвиток рослинництва.* У цій сфері головним завданням є здійснення комплексу заходів з упровадження новітніх технологій у галузі сільського господарства і проектів комплексного розвитку агропромислового комплексу в Харківській, Тернопільській, Херсонській областях та Автономній Республіці Крим. Заплановано реалізацію таких проектів:

- реконструкція тепличного комплексу на базі ЗАТ «Тепличний», площа – 6 га (Харківська область);
- реалізація на території Ізюмського району Харківської області проекту «Село майбутнього»;
- збільшення обсягів виробництва плодів і ягід за рахунок розширення площ багаторічних плодових насаджень у господарствах Тернопільської області;
- підвищення продуктивності ріллі за рахунок оптимізації структури посівних площ, застосування новітніх технологій обробки ґрунтів та вирощування сільськогосподарських культур та по-

ліпшення їхнього сортового складу шляхом придбання насіння високих репродукцій у Херсонській області;

- упровадження у виробництво нових високотехнологічних сортів промислового типу томатів з використанням органічної технології вирощування (спільне сільськогосподарське товариство ТОВ НВФ «Насіння-сервіс» Нововоронцовського району Херсонської області);

- посадка і догляд за молодими насадженнями виноградників, використання крапельного зрошення в Автономній Республіці Крим.

За результатами реалізації проектів: буде забезпечено оптимальне співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах, що сприятиме підвищенню продуктивності орних земель на 40%, яке у свою чергу, забезпечить відтворення родючості ґрунтів; поліпшиться якість насіннєвого матеріалу, що сприятиме підвищенню врожайності на 10-15%; збільшаться обсяги виробництва овочевої продукції на 30%, у тому числі томатів (на 20 тис. т на рік та одержання їхнього насіння до 4 т); збільшиться площа садів та ягідників у всіх категоріях господарств до 11,4 тис. га та обсяги виробництва фруктів до 70,2 тис. т на рік; збільшення площі посадки виноградників на 1100 га та оновлення існуючих – на 313 га.

4. *Оновлення машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств.* Основним завданням є переоснащення агропромислового комплексу шляхом зменшення фінансового навантаження на підприємства агропромислового комплексу для впровадження новітніх технологій виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Так, у Київській області році в рамках виконання регіональної програми «Зерно Київщини, 2011-2015 роки» передбачається реалізувати проект щодо придбання нової сільськогосподарської техніки. За результатами виконання проекту буде оновлено технічну базу сільгоспвиробників області на 200 одиниць техніки (трактори, зернозбиральні комбайни, сівалки, борони, культиватори, ґрунтообробні агрегати тощо).

5. *Удосконалення інфраструктури зернового ринку, реконструкція діючих та будівництво нових зерноскладів, елеваторів.* У 5 областях (Вінницька, Херсонська, Київська, Одеська та Кіровоградська) передбачається реалізація 6 проектів, основними з яких (5 проектів) є нове будівництво зерноскладів, зерносховищ та елеваторів.

Зазначені проекти передбачають: введення в експлуатацію зерноскладів та елеваторів різної потужності (від 50 тис. тонн в Одеській області до 200 тис. тонн у Вінницькій області); будівництво сучасного зерноскладу в с. Городківці у Вінницькій області (концерн «Укрпромінвест», створення 840 нових робочих місць); збільшення потужностей з переробки сільськогосподарської продукції власного виробництва та будівництво зерносховищ (Кіровоградська об-

ласть); збільшення обсягу перевантаження зерна – будівництво зернового терміналу на базі державного підприємства «Херсонський морський торговельний порт» (Херсонська область).

Пріоритетними напрямками розвитку аграрної політики є забезпечення вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності:

у 2013 році шляхом:

- подальшого розвитку великотоварного високоефективного виробництва продукції тваринництва: будівництво тваринницьких ферм та комплексів, заводів з виробництва комбікормів; відтворення і раціонального використання племінних ресурсів;

- добудови регіональних оптових ринків сільськогосподарської продукції та розбудови сучасних складських приміщень для зберігання сільськогосподарської продукції;

- розвиток мережі обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів із заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції;

- продовження роботи щодо техніко-технологічного перенаснащення підприємств агропромислового комплексу;

- забезпечення цінової стабільності на продовольчому ринку та гарантування продовольчої безпеки шляхом здійснення Аграрним фондом державних аграрних інтервенцій;

у 2014 році шляхом:

- завершення техніко-технологічної модернізації підприємств агропромислового комплексу;

- налагодження роботи сучасних високотехнологічних виробництв з переробки сільськогосподарської сировини, зокрема ріпкової олії, біоетанолу тощо;

- розширення географії ринків збуту аграрної продукції;

- формування агроекологічного іміджу України, зокрема напрацювання нормативно-правової бази в частині розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації, формування інформаційного простору для просування екологічно чистої продукції на світові ринки;

- створення доступної системи інформування щодо кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього аграрного ринку на базі мережі регіональних оптових ринків сільськогосподарської продукції.

1.3. Місце аграрного сектору України у світовому розвитку

Сільське господарство України розвивається нині в умовах все більшого впливу лібералізації і глобалізації, а також конкуренції з

аграрним виробництвом інших країн. Нові тенденції в трансформванні міжнародного економічного середовища на початку XXI століття, формування і розвиток ринкової економіки України зумовляють необхідність більш тісних взаємовигідних зв'язків з національними економіками інших держав світу, активне включення аграрного виробництва країни в процеси міжнародної економічної інтеграції. Виходячи з цього становить інтерес порівняльний аналіз розвитку аграрного сектору України із показниками країн світу та Європейського Союзу.

Питома вага населення України коливалася від 1,1% (1980 р.) до 0,7% (2005 р.) усього населення світу за 14,4% (1980 р.) – 12,3% (2005 р.) населення п'ятнадцяти країн Європейського Союзу (табл. 1.3). Щодо чисельності сільського населення країни, то його частка у світі від 0,7% у 1980 р. зменшилася до 0,5% у 2005 р. Слід зауважити, що сільське населення України протягом всього періоду, що аналізується, становило близько 20% відносно сільського населення країн ЄС – 15 млн осіб.

Таблиця 1.3

Зміни чисельності населення України

Рік	Загальна кількість			Сільське населення		
	млн осіб	до світу, %	до ЄС, %	млн осіб	до світу, %	до ЄС, %
1980	50,1	1,1	14,4	18,7	0,7	20,9
1985	51,0	1,0	14,2	17,3	0,6	19,8
1990	51,9	1,0	14,2	16,8	0,6	19,6
1995	51,4	0,9	13,8	17,0	0,6	20,1
2000	49,6	0,8	13,1	16,3	0,5	19,5
2005	46,9	0,7	12,3	15,0	0,5	18,5

Порівнюючи частку населення України загалом, сільського населення та його працездатної частини із світовими та відповідними показниками окремих країн – основних виробників сільськогосподарської продукції (табл. 1.4) бачимо, що питома вага працездатного аграрного населення України у світовому вимірі більше питомої ваги такого населення високорозвинених країн, в яких вона становить тільки від 0,01% (Данія) до 0,22% (США).

Лише в Китаї, Індії та Бразилії, тобто в країнах, що розвиваються, частка сільського населення набагато більша, ніж в Україні, а в Індії та Китаї вона в 2005 р. навіть зросла порівняно з 1961 р. відповідно до 21,69% проти 18,03% і 32,31 проти 27,2%.

Таблиця 1.4

**Питома вага населення деяких країн до загальної
чисельності населення світу, %**

Країна	1961 р.			2005 р.		
	усе населення	сільське населення	активна частина аграрного населення	усе населення	сільське населення	активна частина аграрного населення
Китай	21,84	27,20	34,22	20,44	32,31	37,44
Індія	14,79	18,03	18,10	17,04	21,69	20,64
США	6,14	2,72	0,58	4,61	0,22	0,20
Росія	3,96	3,00	3,17	2,21	0,50	0,53
Бразилія	2,43	1,97	1,65	2,88	0,99	0,88
Німеччина	2,38	0,84	0,60	1,28	0,06	0,06
Велика Британія	1,69	0,54	0,11	0,92	0,04	0,04
Франція	1,50	0,83	0,50	0,93	0,04	0,05
Італія	1,64	0,99	0,72	0,90	0,09	0,08
Україна	1,40	1,10	1,16	0,72	0,24	0,22
Польща	0,98	0,76	0,81	0,60	0,25	0,29
Аргентина	0,68	0,26	0,20	0,60	0,13	0,10
Румунія	0,60	0,59	0,77	0,34	0,09	0,09
Канада	0,59	0,27	0,10	0,50	0,03	0,03
Австралія	0,34	0,10	0,06	0,31	0,03	0,03
Данія	0,15	0,06	0,04	0,08	0,01	0,01

Щодо активної, тобто працездатної частини населення, то в 2005 р., наприклад, у Данії частка цієї категорії населення становила 0,01%, в Італії – 0,09% відносно відповідного світового показника проти відповідно 0,04 і 0,72% у 1961 р. Отже, частка працездатного населення в цих країнах, зайнятого у сільському господарстві, зменшилася відповідно у 4 і 8 разів.

Питома вага активного населення України набагато вища порівняно з відповідними показниками розвинутих країн і менша, ніж у країнах, що розвиваються.

Виробництво сільськогосподарської продукції багато в чому залежить від площ, які відведені під посіви сільськогосподарських культур, а також від технічної оснащеності сільського господарства країни, що дає змогу в найкращі агротехнічні строки виконати всі процеси інтенсивної технології виробництва конкретної культури, вчасно і без зайвих втрат зібрати урожай.

Таблиця 1.5

Розораність території у деяких країнах

Країна	Загальна територія, тис. га	1961 р.				2005 р.			
		рілля		багаторічні насадження		рілля		багаторічні насадження	
		тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Аргентина	278040	18597	6,69	875	0,31	27900*	10,03	1000*	0,36
Австралія	774122	30185	3,90	160	0,02	49402	6,38	340	0,04
Бразилія	851488	22118	2,60	6278	0,74	59000*	6,93	7600*	0,89
Велика Британія	24361	7175	29,54	120	0,49	5729	23,52	47	0,19
Данія	4309	2807	65,14	10	0,23	2237	51,91	7	0,16
Індія	328726	155806	47,40	5180	1,58	159650	48,57	100000	30,42
Італія	30134	12862	42,68	2746	9,11	7744	25,70	2539	8,43
Казахстан	272490	33400	12,26	45	0,01	22364	8,21	136	0,05
Канада	998467	40843	4,09	11946	1,20	45660*	4,57	6455*	0,65
Китай	959805	103397	10,77	1851	0,19	142688	14,87	12112	1,26
Німеччина	35703	12220	34,23	504	1,41	11903	33,34	198	0,55
Польща	31269	15944	50,99	232	0,74	12141	38,83	378	1,21
Росія	1707500	133400	7,81	1072	0,06	121781	7,13	1800	0,11
США	962909	180630	18,76	1879	0,20	174448	18,12	2730	0,28
Угорщина	9303	5194	55,83	430	4,62	4600	49,45	207	2,23
Україна	60370	33903	56,15	1143	1,89	32452	53,75	901	1,49
Франція	55150	19606	35,55	1799	3,26	18507	33,56	1128	2,05

* Дані за 2003 р.

Як свідчать дані таблиці 1.5, у 2005 р. за розораністю території Україна посідала перше місце у світі – 53,75% проти 51,91% в Данії та 49,45% в Угорщині. При цьому в більшості розвинутих країн цей показник не перевищує третину території і за 42 роки навіть зменшився: в Німеччині – з 34,2 до 33,3%, в Італії – з 42,7 до 25,7%, Великої Британії – з 29,5 до 23,5%, США – з 18,8 до 18,1%, Данії – з 65,1 до 51,9% і тільки в Австралії площа рілля збільшилася з 3,9 до 6,4%. У країнах з перехідною економікою Східного регіону Європи та колишнього СРСР також зменшилась розораність території: в Угорщині – з 55,8 до 49,4%, Польщі – з 51 до 38,8%, Казахстані – з 12,3 до 8,2%, у Росії – з 7,8 до 7,1% та в Україні – з 56,1 до 53,8%.

Загальною рисою розвинутих країн є зменшення частки багаторічних насаджень у більшості з них у період з 1980 по 2005 р., а також високий рівень технічної оснащеності сільського господарства.

За статистичними даними ФАО в Україні, в 2003 р. на 1000 га землі в обробітку припадало в середньому 7,7 трактора, а в США їх було 27,4, Данії – 54,3, Франції – 68,5, Великій Британії – 88,3, Німеччині – 79,8, в Італії – навіть 211,1.

Зернових комбайнів на 1000 га збиральної площі було відповідно 5,8; 11,4; 15,7; 10,2; 15,3; 19,7 і 15,9. Таким чином, якщо навантаження на один трактор в Україні становить близько 130 га землі в обробтку, а на комбайн – понад 170 га збиральної площі, то, наприклад, у Франції – відповідно 14,6 і 63,7 га, а в Німеччині – близько 12,5 і 51 га.

Дані щодо виробництва основних культур в Україні відносно загальних обсягів виробництва у світі за 1961 і 2005 р. наведені в табл. 1.6 і 1.7.

Як свідчать дані таблиці 1.6, найбільшу питому вагу у виробництві зерна у 1961 р. мали: США – 18,66%, Китай – 18,66% та Індія – 9,96%; пшениці: Росія – 16,85, США – 15,08 та Китай – 6,43%; соняшнику: Україна – 32,08%, Росія – 31,55% та Аргентина – 8,58%; цукрового буряку: Україна – 18,33%, Німеччина – 8,90% та Росія – 10,11% і картоплі: Росія – 17,24%, Польща – 16,71% та Німеччина – 11,07%.

У 2005 р. перша трійка виробників зерна загалом та пшениці залишилася такою самою, проте Китай витіснив США на друге місце (табл. 1.7). Значні зміни у розподілі місць спостерігаються з виробництва соняшнику. На перше місце вийшла Росія – 20,22%, на друге Україна – 15,15%, і на третє Аргентина – 11,76%. Виробництво цукрового буряку зазнало найбільших змін: перше місце за Францією – 12,08%, друге – за Німеччиною – 10,48% і третє – за США – 10,19%. У виробництві картоплі також змінилося розташування країн за їхньою питомою вагою у світовому виробництві: перше місце посідає Китай – 22,75%, друге – Росія – 11,34% і третє – Індія – 7,79%.

Україна серед 17-ти країн займала у 1961 р. і 2005 р. з виробництва зерна відповідно 5 і 10 місця, пшениці – 3 і 9, соняшнику – 1 і 2, цукрового буряку – 1 і 5, картоплі – 4 і 4 місце. Тобто за обсягами виробництва основних сільськогосподарських культур Україна за останні 44 роки погіршила свої позиції у світі, за винятком виробництва картоплі.

За рівнем урожайності зернових культур у 1961 р. перше місце посідала Данія – 33,8 ц/га, друге – Велика Британія – 31,8 і третє – США – 25,2 ц/га. За врожайністю пшениці перше місце утримувала Данія – 41,2 ц/га, друге – Велика Британія – 35,4 і третє – Німеччина – 28,6 ц/га. За врожайністю соняшнику перші три місця розподілилися таким чином: Італія – 19,4 ц/га, Франція – 17,8 та Китай – 12,4 ц/га. За рівнем урожайності цукрового буряку на першому місці була Франція – 368 ц/га, на другому – США – 368 і на третьому – Данія – 361 ц/га, картоплі відповідно: перше місце – Велика Британія – 225 ц/га, друге – США – 222 і третє – Данія – 206 ц/га.

Таблиця 1.6

Виробництво основних продуктів рослинництва в країнах світу, 1961 р.

Країна	Зерно		Пшениця		Соняшник		Цукровий буряк		Картопля	
	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%
Світ	876849	100,00	222357	100,0	6817	100,0	160502	100,0	270552	100,0
Австралія	9150	1,04	6727	3,03	2	0,03	—	—	458	0,17
Аргентина	14512	1,66	5725	2,57	585	8,58	—	—	2072	0,77
Бразилія	15036	1,71	545	0,25	—	—	—	—	1080	0,40
Велика Британія	9722	1,11	2614	1,18	—	—	6031	3,76	6811	2,52
Данія	5199	0,59	434	0,20	—	—	1397	0,87	1490	0,55
Індія	87377	9,96	10997	4,95	—	—	—	—	2719	1,00
Італія	13933	1,59	8301	3,73	6	0,09	7071	4,41	3931	1,45
Канада	16730	1,91	7713	3,47	11	0,16	1003	0,62	2012	0,74
Китай	109660	12,51	14294	6,43	61	0,89	797	0,50	12907	4,77
Німеччина	17257	1,97	5077	2,28	—	0,00	14287	8,90	29945	11,07
Польща	16123	1,84	2792	1,26	—	—	11555	7,20	45203	16,71
Росія	76340	8,71	37465	16,85	2151	31,55	16222	10,11	46639	17,24
Румунія	10612	1,21	3990	1,79	481	7,06	2911	1,81	2875	1,06
США	163620	18,66	33539	15,08	17	0,25	16263	10,13	13305	4,92
Угорщина	6175	0,70	1936	0,87	110	1,61	2355	1,47	1830	0,68
Україна	34011	3,88	15153	6,81	2187	32,08	29414	18,33	19108	7,06
Франція	20803	2,37	9573	4,31	12	0,18	13236	8,25	14331	5,30

Таблиця 1.7

Виробництво основних продуктів рослинництва в країнах світу, 2005 р.

Країна	Зерно		Пшениця		Соняшник		Цукровий буряк		Картопля	
	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%
Світ	2227980	100,00	628101	100,00	31066	100,00	242621	100,00	321061	100,00
Австралія	35006	1,57	24067	3,83	69	0,22	—	—	1300	0,40
Аргентина	40998	1,84	16000	2,55	3652	11,76	—	—	2021	0,63
Бразилія	55722	2,50	5201	0,83	200	0,64	—	—	2951	0,92
Велика Британія	21146	0,95	14950	2,38	—	—	7500	3,09	6300	1,96
Данія	9213	0,41	4826	0,77	—	—	2800	1,15	1600	0,50
Індія	233960	10,50	72000	11,46	1850	5,96	—	—	25000	7,79
Італія	21401	0,96	7530	1,20	301	0,97	12000	4,95	1810	0,56
Канада	50363	2,26	25547	4,07	91	0,29	720	0,30	4850	1,51
Китай	426613	19,15	96340	15,34	1850	5,96	7910	3,26	73037	22,75
Німеччина	45803	2,06	23578	3,75	66	0,21	25427	10,48	11158	3,48
Польща	26274	1,18	8556	1,36	—	—	10972	4,52	11009	3,43
Росія	76420	3,43	47608	7,58	6280	20,22	21520	8,87	36400	11,34
Румунія	18605	0,84	7027	1,12	1257	4,05	694	0,29	3985	1,24
США	364020	16,34	57106	9,09	1756	5,65	24724	10,19	19111	5,95
Угорщина	16149	0,72	5079	0,81	1270	4,09	3108	1,28	607	0,19
Україна	37394	1,68	18700	2,98	4705	15,15	15621	6,44	19480	6,07
Франція	63706	2,86	36922	5,88	1450	4,67	29303	12,08	6347	1,98

У 2005 р. за середньою врожайністю зернових культур відносно середньосвітового показника Велика Британія потіснила на друге місце Францію – 72,3 ц/га проти 69,5, а на третє місце вийшла Німеччина – 66,6 ц/га. США переміtilися на четверту позицію – 64,5 ц/га. За урожайності пшениці у 2005 році першу сходинку посіла Велика Британія – 79,9 ц/га, другу – Німеччина – 74,0 і третю – Данія – 71,6 ц/га.

Перші три місця за врожайністю соняшнику зайняли європейські країни: Угорщина – 24,3 ц/га, Німеччина – 23,8 – та Італія – 23,5 ц/га. Франція залишилась на першому місці за врожайністю цукрового буряку – 773 ц/га, на друге місце вийшла Німеччина – 594 і на третє – Велика Британія – 586 ц/га.

Значні зміни відбулися у розташуванні країн за рівнем урожайності картоплі: перше місце – Велика Британія – 450 ц/га, друге – США – 436 і третє – Франція – 432 ц/га. Щодо України, то якщо в 1961 р. рівень урожайності поступався перед середньосвітовим показником тільки по цукровому буряку і картоплі, то в 2005 р. врожайність усіх основних культур була менша за середньосвітові показники. За врожайністю зернових культур Україна зайняла у 2005 р. 14 місце проти 7 у 1961 р., пшениці відповідно 10 проти 5, соняшнику – 12 проти 3, цукрового буряку – 13 проти 9, картоплі – 16 проти 9 місця.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому суть і поняття «сільське господарство», «аграрний сектор», «аграрне виробництво», «процес аграрного виробництва»?
2. Охарактеризуйте складові елементи системи аграрного сектору.
3. Якою є структура виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарств в Україні?
4. У чому сутність зовнішніх та внутрішніх факторів динаміки економічного розвитку аграрного сектору?
5. Які кількісні та якісні критерії характеризують ефективність розвитку сільського господарства?
6. Які основні пріоритети розвитку і підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору?

ТЕМА 2. ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ФОРМУВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ

2.1. Землекористування та виробництво сільськогосподарської продукції в різних господарських формуваннях

У процесі реформування сільського господарства здійснено перерозподіл земель сільськогосподарського призначення, сформовано різні категорії господарських формувань, такі як сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення. Відповідно відбулися зміни в обсягах і структурі виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 2.1, рис. 2.1).

Таблиця 2.1.

Динаміка землекористування та виробництва валової продукції сільського господарства в Україні (у постійних цінах 2010 р.) за категоріями виробників

Рік	Площа сільськогосподарських угідь, млн га*			Виробництво валової продукції, млрд грн								
				всього			у т. ч.					
	у т.ч.			у т.ч.			рослиництва			тваринництва		
	усі категорії господарств	СПП	господарства населення	усі категорії господарств	СПП	господарства населення	усі категорії господарств	СПП	господарства населення	усі категорії господарств	СПП	господарства населення
2000	40,3	34,1	6,2	151,0	58,0	93,0	92,8	45,8	47,0	58,2	12,2	46,0
2005	37,3	23,5	13,8	179,6	72,8	106,8	114,5	55,7	58,8	65,1	17,1	48,0
2008	36,8	21,0	15,7	201,6	101,5	100,1	136,3	79,0	57,3	65,3	22,5	42,8
2009	36,6	21,0	15,6	197,9	96,3	101,7	129,9	71,3	58,6	68,0	25,0	43,0
2010	36,6	20,9	15,7	194,9	94,1	100,8	124,6	66,8	57,7	70,3	27,3	43,1
2011	36,5	20,6	15,9	233,7	121,1	112,6	162,4	92,1	70,3	71,3	28,9	42,3
2011 до 2000, %	90,5	60,4	254,6	154,7	208,7	121,1	175,0	201,2	149,4	122,5	236,9	92,1

* На початок року

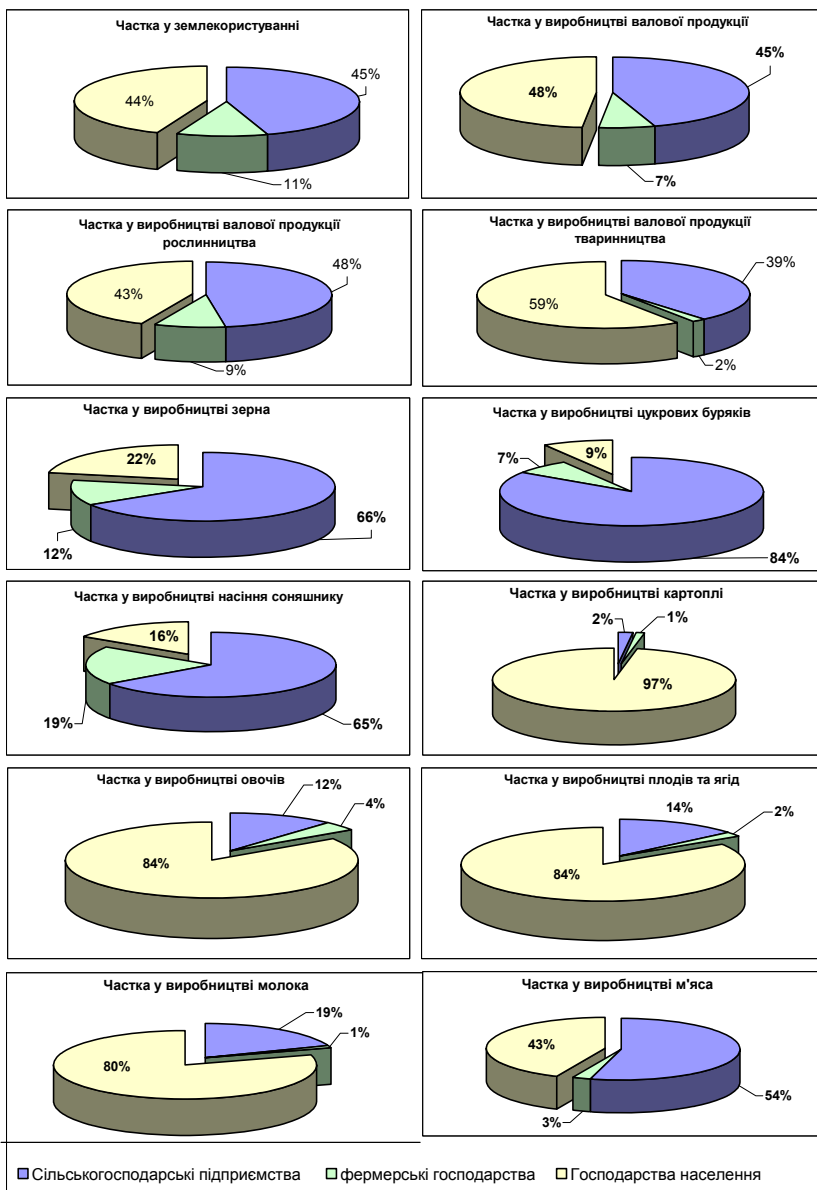

Рис. 2.1. Частка господарських формувань України у землекористуванні та виробництві сільськогосподарської продукції за категоріями господарств у 2011 р., %

Сільськогосподарські підприємства, займаючи 45% сільськогосподарських угідь, виробляють 45% валової продукції сільського господарства, з них 48 % – рослинницької та 39% – тваринницької, 66% – зерна, 84% – цукрового буряку, 65% – соняшнику, 54% – м'яса.

Фермерські господарства, займаючи 11% сільськогосподарських угідь, виробляють 7% валової продукції, з них 9% – рослинницької, 2% – тваринницької, 19% – соняшнику, 12 % – зерна і 7% – цукрового буряку.

Господарства населення, використовуючи 44% сільськогосподарських угідь, виробляють 48% валової продукції, з них 43% – рослинницької, 59% – тваринницької, 97% – картоплі, 84% – овочів, 84% – плодів та ягід, 80% – молока, 43% – м'яса.

Після реформування сільського господарства, здійсненого у 2000 р., почалося стабільне збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства. У 2011 р. ріст становив 155%, у т. ч. продукції рослинництва – 175%, а тваринництва – 122% (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Приріст виробництва валової продукції сільського господарства в Україні, у % до 2000 р.

Таблиця 2.2

**Виробництво валової продукції на 100 га
сільськогосподарських угідь, тис. грн**

Рік	Всього			Рослинництва			Тваринництва		
	Усі категорії господарств	у т.ч.		Усі категорії господарств	у т.ч.		Усі категорії господарств	у т.ч.	
		с-г. підприємства, включаючи фермерські	господарства населення		с-г. підприємства, включаючи фермерські	господарства населення		с-г. підприємства, включаючи фермерські	господарства населення
2000	375	170	1490	230	134	754	144	36	736
2005	481	310	773	307	237	426	174	73	348
2008	548	482	637	371	375	365	178	107	273
2009	541	458	652	355	339	376	186	119	276
2010	524	437	642	335	311	368	189	127	274
2011	630	570	708	438	434	442	192	136	266

Інтенсивність виробництва в сільськогосподарських формуваннях значно різняться. В усіх категоріях господарств валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь зросла в 1,7 рази, у т. ч. на сільськогосподарських підприємствах – у 3,4 рази (табл. 2.2).

У господарствах населення у 2011 році вироблено валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь на 24% більше, ніж на сільськогосподарських підприємствах, включаючи фермерські, у тому числі продукції рослинництва – на 2% і тваринництва – на 96%.

Значно відрізняється рівень виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь по регіонах країни. Так, в усіх категоріях господарств цей показник коливається від 357 тис. грн – у Луганській і 407 тис. грн – у Запорізькій області, до 1027 тис. грн – в Івано-Франківській і 1094 тис. грн у Черкаській області (рис. 2.3); на сільськогосподарських підприємствах від 303 тис. грн – у Закарпатській і 361 тис. грн – у Одеській області, до 1080 тис. грн – у Черкаській і 1185 тис. грн – в Івано-Франківській областях (рис. 2.4); у господарствах населення від 350 тис. грн – у Луганській і 456 тис. грн – у Чернігівській області, до 1138 тис. грн – у Черкаській і 1222 тис. грн – у Вінницькій області (рис. 2.5).

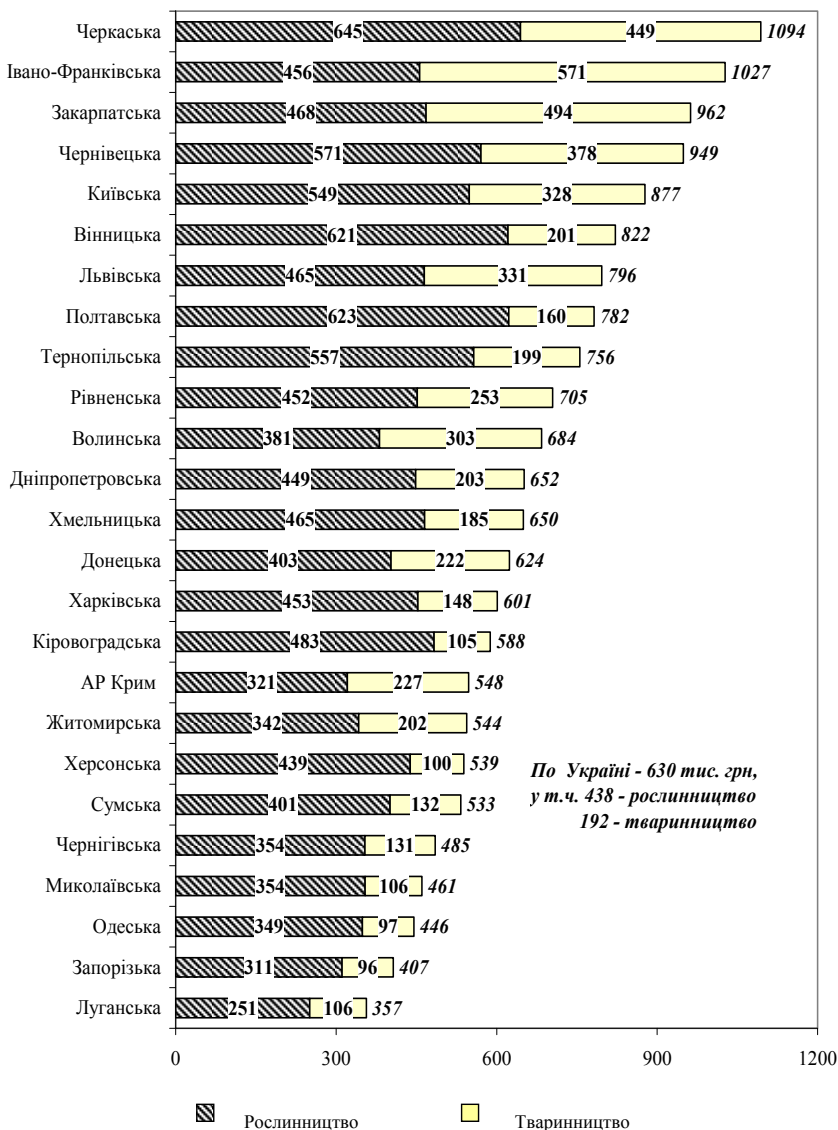

Рис. 2.3. Рейтинг регіонів у виробництві валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн

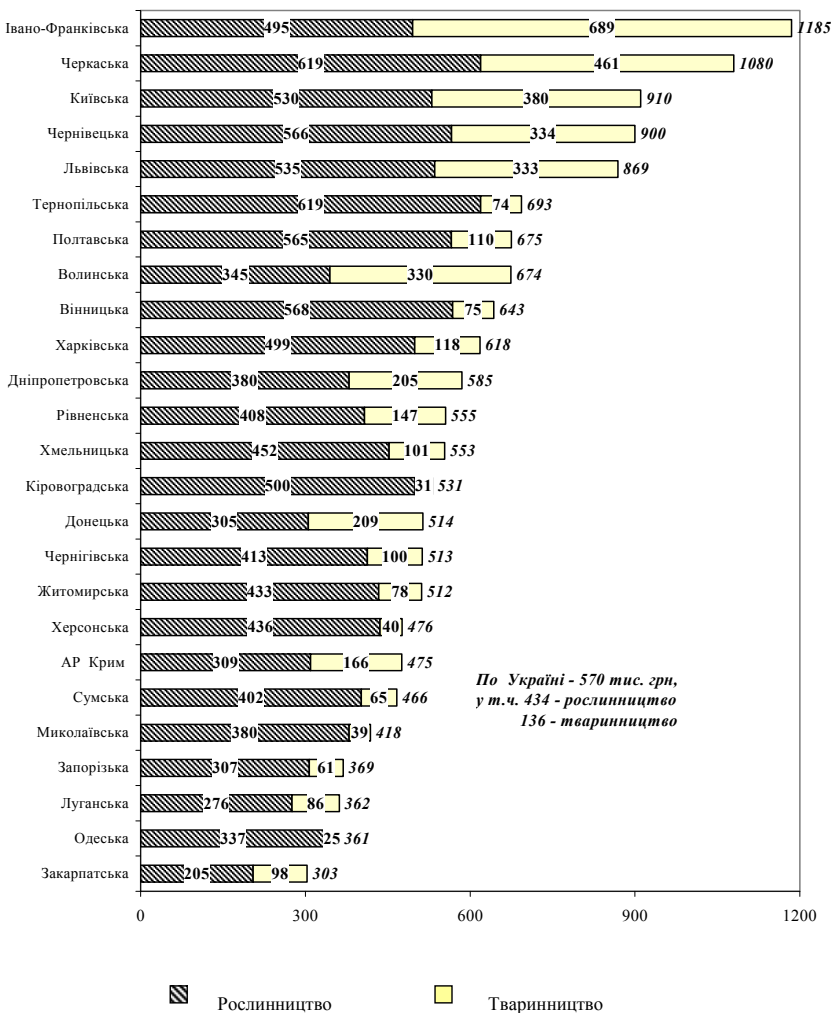

Рис. 2.4. Рейтинг регіонів у виробництві валової продукції сільського господарства на сільськогосподарських підприємствах з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн

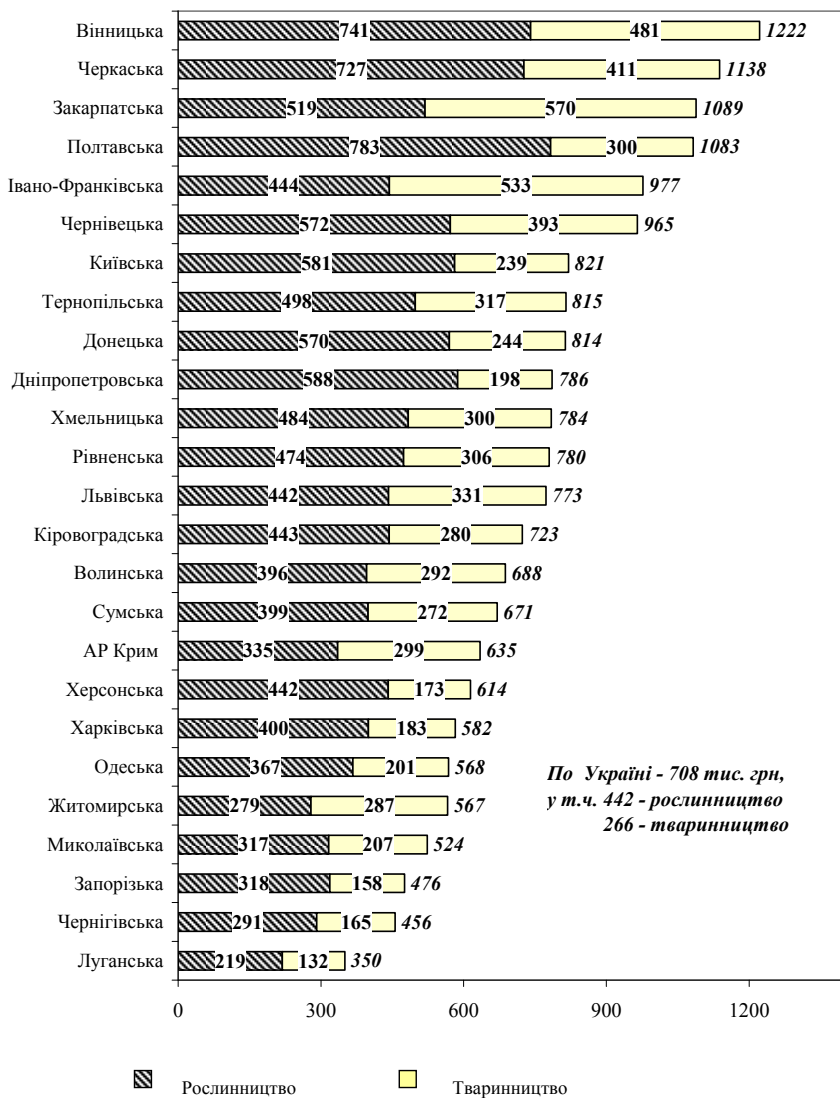

Рис. 2.5. Рейтинг регіонів у виробництві валової продукції сільського господарства на господарствах населення з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн

Найбільш проблемним у сільськогосподарському виробництві України залишається розвиток скотарства – виробництво м'яса та молока. Понад 42,4% сільськогосподарських підприємств не реалізують продукцію тваринництва, 60,2% – не утримують поголів'я великої рогатої худоби, а 63,4% – корів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Участь сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції тваринництва, 2011 р. (у %)

Регіон	Не реалізували продукцію тваринництва		Не утримували поголів'я ВРХ		Не утримували поголів'я корів	
	підприємств	у площі с.-г. угідь	підприємств	у площі с.-г. угідь	підприємств	у площі с.-г. угідь
АР Крим	71,6	58,8	88,9	78,7	89,9	79,4
Вінницька	43,8	34,4	66,1	52,4	70,1	55,0
Волинська	20,7	19,0	37,0	32,5	46,7	36,8
Дніпропетровська	62,3	48,0	88,2	79,2	90,1	82,6
Донецька	59,1	34,1	82,3	51,9	84,4	53,6
Житомирська	31,0	33,5	42,4	40,2	52,0	47,8
Закарпатська	47,3	31,3	69,1	37,1	69,1	37,1
Запорізька	69,6	49,6	88,7	76,7	91,0	79,3
Івано-Франківська	50,4	56,0	73,5	70,5	77,9	73,0
Київська	43,3	29,8	67,8	47,9	73,8	52,4
Кіровоградська	59,7	44,9	80,6	66,7	83,7	72,2
Луганська	62,4	37,8	84,3	67,2	85,1	68,2
Львівська	39,7	72,2	71,1	79,2	79,9	82,6
Миколаївська	70,6	54,3	85,9	70,0	87,5	72,5
Одеська	56,9	40,2	77,6	64,3	81,2	69,0
Полтавська	47,0	29,3	65,5	38,9	67,2	42,3
Рівненська	32,9	49,5	49,4	61,4	62,2	66,2
Сумська	44,1	47,5	62,2	57,0	65,9	60,0
Тернопільська	52,8	43,5	79,6	60,1	81,8	62,2
Харківська	60,6	45,9	75,4	58,0	76,9	59,9
Херсонська	72,7	63,6	90,3	84,4	91,6	85,2
Хмельницька	43,4	40,2	62,3	51,1	67,1	55,1
Черкаська	43,3	26,6	65,8	41,3	67,8	43,5
Чернівецька	47,0	56,5	75,2	69,5	82,9	76,4
Чернігівська	28,3	24,5	38,6	32,0	44,0	39,7
Підпорядковані Києву	67,3	68,7	80,8	86,2	86,5	86,5
Всього	53,3	42,4	73,2	60,2	76,7	63,4

Таблиця 2.4

**Регіональна концентрація поголів'я корів
і виробництва молока, 2011 р.**

Регіон	Всього с.-г. підприємств	у т.ч. без корів		Частка області у виробництві молока, %	Довідково:			
		од.	%		Поголів'я		Виробництво молока	
					всього, тис. голів	на 100 га с.-г. угідь, голів	всього, тис. ц	на 100 га с.-г. угідь, ц
АР Крим	387	348	89,9	1,31	6,9	1,0	284	39,9
Вінницька	495	347	70,1	5,81	29,5	3,1	1258	130,5
Волинська	184	86	46,7	3,11	20,2	10,8	673	360,2
Дніпропетровська	604	544	90,1	2,93	15,0	1,2	633	52,0
Донецька	418	353	84,4	5,80	31,3	3,1	1255	125,5
Житомирська	323	168	52,0	3,24	24,3	6,5	702	188,0
Закарпатська	55	38	69,1	0,15	1,3	4,6	33	115,9
Запорізька	556	506	91,0	1,45	9,9	0,9	314	27,5
Івано-Франківська	113	88	77,9	0,46	2,6	2,4	99	90,1
Київська	541	399	73,8	9,42	37,7	4,0	2039	215,4
Кіровоградська	526	440	83,7	1,79	10,6	1,0	386	37,4
Луганська	362	308	85,1	2,14	14,9	1,9	463	59,7
Львівська	204	163	79,9	0,83	5,5	2,4	180	77,4
Миколаївська	496	434	87,5	1,58	8,8	1,0	341	37,3
Одеська	706	573	81,2	1,65	13,7	1,1	357	29,2
Полтавська	470	316	67,2	13,95	61,7	4,9	3020	239,5
Рівненська	164	102	62,2	1,86	12,8	5,1	402	160,8
Сумська	349	230	65,9	5,88	35,0	4,7	1272	169,8
Тернопільська	269	220	81,8	1,88	9,4	2,0	407	88,0
Харківська	568	437	76,9	7,78	37,8	3,1	1684	137,0
Херсонська	403	369	91,6	1,28	5,9	0,7	277	34,0
Хмельницька	334	224	67,1	4,08	20,6	3,2	884	138,4
Черкаська	453	307	67,8	10,20	44,1	5,2	2208	259,1
Чернівецька	117	97	82,9	0,90	4,7	3,9	195	163,2
Чернігівська	389	171	44,0	9,83	57,4	6,9	2128	255,2
Підпорядковані Києву	52	45	86,5	0,70	3,1	0,8	152	39,3
Всього	9538	7313	76,7	100,00	524,8	2,8	21645	117,3

Понад 57,8% господарств населення не утримують великої рогатої худоби, 59,9% – корів, 53,9% – свиней, 92,4% – овець.

За даними 2011 р. (форма 50 с.-г.) із 9538 сільськогосподарських підприємств 5081 господарство (53,3%) взагалі не реалізували

тваринницької продукції, 7313 господарств (76,7%) – не мали корів. У Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях утримували поголів'я корів менше 10% підприємств (табл. 2.4).

Із 492 районів України на сільськогосподарських підприємствах: не мали корів – 48 (1%) районів, до 100 корів було в 54 (11%) районах, від 100 до 1000 корів – у 215 (4,4%), від 1000 до 5000 корів – у 12 (2,4%) районах.

Виробництво молока було збитковим на підприємствах, які утримували до 100 корів і в яких удій молока від однієї корови не перевищував 2693 кг. На підприємствах, які утримували від 101 до 1000 корів, рівень рентабельності виробництва молока становила 13,1%, а удій молока 1 корови – 3493 кг, від 1001 до 5000 корів (18,5%) – 4170 кг, понад 5000 (25,9%) – 4625 кг молока.

Для вирішення проблеми забезпечення внутрішнього і зовнішнього ринків молоком і молочними продуктами потрібно забезпечити:

- встановлення й удосконалення цін таким чином, щоб вони відшкодовували нормативні витрати та забезпечували норму прибутку на рівні 15-20 %;
- державну підтримку в розмірі компенсації недосягнутої частини нормативної ціни, за умови коли фактична ціна на продукцію буде меншою нормативної;
- раціональне використання і подальше нарощування поголів'я корів у господарствах усіх форм власності та господарювання;
- спрямоване вирощування ремонтного молодняку великої рогатої худоби, введення в основне стадо на сільськогосподарських підприємствах до 30 корів – первісток і більше з розрахунку на 100 корів, наявних на початок року;
- надходження на товарні молочні ферми сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств ремонтного молодняку від високопродуктивних корів сільських мешканців та з племінних господарств;
- доведення заготівлі кормів із розрахунку на корову до 56 ц корм. од.;
- підвищення в структурі раціонів худоби повноцінних концкормів, сіна, сінажу та коренеплодів;
- сприяння створенню культурних пасовищ для молочної худоби;
- припинення заставних операцій за видані кредити щодо великої рогатої худоби як об'єкта застави сільськогосподарських підприємств;

- встановлення державних дотацій за приріст поголів'я корів на сільськогосподарських підприємствах, фермерських господарствах і господарствах населення;

- стимулювання закупівлі сільськогосподарськими підприємствами телиць і нетелей у господарствах населення, племінних господарствах та за імпортом;

- поглиблення спеціалізації у скотарстві, прискорення розвитку молочного скотарства, насамперед поблизу великих міст, промислових центрів, курортів та інших густонаселених пунктів;

- забезпечення на сільськогосподарських підприємствах раціональних розмірів молочних ферм на рівні 400-800 голів;

- збільшення виробництва молока у фермерських господарствах з урахуванням земельної площі, що використовується в цих формуваннях;

- фінансову підтримку виробників молочної сировини під час придбання машин і обладнання для молочних ферм за рахунок здешевлення кредитів, удосконалення фінансового лізингу, економічних відносин між сільським господарством і промисловістю, з тим щоб сільськогосподарські товаровиробники одержувати не менші прибутки на одиницю вкладеного капіталу, ніж постачальники матеріально-технічних ресурсів.

Прискорення відновлення поголів'я худоби на сільськогосподарських підприємствах сприятиме збільшенню її кількості в господарствах населення. Адже за наявності великотоварних ферм створюються умови для працевлаштування молоді, яка буде утримувати певну кількість худоби, що сприятиме зростанню ресурсного потенціалу тваринництва у селянських господарствах.

Необхідно підвищити вимоги до якості молочної сировини у зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі, прискоренням адаптації сільськогосподарських товаровиробників до підприємницьких дій в умовах ринкових відносин. Для вирішення цієї проблеми потрібно:

- зміцнити матеріально-технічну базу молочних ферм щодо охолодження та очищення молока і створення необхідних умов для ефективної роботи прифермських лабораторій;

- забезпечити дотримання вимог до якості молока під час його закупівлі відповідно до Держстандарту України (ДСТУ 3662-97) «Молоко коров'яче незбиране»;

- організувати ефективне функціонування пунктів із закупівлі молока від господарств населення;

- розширити впровадження стимулюючих цін під час закупівлі молочної сировини, оплата за яку залежить від вмісту жиру та білка;

- для посилення контролю держави за якістю продукції створити в регіонах мобільні незалежні лабораторії визначення якості молока;

- підвищити активність ЗМІ щодо висвітлення досвіду господарств, які забезпечують ефективне виробництво якісної молочної сировини і мають високі показники розвитку молочного скотарства.

Для підтримки галузі тваринництва Уряд України прийняв низку постанов (від 2 березня 2011 р. № 246, від 25 червня 2012 р. № 593), згідно з якими здійснюються такі виплати:

- 1) спеціальна бюджетна дотація фізичним особам за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби у таких розмірах:

- 500 грн за голову – за молодняк віком від 6 до 9 міс.;

- 750 грн за голову – за молодняк віком від 9 до 12 міс.;

- 1000 грн за голову – за молодняк віком від 12 до 15 міс.;

- 2) часткове відшкодування:

- вартості закуплених племінних телиць, нетелів і корів молочною, м'ясною і комбінованою прямою продуктивності;

- відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких та птахівничих ферм і комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, закупівлю тварин і птиці;

- вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств з виробництва комбікормів, а також придбаного обладнання та механізмів вітчизняного виробництва для тваринництва і птахівництва;

- витрат на закупівлю установки індивідуального доїння.

Для розвитку скотарства в господарствах населення необхідно крім державних дотацій створювати на кооперативних засадах культурні пасовища, що значно забезпечить підвищення продуктивності тварин і зниження собівартість продукції у 1,5-2 рази.

2.2. Орендні земельні відносини та економічні умови використання земель

В Україні здійснено реформування земельних відносин: проведено роздержавлення і грошове оцінювання земель, приватизовано понад дві третини площ сільськогосподарських угідь. На новій організаційно-правовій основі сформовано підприємства ринкового спрямування, громадяни збільшили розміри селянських господарств за рахунок земельних паїв.

За даними Держземагентства, на початок 2012 р. в Україні завершено реформування 11,9 тис. сільськогосподарських підприємств. Створено 35,5 тис. нових агроформувань, у власності та користуванні яких знаходиться 18,8 млн га земель.

Внаслідок реформування 6,91 млн громадян набули право на земельну частку (пай), із них 6,81 млн отримали сертифікати. На сьогодні 6,6 млн громадянам оформлено державні акти на право власності на земельну ділянку, що становить 96,4% від загальної кількості тих, хто отримав сертифікати на право на земельну частку (табл. 2.5). Таким чином, в Україні фактично завершено видачу державних актів замість сертифікатів громадянам, які виявили бажання їх замінити.

Таблиця 2.5

**Інформація про стан видачі державних актів
на право власності на земельні ділянки взамін сертифікатів
на право на земельну частку (пай)
за поданими заявами громадян України на 01.01.2012**

Регіон	Всього громадян, які набули право на земельну частку (пай), осіб	у т. ч. отримали сертифікати		Оформлено та видано державних актів замість сертифікатів	
		осіб	%	шт.	%
1	2	3	4	5	6
Україна	6913689	6815341	98,6	6573217	96,4
АР Крим	220792	201645	91,3	200208	99,3
Вінницька	488529	483838	99,0	483838	100,0
Волинська	237614	234935	98,9	203837	86,8
Дніпропетровська	288488	285055	98,8	283333	99,4
Донецька	237761	234808	98,8	230357	98,1
Житомирська	308946	302680	98,0	269415	89,0
Закарпатська	122334	121916	99,7	111912	91,8
Запорізька	226924	225325	99,3	224123	99,5
Івано-Франківська	203182	203182	100,0	190354	93,7
Київська	321653	317391	98,7	304587	96,0
Кіровоградська	258997	255930	98,8	254251	99,3
Луганська	163800	161715	98,7	158785	98,2

Закінчення табл. 2.5

1	2	3	4	5	6
Львівська	321502	317134	98,6	290066	91,5
Миколаївська	200525	199715	99,6	196819	98,5
Одеська	378922	372550	98,3	370017	99,3
Полтавська	350409	346660	98,9	344416	99,2
Рівненська	226269	224722	99,3	216780	96,5
Сумська	280288	272464	97,2	272464	100,0
Тернопільська	317803	317373	99,9	312960	98,6
Харківська	258592	254653	98,5	239229	93,9
Херсонська	209426	206333	98,5	200146	97,0
Хмельницька	401880	396898	98,8	393417	99,1
Черкаська	347129	345616	99,6	342725	99,2
Чернівецька	189947	189803	99,9	169504	89,3
Чернігівська	348754	339777	97,4	306577	90,2

Джерело: дані Держземгентства України.

У системі земельних відносин важливу роль відіграє оренда як одна з форм реалізації права власності та ефективного використання земель. Починаючи з 2000 р., орендні земельні відносини зайняли домінуючу позицію у сільськогосподарському виробництві, а орендна плата стала додатковим джерелом соціальної підтримки на селі. Понад 4,4 млн селян реалізують своє право на землю через орендні відносини.

Здебільшого договори на оренду укладено з тими господарствами, де отримано земельні паї (табл. 2.6). В Україні переважає короткострокова оренда терміном до 5 років і лише 27% припадає на довгострокову – терміном понад 6 років (табл. 2.7).

Основними чинниками формування орендної плати є нормативне грошове оцінювання та відсоток від неї. Указом Президента України від 19 серпня 2008 р. №725/2008 «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» встановлено рівень орендної плати не менше 3% від нормативної грошової оцінки (табл. 2.8).

Нормативне грошове оцінювання сільськогосподарських угідь проведена у 1995 р. за методикою, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213.

Таблиця 2.6

**Укладення договорів оренди земельних ділянок
і земельних часток (паїв) в розрізі областей України**

Регіон	Кількість договорів, всього		Укладено договорів оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв):			
			з господарствами, де отримано земе- льний (пай) або їх правонаступ- никами		з фермерськими господарствами	
	2001	2012	2001	2012	2001	2012
			%	%	%	%
Україна	5434865	4599613	88,2	37,3	4,7	14,3
АР Крим	188661	138335	82,8	34,2	2,9	12,0
Дніпропетровська	246065	230933	87,9	12,1	12,1	24,0
Донецька	194109	176442	74,7	41,4	4,4	12,8
Запорізька	180696	175120	79,2	43,1	8,2	18,5
Кіровоградська	173047	208055	72,0	45,2	10,0	24,3
Луганська	132227	129328	72,2	27,8	9,5	20,1
Миколаївська	140769	148316	76,3	28,8	5,4	24,2
Одеська	314863	264735	89,7	61,2	5,5	16,9
Херсонська	163337	134197	78,3	20,2	4,1	16,4
м. Севастополь	2536	413	93,3	0	2,2	0
Степ	1736310	1605874	80,7	36,5	6,9	19,1
Вінницька	389259	412281	95,8	27,1	0	14,1
Київська	265725	250446	93,9	50,4	2,3	10,1
Полтавська	304639	296637	92,1	43,9	3,3	11,3
Сумська	217409	198905	93,3	38,3	1,8	8,6
Тернопільська	254909	230734	90,7	41,6	1,8	11,0
Харківська	216209	174230	92,6	40,7	2,3	12,8
Хмельницька	327006	303749	88,5	32,9	4,2	12,7
Черкаська	312537	296858	91,6	36,8	4,8	12,2
Чернівецька	152590	94543	95,0	35,9	0,8	15,1
Лісостеп	2440283	2258383	92,5	37,8	2,6	12
Волинська	158565	71208	96,8	47,7	0,7	14,8
Житомирська	238771	143442	94,3	44,5	3,4	7,5
Закарпатська	48837	4508	90,5	55,1	5,6	27,0
Івано- Франківська	145141	61513	73,2	9,6	18,8	13,8
Львівська	220458	130472	88,8	29,3	7,5	16,9
Рівненська	196808	91470	87,8	22,3	6,9	8,6
Чернігівська	249692	232743	94,6	47,9	1,6	7,9
Полісся	1258272	735356	90,1	37,6	5,8	10,8

Джерело: дані Держреєстрації України.

Таблиця 2.7

**Укладення договорів оренди земельних ділянок
і земельних часток (паїв) загалом по Україні (у % до підсумку)
(на початок року)**

Показник	Роки				
	2001	2005	2010	2011	2012
Укладено договорів оренди – всього, тис.	5434,9	5031,2	4613,6	4620,2	4599,6
у %	100	100	100	100	100
з них згідно із державними актами	-	42,3	87,3	90,3	93,7
Із загальної кількості договорів укладено: з господарствами, де отримано земельний (пай) або їх правонаступниками	85,1	68,7	42,2	39,8	37,3
з фермерськими господарствами	4,4	8,1	14,0	14,3	14,3
з іншими суб'єктами	10,5	23,2	43,8	45,9	48,4
Із загальної кількості договорів укладено зі селянами-пенсіонерами	52,3	53,5	52,9	52,6	53,1
Укладено договорів оренди за строками їх дії: на 1-3 роки	45,7	26,2	10,0	8,5	5,5
на 4-5 років	41,2	61,4	49,0	46,2	42,2
на 6-10 років	11,3	10,2	30,6	33,9	39,1
понад 10 років	1,8	2,2	10,4	11,4	13,2

Джерело: дані Держземагентства України.

Таблиця 2.8

**Плата за оренду земельних ділянок
і земельних часток (паїв) в Україні**

(на початок року)

Показник	Роки												
	2001			2005			2010			2011		2012	
	млн грн	%		млн грн	%		млн грн	%		млн грн	%		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11			
Передбачено плати за договорами	1589	100	2336	100	4547	100	5278	100	7643	100			
У т. ч.: у грошовій формі	222	13,9	298	12,7	1120	24,6	1472	27,9	2557	33,4			
у натуральній формі (продукцією)	1230	77,4	1898	81,3	3258	71,7	3625	68,7	4853	63,6			

Закінчення табл. 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
відробіткова (послуги)	138	8,7	140	6	169	3,7	182	3,4	232	3,0
Орендна плата селянам-пенсіонерам	793	49,9	1154	49,4	2041	44,9	2379	45,1	3414	44,7
Плата за 1 га на рік, грн	140	x	117	x	260	x	303	x	443	x

Джерело: дані Держземагентства України.

Починаючи з 2000 р. грошове оцінювання земельних ділянок щороку станом на 1 січня уточнюється на коефіцієнт індексації, порядок проведення якої затверджується Кабінетом Міністрів України. За період з 1995 по 2011 р. її величина зросла у 3,2 рази. З 1 січня 2012 р. набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», положеннями якої передбачено «для врахування змін у рентному доході, який створюється під час виробництва зернових культур, до показників нормативного грошового оцінювання ріллі, проведеної станом на 1 липня 1995 р. (з урахуванням індексації)» застосовувати коефіцієнт 1,756. Як результат нормативна грошова оцінка 1 га ріллі в Україні підвищилася до 20982 грн (табл. 2.9).

Рациональне використання земель у сільському господарстві значною мірою визначається структурою посівів. В останні роки відбулися значні зміни у структурі посівних площ. Збільшилася частка зернових і технічних культур та зменшилася – кормових. У 2000 р. зернові займали 54,8% посівних площ, а в 2011 р. – 60,2%. Відбувається збільшення площ посівів ріпака. Якщо у 2000 р. частка ріпака в загальних посівах технічних культур становила дещо більше 5%, то у 2011 р. перевищила 13%. Частка кормових культур зменшилася від 26,5% у 2000 р. до 6,4% у 2011 р. (табл. 2.10).

За даними Держземагентства розораність сільськогосподарських угідь в Україні на початок 2011 р. становила 78%, а в окремих областях – до 90% (табл. 2.11). Надмірна розораність території призводить до щорічного збільшення еродованих площ на 80-90 тис. га. Зменшення розораності сільськогосподарських угідь передбачається шляхом виведення з інтенсивного обробітку 8-12 млн га ріллі. Це дасть можливість знизити рівень розораності території до 47-34%.

Таблиця 2.9

Грошова оцінка 1 га ріллі в Україні, грн

Регіон	Станом на 01.07. 1995	Роки (з урахуванням індексації на 1 січня)					
		1997	2000	2005	2010	2011	2012
Україна	3734	6359	7636	9204	11949	11949	20982
Степ	3769	6419	7708	9291	12061	12061	21180
АР Крим	4387	7471	8971	10814	14038	14038	24651
Дніпропетровська	3862	6577	7898	9520	12358	12358	21701
Донецька	4138	7047	8462	10200	13242	13242	23252
Запорізька	4018	6843	8217	9904	12858	12858	22578
Кіровоградська	3811	6490	7793	9394	12195	12195	21415
Луганська	3149	5363	6440	7762	10077	10077	17695
Миколаївська	3130	5330	6401	7715	10016	10016	17588
Одеська	3338	5685	6826	8228	10682	10682	18757
Херсонська	4108	6996	8401	10126	13146	13146	23084
м. Севастополь	4718	8035	9648	11630	15098	15098	26511
Лісостеп	3978	6775	8135	9806	12730	12730	22354
Вінницька	3927	6688	8031	9680	12566	12566	22067
Київська	3796	6465	7763	9357	12147	12147	21330
Полтавська	4121	7018	8427	10158	13187	13187	23157
Сумська	3494	5950	7145	8613	11181	11181	19633
Тернопільська	3768	6417	7706	9288	12058	12058	21173
Харківська	3860	6574	7894	9515	12352	12352	21690
Хмельницька	4096	6975	8376	10097	13107	13107	23016
Черкаська	4727	8050	9667	11652	15126	15126	26562
Чернівецька	4038	6877	8258	9954	12922	12922	22690
м. Київ	2592	4414	5301	6389	8294	8294	14565
Полісся	3043	5182	6223	7501	9738	9738	17099
Волинська	3555	6054	7270	8763	11376	11376	19976
Житомирська	2444	4162	4998	6024	7821	7821	13733
Закарпатська	3115	5305	6370	7678	9968	9968	17504
Івано-Франківська	3392	5777	6937	8361	10854	10854	19060
Львівська	3161	5383	6464	7792	10115	10115	17762
Рівненська	3729	6350	7626	9192	11933	11933	20954
Чернігівська	2900	4939	5931	7149	9280	9280	16296

Джерело: дані Держземагентства України.

Таблиця 2.10

Структура посівних площ на сільськогосподарських підприємствах України

Групи культур, культури	2000		2005		2010		2011	
	посівна площа, тис. га	%	посівна площа, тис. га	%	посівна площа, тис. га	%	посівна площа, тис. га	%
Вся посівна площа	21819,7	100,00	18415,5	100,00	18995,8	100,00	19493,5	100,00
Зернові й зерно- бобові – всього	11957,2	54,80	11507,6	62,49	11280,3	59,38	11742,5	60,24
Технічні – всього,	3840,4	17,60	4279,9	23,24	6247,5	32,89	6396,3	32,81
у т. ч.:								
бурак цукровий	786,3	20,47	475,5	11,11	458,7	7,34	478,9	7,49
соняшник	2670,7	69,54	2899,0	67,74	3667,3	58,70	3850,2	60,19
ріпак	213,1	5,55	190,7	4,46	864,3	13,84	836,9	13,08
інші	170,3	4,44	714,7	16,70	1256,8	20,12	1230,3	19,23
Овоче-баштанні та картопля – всього	248,3	1,14	92,6	0,50	98,1	0,52	106,9	0,55
Кормові культури – всього	5773,8	26,46	2535,5	13,77	1369,9	7,21	1247,8	6,40

Джерело: Статистичний бюлетень «Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України».

Таблиця 2.11

Розораність сільськогосподарських угідь в Україні, %

Регіон	2000	2006	2010	2011
1	2	3	4	5
Україна	78,1	77,8	78,1	78,1
АР Крим	67,0	70,1	70,5	70,6
Вінницька	85,7	85,7	85,7	85,7
Волинська	64,5	64,0	64,2	64,2
Дніпропетровська	84,0	84,5	84,5	84,6
Донецька	81,1	80,9	81,0	81,0
Житомирська	68,6	68,7	71,5	71,6
Закарпатська	43,1	44,2	44,2	44,2
Запорізька	84,5	84,8	84,8	84,9
Івано-Франківська	64,1	59,1	60,7	60,7
Київська	82,7	81,7	81,5	81,5
Кіровоградська	86,8	86,4	86,4	86,4
Луганська	71,5	68,8	66,6	66,7
Львівська	65,9	62,8	62,9	62,9
Миколаївська	84,2	84,4	84,5	84,5

Закінчення табл.2.11

1	2	3	4	5
Одеська	80,1	79,7	79,8	79,9
Полтавська	81,1	80,7	81,4	81,5
Рівненська	69,4	69,2	70,6	70,6
Сумська	75,1	72,5	72,4	72,2
Тернопільська	81,9	80,4	81,4	81,4
Харківська	80,7	79,5	79,7	79,7
Херсонська	89,9	90,1	90,2	90,2
Хмельницька	79,9	79,9	80,0	80,0
Черкаська	88,1	87,6	87,6	87,6
Чернівецька	71,6	71,4	70,8	70,8
Чернігівська	64,0	65,4	67,9	68,1

Джерело: Статистичний збірник «Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України».

В Україні значна частина ґрунтів має незадовільний якісний стан (табл. 2.12). Для зменшення негативного впливу кислотності ґрунтів на урожайність сільськогосподарських культур необхідно збільшити площі хімічної меліорації до 875 тис. га у 2015 р., до 1200 тис. га у 2020 р. проти 78,3 тис. га у 2011 р.

У 2011 р. у сільському господарстві було внесено 1263,3 тис. т мінеральних добрив у діючій речовині, або 68 кг/га, за потреби 150 кг/га, яка забезпечить позитивний баланс поживних речовин. Для поповнення органіки у ґрунті слід залучити альтернативні джерела: збільшити частку багаторічних трав, зернових колосових і бобових культур у сівозмінах, використання сапропелів; розширити посіви сидератів (табл. 2.13).

Небезпечним видом деградації земель, за статистичними даними, є забруднення радіоактивними речовинами, пестицидами та важкими металами. Станом на 2011 р. 4,6 млн га сільськогосподарських угідь мають досить високий рівень (від 0,1 до 15 Кі/км² і вище) забруднення ¹³⁷Cs. Серед 170 видів пестицидів, які використовуються в Україні, 49 належать до особливо небезпечних. За даними Мінприроди, станом на 1 січня 2010 року, в Україні налічувалося 4976 складів, на яких зберігалось близько 21 тис. т заборонених до використання пестицидів, у т. ч. особливо небезпечних для людини: гексахлорбензолу – 11,1 тис. т, ДДТ – 1,77 тис. т, гептахлору – 1,4 т, гексахлорциклопексану – 273 т. Останні препарати віднесено до групи стійких органічних забруднювачів (СОЗ).

Таблиця 2.12

Якісний стан орних земель в Україні

Грунти	Всього, млн га	у % до площі ріллі
Кислі	9,1	28,0
Засолені та солонцюваті	2,8	8,6
Еродовані	10,6	32,6
Дефляційно небезпечні та ін.	16,5	50,8
Радіоактивно забруднені	3,5	10,8

Джерело: розраховано за даними Держземагентства України.

Таблиця 2.13

Динаміка внесення мінеральних та органічних добрив і хімічних меліорантів

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.
Внесення мінеральних добрив – всього, тис. т	279	557,9	1060,6	1263,3
у т.ч. на 1 га, кг	13	32	58	68
з них: азотні	10	22	43	48
фосфорні	2	6	8	10
калійні	1	4	7	9
Внесення органічних добрив – всього, млн т,	28,4	13,2	9,9	10
у т.ч. на 1 га, т	1,3	0,8	0,5	0,5
Вапнування – тис. га	24	41,7	73,2	78,3
всього, тис. т	169,7	243,1	340,8	340,0
Гіпсування – тис. га	5	2,7	4,4	7,2
всього, тис. т	27,0	12,1	23,4	19,9

Джерело: Статистичний збірник «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур».

Вкрай негативним є вплив на екологічний стан земельних угідь металургійно-промислових центрів, які забруднюють великі земельні площі важкими металами, зокрема, свинцем, цинком, хромом, марганцем, міддю, кобальтом, нікелем. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства і агрохімії ім. О.Н. Соколовського», ними забруднено близько 20% території України.

Частка сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічного стандарту, у 2012 р. становила 0,7%. На перспективу передбачається збільшити її у 2015 р. до 5% і у 2020 р. – до 7%.

2.3. Малий агробізнес у системі агроформувань

У сільському господарстві України відсутній галузевий підхід законодавчого поділу сільськогосподарських підприємств на малі, середні та великі. Своє трактування цього питання має тільки вітчизняна статистика. Зокрема, у статистичному бюлетені «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства на сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік» у розділі II «Ефективність сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств», який цілком ґрунтується на даних форми № 50-ст, встановлено, що за цією формою звітують підприємства, які мають або понад 200 га сільськогосподарських угідь, або понад 50 голів великої рогатої худоби, або свиней, або овець чи кіз, або понад 500 голів птиці, або чисельність працюючих понад 20 осіб, або дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства перевищує 150 тис. грн. Водночас, розглядаючи сільськогосподарські підприємства за основними організаційно-правовими формами господарювання, зокрема, господарські товариства, виробничі сільськогосподарські кооперативи, до приватних підприємств відносять великі фермерські господарства з площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га і чисельністю працюючих понад 50 осіб.

Доречно відзначити, що у сільському господарстві США американські фахівці поділяють ферми на категорії за критерієм суми реалізованої ними продукції (обсяг продаж, тис. дол.).

Так, дрібною фермою у США вважається ферма, яка може максимально одержувати 40 тис. дол. прибутку в рік. Для цього необхідно: у Каліфорнії – на 12,5 га винограднику отримати урожай по 17 т з гектара; Техасі – утримувати на 270 га землі не менше 65 голів м'ясної худоби; Айові – вирощувати високі врожаї кукурудзи на 75 га; Північній Кароліні – мати тютюнову плантацію на площі 5,4 га; Вісконсіні – від 25 корів надоювати по 5850 кг молока за рік.

Поширення на українських фермерів американської класифікації за критерієм обсягу продажу продукції (тис. дол.), дозволяє зробити висновок, що вони належать до перших трьох категорій і є дрібними селянськими фермами та становлять основу малого агробізнесу.

У США також існує класифікація фермерських господарств за розміром земельних угідь (табл. 2.14).

У типології сімейних ферм США базовим критерієм визначення ферми є показник обсягу продажу сільськогосподарської продукції, згідно з яким фермою вважається господарство, виторг від реалізації сільськогосподарської продукції якого становить не менше 1 тис. дол. на рік. Слід зазначити, що за останнім переписом

ферм, який проводився у 2007 р., Міністерство сільського господарства США визначає малими такі ферми, у яких річний обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції не перевищує 250 тис. дол.

Таблиця 2.14

**Класифікація фермерських господарств США
за розміром земельних угідь****

Групи за розміром ферми		Частка у кількості ферм, %	Частка в землекористуванні, %	Середній розмір ферми	
акрів*	га			акрів	га
1-9	0,4-3,6	10,6	0,12	5	2
10-49	4,0-20,0	28,1	1,73	26	10,4
50-69	21,0-27,9	7,1	0,97	58	23,2
70-99	28,0-40,0	8,7	1,71	82	33,2
100-139	40,1-56,3	7,9	2,20	116	47,0
140-179	56,7-72,5	6,3	2,38	157	63,6
180-219	72,9-88,7	4,0	1,87	198	80,2
220-259	88,1-104,9	3,1	1,76	238	96,4
260-499	105,0-202,2	9,6	8,23	357	144,6
500-999	202,5-404,6	6,8	11,29	696	281,9
1000-1999	405,0-809,6	4,2	13,84	1377	557,7
Понад 2000	Понад 810,0	3,6	53,89	6181	2503,3
Всього		100	100	418	103,2

*1 акр – 0,405 га

**Лазарев А. В. Анализ разделения фермерских хозяйств России и США по экономическим классам и стратегия развития аграрной структуры в России / А.В. Олазарев // Энциклопедия российских деревень – М. : ВИАПИ им. А. А. Никонова, 2010. – С. 64-66.

Використовуючи порівняльний методологічний підхід, в основі якого лежить критерій обсягу виторгу від реалізації сільськогосподарської продукції фермерами США, нами проведено групування фермерських господарств України (табл. 2.15).

Серед фермерських господарств виділено групу, де дохід від продажу сільськогосподарської продукції не перевищував 8000 грн (за курсом валют у 2012 р. приблизно 1 тис. дол.). Цю групу утворюють 4536 фермерських господарств, або 16,1% від їхньої кількості. Решту господарств поділено на вісім нерівномірних за інтервалами груп за обсягом виторгу від реалізації продукції.

Виконані розрахунки, дозволяють зробити висновок, що поперше, значна частка фермерських господарств одержує виторг від реалізації продукції менше 1 тис. дол. США (не може зватися фермою), по-друге, виділяється групи господарств, товарне спряму-

вання яких посилюється залежно від площі сільськогосподарських угідь. Зокрема, виділяються господарства у групах від 8 і до 200 тис. грн (1-25 тис. дол.), площа яких коливається від 20 до 100 га та фермерські господарства від 200 до 2000 тис грн (25-250 тис дол. США) із варіацією площі сільськогосподарських угідь приблизно від 100 до 500 га).

Таблиця 2.15

Взаємозв'язок обсягу виторгу від реалізації продукції із кількісними показниками розміру фермерських господарств України, 2010 р.

Групи фермерських господарств за обсягом виторгу від реалізації продукції, тис. грн	Кількість господарств у групі	Питома вага господарств, %	Припадає на одне господарство		
			сільськогосподарських угідь, га	обсягу виторгу від реалізації продукції, грн	чисельності працівників
До 8	4536	16,1	16,6	3983	1,3
8,1-20	4375	15,5	25,4	13506	1,3
20,1-50	6408	22,8	36,1	33263	1,5
50,1-100	4367	15,5	52,5	71223	1,7
100,1-200	3060	10,9	84,1	140421	2,2
200,1-500	2782	9,9	166,1	312597	3,3
500,1-1000	1173	4,2	327,9	723032	5,6
1000,1-2000	922	3,3	464,0	1389720	7,5
Понад 2000	519	1,8	639,0	4026781	15,4
Всього (в середньому)	28142	100,0	89,2	217269	2,3

Джерело: розраховано автором на підставі даних Державної служби статистики України.

Окремою групою виступають фермерські господарства із доходом від продажу сільськогосподарської продукції понад 2000 тис. грн (250 тис. дол. США), частка яких становить 1,8%.

Аналіз результатів досліджень учених України, зокрема монографії Яворської Т.І. «Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика», сучасних законодавчих та статистичних актів, пропонується наступна галузева диференціація виробничих формувань агробізнесу:

- мікрогосподарства: селянські господарства із площею до 2 га;
- суб'єкти малого бізнесу: селянські господарства, фізичні особи-підприємці та фермерські господарства із площею сільськогосподарських угідь від 2 до 500 га та чисельністю працівників до 20 осіб;
- суб'єкти середнього бізнесу: сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства) із площею сільськогосподарських угідь від 500 до 1000 га та чисельністю працівників до 50 осіб;
- суб'єкти великого бізнесу: сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства) із площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га та чисельністю працівників понад 50 осіб.

Малий бізнес у сільському господарстві за вимогами до ведення можна згрупувати таким чином:

I – селянські господарства, фізичні особи-підприємці та фермерські господарства – суб'єкти дрібного підприємництва, які функціонують на власних земельних і майнових засобах, особистій праці підприємця і його сім'ї на засадах індивідуальної діяльності. Названі організаційні форми ведення дрібного бізнесу можна об'єднати, єдиним терміном: сільські домогосподарства;

II – сімейні фермерські господарства, які функціонують на власних і орендованих засобах виробництва та землі з правом наймання робочої сили. Згідно із Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (2012 р.), такі формування можна віднести до мікропідприємництва;

III – фермерські господарства, які функціонують як на основі власного майна та землі, так із використанням орендованих засобів. Використовується праця засновників та наймана.

До першої складової організаційних форм ведення малого бізнесу в сільському господарстві відносимо селянські господарства товарного спрямування, фізичні особи-підприємці, фермерські господарства, які займаються підприємницькою діяльністю. У такому випадку селянські господарства за своєю соціально-економічною природою утворюють особливу групу приватних селянських господарств з площею землі понад 2 га, які можна віднести до господарств малого бізнесу.

Докорінні зміни, що відбулися на селі: скорочення трудомістких галузей, ліквідація традиційних виробництв і промислів, послаблення соціальної захищеності сільського населення з боку держави, призвели до різкого скорочення робочих місць і джерел до-

ходів селян, а звідси й диференціацію господарств населення. Так, збільшилася частка господарств споживчого типу (самозайнятість селян з виробництвом продукції лише для власного споживання).

До другої складової малого агробізнесу можна віднести сімейні фермерські господарства.

Аграрна наука і практика виділяють особливі критерії ідентифікації сімейної ферми, а саме:

- власником ферми є одна сім'я або принаймні одна особа;
- виробництво і управління фермою здійснює господар та його сім'я;
- домашнє господарство і бізнес тісно між собою поєднані;
- функції прийняття рішення, ризику і контролю цілком належать фермеру;
- сімейна ферма одержує понад 75% своїх доходів від сільського господарства.

У розвинених країнах Заходу набули поширення дрібні ферми, що ґрунтуються на вторинній праці. Вони нагадують вітчизняні господарства населення. Власник такої ферми та члени його сім'ї основну роботу виконують на будь-якому іншому підприємстві, а у вільний час працюють на власній фермі (фермерство вільного часу). Такі ферми лише частково мають товарний характер, а продукцію, зазвичай, виробляють для себе. Тому селянські господарства товарного спрямування, фізичні особи-підприємці, дрібні фермерські господарства, не обов'язково мають одержувати більшу частину своїх доходів від сільського господарства.

До третьої складової малого бізнесу в сільському господарстві пропонуємо відносити фермерські господарства. Відмінність цієї складової від другої переважно полягає у розмірі площі сільськогосподарських угідь та обсягу виторгу від реалізації продукції. На Черкащині у 2011 р., серед досліджуваних 1052 фермерських господарств 17,7% становили господарства із розміром сільськогосподарських угідь від 100 до 500 га (186 од.) (табл. 2.16).

Станом на 1 січня 2012р. в області налічувалось 1125 фермерських господарств із них лише 60 займаються виробництвом тваринницької продукції. У фермерських господарствах області утримується близько 5,6 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі 2,1 тис. корів, 13,1 тис. свиней. У 2011 р. ними вироблено молока 8,5 тис. тонн, 1,3 тис. тонн м'яса худоби і птиці (у забійній масі).

У 2011р. фінансову допомогу на поворотній основі отримали 17 фермерських господарств із 13 районів у сумі 970,3 тис. грн, що в середньому на одне господарство становить 57 тис. грн.

Таблиця 2.16

**Групування фермерських господарств Черкаської області
за розмірами сільськогосподарських угідь, га (2011 р.)**

Показник	Середній розмір фермерського господарства, га				
	до 50	50,1-100,0	100,1-500,0	понад 500	всього
Кількість у групі, од.	657	150	186	59	1052
Середній розмір, га	24,4	61,1	212,9	1084,4	124,1
На 100 га сільгоспугідь:					
- тракторів – всього, штук	1,41	0,98	0,75	0,72	0,80
- зернозбиральних комбайнів, штук*	1,07	0,51	0,28	0,31	0,35
- капітальних інвестицій, тис. грн	37,5	11,8	25,9	29,2	23,5
- виторг від реалізації, тис. грн	516,7	287,0	387,8	361,1	338,8
- прибутку,	12,0	6,3	14,5	12,4	10,1
Обсяг продажу в розрахунку на одного зайнятого, тис. грн	81,4	99,0	166,6	146,4	128,4
Рентабельність виробництва, %	30,1	33,8	49,4	48,5	41,0

*Дані: Фермерські господарства Черкащини у 2011 році. – Черкаси, Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 106 с.

**На 100 га площі посіву зернових.

На фінансову підтримку з державного бюджету фермерським господарствам за 2011 р. через механізм здешевлення кредитів виділено 233,4 тис. грн; на закладення та нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками виділено – 198 тис. грн. У 2012 р. відповідно до розподілу коштів для надання підтримки фермерам, Черкащина отримує понад 1 млн гривень.

Необхідно звернути увагу і на той факт, що розміри фермерських господарств країн ЄС набагато менші розмірів наших фермерських господарств, проте результативні показники в них в декілька разів вищі (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

**Показники продуктивності земельних угідь
і тварин країн світу, 2010 р.***

Країна	Урожайність с.-г. культур, ц/га			Удій на корову, кг	Виробництво на одну особу, кг	
	зернові	картопля	овочі		м'яса (у забійній вазі)	молока
1	2	3	4	5	6	7
Україна	26.9	132,5	161,4	4082	45	245
Канада	31.9	316,1	232,8	8202	130	240

Закінчення табл. 2.17

1	2	3	4	5	6	7
Франція	69,5	397,5	213,1	6242	92	383
Німеччина	66,6	399,8	310,5	7083	100	361
Швейцарія	60,4	386,7	231,9	6851	61	533
Польща	32,2	178,6	253,3	4838	93	321
США	68,6	443,1	314,1	9593	135	279
Нідерланди	85,0	436,0	472,9	7496	151	699
Велика Британія	67,8	438,0	233,3	7489	57	223
Італія	53,5	249,7	251,5	5590	70	187
Данія	58,7	352,7	302,1	8640	358	881

*Стат. збірник «Сільське господарство України за 2011 рік». – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С.369

Таким чином, світовий досвід господарювання переконує, що найважливішою складовою ринкової економіки мають бути існування та взаємодія багатьох великих, середніх і малих підприємств. Виділення якісних та кількісних критеріїв віднесення до суб'єктів малого бізнесу, дасть можливість оптимально поєднати малий, середній та великий бізнес у сільському господарстві України.

2.4. Агроходінги – місце і роль у системі агробізнесу

Агропромислове виробництво в умовах ринкових відносин потребує принципово нових підходів до організації його ведення шляхом побудови замкнутого циклу виробництва, усунення посередницького впливу, налагодження ефективного менеджменту та маркетингу, виходу на нові ринки продукції і капіталів, впровадження інновацій та розбудови інфраструктури. У зв'язку з цим нині зумовлюється активний розвиток інтегрованих структур.

Інтегровані структури являють собою з юридичної точки зору об'єднання капіталів підприємств під контролем управлінської компанії. З організаційної точки зору, це «держава в державі» з усіма притаманними їй функціями. З точки зору управління, це, певною мірою, симбіоз стандартів планової економіки на новій технологічній, організаційній та інноваційній базі, в основу яких покладено автоматизовані системи управління, обліку та аудиту виробничої діяльності. З економічної точки зору – це дієвий інструмент посилення конкурентоспроможності національного виробництва та підвищення соціальних стандартів життя працівників, благоустрою сільських територій та реалізації соціальних програм.

Акумуляування фінансових, матеріальних, енергетичних та трудових ресурсів забезпечує сприятливі умови для реалізації інве-

стиційних проектів, поліпшення взаємозв'язків між усіма учасниками інтеграційного процесу та їхню зацікавленість у результатах господарювання та максимізації прибутку.

Інтегровані структури охоплюють, як правило, весь цикл виробництва, переробку і реалізацію продукції і відзначаються цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній та економічній основі. Як результат досліджень виділені організаційний, економічний, структурний і правовий етапи створення інтегрованих структур, побудовано загальну схему агропромислового об'єднання та організаційна його модель, в якій система управління складається із двох центрів контролю – фінансового та виробничого.

Проведений порівняльний аналіз інтеграції сфер господарської діяльності залежно від форми об'єднання компаній. Обґрунтовані чотири варіанти організації агропромислового ланцюга інтегрованої структури та можливість його оптимізації шляхом об'єднання підприємств у територіально-виробничий кластер. Розроблена організаційна схема агропромислового об'єднання із залученням іноземного капіталу. Системні дослідження дозволяють констатувати, що принципи, закладені в основу ідеології створення і діяльності інтегрованих структур, можуть стати ефективним інструментом у побудові моделі подальшого розвитку агропромислового комплексу України.

Одним із факторів, що зумовляють успіх розвитку інтегрованих структур, є налагодження ефективного менеджменту виробничих процесів, складовими якого виступають: підготовка та підвищення кваліфікації персоналу, управління ринковими ризиками, оптимізація фінансово-інвестиційної діяльності з врахуванням єдиної місії компанії і завдань на довгострокову перспективу, контроль за раціональним управлінням бізнес-процесами. Ефективне використання нової техніки і сучасних технологій та систем управління виробництвом можливе у поєднанні із сучасними методами роботи з персоналом.

Важливою умовою в управлінні виробничо-господарською діяльністю інтегрованих структур є мотивація праці. До основних вимог, на яких вона має ґрунтуватися, можна віднести: надання однакових можливостей щодо посадового просування за критерієм результативності праці, створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці, добробуту всіх працівників, підтримання в колективі атмосфери довіри тощо. На підставі досліджень проведена класифікація методів мотивації праці, яка включає економічні (прямі), економічні (непрямі) та немонетарні методи.

Управління бізнес-процесами в інтегрованих структурах забезпечується бюджетуванням як системою фінансового планування, обліку й контролю доходів та витрат, отриманих від діяльності підприємства. Бюджетування є невід'ємною складовою виробничо-фінансового плану підприємства. Розбудова єдиної фінансової системи управління підприємством шляхом бюджетування може мати ефект у рамках великих інтегрованих структур, де кожна філія функціонуватиме з чітко визначеними центрами прибутків та витрат всього виробничо-фінансового процесу. Функціональні служби при цьому створюються у межах центрального офісу для обслуговування всіх підрозділів.

Функціональна структура управління персоналом в інтегрованих структурах передбачає організацію документообороту, менеджмент персоналу проєктів, кадрові питання, навчання й реалізацію соціальних програм, принципів вимоги до керівників та спеціалістів усіх рівнів, що зумовлені необхідністю посилення організаційної роботи з персоналом.

У господарських формуваннях, створених на базі колективних сільськогосподарських підприємств, в останні роки зросло виробництво та підвищилися показники ефективності, але такий ріст не відповідає сучасним вимогам ринкової економіки. Ведення ефективного сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах господарювання вимагає принципово нових підходів до його організації та ресурсного забезпечення, зокрема, технічного оновлення та модернізації виробництва, створення сприятливого інвестиційного клімату, формування ефективного менеджменту виробничих процесів й впровадження інновацій.

Техніко-економічними перевагами інтегрованих структур є: належний рівень ресурсного забезпечення, більші можливості для раціональної організації виробництва, використання техніки, зберігання та реалізації продукції в кращі строки і вищої якості. Ефективне використання ресурсного потенціалу забезпечуються побудовою вертикально-інтегрованих структур із доведенням продукції до кінцевого споживача й контролем затрат на всіх стадіях технологічного ланцюга та мінімізації впливу посередницьких структур. Здійснюється впровадження інтенсивних ресурсощадних технологій з урахуванням біокліматичного потенціалу регіонів, поглиблюється спеціалізація та концентрація виробництва.

Забезпечення сталого розвитку виробництва має досягатися завдяки гармонізації рівноваги між величиною ресурсного потенціалу та здатності землі до відтворення її родючості. Формуючи земельні масиви, компанія має керуватися принципом економічної раціональності, який дозволить за мінімуму витрат отримати макси-

мум прибутку. Результати проведеного кореляційно-регресійного аналізу показують, що в інтегрованих структурах із збільшенням витрат на одиницю площі та ростом землезабезпеченості зростає прибуток від рослинництва. В умовах кращого ресурсного забезпечення та застосування прогресивних технологій інтегровані структури отримують вищі показники господарської діяльності порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами.

Вивчення тенденцій динаміки інтеграційних процесів, що відбуваються у сільському господарстві, дають можливість передбачити ріст кількості інтегрованих структур і розширення їхніх площ за рахунок господарств, які ведуть екстенсивне землеробство. Збільшення інтегрованих структур, розширення масштабів їхньої діяльності підтверджує той факт, що загалом це не короткострокове явище, а чітка закономірність, яка доводить вигідність інвестування в сільське господарство.

Дослідженнями виявлені проблеми, які виникають під час створення інтегрованих структур, зокрема: материнська компанія одержує необмежені господарські повноваження, а структурні підрозділи втрачають юридичну самостійність і значну частину засобів виробництва; виникає конфлікт інтересів між інвестором і місцевою громадою, зумовлений скороченням певних виробництв й тваринництва, та сплатою податків до бюджетів територіальних громад за місцем державної реєстрації інвестора, що призводить до скорочення надходжень у місцеві бюджети.

Для реалізації конкурентних переваг інтеграційних процесів необхідна конструктивна державна аграрна політика, яка повинна стати пріоритетом у системі економічних перетворень. Це стосується, насамперед, розробки стратегії розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку і захист вітчизняного товаровиробника, обмеження імпорту; створення земельного банку; розробки шкали мотивів для інвесторів, у першу чергу тих, що розвиватимуть соціальну інфраструктуру села.

Розвиток економіки сільського господарства має бути тісно пов'язаний з розвитком сільських територій. Поряд з ефективним веденням виробництва необхідно вирішувати соціальні питання, уникати соціальної напруги і сприяти встановленню партнерських відносин між товаровиробниками та територіями, в межах яких вони ведуть виробництво. Аналіз вказує на незадовільний стан соціального розвитку сільських територій, для якого нині характерна не лише глибока демографічна криза, занепад соціальної інфраструктури та «вимирання» населених пунктів, а й відсутність моти-

вації до праці і високий рівень безробіття, що супроводжується відтоком трудових ресурсів. Низькі відрахування до місцевих бюджетів та економічний стан сільськогосподарських підприємств не дають змоги повною мірою вирішувати питання розвитку сільських територій.

Діяльність інтегрованих структур – це крок вперед у розвитку економіки сільського господарства, відновлення соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць та побудови нової моделі розвитку сільських територій. Становлення таких структур відбувається еволюційно, проте в досить короткі терміни, що призводить до посилення соціальної напруги в сільській місцевості. З різних причин, повністю чи частково, в перший рік не всі інтегровані структури розпочинають виробничу діяльність на орендованих землях. Технічне переоснащення виробництва супроводжується оптимізацією штатної чисельності працюючих, до того ж не завжди достатня увага приділяється соціальному фактору – адаптації працівників, які звільняються, індивідуальному підходу щодо можливого їхнього працевлаштування.

Для інтегрованих структур пріоритетом є отримання економічного ефекту – прибутку, для суспільства ж – забезпечення моральних і матеріальних благ місцевої громади. Ефективність конкретно взятого підприємства і суспільне благо завжди знаходяться в протистоянні. Досягнення гармонії у відносинах між суб'єктами і формування балансу інтересів є важливим завданням дослідження. За нинішніх умов потреби суспільства на реалізацію соціальних питань значно перевищують надходження від податкових платежів, що сплачують підприємства.

Інтегровані структури не лише підтримують соціальну інфраструктуру, що склалася довкола підприємств, а й реалізують програми, спрямовані на розвиток корпоративної солідарності співробітників, підвищення рівня їхньої соціальної захищеності та створення умов для всебічного розвитку (додаток 1). Витрати на соціальну сферу, в більшості випадків, компенсуються підвищенням продуктивності праці, набуттям нових трудових навичок, упевненістю в завтрашньому дні. При цьому поряд з технологіями до сільського господарства залучається новий менеджмент, нові системи управління та перенесення частини соціальних благ, доступних міському населенню.

2.5. Проблеми розвитку самоврядних сільських територій

1. Для отримання дотації на відтворення маточного поголів'я корів необхідно мати не тільки ветеринарне посвідчення, а й

провести штучне запліднення корови, пункти штучного осіменіння на селі відсутні.

2. Як отримати дотацію?

Виділення коштів державного бюджету за програмою КПКВК 2801190 «Селекція у тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу» проводитиметься відповідно до проекту Порядку використання коштів Державного бюджету України на виконання програми селекції у тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу, який буде затверджений постановою Кабінету Міністрів України.

Відповідно до проекту Порядку, одержувачі бюджетних коштів – *юридичні особи* усіх організаційно-правових форм господарювання, що є суб'єктами племінної справи у тваринництві, яким за результатами державної атестації/переатестації відповідно до чинного законодавства присвоєно відповідний статус, які визначатимуться виконавцями програми.

Одним з напрямів фінансування виконавців Програми буде спрямування бюджетних коштів на проведення штучного осіменіння (парування) корів і телиць, свиноматок і свинок, вівцематок, кіз і ярок, кобил у господарствах населення.

Враховуючи зазначене, спрямування коштів за Програмою на вказаний напрям буде можливе лише підприємствам (об'єднанням) з племінної справи у тваринництві за умови визначення їх виконавцями Програми.

3. Які можливості та плани Міністерства щодо залучення інвестицій для розвитку сільської ради?

Відповідно до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. удосконалення системи управління розвитком сільських територій може бути здійснене шляхом створення Державного фонду підтримки розвитку українського села через затвердження 1% тимчасового збору від продажу товарів і послуг на внутрішньому ринку. Зазначені кошти, в першу чергу, мають бути спрямовані на інвестування проектів соціального облаштування територій сільських рад.

Залучення інвестицій може бути також досягнуте шляхом спрямування до місцевих бюджетів коштів, необхідних для виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій з утримання закладів соціально-культурного призначення, надання необхідних послуг населенню та розв'язання інших завдань розвитку села.

Крім того, Мінагрополітики планує здійснювати заходи щодо запровадження компенсації за рахунок коштів державного бюджету витрат підприємств агропромислового комплексу, пов'язаних з

будівництвом об'єктів соціальної сфери у сільських населених пунктах відповідно до норм чинного законодавства.

4. Який обсяг державної підтримки у 2011 р. передбачено для фермерських та особистих селянських господарств?

Підтримка фермерів

З метою вдосконалення механізму реалізації чинного Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102, і залучення фермерських господарств до реалізації пріоритетів діяльності, визначених Міністерством аграрної політики та продовольства, постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 року № 282 внесено зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102.

Цими змінами передбачено:

- запровадження прозорих умов проведення конкурсного відбору фермерських господарств для надання їм фінансової підтримки як на поворотній, так і на безповоротній основі шляхом створення комісії при Укрдержфонді, яка проводитиме такий конкурсний відбір (чинним Порядком передбачено надання безповоротної фінансової підтримки новоствореним фермерським господарствам без конкурсного відбору і діяльність лише комісії, створених при регіональних відділеннях Укрдержфонду);

- збільшення до 250,0 тис. грн розміру фінансової підтримки (кредитів), яка надаватиметься фермерським господарствам (у чинному Порядку передбачено 100,0 тис. грн).

Крім того, Мінагрополітики підготовлено пропозиції щодо збільшення до 380,0 млн грн обсягів асигнувань для надання підтримки фермерським господарствам на поворотній і безповоротній основі під час перегляду показників державного бюджету поточного року.

Підтримка особистих селянських господарств

Селянські господарства можуть скористатися державною підтримкою за іншими програмами, діючими у агропромисловому комплексі країни. Зокрема, у 2011 р. Урядом запроваджено механізм надання дотацій сільськогосподарським товаровиробникам з розрахунку на 1 кг виробленої продукції.

За бюджетною програмою КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» із спеціального фонду державного бюджету 2011р. було передбачено 2030,0 млн грн, з яких серед іншого,

пропонується спрямувати сільськогосподарським товаровиробникам для виплати доплат за:

- 1) реалізоване переробним підприємствам молоко з розрахунку:
 - сільськогосподарським підприємствам – 35 копійок на 1 кг молока у перерахунку на базисну жирність;
 - фізичним особам (населенню) – 30 копійок на 1 кг молока у перерахунку на базисну жирність;
- 2) вирощені та продані на забій і переробку переробним підприємствам молодняк великої рогатої худоби та свині (крім свиноматок і кнурів), в тому числі за:
 - молодняк великої рогатої худоби – 1,5 грн за 1 кілограм живої ваги;
 - свині (крім свиноматок і кнурів) – 1,0 грн за 1 кілограм живої ваги.

Для забезпечення вищезазначених заходів урядом прийнято постанови від 02.03.2011 № 246 «Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо та м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати» та від 02.03.2011 № 181 «Про затвердження розмірів виплат для надання державної підтримки галузі тваринництва на 2011 рік».

Крім того, за бюджетною програмою КПКВК 2801210 «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва» передбачено з загального фонду державного бюджету 100,0 млн грн, з яких пропонується спрямувати сільськогосподарським підприємствам для виплати спеціальної бюджетної дотації:

- за поголів'я телиць, закуплених у фізичних осіб (населення) для вирощування, з розрахунку 7,0 гривень за 1 кілограм живої ваги (таких телиць планується закупити близько 100 тис. голів);
- за поголів'я корів м'ясного напрямку продуктивності з розрахунку:
 - племінним заводам – до 1900 гривень за голову;
 - племінним репродукторам – до 1000 гривень за голову;
 - іншим сільськогосподарським підприємствам – до 600 гривень за голову.

5. Започаткування продажу землі

Відповідно до Земельного кодексу України законодавчою умовою для зняття мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення є набрання чинності зако-

нів України «Про ринок земель» та «Про державний земельний кадастр».

З метою подальшого вдосконалення земельних відносин та зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення розроблено відповідні закони, розпочато створення інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення.

Зокрема, законопроекти «Про ринок земель» та «Про державний земельний кадастр» внесено на розгляд Верховної Ради України.

Прийняття зазначених законопроектів дасть можливість запровадити ефективний механізм протидії тіньовому продажу земель сільськогосподарського призначення, створити надійну систему захисту прав усіх суб'єктів на право власності, користування та розпорядження землею, законодавчо врегулювати питання щодо порядку проведення земельних торгів та поліпшити інвестиційний клімат у країні.

6. Коли буде дієве законодавство про кооперації?

Кооперації – це модель успішного розвитку сільських регіонів. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації сьогодні є для України більше соціальним, ніж економічним питанням.

Однак, формування кооперативного укладу в аграрному секторі стримується недосконалістю чинного законодавства, зокрема неузгодженістю норм законів України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство» та Податкового кодексу України в частині визначення обслуговуючого кооперативу та віднесення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, у тому числі створених фермерськими господарствами, до неприбуткових організацій.

На сьогодні з метою врегулювання усіх спірних питань щодо неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Мінагрополітики опрацьовується нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Після його доопрацювання робочою групою з-поміж науковців, представників громадських організацій та самих кооператорів з метою отримання зауважень та пропозицій від зацікавлених фізичних та юридичних осіб проект закону буде оприлюднений на офіційному сайті Мінагрополітики.

Крім того, у Мінагрополітики опрацьовуються пропозиції щодо внесення змін до 157 статті Податкового Кодексу України, які чітко визначатимуть неприбутковий статус сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Мінагрополітики постійно працює над удосконаленням чинної законодавчої та нормативно-правової бази з питань розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

З метою визначення механізму надання фінансової підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 року № 272 затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Цим Порядком передбачено здійснення розподілу бюджетних асигнувань між регіонами з урахуванням чисельності осіб, що постійно проживають у сільській місцевості, станом на 1 січня відповідного року та надання кооперативам на конкурсних засадах безповоротної фінансової підтримки через головні управління агропромислового розвитку облдержадміністрацій для придбання сільськогосподарської техніки та обладнання в розмірі 90% її вартості без урахування сум податку на додану вартість.

Для забезпечення державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у державному бюджеті 2011 р. було передбачено видатки у розмірі 5,0 млн гривень. Крім того, Мінагрополітики підготовлено пропозиції щодо збільшення до 100,0 млн грн обсягів асигнувань для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів під час перегляду показників державного бюджету поточного року.

7. Якими законодавчими та нормативними актами регулюється органічне виробництво?

Сучасна ситуація на світовому продовольчому ринку характеризується підвищенням попиту на якісні та безпечні продукти харчування та зростанням інтересу споживачів до продукції, яка має назву «органічні продукти харчування».

- Аналіз інформаційних матеріалів свідчить, що зазначений напрям аграрного виробництва набуває все більшого поширення в багатьох країнах світу і є найдинамічнішим сектором у галузі. Він, починаючи з 1970 років, збільшується на 20-25% щороку.

Органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження.

В основі виробництва органічної продукції є здійснення комплексу технологічних заходів з її вирощування без застосування синтетичних мінеральних добрив та пестицидів.

Крім того, на сьогодні виникає нагальна необхідність проведення невідкладних заходів щодо відтворення родючості ґрунтів

шляхом внесення істотних змін у систему землеробства, вирішення низки екологічних проблем, проведення комплексу заходів для збереження природного середовища.

На сьогодні в Україні налічується понад 100 сільгоспприємств, які здійснюють свою діяльність за принципами органічного господарювання та сертифіковані згідно з чинними міжнародними стандартами. Площа, що зайнята під органічним виробництвом, становить понад 260 тис. гектарів, або майже 1% посівних площ, зайнятих сільськогосподарськими культурами, які вирощуються за принципами органічного виробництва.

Разом з тим реалізація цього потенціалу розвивається повільно і безсистемно, головним чином через відсутність законодавчої бази, недостатній рівень організаційної роботи, невизначеність щодо реального координатора проблеми. Проте подальший активний розвиток органічного руху в Україні може відбуватися лише за умови створення чіткої, ефективної системи підтримки і забезпечення на національному рівні.

Розвиток ринку органічної продукції потребує посилення національної системи гарантій для захисту її споживачів. З цією метою Верховною Радою України розглянуто проект Закону України «Про органічне виробництво» і 01.02.2011, прийнято в першому читанні за основу та триває підготовка до другого читання з урахуванням пропозицій і доповнень, висловлених у ході його розгляду.

Цей закон визначає засади правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі виробництва, сертифікації, зберігання, переробки, транспортування і продажу екологічно чистої і біологічно повноцінної продукції для дитячого, лікувального і профілактичного харчування, реалізації її в Україні і для експорту за кордон. Водночас Закон визначає повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в сфері органічного сільськогосподарства і спрямований на забезпечення здоров'я людей, екологічної безпеки навколишнього середовища та захист суспільних інтересів.

Прийняття законопроекту повинно започаткувати розробку повного пакета нормативно-правових актів для формування ефективної законодавчої бази європейського рівня і створення реального правового поля для забезпечення рівних умов функціонування суб'єктів господарювання органічного напрямку.

Закон надасть органічному сектору легальної визначеності (легітимності), а технології органічного виробництва отримають офіційне визнання, що дозволить чітко визначити себе перед споживачем і гарантувати, що органічні продукти, які надходять на

ринку, заслуговують на довіру і є справді органічними з відповідними перевагами для споживання.

Прийняття цього законопроекту дасть можливість захистити товаровиробників та спричинить створення здорової конкуренції з іншими товаровиробниками як у межах України, так і на зовнішніх ринках. Крім того, прийняття цього законопроекту стимулюватиме сільськогосподарських товаровиробників удаватися до заходів, необхідних для переходу на органічне виробництво, що сприятиме розвитку органічного сектору сільського господарства.

Аналіз розвитку органічного виробництва у світі демонструє низку його переваг, де серед головних вбачаються економічні та екологічні.

Економічні переваги полягають у тому, що за умов належного впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розвитку тваринництва згідно із принципами та вимогами органічного виробництва, за подальшого розвитку внутрішнього ринку в Україні в перспективі зросте прибутковість виробництва органічної продукції та її конкурентоспроможність.

Це забезпечується поступовим зростанням природної продуктивності агроценозів та ґрунтів в умовах органічного аграрного виробництва, суттєвого зниження виробничих витрат завдяки відмові від застосування дорогих хімікатів та зменшення енергомісткості виробництва, зокрема ПММ, підвищенням самодостатності та скорочення залежності виробників від не вигідних умов зовнішнього фінансування – банківських кредитів і виплат з них.

Разом з тим, упровадження органічного виробництва має забезпечити збереження та відновлення біорізноманіття в агроландшафтах, сприятиме збереженню та відтворенню родючості ґрунтів та охорону від забруднення водних ресурсів.

Крім того, впровадження органічних методів господарювання вирішує і низку соціальних проблем, які мають місце останнім часом. Це, насамперед, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості, нових перспектив для малих та середніх фермерських господарств.

Органічне землеробство дає можливість подолати негативні явища в екологічному середовищі країни, посилити природоохоронну складову функціонування сільськогосподарського виробництва, сформувавши екомережу зон вирощування органічної продукції, що забезпечить відновлення навколишнього природного середовища, підвищення природно-ресурсного потенціалу, збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

8. Як одержати сертифікат на органічну продукцію? Які служби видають такий сертифікат?

Через відсутність законодавчої бази у сфері органічного виробництва, в Україні відсутня відповідна система сертифікації. Виробники можуть засвідчувати відповідність свого продукту в закордонних органах сертифікації та реалізовувати її тільки на зовнішніх ринках.

Крім того, через відсутність відповідної сертифікації, на продукт не може бути нанесене маркування «Органічний продукт».

Прийняття проекту Закону України «Про органічне виробництво» дозволить багатьом аграріям розширити ринки збуту не лише за кордоном, але і серед українських споживачів.

9. Сільради не мають фінансування на очищення вулиць від снігу, до школи, дитсадка та під'їздів до села. Як вирішити цю проблему?

Міністерству аграрної політики та продовольства України в державному бюджеті видатки на фінансування вказаних робіт не передбачені.

До того ж слід зазначити, що згідно зі статтею 31 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» організація за рахунок власних коштів і на пайових засадах будівництва, реконструкції і ремонту об'єктів комунального господарства та соціально-культурного призначення, жилих будинків, а також шляхів місцевого значення належить до власних повноважень органів сільських, селищних та міських рад.

Водночас відповідно до статті 28 зазначеного Закону до відання органів сільських, селищних та міських рад належить залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища. Окрім того, до повноважень органів місцевого самоврядування належить об'єднання на договірних засадах коштів відповідного місцевого бюджету та інших місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування комунальних підприємств, установ та організацій, вирішення інших питань, що стосуються спільних інтересів територіальних громад.

10. Чи можливе внесення до статутного фонду будь-якої форми господарювання с.-г. земельного сертифіката на право на земельну частку (пай)?

Пунктом 17 Перехідних положень Земельного кодексу встановлено, що сертифікати на право на земельну частку (пай), отримані громадянами, вважаються правовстановлюючими документа-

ми під час реалізації ними права вимоги на відведення земельної частки (паю) в натурі (на місцевості) відповідно до законодавства. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення власникам земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок та видачі їм державних актів на право власності на землю.

Пунктом 15 Перехідних положень Земельного кодексу передбачено, що до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 року, не допускається:

а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;

б) купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передавання їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених підпунктами «а» та «б» цього пункту, запроваджується за умови набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 року, визначивши особливості обігу земель державної та комунальної власності і земель товарного сільськогосподарського виробництва.

Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених підпунктами «а» та «б» цього пункту, в частині їх купівлі-продажу та іншим способом відчуження, а так само в частині передавання прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення).

Нині законодавством заборонено внесення до статутного фонду будь-якої форми господарювання с.-г. земельного сертифіката на право на земельну частку (пай).

11. Відчуження емфітевзису в умовах мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Затвердження типової форми договору емфітевзису.

Емфітевзисом є довгострокове, відчужуване та успадковуване речове право на чуже майно, яке полягає у наданні особі права володіння і користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з метою отримання плодів та доходів від неї з обов'язком ефективно її використовувати відповідно до цільового призначення.

Підставою встановлення емфітевзису є договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (договір про емфітевзис). За договором про емфітевзис власник земельної ділянки відплатно чи безвідплатно передає іншій особі право користування земельною ділянкою, зберігаючи щодо неї право власності.

Строк договору про емфітевзис встановлюється за домовленістю його сторін. При цьому власник ділянки та емфітевта можуть укласти такий договір на визначений або на невизначений строк.

На сьогодні типова форма договору емфітевзису знаходиться в стадії розробки.

Стосовно продажу органами державної влади та органами місцевого самоврядування права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

Відповідно до положень статті 407 Цивільного кодексу України право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).

Враховуючи те, що на сьогоднішній день розмежування земель державної та комунальної власності не проведено, то відповідно до положень Земельного кодексу України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування є розпорядниками земельних ділянок, а не його власниками.

Враховуючи вищевикладене, Прикінцевими положеннями проекту Закону України «Про ринок земель» пропонується внести у Земельний кодекс України зміни, які стосуються відміни норм щодо продажу суперфіцію та емфітевзису на земельні ділянки державної та комунальної власності.

Це необхідно для того, щоб не допустити корупційних дій під час продажу речових прав, оскільки законодавство не передбачає плати в бюджет за користування речовими правами, та платником податку за землю не може бути держава або територіальна громада, як власник земельної ділянки.

12. Абсолютна кількість голів сільських та селищних рад висловились за оренду землі, а не за її продаж. До того ж продаж слід обмежувати до 50-150 га сільськогосподарських угідь на 1 особу. Першочергове право на оренду і продаж землі мають жителі села.

Шляхи і способи державного регулювання розвинених ринкових відносин, що передбачені проектом закону «Про ринок земель»

1. **Заборона надмірної концентрації земельних ділянок** сільськогосподарського призначення у власності однієї особи дозволить **попередити монополізацію земель** як ресурсу людського та економічного розвитку у сільській місцевості. Максимальні площі земель у власності однієї особи дозволятимуть вести ефективне товарне виробництво і не призводитимуть до значного обмеження доступу інших учасників земельних відносин до землі як основного засобу виробництва:

- Полісся – 1500 гектарів;
- Лісостеп – 1750 гектарів;
- Степ, Степ посушливий, Сухий степ – 2100 гектарів;
- Карпатська гірська область – 900 гектарів;
- Кримська гірська область – 1100 гектарів.

Максимальні площі прийняті відповідно до рекомендації наукових установ Національної академії аграрних наук України щодо оптимальних розмірів господарств.

Практика встановлення граничних розмірів сільськогосподарської земельної власності є загальноприйнятною у країнах Європейського співтовариства.

2. **Запровадження переважного права на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення** приватної власності у разі їхнього продажу дозволить створити потужний регуляторний інструмент для подолання парцеляції земель як найбільш негативного наслідку проведеної в Україні земельної реформи.

Так, законопроект передбачено, що переважне право на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають держава, орендарі та власники суміжних земельних ділянок.

На сьогодні законопроект проходить широке обговорення у всіх областях з різними верствами населення. Лише після обговорення та врахування слухних пропозицій до проекту Закону України «Про ринок земель» його буде внесено на розгляд Верховної Ради України.

13. Шляхи повернення земель запасу до сільських та селищних рад.

Відповідно до статті 19 Земельного кодексу України, землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі

категорії: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

Пунктом 12 Перехідних положень передбачено: до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями (крім земель, переданих у приватну власність, та земель, зазначених в абзаці другому цього пункту) в межах населених пунктів здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради з урахуванням вимог абзацу третього цього пункту, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади.

Згідно зі статтею 83 Земельного кодексу України землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

У комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності.

До земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать:

а) землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

б) землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;

в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

г) землі лісгосподарського призначення, крім випадків, визначених цим Кодексом;

г) землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом;

д) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування;

е) земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського

призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

- а) передавання їм земель державної власності;
- б) примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- в) прийняття спадщини;
- г) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- г) виникнення інших підстав, передбачених законом;
- д) штучного створення земельної ділянки на території населеного пункту, у тому числі з порушенням установлених правил.

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюють районні або обласні ради. Тобто необхідно провести розмежування земель державної та комунальної власності.

14. Правові умови продажу землі та оформлення угод щодо її купівлі-продажу.

Відповідно до статті 78 Земельного кодексу України право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

Особливості продажу земельних ділянок державної або комунальної власності іноземним державам, іноземним юридичним особам встановлено статтею 129 Земельного кодексу України.

Статтею 134 Земельного кодексу встановлено, що земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них (оренда, суперфіцій, емфітевізис), у тому числі з розташованими на них об'єктами нерухомого майна державної або комунальної власності, підлягають продажу окремими лотами на конкурентних засадах (земельних торгах), крім випадків, установлених частиною другою цієї статті.

Без проведення земельних торгів можуть продаватися земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них у разі розташування на земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), що перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, а також інших випадках, установлених частиною другою статті 134 вищезазначеного Кодексу.

Статтю 120 вказаного Кодексу встановлено порядок переходу права на земельну ділянку у разі набуття права на жилий будинок, будівлю або споруду.

Угоди, укладені із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, ренти, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду (ст. 210 Земельного кодексу України).

До набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель, але не раніше 1 січня 2012 року, не допускається:

а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб.

б) купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передавання їх у спадщину тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте структуру землекористування у сільському господарстві України за категоріями господарств.

2. Які основні чинники формування орендної плати за використання землі?

3. Який розмір орендної плати за використання землі законодавчо встановлено в Україні? Чи відповідає цей рівень міжнародній практиці?

4. Що лежить в основі визначення нормативної грошової оцінки землі?

5. Який рівень розораності сільськогосподарських угідь в Україні?

6. Чи раціональною є структура посівних площ України, частка яких культур є найбільшою?

7. Охарактеризуйте основні групи малого бізнесу (за вимогами до ведення) в Україні.

8. Які основні критерії ідентифікації сімейної ферми в аграрній науці?

9. Який фактори сприяють успішному функціонуванню інтегрованих структур в аграрній сфері?

10. Охарактеризуйте основні техніко-економічні переваги інтегрованих структур в аграрній сфері.

ТЕМА 3. СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН І РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

3.1. Застосування організаційно-правових механізмів регулювання сільськогосподарського землекористування

Однією із центральних проблем щодо становлення цивілізованого земельного ринку в Україні є осмислення місця і ролі держави в управлінні земельними ресурсами і землекористуванням. Низький рівень дієздатності держави є серйозною і зростаючою перешкодою для досягнення прогресу у сфері регулювання земельних відносин.

Досвід аграрних реформ у провідних країнах світу свідчить, у розвинутих країнах з ринковою економікою нерегульованого ринку земель сільськогосподарського призначення не існує. Аналіз законодавства низки розвинених країн та країн з перехідною економікою дозволяє стверджувати, що в кожній з них існують обмеження на право власності на сільськогосподарські землі, обумовлені, в першу чергу, намаганнями забезпечити охорону сільськогосподарського землекористування, стимулювати розвиток аграрної інфраструктури, унеможливити неефективну парцеляцію сільськогосподарських угідь. Ефективна земельна політика держав щодо земель сільськогосподарського призначення зумовлена завданнями із забезпечення власної продовольчої безпеки, створення домінуючих позицій на світових ринках продовольства.

Основними принципами політики ЄС стосовно власності на землю будь-якого призначення є забезпечення права на вільний рух капіталу, на відкриття та ведення приватного бізнесу та відсутність дискримінації. Історія економічного розвитку країн ринкової економіки переконливо свідчить про посилення регулюючого впливу держави на аграрне виробництво і земельний ринок, яке здійснюється шляхом створення належного нормативно-правового поля, застосування економічних важелів впливу на суб'єктів підприємництва.

Обмеження прав власності на землю сільськогосподарського призначення встановлені у законодавстві більшості країн-членів ЄС, незважаючи на те, що прями виражених юридичних обмежень на володіння цими землями немає.

Особливо важливою регулююча роль держави є під час організації функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення. Це зрозуміло, оскільки стан землекористування в аграрній сфері зазвичай і зумовлює продовольчу безпеку країни.

Сказане доводять такі приклади із законодавства і практики земельних відносин розвинутих зарубіжних країн.

Велика Британія. Власник земельної ділянки може використовувати її лише згідно зі спеціальним дозволом, який видається йому під час купівлі ділянки. Зміна призначення земельної ділянки відбувається на основі законів про планування та регульованих планів землекористування (зонування) за дозволом муніципалітетів. Земельна ділянка може бути примусово викуплена у її власника відповідно до закону.

Переважне право придбання у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення не передбачене.

Скупівля і перепродаж земельних ділянок здійснюється спеціалізованими недержавними компаніями, які між собою конкурують, держава лише контролює їхню діяльність і стягує податки.

У Чехії іноземці можуть купувати землю, якщо вони є громадянами ЄС і постійно проживають у Чехії більше ніж 3 роки та зареєстровані як фермери.

Переважним правом придбання у власність сільськогосподарських земель державної власності користуються чеські фермери, які мають у приватній власності не менше 10 га земель та постійно працюють у межах відповідної територіальної громади не менше 3 років. Це саме право надано і орендарям земельних ділянок площею менше 500 га, якщо вони їх орендують понад 3 роки. Переважне право придбання приватних сільськогосподарських земель надано співвласникам цих земель.

У Болгарії покупець сільськогосподарських земель зобов'язаний обробляти їх не менше 5 років. Покупець сільськогосподарських земель не має права продати їх протягом 5 років. Землевласнику не дозволяється протягом трьох років відчужувати ділянки, набуті в процесі земельної реформи, крім угод з найближчими родичами, державою і територіальними громадами, а також у разі обміну сільськогосподарських земель.

У Болгарії права іноземців щодо земельної власності обмежені спеціальним законом. Дія цього закону обмежена в часі 10 роками після вступу Болгарії в ЄС з таких мотивів:

- ринок земель знаходиться в стадії становлення; у Болгарії ціни на землю в декілька разів нижчі, ніж в інших країнах ЄС;
- купівельна спроможність громадян Болгарії суттєво нижча, і вони не можуть конкурувати із громадянами інших країн;
- не завершено створення системи земельного кадастру та реєстрації нерухомості;
- вимагається здійснення заходів з консолідації земель після їхньої приватизації під час земельної реформи.

В Угорщині громадяни можуть придбати до 300 га сільськогосподарських земель. Вітчизняні юридичні особи, а також іноземні юридичні особи і громадяни не можуть придбавати у власність сільськогосподарські угіддя. Але якщо іноземний громадянин проживає в Угорщині понад 3 роки і займається сільським господарством, він має рівні права з громадянами країни щодо набуття прав власності на сільськогосподарські землі.

У Німеччині забороняється подрібнення селянських господарств і земельних ділянок у разі успадкування та зміни власника. Після встановлення факту смерті спадкодавця землі, вся нерухомість і сільськогосподарський інвентар передаються лише одному із спадкоємців, як правило, старшому в родині, або найбільше пов'язаного з веденням сільського господарства. У випадку виникнення спорів такий спадкоємець визначається судом. За законом потрібно, щоб ця людина мала відповідну кваліфікацію, досвід роботи і можливість ефективно господарювати. Існує державний контроль за відчуженням земельних ділянок, забороняється «нездоровий перерозподіл земель». Діє державне регулювання процесу консолідації земель і ліквідації черезсмужжя.

Встановлені переважні права спадкоємця на землю, який бажає продовжувати фермерську діяльність, а також сусідніх фермерів з метою консолідації землевпорядкування. Передбачено довільний порядок відчуження земельних ділянок площею понад 1 га. Потенційний покупець має обґрунтувати мету придбання землі і подати свідоцтво щодо професійної підготовки. Відмова у видачі дозволу можлива у випадках, передбачених законом:

- купівля-продаж пов'язані з «нездоровим перерозподілом земель», зокрема на користь осіб, не пов'язаних із фермерською діяльністю;
- відчуження земельної ділянки призведе до надмірного подрібнення (менше 1га);
- договірна ціна знаходиться у «грубій диспропорції» з вартістю ділянки (відхилення понад 50%).

Основою земельної політики в аграрній сфері є федеральний акт з використання землі, виходячи з якого розроблені і прийняті

відповідні акти з кожної із земель. Їхня мета – підтримка традиційного сільськогосподарського виробника і сприяння збереженню ним його земель. Федеральні і земельні (регіональні) акти обмежують можливості переведення сільгоспугідь в інші види використання. Передбачені заходи щодо боротьби з обезлюдненням гірських і несприятливих для сільського господарства районів.

Безпосереднє складання планів землекористування та відведення земель (зонування) здійснюється на муніципальному рівні. Загальні земельні карти щодо зонування складаються на рівні земель, а конкретна прив'язка до місцевості – на муніципальному рівні. Встановлюються окремі зони для сільського господарства, житлового будівництва, промислової діяльності, встановлюються зони туризму та полювання. Протягом 5 років після виділення зон муніципалітет повинен здійснити конкретну прив'язку вимог до кожного землеволодіння, із вказівкою видів діяльності, типів будівель тощо.

Що стосується самого сільського господарства, то законодавча і виконавча діяльність зосереджена в руках влади земель, які несуть головну відповідальність за консолідацію господарств і проведення структурної політики. Основний зміст цієї політики полягає в ліквідації черезсмужжя, створенні більших за розмірами господарств, за можливості єдиним масивом землі, а також у здійсненні протирозійних заходів. Окреме законодавство допускає вилучення частини сільськогосподарських земель для дорожнього і іншого будівництва. У Німеччині достатньо обмежене право придбання землі іноземцями, тому що орган, який видає дозвіл на таку угоду, може відмовити іноземцеві під приводом, що вона суперечить заходам щодо вдосконалення аграрної структури або з інших мотивів. Іноземці у Німеччині володіють дуже невеликою частиною сільськогосподарських угідь.

У Франції із 36 тисяч комун (низових адміністративних одиниць) в 25 тисячах уже проведено картування і виділені сільськогосподарські зони, де дозволяється лише зведення сільськогосподарських будівель (зонування). В інших комунах ще немає таких планів, але й там діє загальнодержавне регулювання, що обмежує будівельні роботи на сільгоспугіддях.

У Франції діє специфічний закон щодо заборони лісонасаджень на сільськогосподарських землях без особливого дозволу. Власник землі зобов'язаний запропонувати купити землю місцевим фермерам, орендаторам. Якщо останні вважають ціну високою, то вони можуть звернутися в суд з проханням установити її більш низькою. Купівля-продаж особливо родючих земель для не-сільськогосподарського використання забороняється.

Власнику землі забороняється залишати без обробітку землю більш, ніж на п'ять років. Після цього строку земельна ділянка може бути передана іншим особам в установленому законом порядку. Застосовується принцип «преференційного спадкоємця» у тому випадку, якщо ферма підлягає розділу між декількома спадкоємцями. Виходячи із цього принципу, місцевий суд обирає найбільш кваліфікованого кандидата у власника ферми. Йому передається все господарство, а він має відшкодувати протягом 10 років іншим співспадкоємцям їхню частку в спадщині. Цей строк установлений з врахуванням реальних фінансових ресурсів селянського господарства, що робить неможливим негайну і одноразову виплату компенсації.

Законом також передбачено можливість іншого порядку організації аграрного землекористування. Він полягає у створенні «групового сільськогосподарського підприємства». Якщо один із спадкоємців протягом тривалого часу вже працював на фермі, при цьому не як найманий робітник, то відповідно до закону, йому нараховується так звана «відкладена заробітна плата», починаючи з 18-літнього віку. Це положення діє, як правило, стосовно основного спадкоємця. Він при цьому може свою «відкладену заробітну плату» відняти з одержуваної спадщини і тим самим виплачувати іншим співспадкоємцям менші суми.

Потрібен особливий дозвіл на продаж землі іноземцям у двох випадках – якщо угода перевищує 250 млн франків, або якщо йдеться про купівлю виноградників, які за традицією в країні вважаються важливою частиною національного багатства.

США. У 1978 р. було прийнято Акт про закордонні капіталовкладення в сільське господарство. Федеральним законом іноземцям не забороняється здобувати у власність сільгоспугіддя в США, але в кожному окремому випадку вони повинні сповіщати про це Міністра сільського господарства. Те саме стосується і лісових угідь. Фактичне обмеження прав іноземців на купівлю землі здійснюється на рівні штатів. Насамперед, ці обмеження існують у головних сільськогосподарських штатах. Головна частина земельної політики формується на рівні штатів, а всі рішення районної і муніципальної влади підлягають затвердженню на більш високому рівні. Загалом такий механізм поділу відповідальності створює умови для проведення єдиної земельної політики. Один з її інструментів – картування земель з точним позначенням можливості використання тієї або іншої ділянки і прив'язки цих карт до місцевості (зонування).

У США встановлено жорсткі обмеження прав землевласників у сфері охорони природи, здоров'я, безпеки, моральних засад і загального добробуту суспільства.

Канада. Регулювання купівлі-продажу земель має досить жорсткий характер з метою обмеження або недопущення іноземної власності на землю. Регулювання здійснюється на рівні провінцій, до того ж у деяких випадках воно стосується не тільки іноземців, а й нерезидентів цієї провінції. У провінціях Альберта і Манітоба нерезиденти не можуть купити більше 8 га сільськогосподарських угідь. У деяких провінціях існує система пільгового кредитування на придбання у власність земель сільськогосподарського призначення, але вона не поширюється на нерезидентів. Вільна купівля сільськогосподарських угідь існує в провінціях, де сільське господарство розвинене слабо.

Японія. Діє законодавство про зонування з поділом території на сільськогосподарські і несільськогосподарські землі. Заборонено в принципі переведення земель із сільськогосподарських у несільськогосподарські. Ці зони зарезервовані тільки для сільського господарства та охоплюють 5 млн га. У несільськогосподарських зонах частина земель використовується для сільськогосподарського виробництва, тут влада має право давати дозвіл на переведення цих земель на несільськогосподарське використання. Як результат урбанізації щорічно із сільськогосподарського обороту вилучається по 30 тис. га.

Порядок спадкування визначається спільним рішенням усіх спадкоємців, вільних у виборі методу розподілу спадщини, але, зазвичай, не ставиться під сумнів цілісність сільськогосподарського підприємства, особливо з урахуванням вкрай дрібних земельних наділів у країні. Куплені землі можуть бути продані лише через 3 роки після їх придбання.

В Італії існує спеціальне законодавство, спрямоване на збереження сімейних ферм. У випадку наявності декількох спадкоємців, вони мають право продати свою частку, тільки головному спадкоємцеві. Якщо співспадкоємець не бажає займатися сільським господарством протягом найближчих п'яти років, його ділянка продається в примусовому порядку головному співспадкоємцеві, до того ж ціну за ділянку встановлюють місцеві сільськогосподарські органи. Переважним правом можуть користуватися сусідні фермери з метою консолідації землекористування, а також держава та муніципалітети щодо земель з особливою історичною та рекреаційною цінністю.

Власники земельних ділянок, дрібніших мінімальної земельної одиниці, згідно із Законом, зобов'язані створити Консорціум.

В Іспанії запроваджено правові механізми справедливої експропріації земель. Земля, що знаходиться у публічній власності, продається приватним особам у два етапи. Спочатку земля перехо-

дить у приватну власність без права її продажу протягом 10–12 років. Після закінчення цього періоду приватна особа стає повним власником землі, якщо протягом установленого терміну виконуватиме усі умови раціонального використання землі.

Нідерланди. У кожній провінції складається план земель (зовування). При цьому виділяються для кожного виду землекористування окремі види діяльності, із заборонаю яких-небудь інших. Так, наприклад, у сільськогосподарських зонах заборонена житлова й промислова забудова. На землях, позначених на плані як сільськогосподарські, заборонене будь-яке будівництво, крім будинків, безпосередньо пов'язаних із сільським господарством. Така політика обмежує права земельного власника, не даючи можливості альтернативним видам використання землі. Органи земельного контролю аналізують кожну угоду, пов'язану з переходом права власності на землю.

Норвегія. У цій країні Акт про спадкування переслідує дві цілі структурної політики – закріплення сільського населення в усіх районах країни, у т.ч. і у менш сприятливих, шляхом підтримки місцевих фермерів, до того ж вона орієнтується на фермера-власника землі, перешкоджаючи подрібненню господарства. За Законом господарства переходять до старшого з дітей – синові або дочці. Закон є обов'язковим і не дозволяє спадкоємцю приймати інше рішення, але допускає, що інші члени родини можуть викупити в спадкоємця ферму, якщо він на це згідний. Закон наголошує, що члени родини спадкодавця можуть мати пріоритет перед сторонньою особою щодо придбання ферми. Однак і одержання спадщини або купівля ферми накладають на нового власника серйозні зобов'язання. Він має прожити мінімум 5 років на цій фермі і вести там сільськогосподарське виробництво.

Швеція. Під час одержання спадщини потрібен дозвіл влади на ведення господарства з метою збереження його цілісності, а якщо виникає проблема з виділенням однієї з ділянок, для цього також потрібен дозвіл. Такий порядок спрямований на уникнення подрібнення господарства і збереження його життєздатного розміру, який забезпечував би розумний рівень рентабельності та дозволяв мати належний прибуток. Якщо влада не дає згоди на розділ господарства, спадкоємець зобов'язаний її продати до останку, або здати в оренду. Останнє є поширеним рішенням проблеми, що і пояснює високу частку орендованих земель у Швеції.

Обкладання великими податками вартості, отриманої внаслідок перепродажу земельних ділянок, а також відкритість документації з планування території і надання таким чином переваг в

отриманні очікуваної вигоди первинним власникам запроваджені у більшості європейських країн.

Аналіз законодавства низки розвинутих країн та країн з перехідною економікою дозволяє стверджувати, що в кожній з них існують обмеження на право власності на сільськогосподарські землі, обумовлені, в першу чергу, намаганнями забезпечити охорону сільськогосподарського землекористування, стимулювати розвиток аграрної структури, унеможливити неефективну парцеляцію сільськогосподарських угідь.

Неможливо перебільшити значення цього досвіду, формуючи ринковий землевпорядний лад в Україні, опрацьовуючи державну земельну політику у сфері земельних відносин і аграрного землекористування.

Таким чином, ефективність купівлі-продажу земель залежить від: розвитку земельного законодавства та, зокрема, визначення меж концентрації сільськогосподарських угідь в товарному сільськогосподарському виробництві; відновлення державного обліку земель, проведення державних інвентаризацій земельного фонду; удосконалення системи справляння плати за землю; активної участі держави у становленні ринку земель сільськогосподарського призначення шляхом регулювання попиту і пропозиції, застосування економічних стимулів і санкцій; проведення незатратного розмежування земель державної і комунальної власності; організаційної і фінансової підтримки консолідації земель у товарному сільськогосподарському виробництві; здійснення зонування сільськогосподарських земель та інших незабудованих земель; посилення контролю за меліорацією земель; сприяння розвитку інфраструктури ринку землі.

3.2. Використання сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах країн Європи

Досвід країн Східної Європи показує можливість розвитку великих селянських господарств товарного типу. Так, у Польщі середній розмір селянського господарства становить 4-8 га. У Данії середня ферма має 32 га землі, в Німеччині – 18, у Бельгії – 15, у Франції 14, в Італії – 6, у Греції – 4 га. Характерною особливістю для цих країн є виробництво більшої маси сільськогосподарської продукції великими фермами. Крім того, більшість цих ферм існує лише завдяки різним державним субсидіям, які одержує безпосередньо фермер. У країнах ЄС розмір державних субсидій становить 50% на сільськогосподарську продукцію, у США – 35, в Японії – 75%. Без такої допомоги фермерські господарства не могли б вижити.

Обмеженість земельних ресурсів являє собою головний фактор, який впливає на ціну землі й капітальні витрати, необхідні для купівлі ферми. На рівні окремої ферми кількість землі також фіксована, принаймні в короткостроковому періоді. Якщо який-небудь фермер відмовляється від сільськогосподарської діяльності або виходить на пенсію, інші можуть купити або взяти в оренду його землю. Але така можливість не виникає дуже часто, тому ферми, що розвиваються за умов Західної Європи, відчувають певну скованість через нестачу землі.

Ціни на сільськогосподарські землі у країнах Європейського Союзу відображають не тільки велику різницю як землі й вигідності розміщення, а й попит на землі несільськогосподарського використання. Тому найвищі ціни в багатозаселених районах Північно-Західної Європи. За експертними оцінками, нині середня вартість одного гектара сільськогосподарської землі в Україні становить лише близько 500 дол., тоді як у сусідній Польщі – 6 500 дол. У найбільш розвинених країнах цей показник ще вищий: Франції – 12500 дол., Великій Британії – 17100 дол. за гектар.

Орендна плата також коливається в широких межах. Так, у Німеччині та Нідерландах вона сягає понад 200 екю за 1 га ріллі, а в Уельсі й Шотландії тільки 90 екю. Такий розмір орендної плати становить 1-3% ціни землі. Українці отримують мізерну орендну плату, яка приблизно у 10-15 разів менше, ніж, наприклад, у Німеччині. Вартість оренди після скасування мораторію на продаж поступово наблизатиметься до середніх європейських показників.

У країнах ЄС загалом на землі, які займають власники, припадає близько 50% сільськогосподарських угідь. Оренда відіграє важливу роль у Бельгії (68% земель) і Франції (53%). У Німеччині в повній власності виробників знаходиться до 22% сільськогосподарських угідь

Орендар у Німеччині може робити потрібні зміни, вести нове будівництво. Проте в судовому порядку потрібно підтвердити, що ці заходи доцільні для збереження або підвищення родючості ґрунтів, рівня рентабельності господарства і за умови, що їх зміг би здійснити сам господар. У Франції у 80-х роках прийнято закон, яким дозволено проводити на землі деякі види робіт проти волі власника за згодою спеціального суду. Сільськогосподарська освоєність землі у Франції становить 35,2%, Німеччині – 34,5%. Не так давно була здійснена земельна реформа в Італії. Мета її – вилучення у землевласників лишків землі (понад 300 га), поділ великих господарств на малі й передання землі селянам.

Формування ринку землі в країнах Східної Європи. Аграрні реформи в країнах Східної Європи як стратегічні цілі передба-

чають перехід від одержавлених, і колективно-громадських форм землеволодіння та землекористування до приватних (індивідуальних або колективно-пайових) форм. У більшості країн землі, які знаходилися в державній власності сільськогосподарських кооперативів, майже цілком приватизовані, у деяких із них цей процес знаходиться в завершальній стадії.

Угорщина пішла шляхом майнової колективізації села, модель кооперованого сільського господарства, яка тут склалася завдяки проведенню глибоких економічних реформ ринкового типу, істотно відрізнялася від такої більшості інших країн. Наділи селян, що вступили до кооперативів, залишалися юридично в їхній власності, частина доходів кооперативу із самого початку розподілялася залежно від розміру земельних внесків.

Основна частина сільськогосподарських угідь країни нині розділена між 3 млн приватних селянських господарств, при цьому площа кожного із них у середньому становить менше 7 га. Це в 10 разів менше від площі раціонального фермерського господарства у країнах ЄС. Площа сільськогосподарських угідь селянських господарств коливається по воєводствах від 2,5 га в південних передгірних регіонах до 16,9 га у північних і західних рівнинних регіонах.

Важливу роль у регулюванні перетворень у сільському господарстві Німеччини відіграли закон Сейму «Про управління аграрним майном Державного казначейства» (від 09.11.1991 р.), а також створення з 1 січня 1992 р. Агенції аграрного майна Державного казначейства (ААМДК). Вона виконує завдання на засадах самофінансування, а основним джерелом для фінансування її діяльності є доходи від продажу, оренди, найму і використання майна, що перебуває у складі ресурсів ААМДК.

Значно ефективнішим способом використання державних земель є оренда. До кінця 1996 р. було укладено 171 тис. угод на оренду 3433 тис. га землі (або 76,2% прийнятих площ), з яких 3139 тис. га - землі колишніх держгоспів. У структурі орендованих площ домінують ділянки до 1 га (48% угод), а також від 1 до 10 га (40% угод), проте частка останніх становить лише 7,3% загальної площі орендованих земель. Переважно угоди на оренду земельних ділянок укладено з сімейними господарствами, а господарства розміром менш як 100 га орендували тільки 20% землі колишніх держгоспів.

З решти 80% площі орендованих земель сформовано великі сільськогосподарські підприємства, з яких 17 748 мають середню площу 500 га і більше, а 483 – понад 1000 га. Близько 70% сільськогосподарських земель колишньої НДР формально залишилися приватною власністю селян на сільськогосподарських підприємствах і коо-

перативах (СППК), питання переходу до нових організаційних форм вирішувалося відносно просто, без серйозних конфліктів.

Розпайована земля серед колишніх СППК перетворена на різні форми сільськогосподарських підприємств, на частку яких припадає 73,2% усіх земель, що обробляють. Члени цих кооперативних об'єднань, заснованих на колективно-діловій формі приватної власності, вільно розпоряджаються своїми земельними ділянками. Розмір останніх в індивідуальній приватній власності обмежений до 20 га. Земельний ринок загалом у Німеччині жорстко регулює держава, яка встановила дозволений порядок купівлі-продажу землі.

Формування ринку землі в Чехії, Словаччині, Югославії та Албанії. У Чехії перетворення аграрного сектору не супроводжувалися деколективізацією, колишні кооперативи трансформувалися в приватні юридичні особи. Згідно із законодавством кооперативи мали стати дійсними кооперативами приватних власників (у Чехії 2/3 сільськогосподарських угідь де-юре завжди були в приватній власності) або торговельними компаніями (акціонерне товариство чи товариство з обмеженою відповідальністю). Законодавство заохочувало також приватне господарювання.

Як у Чехії, так і Словаччині, підтримувалося організацію менших колективних форм господарювання на базі кожного сільського населеного пункту. Так, у Чехії на основі колишніх кооперативів і господарств створено нові юридичні особи з середньою земельною площею 1100 га (у 1990 р. середня площа кооперативів становила 2460 га, державних господарств – 5990 га). Сімейні ферми з площею понад 1 га налічували 27402 господарства, володіючи 23% усіх сільськогосподарських угідь. Середній розмір земельної площі ферми – 36 га. Як правило, фермерська сім'я використовує більше землі, ніж має у власності. Передбачається, що в Чехії 3/4 сільськогосподарської продукції вироблятимуть приватні юридичні особи й 1/4 – сімейні ферми. У Словаччині дозволено організовувати приватні господарства з максимумом землі 150 га.

У Чехії створено так званий земельний фонд, на баланс якого переведені землі та інші активи, що передаються на період до їхньої приватизації різним користувачам в оренду. Лише після завершення певної реституції землі, земля, яка знаходиться у розпорядженні фонду, буде віддана до продажу через аукціон. Характерно, що земельна реституція, яка проводиться в Чехії (колишнім власникам повернуто понад 100 тис. га землі, або 16% земельного фонду держави), не призвела до істотного подрібнення земельних ділянок завдяки передаванню землі відновленими у правах власниками в оренду сільськогосподарським підприємствам і фермерам.

В Албанії сільськогосподарські кооперативи, які до початку реформування, володіли 74% землі, були ліквідовані за короткий час – протягом весни і літа 1991 р. Приватизація землі здійснена у формі безплатної роздачі її колишнім членам кооперативів. Землю розподіляли серед працівників кооперативів згідно із чисельністю членів їхніх сімей. Відповідно до законодавства колишнім власникам певною мірою повертатиметься власність. Як результат деколективізації в Албанії утворилося 400 тис. приватних ферм, де зосереджено 75% сільськогосподарських угідь і 70% робочої сили, зайнятої в сільському господарстві. Середній розмір ферми становить 1,4 га.

Значного поширення в країнах Європи набула оренда. У Франції орендується понад половину всіх земель, у Великій Британії – близько 40%. Різновид оренди – сімейна оренда, за якої глава сім'ї передає свою ділянку землі в оренду за певну плату одному з членів родини. У Німеччині та Англії на цей вид оренди припадає 15-20% всієї орендної землі.

Науковцями виділено декілька видів організації *землекористування фермерських господарств.*

Французький варіант організації землекористування включає не лише сімейні фермерські господарства, а й колективні сільськогосподарські підприємства, створені фермерами. Це насамперед, об'єднання для спільного ведення господарства (GAEC), некомерційне сільськогосподарське товариство з обмеженою діяльністю (FARL). Їх відносять до соціальних підприємств, оскільки вони належать фермерам, які об'єдналися, щоб одержати ефект від спільної праці, а не для здійснення вкладень заради одержання прибутків. Члени цих підприємств є їхніми працівниками, власниками своїх земельних ділянок, вирощеної ними продукції, доходу, одержаного від її продажу, і платниками податків. Тобто, це форми підприємств, які, збільшуючи землекористування та великотоварність виробництва, не витісняють фермерів з їхніх господарств, не перетворюють власників земельних ділянок у найманих працівників, а забезпечують їм статус господаря, як і фермерські сімейні господарства. Зібрані спільно оброблювані земельні ділянки обмежуються шістьма мінімальними площами землекористування.

Безпосередньо несільськогосподарські фірми Франції нічого не вирощують. Вони можуть разом із фермерами у складчину організувати, наприклад виробництво яловичини. Фірма постачає фермеру екстракомбікорми та молодняк. Це коштує дорого, у фермера нема такого обороту, щоб він мав змогу водночас стільки інвестувати, не беручи кредити. Великому бізнесу це під силу.

У Федеративній Республіці Німеччині такими колективними формами є прості товариства, в *Італії* – виробничі коопера-

тиви на орендованій землі. У нашій країні у процесі реорганізації КСП не використали таких форм організації сільськогосподарських підприємств.

Фермерські господарства європейських країн функціонують переважно на новітніх екологічних технологіях і засновані на праці фермера та членів його сім'ї, хоча домінуючу позицію в аграрній сфері займають великі підприємства. Вагомого значення набула сільськогосподарська кооперація. Вона не запобігає розоренню дрібних та середніх фермерів, проте захищає інтереси сільських підприємців.

3.3. Умови функціонування фермерських господарств США та Канади

Фермерські господарства – основа ефективного функціонування сільського господарства промислово розвинутих країн. У США, наприклад, 87% господарств становлять сімейні ферми (1,9 млн одиниць). За площею земельних угідь у загальній кількості господарств становлять 65%, за обсягом реалізації продукції – 60%. Водночас швидко розвиваються корпоративні господарства, які реалізують майже чверть сільськогосподарської продукції.

Великих фермерських господарств із річною товарною продукцією більше 100 тис. доларів на одну ферму порівняно небагато – 305 тис. Але вони виробляють понад 70% усієї товарної сільськогосподарської продукції США.

Фермерські господарства є універсальною, високоефективною і стабільною системою забезпечення населення продуктами харчування. Це пояснюється тим, що в умовах тих країн саме фермерські господарства є найбільш пристосованою до ринку формою господарювання.

Сільське господарство США виробляє найбільші у світі обсяги продукції. Вони посідають друге місце за виробництвом зерна й м'яса (після Китаю). Частка США на світовому продовольчому ринку становить 15%. Вони постачають на світовий ринок 50% кукурудзи, 20% яловичини, третину пшениці, є найбільшими у світі виробниками сої та цитрусових, належать до провідних країн за збором бавовни й цукрової тростини, отже є важливим експортером продовольства.

У сільськогосподарському виробництві США основною організаційною формою є фермерське господарство. *Залежно від типу організації виробництва ферми поділяються на такі основні категорії:*

1) *сімейні (індивідуальні) ферми*, власники яких разом зі своїми сім'ями здійснюють виробництво й керівництво, вкладають капітал і значну частину робочої сили;

2) *спільні ферми*, які утворилися завдяки об'єднанню власності двох або більше осіб для спільної підприємницької діяльності;

3) *сільськогосподарські корпорації* – акціонерні підприємства з виробництва (іноді й переробки) сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство США цілком індустріалізоване, технічно оснащене й має високу продуктивність. Науково-технічний прогрес проникає досить успішно в цю сферу американської економіки; втілюються здобутки біотехнології, новітня сільськогосподарська техніка, прогресивні методи господарювання. Водночас сільське господарство перебуває під особливим захистом уряду, фермери отримують дотації з бюджету, мають податкові пільги й субсидії під час експорту продукції.

З огляду на теорію основою класифікації фермерських господарств прийнято вважати вартість валової продукції. Безумовно, такий підхід дає можливість оцінити діяльність будь-якого господарського формування, яке має товарний і нетоварний характер виробництва. У зарубіжній статистиці використовують саме такий підхід. Так, у США сільськогосподарською статистикою виділяють 5 груп ферм *залежно від обсягів реалізованої продукції за рік, тис. дол.:*

1 – господарства сільських жителів (до 10);

2 – дрібні сімейні ферми (10 – 40);

3 – сімейні ферми (40 – 250);

4 – великі сімейні ферми (250 – 500);

5 – надвеликі ферми (500 і більше).

Ферми, як у США, так і Канаді, кардинально відрізняються від ферм у країнах СНД як у своєму підході до менеджменту, так і продуктивності. У США фермери знаходяться під потужним контролем уряду, особливо коли справа стосується збереження родючості землі. Фермерам постійно допомагають кредитами, організують для них різні семінари та консультації. Державі вигідніше вкладати кошти і допомагати їм, ніж втратити основне багатство нації – свою землю.

Кожен фермер є членом якогось кооперативу, деякі входять не в один, а в два чи три. Є кооперативи постачальницькі, збутові, агросервісні та інші об'єднання. Це допомагає фермерам у виробничій діяльності, а головне – заощаджується їхній час. У США фермерське господарство знаходиться в кращому становищі, ніж у Канаді, оскільки держава субсидує їх. У Канаді ситуація докорінно інша. Держава не особливо впливає на фермерське господарство, у

фермерів немає урядових субсидій. Однак, якщо господарства залишилися без врожаю, то держава намагається допомогти таким фермерам відшкодувати їхні збитки і підтримати сільськогосподарський сектор.

Сполучені Штати Америки мають унікальний досвід використання сільськогосподарських земель, який переважно проявляється у веденні фермерства. Аграрний сектор економіки США історично асоціюється зі становленням та функціонуванням у ньому фермерського укладу. Успіхам сільського господарства США значною мірою сприяє те, що фермера вважають опорою суспільства. Як зазначає Н.І.Титова, «такий принцип пріоритетного значення сільського господарства в суспільстві має бути закріплений у Конституції України і стати генеральним провідником її аграрної політики». Аграрне законодавство США дає фермерові-власнику широкий діапазон державного захисту його прав і одночасно повну свободу його дій.

Сімейні ферми – основа американського сільськогосподарського виробництва. Багато сімейних ферм США, створених батьками, дідами, вважаються традиційною формою сільського господарювання Америки з тривалою історією.

Фермер у США уособлює в собі ідею відомого російського вченого-аграрника О.В.Чаянова про поєднання в його особі одночасно рис власника і робітника на землі. Завдяки цьому американський фермер отримує винагороду не лише за безпосередню працю, а і за свою діяльність як керівник ферми.

Продуктивність праці в сільському господарстві Північної Америки зростає динамічно. Це обумовлено низкою основних факторів: обробка землі перед сівбою і після збору врожаю, впровадження нових сільськогосподарських технологій, високотехнологічна і продуктивна техніка.

Для забезпечення технічної сфери заможний фермер у Канаді використовує лізинг, а не купує нові комбайни, трактори, сівалки. Багато хто працює за такою схемою: беруть техніку на рік, згодом повертають її дилеру і з доплатою беруть нову. Це дозволяє їм не накопичувати у себе стару техніку і з кожним роком збільшувати свої потужності. Дилеру, в свою чергу, це теж вигідно, тому що він віддає в лізинг або продає цю техніку більш дрібним фермерам. Характерно те, що фермери намагаються придбати техніки більше, ніж їм необхідно. Це обумовлено тим, що час, трудові затрати та швидкість є пріоритетними факторами.

Особливу увагу фермери приділяють саме зберіганню свого зерна після збору врожаю. У сільськогосподарських районах невеликі силоси та склади підлогового зберігання можна побачити че-

рез кожні 2-3 км. Характерно те, що 40% всіх силосів – це нові конструкції, яким ще немає й 10 років. Це свідчить про те, що фермери все більше і потребують обладнання для зберігання зерна і намагаються не економити на цих витратах. З кожним роком фермери купують нові місткості для зберігання зерна, і, як показує практика, власних силосів їм вистачає на 80-90%.

В останні роки фермери США та Канади намагаються перейти до зберігання свого врожаю в силосах, а не в складах підлогового зберігання, оскільки в них простіше і зручніше контролювати якість зерна. Тим не менш, вони не йдуть повністю від підлогового зберігання, деякі фермери будують такі склади в тих випадках, коли їхній урожай перевищує очікувані прогнози. Такі склади за ціною значно дешевші, але якщо фермер планує роботу свого господарства на багато років вперед, він буде ставити металевий силос, який є більш довговічним та надійним. У середнього фермера площі посівів становлять близько 200-300 га.

Найчастіше фермер орієнтується на вирощуванні однієї культури, залежно від регіону, де знаходиться його господарство. Наприклад: 70% всіх посівів кукурудзи і сої розміщені в 5 штатах (Айова, Іллінойс, Небраска, Міннесота, Індіана, в Канаді це Онтаріо і Квебек); пшеницю в США вирощують у Північній і Південній Дакоті, Канзасі, Монтані, Техасі, Вашингтоні, Оклахомі, Колорадо, Небрасці і Айдахо, а в Канаді це провінції Саскачеван, Альберта та Манітоба.

Типова невелика ферма в Канаді чи США має таку внутрішньогосподарську інфраструктуру: 8-10 силосів, 1-2 склади підлогового зберігання, офісне приміщення, невелика лабораторія, ангар для техніки і підсобного приладдя. Особливу увагу в системі фермерського господарства Північної Америки приділяється мобільним стрічковим і шнековим конвеєрам. На цьому ринку у клієнтів теж є вибір, оскільки виробники конвеєрів у Північній Америці виділяються своєю надійністю, якістю і окремим підходом до кожного клієнта як в США і Канаді, так і на міжнародному ринку. У сільському господарстві в Північній Америці швидкість є одним із пріоритетних чинників. Середньостатистичний фермер має швидкість завантаження і вивантаження зерна 200-250 т/год.

Транспортуванням зерна з ферми на елеватор найчастіше безпосередньо займається сам фермер. Використання причепів з нижнім вивантаженням, яке здійснюється з двох люків на днищі, дозволяє зерновозу оперативного розвантажуватися в будь-якому місці. Місткість причепів становить 38-40 т, а розвантажитися на елеваторі може за 10-15 хв.

Система продажу зерна в Канаді відрізняється від системи в Україні, 85% канадських фермерів, які вирощують пшеницю і ячмінь, продають своє зерно через CWB (Канадська зернова організація). Основним завданням CWB є отримання фермерами повної віддачі і прибутку від продажу своєї пшениці та ячменю. До ради правління CWB входять 15 осіб: 10 членів – це фермери та 5 – представники держави. Така структура організації дозволяє захистити інтереси всіх сторін у цій сфері. CWB забезпечує фермеру ціни відповідного рівня за його товар, 100% продаж його зерна, бере на себе подальше транспортування зерна і надалі відповідає за його якість. Перед продажем зерна представники CWB перевіряють якість зерна, ще коли воно знаходиться у фермера в його сховищах. CWB працює тільки з двома культурами – це пшениця і ячмінь.

Не всі фермери і елеватори хочуть працювати з CWB, тому що в цій сфері вона є монополістом, і продаж йде тільки через неї, що позбавляє можливості вибору. CWB дає гарантії фермеру в тому, що він продасть своє зерно, незалежно від ціни на світовому ринку, за певною заздалегідь домовленою ціною – цей факт дає фермеру впевненість у завтрашньому дні і можливість прогнозування своїх мінімальних доходів.

Виходячи з усіх цих факторів, система фермерського господарства в Північній Америці є однією з найуспішніших і кращих у світі. Велике значення має якість зерна. Контроль якості починається з самої ферми. Збалансована робота ферм – це початок і фундамент усієї зернової системи країни.

У США і Канаді ринок виробників силосів і складів підлогового зберігання насичений якісними і довговічними товарами, що дає можливість як фермеру, так і великому трейдеру вибрати собі продукцію на свій смак – від найменших місткостей для фермерів до величезних силосів для лінійних, річкових і портових елеваторів.

3.4. Державне регулювання фермерських господарств провідних країн світу

У розвинутих в економічному відношенні країнах – США, Канаді, Японії, ФРН велике значення має державна підтримка розвитку фермерських господарств. Більшість американських програм з контролю за виробництвом обмежують доступність фермерських продуктів для середніх американців і підвищують ціни на них. Це є монопольний ефект, який досягається в послідовно конкурентній економіці лише силою держави, що діє в інтересах фермерів. Як і більшість країн Заходу, США здійснює програми підтримки фер-

мерів каналами USDA – United States Department of Agriculture (Міністерство сільського господарства США).

Основною метою цих програм є забезпечення стабільності або підвищення цін на продукцію фермерів та їхніх доходів. Зазвичай, цього вдається досягти за рахунок підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію і відносного зниження її споживання. Західні й американські програми передбачають заходи щодо підтримки рівня експорту, а також інші форми непрямого субсидування фермерських господарств. Слід також врахувати заходи, що проводяться в рамках інших програм USDA, зокрема розвиток сільської інфраструктури й страхування врожаїв, які можна також розглядати і як непрямі субсидії фермерам.

Американські програми підтримки фермерських цін беруть початок з того періоду, коли ціни і доходи значно знижувалися через загальне перевиробництво, що було наслідком тривалого періоду росту продуктивності, який закінчився великою депресією в 1930-х роках. Ефект сучасної політики досить складний і змінюється залежно від виду продукції, але загалом ціни, які платить покупець, вищі як результат державного втручання. Для сучасних політичних настроїв у США характерним є прагнення скоротити всі державні програми підтримки сільського господарства, а ціни підтримувати методами, які дають змогу зробити конкурентоспроможним експорт США на світовому ринку і зменшити втрати споживача.

Існує три принципових підходи до програм підтримки цін з позицій аналізу попиту і пропозиції. За першого підходу підвищують фермерські ціни шляхом обмеження пропозиції фермерської продукції та підвищення ціни для споживачів. Сільськогосподарські ринки є настільки конкурентними, що фермери не можуть діяти монополюбно без допомоги держави. Уряд США, звичайно, не може примусити індивідуальних фермерів обмежити виробництво, він просить ферми обмежити його, надаючи їм за це можливість брати участь в інших програмах.

За другого підходу уряд підвищує фермерські ціни, купуючи ту кількість продукції, яка, будучи проданою, може знизити ринкову ціну. Ситуація, коли уряд змушений купити продукцію, оцінюється ним як негативна, і як позитивна – коли запаси уряду досить незначні.

Третій підхід включає існуючі нині цільову ціну і дефіцитну платіжну схему, які використовуються в зернових програмах у комбінації з першим і другим підходами. За цього підходу фермер одержує другу гарантовану ціну, яка називається цільовою. Продукція, вироблена за цією ціною, продається на ринку, а уряд покри-

ває різницю між нижчою ринковою ціною (тією, що платить споживач) і вищою цільовою ціною (тією, що одержує фермер).

Окремі види продукції виробленої фермерами в США не охоплені програмами підтримки, наприклад, продукція тваринництва (за винятком молочних продуктів), більшість плодів і овочів, а також картопля. Участь фермерів у програмах підтримки для тих видів сільськогосподарської продукції, для яких вона передбачена, є добровільною, як участь у всіх видах програм USDA. Головною метою таких програм є приведення обсягів виробництва основних сільськогосподарських продуктів до відповідності потребам країни і збереження та захист безпосередніх виробників цієї продукції.

З одного боку, фермер вільний у виборі господарських рішень щодо ведення свого бізнесу (один з принципів ринкової економіки), однак держава настільки широко використовує систему різноманітних економічних важелів, що, з іншого боку, фермер змушений діяти в інтересах держави. Інакше кажучи, держава вмilo й толерантно створює у фермера інтерес до виробництва продукції потрібної якості та кількості. З розрахунку на одну ферму в середньому сума державних виплат за участь у державних програмах становить 20 тис. доларів на рік, при цьому на одну дрібну ферму в середньому припадає по 4 тис. дол., на велику (із середнім річним доходом більше 500 тис. дол.) – до 70 тис. дол.

Необхідно відзначити, що, реформуючи програми підтримки фермерів, США опосередковано підтвердила свій курс на заохочення процесу концентрації сільськогосподарського виробництва на протипагу всебічній підтримці сімейних ферм у минулому. Кількість великих ферм у США постійно зростає, вони підвищують конкурентоспроможність США на світовому ринку сільськогосподарських продуктів.

Якщо провести порівняння, то можна зазначити, що досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні з найнижчим рівнем підтримки аграрного сектору, характеризується радикальними заходами. У 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства. Скасування субсидій привело на першому етапі до падіння доходів фермерського сектору, зростання безробіття в сільській місцевості. Проте фермери досить швидко адаптувалися до нової ситуації й уже через три роки їхні доходи почали підвищуватися. Наслідком реформи стали зміни в аграрній структурі. Це дозволило значно збільшити експорт сільськогосподарської продукції та пом'якшити наслідки скасування програм внутрішньої державної підтримки сільського господарства.

Досвід Нової Зеландії свідчить про можливості побудови конкурентоспроможного агропродовольчого сектору без значної державної підтримки. Однак, там це стало можливим лише тому, що на момент скасування такої підтримки аграрний сектор країни був економічно потужним і високотехнологічним. Тому використання досвіду Нової Зеландії нашою країною на цьому етапі розвитку аграрного сектору може призвести до негативних наслідків у сільськогосподарському виробництві.

Для підвищення рівня продовольчої безпеки й підтримки застосовуються різні форми державної підтримки. В Угорщині уряд гарантує виробникові ціни на пшеницю, що буде використана у виробництві борошна. У Румунії до складу мінімальної ціни на пшеницю включено гарантований бонус. В Узбекистані відповідно до програми із самозабезпечення зерном з метою подвоєння його виробництва держава збільшила закупівельні ціни на пшеницю, жито і ячмінь. У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, для запобігання збиткам фермерів.

Фінансування та кредитування діяльності фермерських господарств США має свої особливості. Нині в США працює група установ, які надають кредити фермерам. Ці установи свого часу відіграли і продовжують відігравати важливу роль в економіці сільського господарства США.

Система фермерського кредиту (СФК) є другою за величиною групою кредиторів сільського господарства та найбільшим кредитором під нерухомість. Першу згадку про СФК можна знайти в 1908 р., коли президент Теодор Рузвельт створив спеціальну Комісію з вивчення життя в сільській місцевості.

СФК – досить розгалужена в національних масштабах мережа фінансових інститутів, що належать самим позичальникам, її основне завдання полягає в залученні фондів грошового ринку для їхнього розміщення у вигляді позичок сільським товаровиробникам. СФК було створено з ініціативи Конгресу США в 1916 р. для забезпечення сільського господарства надійним джерелом кредиту. Незважаючи на те, що на початковій стадії СФК розвивалася тільки завдяки зусиллям уряду, вона є приватною власністю банків та асоціацій, які володіють нею на кооперативній основі. Таким чином, СФК – це система банків та їх асоціацій у формі кооперативів, які належать і керуються обраною пайовиками Радою директорів.

Комерційні банки за юридичним статусом поділяються на:

1) банки – члени ФРС; 2) банки – нечлени ФРС.

Перші функціонують згідно з федеральними законами і в обов'язковому порядку входять у ФРС як банки-члени. Останні функціонують відповідно до законів окремих штатів і за бажанням входять або не входять до ФРС.

До основних впливових інвестиційних банків належать: First Boston Corp.; Lawman Brothers; Merrill Lynch, Piers, Finer&Smith та ін. За формою організації одні інвестиційні банки є корпораціями (акціонерними компаніями), інші – неакціонерними фірмами або товариствами, які включають обмежене коло партнерів (наприклад, Lawman Brothers має 17 партнерів).

Основними функціями інвестиційних банків є:

- емісійна – ведення переговорів з торговельно-промисловими компаніями про випуск цінних паперів;
- технічна – підготовка випусків цінних паперів;
- андерайтинг – взяття обов'язків розмістити цінні папери на ринку та придбати ту їх частину, яка не буде розміщена;
- інвестиційна (дилерська) – купівля-продаж цінних паперів за власний рахунок;
- брокерська – купівля-продаж цінних паперів для клієнтів на комісійній основі;
- консультаційна – консультації з фінансових питань.

Протягом свого існування система фермерського кредиту (СФК) зазнала певних змін. Так, до середини 80-х років ця система включала:

- 12 федеральних земельних банків довгострокового кредитування (5-40 років), їхній капітал належав фермерським кредитним асоціаціям;
- 12 федеральних банків середньострокового кредитування (від 9 місяців до 3 років), їхній капітал належав державі. Вони не надавали кредити безпосередньо фермерам, а проводили облік зобов'язань, які були надані фермерам іншими кредитними установами;
- 12 окружних кооперативних банків, які очолювалися центральним банком для фермерських кооперативів. Центральний банк та окружний кооперативний могли переобліковувати зобов'язання фермерів у федеральних земельних банках середньострокового кредиту.

На сьогодні СФК складається із семи кооперативних банків, що кредитують фермерів, які забезпечують надання коштів 232 регіональним асоціаціям позичальників. Саме регіональні асоціації розміщують кредити серед сільських клієнтів.

Кредитування фермерських господарств здійснює також об'єднане федеральне агентство з надання послуг фермерам, яке було створено ще в 40-х роках як реакція на кризу в сільському господар-

стві. Його функції – надання сільськогосподарських кредитів, розроблення і реалізація сільськогосподарських програм, забезпечення автоматизації сільськогосподарського виробництва тощо. Агентство контролює процес кредитування і рух застави (землі) (оскільки купівля-продаж землі не є основним бізнесом банків), щорічно аналізує фінансовий стан фермерських господарств.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чи правильним є твердження про те, що у розвинутих країнах світу функціонує «чистий» (нерегульований державою) ринок земель сільськогосподарського призначення?
2. Які головні принципи політики країн-членів ЄС стосовно власності на землю будь-якого призначення?
3. На які категорії поділяються ферми у США залежно від типу організації виробництва?
4. Який критерій покладено в основу поділу сімейних ферм у США на дрібні та надвеликі сімейні ферми?
5. Який основний чинник формування американських програм підтримки цін на продукцію фермерів?
6. Охарактеризуйте основні підходи до розробки програм підтримки фермерських цін у США з позицій аналізу попиту і пропозиції.
7. У чому полягають особливості механізму фінансування та кредитування діяльності фермерських господарств у США?

МОДУЛЬ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА – ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ

ТЕМА 4. СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СЕЛІ

4.1. Сутність та основні етапи розвитку селянських господарств

У контексті соціального і економічного розвитку країни принциповим є визначення і тлумачення поняття категорії «селянське господарство». Селянське господарство займає особливе місце в матеріальному виробництві. Воно може розвиватися до рівня фермерського і задовольняти не тільки внутрішні, а й суспільні потреби у виробництві продовольства. «Виробництво продуктів харчування, – писав К.Маркс, – являє собою першу умову життя безпосередньо виробників та всякого виробництва загалом». Таким чином, «селянське господарство» є ключовим для розуміння стану і динаміки соціально-економічного розвитку, які можуть аналізуватися, синтезуватися і прогнозуватися з досить високою вірогідністю та з врахуванням трансформації земельних відносин власності і екологічної ситуації в сільському середовищі.

У ретроспективі воно ототожнювалося з поняттям «особисті підсобні господарства», які визначали сукупність власників та поселень міського типу. Ці господарські структури мали також назву господарства населення. Дослідженнями доведено, що вони не можуть бути тотожними через те, що стосуються різних категорій суб'єктів господарювання. Селянське господарство не є й «особистим», оскільки належить сільській родині, а не окремішій особі. Поняття «підсобне» не кореспондує з стратегією його розвитку, закладеною у підґрунтя реформування сільського господарства.

Сукупність цих та інших ознак дає підстави класифікувати селянське господарство як самостійний об'єкт вивчення – сектор економіки регіонів. Оскільки цільовою функцією селянського господарства є задоволення потреби селянської родини в продуктах харчування, а не прибуток і оплата праці, то воно не може розглядатися як «приватний» сектор сільськогосподарського виробництва.

Селянська родина – це й ланка відтворення продуктивних сил, зокрема трудових ресурсів, не тільки для сільського господарства, а й для інших галузей економіки. З огляду на ці та інші аргументи

доведено, що селянське господарство в Україні – це феномен, який поєднує економічні функції виробництва і споживання сільськогосподарської продукції з демографічними і соціально-психологічними чинниками.

Наукові дослідження, пов'язані з історичними етапами становлення і розвитку особистих селянських господарств в Україні, проводилися багатьма вченими, що послугувало підставою для їхнього встановлення. Нині їх слід уточнити і доповнити новими (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Етапи розвитку селянських господарств України

Етап	Характерні ознаки розвитку селянських господарств
Перший	Від виникнення осілого землеробства до оформлення селянського двору
Другий	Поступове закріплення садибних ділянок у період кріпацтва
Третій	Розвиток садибних земель в умовах кріпацтва
Четвертий	1861-1906 рр. – розвиток садибних господарств з моменту відміни кріпацтва до реформи П.А.Столипіна
П'ятий	1906-1917 рр. – період становлення селянської власності на садибні землі
Шостий	1917-1930 рр. – невизначене відношення нової влади до садибних земель селян, пов'язане з становленням соціалістичної системи господарювання
Сьомий	1930-1953 рр. – формування селянських господарств у період сталінської диктатури
Восьмий	1953-1964 рр. – розвиток селянських господарств в умовах реформи М.С. Хрущова
Дев'ятий	1964-1989 рр. – збільшення кількості селянських господарств у період соціалістичного перетворення сільського господарства
Десятий	1990-1996 рр. – інтенсивний розвиток селянських господарств, пов'язаний із змінами земельного законодавства і спадом виробництва на колективних сільськогосподарських підприємствах
Одинадцятий	1996-2000 рр. – етап стабілізації особистих селянських господарств. Характеризується постійною посівною площею і незмінною їхньою кількістю
Дванадцятий	З 2000 р. до сьогодення – спад виробництва у селянських господарствах, пов'язаний із зміною інфраструктури села, міграцією сільського населення в міста і реформуванням колективних сільськогосподарських підприємств у організаційно-правові форми господарювання ринкового типу

Впровадження ринкових відносин господарювання в аграрному виробництві України у 90-ті роки призвело до різкого погір-

шення всієї господарської і продовольчої ситуації: відбувся значний спад виробництва сільськогосподарської продукції в колективних сільськогосподарських підприємствах; практично призупинилися грошові виплати працівникам, намітилися й інші негативні тенденції. Водночас виникла можливість свободи дій і підприємництва, отримання додаткових земельних наділів та розширення існуючих. Все це слугувало поштовхом до нового етапу в розвитку селянських господарств, різко зросла їхня чисельність і площа наявних угідь, значно збільшилося виробництво продукції, в тому числі і товарної. У виробництві картоплі, овочів, плодів, м'яса баранини, гусей, качок, кролів та іншого продовольства вони стали монополістами. Проте цей етап в історичному аспекті зовсім не тривалий.

Ще до початку ХХІ століття запас додаткових трудових і матеріальних ресурсів в селянських господарствах був використаний до останку і розпочався етап стабілізації і навіть деякого спаду. Державна політика реформування аграрного сектору призвела до ліквідації КСП, що значно послабило інфраструктуру сільських територій, зумовило значний відтік робочих кадрів. Можна зробити висновок, що 20-ті роки ХХІ століття будуть початком нового етапу в діяльності селянських господарств – їхнє скорочення за кількістю і площею земельних угідь, а також за обсягом виробництва продовольства.

4.2. Обґрунтування ролі і місця селянських господарств у регіональній економіці

Раціональне ведення селянського господарства, незважаючи на великий потенціал стійкості, залежне від загального стану економіки сільського господарства, розвитку сільських поселень і здебільшого визначається наявними природно-економічними умовами. Цікавий факт реабілітації селянських господарств Східної Німеччини після її об'єднання із Західною Німеччиною як результат 40-річної перерви після припинення їхньої діяльності. На час об'єднання в Східній Німеччині налічувалося 8000 одноосібних селян, із яких 60% використовували сільське господарство як побічний дохід і 40% як основне джерело доходу. Ці господарства обробляли на той час близько 10% сільськогосподарських угідь колишньої НДР. Характерно, що після об'єднання двох країн мало хто із господарів східних земель наважився зробити кроки до економічної свободи. Експерти вбачали в цьому такі причини.

1. Внаслідок руйнування селянських господарств, починаючи з 1960 р. не було матеріальної основи для відновлення старих і створення нових селянських господарств. Крім того, за розмірами вони

були досить маленькими, оскільки будувалися у свій час із розрахунку 10-15 га угідь і 7-10 корів на одне господарство. У 90-ті роки для того, щоб забезпечити проживання на доходи сільського господарства одна сім'я повинна була використовувати 100 га угідь або утримувати 50-70 корів. Щоб досягти такої величини селянському господарству необхідний капітал від 750 тис. до 1 млн марок (1990 р.).

2. Землеволодіння одного селянського господарства досить мале, а власний капітал обмежений і не достатній для оренди або купівлі земельних угідь місцевими селянами.

3. Селяни, які 30 років тому вміли самостійно вести господарство, у 90-ті роки досягли поважного віку. Молоді люди хоч і мали добру спеціальну освіту в окремих галузях, не мали знань і навичок роботи менеджера.

4. Підприємливість, сміливість і готовність йти на ризик у більшості людей втрачена протягом 40 років планового ведення господарства.

5. Важливим є також те, що люди на селі навчилися цінувати певні соціальні і громадські переваги роботи на колективних сільськогосподарських підприємствах і не бажають їх втрачати.

Доктор Хартвіг Ангерманн, аналізуючи вищезазначені причини, зазначає: «Я люблю села. Вони є місцем для спокійного, рівномірного життя – без стресу, із загишком і добробутом та близькістю до природи. Село відноситься до сфери життя людини і було б шкода, якби сільська місцевість вже не існувала. Для мене воно завжди означає відпочинок і розрядку, і здебільшого є робочим місцем. Мешканцям села слід надати кращі шанси для розвитку».

Ведення селянських господарств неможливе без раціонального використання ресурсного, виробничого і економічного потенціалу всіх господарств регіону. Селянські господарства у періоди криз можуть розвиватися відносно самостійно, включаючи малі і великі приватні та державні сільськогосподарські підприємства. Вони мають низку специфічних особливостей, завдяки яким можуть функціонувати за будь-яких економічних ситуацій у країні, тобто мають більш високу стійкість і живучість.

4.3. Класифікація селянських господарств залежно від економічного потенціалу та місцезнаходження

Класифікація селянських господарств залежно від економічного потенціалу і місця розміщення, передбачає виділення трьох груп і трьох типів господарств за рівнем спеціалізації та інтенсив-

ності їхнього ведення. Розподіл селянських господарств за розмірами у різних природно-економічних зонах України наведені у таблиці 4.2. Групування селянських господарств за місцем знаходження свідчать також про характер інтенсивності ведення господарства. У процесі дослідження виділено три групи селянських господарств.

Таблиця 4.2

Розміри селянських господарств в різних природно-економічних зонах, 2009 р.

(у середньому на одне господарство)*

Показник	Степ	Лісостеп	Полісся	Карпати	АР Крим
Всього земельної площі, га	2.55	1.13	1.36	0.95	1.96
Площа посіву, га:	1.78	0.67	0.74	0.68	0.69
картоплі	0.13	0.23	0.31	0.23	0.09
овочів	0.45	0.21	0.14	0.22	0.18
Поголів'я худоби і птиці, гол.:					
ВРХ – всього,	0.23	0.51	0.56	0.68	0.26
у тому числі поголів'я корів	0.16	0.40	0.41	0.44	0.16
свині	0.13	0.61	0.59	0.88	0.16
кури	3.2	5.5	6.3	4.8	3.6
гуси	1.8	2.2	3.4	5.1	4.1
качки	1.1	3.1	2.7	1.9	2.5
Поголів'я коней, гол.	0.19	0.27	0.33	0.42	0.11

*Розрахунки авторів на підставі даних Держкомстату України (Особисті селянські господарства за регіонами на 1 січня 2010 року).

Перша група селянських господарств розміщена на сільських територіях індустріального типу, куди можна віднести сільську місцевість, яка прилягає до м. Києва, Харкова, Одеси, Донецька тощо. Приміські сільські території представлені головним чином вирощуванням продукції у колективних садах і огородах міських жителів, а також виробництвом овочів, картоплі, плодів та виробництва продукції тваринництва у сільських домогосподарствах. Середні розміри землекористування селянських господарств цієї групи за останні роки збільшилися вдвічі і становили на початок 2010 р. – 0,99 га. Селянські господарства першої групи вирізняються сприятливими транспортними умовами, високим рівнем освоєння земель.

Господарства населення – це узагальнена назва всіх індивідуальних приватних землекористувачів. Ефективність господарства населення, яке належить до першої групи розглянемо на прикладі

особистого присадибного господарства (ОПГ), яке знаходиться на відстані 27 км від Києва (с. Мархалівка). Розмір присадибної ділянки ОПГ «Мархалівське» становить 0,25 га, у тому числі використується під посіви сільськогосподарських культур 0,15 га, а з 2000 р. сільська рада виділила сім'ї ще 0,35 га у полі. Близькість ринків збуту продукції: м. Києва та м. Василькова визначила спеціалізацію господарства. До 2000 р. тут вирощували овочі відкритого і закритого ґрунту та картоплю, а з 2003 р. – почали вирощувати полуниці (0,04 га).

З 2004 р. господарство дещо змінило свій виробничий напрям і спеціалізується на вирощуванні огірків і цибулі відкритого і закритого ґрунту, капусти – у відкритому ґрунті та полуниці. У товарній продукції за досліджуваний період питома вага молока і картоплі становили в середньому відповідно 8,6 і 5,4 %.

Аналіз господарювання ОПГ «Мархалівське» за 2000-2003 рр. зумовив певні роздуми родини: прийнята у господарстві спеціалізація та обсяги виробництва не задовольняють потреби членів сім'ї. Так, виторг від реалізації продукції за рік з розрахунку на одного члена сім'ї становила всього 211,9 грн на місяць. І хоч виробництво не було збитковим, прибуток і рентабельність були мінімальними. Головна причина цього, на наш погляд, – неповна річна зайнятість членів сім'ї: використовувалося лише 60% запасу її робочого часу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Структура виробництва продукції особистого присадибного господарства (ОПГ) «Мархалівське»*, %

Вид продукції	2000 р.	2004 р.
Овочі закритого ґрунту, всього,	68,1	81,9
у тому числі: цибуля (I оборот)	16,5	22,2
огірки (II оборот)	51,6	36,2
цибуля (III оборот)	-	8,7
цибуля (IV оборот)	-	14,8
Овочі відкритого ґрунту, всього,	14,0	10,3
у тому числі: огірки	12,1	7,4
цибуля (I оборот)	1,9	0,7
цибуля (II оборот)	-	1,0
капуста	-	1,2
Картопля, всього,	7,5	3,4
у тому числі рання	3,0	2,1
Молоко	10,4	6,9

Примітка: Дані конкретного ОПГ (назва умовна – ОПГ «Мархалівське»).

Під час планування виробництва на 2004 р. було розроблено кілька варіантів перспективної спеціалізації господарства і перед-

бачено поєднання галузей. Було враховано, по-перше, близькість великих міст, жителі яких завжди потребують свіжих продуктів харчування. По-друге, досвід попередніх років показав, що найбільший прибуток дають овочі закритого ґрунту, на які на ринках м. Києва та інших міст Київської області завжди є попит. По-третє, передбачалися заходи щодо повнішого використання трудових ресурсів сім'ї протягом року.

І, нарешті, на наше переконання, дуже важливо мати спільну думку і підтримку всієї родини, враховувати особисті інтереси, уподобання, навички і досвід кожного.

Ретельно вивчивши і прорахувавши всі варіанти у вигляді фрагменту бізнес-плану, сім'я зупинилася на вирощуванні огірків і цибулі в закритому ґрунті і капусти у відкритому ґрунті. Було прийнято рішення розширити теплицю під плівкою із пічним опаленням. На початок 2004 р. господарство «Маршалівське» ввело в дію реконструйовану теплицю розміром 50м×10 м, площею 500 м².

Для того, щоб заповнити вільний час членів сім'ї у серпні-грудні цю теплицю «утеплили», що дало можливість уже в 2004 р. з березня по листопад одержати три врожаї цибулі на зелень і один урожай огірків (іншими словами, зробити чотири обороти). Крім того, у відкритому ґрунті вирощували огірки (із розсади і на шпалерах), цибулю (один оборот) та капусту, на яку в останні роки є підвищений попит (як у свіжому, так і квашеному стані) на ринках м. Києва. Як результат значно збільшився виторг від реалізації продукції порівняно з попереднім роком. Істотно змінилася структура товарної продукції і поліпшилося використання трудових ресурсів сім'ї.

На особливу увагу заслуговує планування ефективності виробництва в присадибному господарстві. Господарі ОПГ зрозуміли, що без планування своєї виробничо-фінансової діяльності (елементарного знання обліку), не можна досягти економічної ефективності господарювання в умовах ринкових відносин. Тому в господарстві розроблено спрощений варіант бізнес-плану.

Загальноприйнятим критерієм ефективності в цій категорії господарств, як і у фермерських, є максимум доходу (як різниця між вартістю виробленої продукції і матеріальними витратами). Разом з тим господаря цікавить не тільки розмір валового доходу, а й обсяг виробництва продукції в натуральному виразі з одиниці земельної площі. Цей критерій ефективності господарства не зв'язаний з ціновим фактором. Тому, критеріями ефективного господарювання як в динаміці, так і порівняно з іншими категоріями господарств, використовувалися показники урожайності сільсько-

господарських культур, продуктивності худоби, якості продукції тощо.

Господаря особливо цікавить те, чи приносить його виробнича діяльність прибуток за умови реалізації своєї продукції на ринку. Для цього слід зіставити виторг від реалізації продукції з усіма витратами, включаючи оплату праці. З цією метою в господарстві необхідно завести книгу, яку слід розділити на дві частини: в одній з них фіксувати все те, що господарство придбало за рік (у вигляді витрат), в іншій – всі надходження від виробничо-господарської діяльності (у вигляді виторгу).

Під час проведення дослідження показників ефективності роботи господарств населення та визначення витрат як загалом по господарству, так і в розрізі окремих видів продукції, пропонується використовувати методичні рекомендації Міністерства аграрної політики та продовольства України з ведення бухгалтерського обліку в фермерських господарствах. Якщо під час визначення суми матеріальних витрат не виникає особливих складностей (усі вони обліковуються за ринковими цінами), то надзвичайно складно (якщо взагалі можливо) визначити склад витрат на оплату праці. На практиці ці витрати визначають як результат врахування оплати праці подібного виду робіт на підприємствах бізнесу через затрати праці у людино-днях (годинах) і оплати праці одного людино-дня (години).

У досліджуваному господарстві спочатку визначали затрати праці в людино-годинах на основі фотографії робочого дня кожного виконавця. Для цього протягом року члени господарства повинні були вести фотографію робочого дня за місцями та видами робіт. Загальні затрати праці сім'ї у 2004 р. становили 6621 людино-год, у тому числі власника господарства – 1810, його дружини – 1624, сина – 1805 і матері дружини – 811 людино-годин.

У структурі затрат робочого часу в овочівництві найбільшу питому вагу займали овочі закритого ґрунту – 84,1%, з них цибуля (I оборот) – 20,1; огірки (II оборот) – 22,3; цибуля (III оборот) – 7,2; цибуля (IV оборот) – 34,5%. Найбільше робочого часу сім'я витратила на виконання таких основних робіт: підготовка до садіння і садіння, збирання і реалізація цибулі, вирощеної в закритому ґрунті – майже 45%; збирання і реалізація огірків (закритий і відкритий ґрунт) – близько 15; пасинкування, формування густоти огірків (закритий ґрунт) – 5,1%.

Якщо зіставити рівні затрати праці і оплати праці в аналогічних сферах бізнесу, тобто скільки зміг би заробити кожен член сім'ї, витрачаючи скільки ж часу в інших сферах бізнесу, здійснити нарахування на оплату праці, як це робиться на інших підприємс-

твах, то структура витрат на виробництво і реалізацію продукції матиме такий вигляд (табл. 4.4). Основна частка витрат – це оплата праці з нарахуванням (63,6%). Ще 29% витрат становить вартість насіння, палива, матеріалів і бензину.

Таблиця 4.4

Структура витрат на виробництво і реалізацію овочів, 2004 р.

Вид витрат	Сума, грн	%
Оплата праці з нарахуваннями	6820	63,6
Насіння	910	8,4
Добрива	154	1,4
Паливо	965	9,0
Бензин	500	4,6
Поліетиленова плівка	600	5,6
Інші матеріали	124	1,1
Амортизаційні відрахування	328	3,2
Поточний ремонт основних засобів	302	2,8
Інші матеріали	27	0,3
Всього	10730	100,0

Ефективність господарювання значно залежить від обґрунтованого планування ринку збуту продукції. У процесі аналізу декількох варіантів збуту овочевої продукції господарства (ринки м. Києва – роздрібна чи оптова торгівля) було вибрано оптову торгівлю на Одеському ринку м. Києва. Це зумовлено тим, що всі члени родини майже цілком зайняті на вирощуванні овочів і підготовці їх до реалізації. У господарстві дійшли висновку, що цибулю вигідніше продавати оптом, тому що за день у роздріб власник може продати не більше 20 кг. Не важко підрахувати, скільки потрібно витратити часу на реалізацію всього обсягу цибулі.

Крім того до 25% всіх затрат робочого часу родини витрачається на ведення домогосподарства (догляд за худобою, житловими і господарськими приміщеннями, транспортом, садибою тощо).

Відстань до місця реалізації продукції невелика і тому на її якісні характеристики не впливає. Продукція переважно використовується у свіжому вигляді, транспортування якої на великі відстані (наприклад, ринки Одеси, Москви тощо) недоцільне.

Особливу увагу в господарстві слід звертати на досягнення високої якості продукції як складової її ефективності. Якість продукції, крім суто технологічних факторів, дуже залежить від періоду, що проходить від збирання овочів до їхньої реалізації. Наприклад, огірки, цибулю в господарстві збирають рано-вранці, а через півгодини – продукція вже на ринку Києва. Це забезпечує господарству вищу

ціну 1 кг продукції порівняно з головними конкурентами, більш віддаленими від ринків збуту.

Характеризуючи ефективність виробництва овочів в особистому господарстві, слід визначити, що загальний виторг в аналізованому році становив 16773 грн, питома вага овочів закритого ґрунту в ній склала майже 82%. Повна собівартість реалізованої продукції становила 10730 грн, а прибуток – 6043 грн за рентабельності 56,3%. Як і планувалося, левову частину виторгу (82%) і прибутку (91,8%) одержано від овочівництва закритого ґрунту.

При цьому були значні відхилення від планових показників. Так, щодо цибулі на зелень (четвертий оборот захищеного ґрунту) планувалося реалізувати 12,5 ц і одержати 801 грн прибутку, але фактичні дані становили відповідно 9,42 ц і 380 грн збитку.

Крім економічної ефективності виробництва на особливу увагу заслуговує соціальна ефективність діяльності особистих господарств населення. Так, валовий дохід господарства «Маршалівське» (виторг мінус матеріальні витрати) дорівнював 12873 грн, або на кожного члена сім'ї – 3218 грн на рік, що забезпечував в умовах економічної кризи на селі відповідний рівень життя родини. Отже, відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство», його члени належать до категорії зайнятого населення, оскільки робота в господарстві для них є основною і розрахунковий місячний дохід на одного члена селянського господарства перевищує розмір мінімальної заробітної плати.

Соціальна ефективність розвитку особистих господарств населення (усіх їхніх категорій) полягає також у тому, що вони сприяють відродженню селянських династій, реального господаря і власника на землі. Передавання досвіду від покоління до покоління важливе завжди і скрізь, але найбільшого значення воно набуває у сільському господарстві. Тут виховання наступного покоління ґрунтується не тільки на безпосередньо виробничому досвіді, а й на особливостях розміщення земельних ділянок, характері господарювання батьків тощо.

Реальний статус господаря і власника сприятиме подальшій турботі батьків про те, щоб діти не покидали село, щоб у них прокидався інтерес до господарювання на землі, щоб вони ставали справжніми господарями. Становлення та розвиток малих форм господарювання покликане поліпшувати демографічну ситуацію на селі, сприяти його омолодженню, збільшенню в селях молоді не тільки з високою кваліфікацією, а й широким світоглядом, патріотизмом і високою культурою.

Друга група селянських господарств розміщена на сільських територіях і включає найбільш активну частину мешканців

сільських поселень районних центрів та прилеглих до них територій. Більшість членів таких господарств працюють на сільськогосподарських підприємствах і можуть отримувати від них підтримку у забезпеченні кормами молодняку великої рогатої худоби тощо. Це дає змогу зробити висновок про те, що розвиток селянських господарств в цій групі триватиме. Частина СГ цієї групи може бути перетворена у фермерські господарства. Проведене анкетування свідчить про те, що в цій групі виробляється більша частина товарної продукції (молока, м'яса, картоплі, овочів, плодів тощо) і частка цих господарств у виробництві зростатиме.

Третя група селянських господарств розміщена на обезлюднених сільських територіях на великій відстані від районних центрів і великих населених пунктів. Виробництво продовольства у таких господарствах орієнтоване переважно на власне споживання. Після реформування КСП і руйнування сільської інфраструктури подальший розвиток селянських господарств у цій групі стає достатньо проблематичним.

Розглядаючи рівень спеціалізації та інтенсифікації виробництва у селянських господарствах, можна виділити такі їхні типи: вузькоспеціалізовані, багатогалузеві, підприємницькі.

Слід зазначити, що у федеральному законі Російської федерації «Про особите підсобне господарство», на відміну від Закону України «Про особите селянське господарство», поняття ОПГ трактується як форма підприємницької діяльності з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. В Україні також функціонує багато селянських господарств, які мають форму підприємництва, тому що їхня діяльність спрямована на одержання доходу і цілком орієнтована на ринок.

4.4. Розвиток селянських господарств та їхня роль у забезпеченні населення продовольством

У селянських господарствах нині зосереджено значний виробничий потенціал. Вони використовують 17,1% загальної площі сільськогосподарських угідь і виробляють 55,2% вартості валової продукції сільського господарства. Слід зазначити, що частка селянських господарств у виробництві продовольства залишається ще досить значною, особливо з таких видів, як картопля, овочі, плоди, молоко, свинина, баранина тощо (табл. 4.5).

Дані таблиці 4.5 свідчать про тенденцію щодо скорочення частки селянських господарств у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції, що підкреслює певну вичерпаність резервів цього дрібнотоварного сектору економіки країни.

Таблиця 4.5

**Динаміка розвитку селянських господарств
в аграрному секторі економіки**

Показник	У середньому по Україні				Черкаська область			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Кількість СГ, тисяч	4817.8	4749.1	4666.0	4612.1	255.3	256.0	234.7	237.1
Площа с.-г. угідь СГ, тис. га	6691.7	6613.0	6585.2	6560.5	209.4	214.3	218.9	197.8
Частка ОСГ у:								
- сільгоспугіддях	13.0	14.9	15.5	17.1	15.9	16.2	16.7	15.1
- поголів'ї худоби:								
ВРХ,	62.8	64.9	66.1	66.3	41.7	40.3	39.2	38.6
у т.ч. корів	77.2	78.1	78.1	77.9	60.7	57.1	54.7	44.5
свиней	59.6	59.1	58.2	56.3	59.4	53.2	50.9	50.6
овець і кіз	82.5	82.1	82.6	82.8	92.3	88.4	89.7	88.3
коней	84.2	86.6	88.2	88.9	41.5	62.5	67.1	88.8
кролів	99.3	98.7	98.0	98.2	96.8	99.8	88.6	97.4
птиці	56.6	52.7	50.5	47.6	47.1	50.1	27.8	17.2
бджіл	95.2	95.7	96.1	96.4	86.0	92.7	94.6	96.5
- виробництві продукції:								
картоплі	97.4	97.7	98.2	97.4	99.8	98.9	98.3	98.9
овочів	87.9	89.6	86.1	86.6	78.3	73.4	68.8	73.0
плодів і ягід	87.8	86.5	84.6	86.7	93.7	93.0	92.1	90.3
м'яса і м'ясопродуктів	57.3	51.9	48.6	46.1	63.1	49.9	20.9	14.3
молока	81.5	82.2	82.2	80.7	51.7	63.0	62.1	57.9
яєць	46.4	45.9	43.4	41.8	66.5	49.9	35.6	35.8
вовни	78.5	78.2	78.5	79.6	x	x	x	x
- валовій продукції	61.0	60.1	54.0	55.2	44.4	38.2	32.3	28.9

Незважаючи на те, що частка селянських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь за аналізований період зросла на 4,1 пункти, обсяг виробництва валової продукції сільськогосподарства у порівнянних цінах 2005 р. скоротився на 5,8 пункти, в тому числі у СГ Черкащини більш ніж удвічі.

У господарствах населення утримувалося 66,3% великої рогатої худоби, 77,9% корів, 56,3% свиней, 82,8% овець і кіз, 88,9% коней, 98,2% кролів, 96,4% бджіл від загального поголів'я в усіх категоріях господарств.

Наукові дослідження свідчать про те, що зміни, які відбуваються в аграрній сфері країни, супроводжуються скороченням ви-

робництва товарної продукції у колективних сільськогосподарських підприємствах.

Найбільш стійкими до дестабілізуючих зовнішніх факторів виявилися селянські господарства. Їхня частка за останні роки зайняла міцне домінуюче положення, СГ стають основним стабілізатором продовольчого ринку і займають все більшу нішу на ринку екологічно чистого і безпечного продовольства (табл.4.6).

Таблиця 4.6

**Частка СГ у забезпеченні населення України
продуктами харчування (2009 р.)**

Продукція	Норма споживання на особу населення в рік, кг*		Необхідно на рік, тис. т		Виробляється в СГ, тис. т	Забезпечення потреби %	
	мінімальна	повна	повного забезпечення	мінімального		повної	мінімальної
Молоко і молокопродукти	344	380	15824	17480	9373.6	53,6	59,2
Яйця, млн штук	240	290	11040	13300	6649.3	50,0	60,2
Картопля	90	110	4140	5060	19148.5	378,4	462,5
Овочі	90	129	4140	5934	7220.9	121,7	174,4
Плоди і ягоди	90	140	4140	6440	1403.3	21,8	33,9

*Норми споживання продуктів, рекомендовані Українським науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України (лист на адресу Міністерства економіки України від 12.01.1996).

*Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України. – К. : Логос, 2004. – С.431.

Селянські господарства займають значну частку у виробництві основних продуктів харчування в структурі всіх категорій господарств. В 2009 р. вони виробили 46,1% м'яса в забійній масі, в тому числі 93,7% баранини, майже 70% свинини, 80,7% молока, 41,8% яєць, 79,6% вовни. Понад 80% картоплі і овочів загального виробництва в усіх категоріях господарств здійснюється на присадибних ділянках сільського населення, а також у садово-огородніх кооперативах.

Нині селянські господарства по суті стали монополістами у виробництві картоплі, дрібнотоннажних зеленних овочів, свинини, баранини, м'яса гусей, індиків, кролів тощо. Виходячи із чисельнос-

ті населення країни на початок 2010 р. (близько 46 млн осіб), потреба в основних продуктах харчування за медичними нормами (мінімальними і повними) були задоволені за рахунок селянських господарств і садово-огородніх кооперативів по картоплі – на 378,4-462,5%, овочах – на 121,7-174,4%, м'ясі і м'ясопродуктах – на 24,0-38,4%, молоці і молокопродуктах – 53,6-59,2% і яйцях – на 50,0-60,2%, що свідчить про високий рівень виробництва у господарствах.

У середньому за рахунок продукції, яка виробляється селянськими господарствами, нині забезпечується продуктами харчування понад половину населення країни. Це тільки підкреслює важливість функціонування селянських господарств, які одночасно виступають як основою дрібнотоварного сектору аграрної економіки, так і резервом для поповнення фермерських господарств.

Важливим напрямом розвитку селянських господарств є їхнє об'єднання з іншими організаційно-правовими формами господарювання регіону. Сільськогосподарська кооперація охоплює практично всі сфери агропромислового виробництва. За допомогою раціональних форм кооперації можна організувати ті ланки сільських товаровиробників, які не вигідні через їхній невеликий масштаб.

Існує багато варіантів об'єднання селянських господарств, які можуть функціонувати за різними напрямками. Об'єднання селянських господарств може здійснюватися на регіональній (територіальній) основі за участю всіх організаційно-правових форм господарювання на селі шляхом:

- об'єднання з колективним сільськогосподарським підприємством шляхом створення внутрішньогосподарських підрозділів для надання різного виду послуг (продаж кормів, оранка городів, збирання зернових тощо);

- створення об'єднань змішаного типу, в яких засновниками будуть сільськогосподарські підприємства, власники фермерських та селянських господарств;

- об'єднання селянських господарств для виробництва продукції, її переробки, реалізації і виконання різних послуг (робіт).

Включення селянських господарств до складу сільськогосподарських підприємств з метою спільного використання виробничої і соціальної інфраструктури для виробництва, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, здійснення ремонтно-технічних і транспортних робіт сприяє підвищенню ефективності використання їхнього виробничого потенціалу. Це гарантує зниження гостроти соціальних проблем на селі, які стоять нині перед товаровиробниками і може бути основою формування в майбутньому територіальних кластерів.

Слід визнати, що із усіх господарюючих суб'єктів на території регіону тільки селянські господарства доцільно розглядати в плані реальної трансформації у фермерські господарства.

Для селянських господарств, які розміщені навколо великих міст і промислових центрів України, за їхньої трансформації у фермерські господарства доцільно організовувати відгодівлю великої рогатої худоби, свиней, вирощування овець і кіз для забезпечення населення м'ясною продукцією. Середня сім'я із 5 членів (за переведення у трудоспроможні одиниці – 2,7 осіб) може обслуговувати 20 голів молодняка великої рогатої худоби. При цьому для організації власного кормовиробництва необхідно 2-3 га ріллі за загальною площею сільськогосподарських угідь 17 га. Проте для організації фермерського господарства необхідні державна допомога і підтримка, оскільки ціни на м'ясо великої рогатої худоби в регіонах не завжди покривають витрати на його виробництво.

Під час обґрунтування параметрів селянських господарств слід враховувати їхні особливості у різних природно-економічних умовах, місця розміщення ринків збуту, різке погіршення демографічної ситуації, забезпеченість трудовими ресурсами тощо.

Таким чином, економічне значення селянських господарств значно зростає під час руйнування великого товарного сільськогосподарського виробництва за відсутності відповідних умов застосування праці.

4.5. Функціонування селянських господарств в умовах багатокладної економіки

В аграрному секторі економіки функціонують виробничі формування різних форм власності і видів господарювання, які забезпечують різну економічну і соціальну ефективність.

Порівняно висока ефективність великих аграрних господарств досягається за рахунок дії таких чинників: більше можливостей для впровадження нових видів техніки, технологій і ефективного їх використання; кращі можливості для зберігання, переробки і реалізації продукції. Однак переваги великого господарства слід розглядати в аспекті оптимальних розмірів. За певними їхніми межами вступають у дію чинники, що знижують ефект масштабу виробництва (збільшуються транспортні витрати, знижується ефективність управління тощо).

Відомий український учений М. Туган-Барановський довів, що велике виробництво у сільському господарстві, крім природних перешкод, економічних труднощів, зіштовхується з певними соціальними проблемами свого зростання. Великому підприємству не-

вигідно постійно утримувати велику кількість найманих працівників, які йому потрібні лише для виконання сезонних робіт. Тому велике виробництво зацікавлене, щоб поруч існували дрібні селянські господарства, які б постачали його сезонною робочою силою.

Звідси головною підвалиною стійкості дрібного селянського господарства, за М.Туган-Барановським, є соціальний аспект. Дійсно, дрібне селянське господарство працює не стільки заради прибутку і ренти, скільки заради самозабезпечення своєї життєдіяльності. Селяни не припиняють господарювати навіть тоді, коли отримують лише продукти харчування, коли господарство залишається натуральним. Тому дрібне селянське господарство може існувати в умовах зниження доходів, фінансової скрути, економічної кризи.

Досить розповсюдженою серед окремих вітчизняних дослідників є теза, згідно з якою селянські господарства є більш ефективними відносно інших форм господарювання. Дійсно, з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 2008 р. селянські господарства отримали валової продукції на суму 1671 грн (у порівнянних цінах 2005 р.), тоді як цей показник загалом по всіх формах власності і господарювання становив 197 грн, або у 8,5 разів менше. Цей феномен селянських господарств у минулому був зумовлений низкою зовнішніх чинників і, насамперед, перекачуванням (легально і нелегально) ресурсів із суспільного сектору. До певної міри це можна було виправдати за умов колгоспно-радгоспного ведення господарства, але нині вся аграрна сфера приватизована.

Однак головне в іншому. Слід чітко розділяти роль господарств населення у перехідній і перспективній моделі аграрної економіки. Щодо першої, то тут господарства населення відіграли роль відчутного стабілізуючого чинника в умовах кризи суспільного сектору (джерело додаткових доходів, пом'якшення проблем безробіття тощо). Стосовно перспектив розвитку селянських господарств, то тут необхідно зважити на дію багатьох обставин, які нині навіть важко передбачити.

У процесі дослідження селянські господарства було поділено на дві групи: споживчі (натуральні) і дрібнотоварні. Загальними ознаками для них є: висока мотивація до продуктивного і ефективного ведення господарювання; невеликі розміри господарств, знання свого сегмента ринку, свого споживача тощо. Анкетні обстеження особистих селянських господарств Золотоніського і Шполянського районів Черкаської області (2006 р.) свідчать, що фактор приватної власності в них діє ефективніше, ніж фактор концентрації виробництва, чим і пояснюється вища ефективність дрібних селянських господарств порівняно з великими. У 2008 р. 15,4% селянсь-

ких господарств Черкащини використовували свої земельні ділянки для задоволення лише власних потреб, майже 16% – для задоволення власних потреб та реалізації продукції на ринках і 70% – передали свої паї в оренду.

Якщо мова йде про натуральні господарства, призначенням яких є виробництво продукції для особистого споживання, то тут взагалі проблема ефективності за формулою «результати – витрати» не має такого значення, як для товарних господарств. Останні ведуться заради прибутку і коли виторг не компенсує витрат, то таке господарство банкрутує. Проте нині господарства населення все більше набувають споживчо-товарного характеру. На натуральні господарства ринок впливає тільки на «вході» під час купівлі тих чи інших засобів виробництва.

Питання аграрних економічних відносин – це питання стійкості дрібного сільськогосподарського виробника. Головне підґрунтя стійкості малих форм господарювання – не економічна перевага перед великим, а те, що воно ведеться для забезпечення існування самого виробника. Селянин, фермер продовжує вести своє господарство навіть у тих випадках, коли воно дає йому лише середню заробітну плату.

Україна має найкращі у світі землі, а також природно-економічні умови для вирощування сільськогосподарських культур, однак продуктивність земель нижча, ніж у країнах світу (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

**Порівняльні показники продуктивності
сільського господарства***

Показник	Україна	Польща	Китай	Німеччина	США	Увесь світ
Урожайність, ц/га:						
зернових – всього	21,8	32,4	52,9	63,6	66,0	31,1
цукрового буряку	294,2	444,4	558,2	643,2	642,4	468,1
картоплі	131,4	197,0	144,0	420,0	387,1	166,5
овочів та баштанних	138,8	246,6	187,6	298,8	285,6	170,4
плодів і ягід	59,1	46,3	98,5	161,9	213,7	106,0
Удій молока від корови, кг	3665	4327	3109	6923	9219	2287
ВВП на особу населення, дол. США	6559	15381	...	32229	43269	×

*Розрахунки за даними: Сільське господарство України за 2007 рік. Стат. зб.– К. : Держкомстат України, 2008.– С. 372-389.

Дрібнотоварний сектор на селі може ефективно функціонувати за таких умов і розвиватися за такими напрямками: 1) спеціалізуватися на виробництві трудомістких видів продукції, де фактор концентрації не має вирішального значення (саме тут дрібні господарства за рахунок високої інтенсивності праці і менших втрат можуть отримати більший вихід продукції з розрахунку на одиницю земельної площі); 2) об'єднуватися між собою, створювати спілки, кооперативи; 3) інтегруватися з фермерськими господарствами і приватно-колективними підприємствами; 4) трансформуватися у фермерські господарства.

При цьому державі потрібно створити низку умов для нормального функціонування дрібнобізнесових агроформувань. Насамперед це стосується створення мережі агрохімічного, зоотехнічного, ветеринарного і агросервісного обслуговування, консультацій з різних питань сільськогосподарського виробництва, закупівлі, переробки та реалізації продукції.

З переходом до ринкових відносин малі форми господарювання набули деяких специфічних рис. Посилилась їхня диференціація, збільшилась площа землекористування. Для багатьох селян господарства населення стали єдиною формою зайнятості, основним джерелом доходу. Споживчі господарства поки що відіграють значну соціально-економічну роль (додаткові доходи і зайнятість), але є наслідком відсталості аграрної сфери. У найближчій перспективі вони збережуть своє економічне значення.

Наприклад, якщо урожайність картоплі в селянських господарствах становить 150 ц з гектара, то з п'яти гектарів можна одержати 750 ц картоплі. За закупівельної ціни 2,5-3 грн за 1 кг за всю вирощену і реалізовану картоплю можна одержати 187,5-225 тис. грн. В окремі роки складаються високі ринкові ціни на картоплю, але ринкова кон'юнктура не постійна, з року в рік вона може змінюватися.

Плантація малини може дати урожай на другий рік. В умовах лісостепової зони з 1 га можна збирати 1,5 т ягід, а за сприятливих умов та доброму догляді – до 2-2,5 т ягід з 1 га. Це дозволяє господарству мати добрий дохід, якщо реалізувати ягоди за ринковою ціною.

На теренах України росте велика кількість різних рослин, багато з яких мають лікарські властивості, налічується понад 17 тис. видів вищих квіткових рослин, із яких понад 500 видів визнані лікарськими. Нині багато видів лікарських рослин можна вирощувати спеціально за договорами із спеціалізованими фірмами.

У господарствах із розміром земельних ділянок 5,1-10,0 га можна вирощувати і реалізувати на ринках малину, полуницю, обліпиху, чорноплідну горобину, смородину, агрус тощо.

Усі типи спеціалізації рослинництва досить трудомісткі, але не вимагають великих капітальних вкладень і тому з успіхом можуть бути використані селянськими господарствами, які мають невеликі земельні ділянки. Це, в свою чергу, допоможе вирішити досить гостру проблему сільської місцевості – низьку зайнятість населення. Названі господарства знайдуть застосування для робочих рук своєї сім'ї, оскільки молоде покоління зможе спочатку допомагати батькам, а згодом продовжити їхню справу. При цьому держава тільки виграє, тому що люди забезпечать самі себе гідним рівнем доходів і не будуть стояти на обліку служби зайнятості для одержання субсидії по безробіттю.

У науковій літературі залишається дискусійним питання про переваги тих чи інших аграрних організаційно-правових форм господарювання. У зв'язку з цим їх можна поділити на дві групи.

По-перше, асоціації виробників, в яких не використовується наймана праця. У них кожний член є одночасно власником, працівником і господарем. У таких колективах рівень впливу приватної власності на сумлінне і творче ставлення членів асоціації до праці залежить (за рівності інших умов) від їхньої кількості: чим менша група людей, тим більша вірогідність того, що вклад індивіда буде більш значним

Невелике колективне підприємство за своєю економічною поведінкою подібне до сімейного господарства. Тут залежність спільного доходу від трудового внеску кожного «прозора» для всіх членів асоціації. Ось чому так важливо створення в межах великих колективних господарствах порівняно невеликих економічно автономних виробничих груп. У цьому аспекті в Україні накопичено певний позитивний досвід. Між ними слід установлювати навіть ринкові відносини.

По-друге, колективні господарства, що використовують найману працю. У них члени асоціації відрізняються між собою за соціально-економічним статусом. Частина з них є власниками-господарями, інші – найманими працівниками. Ефективність праці останніх залежить від їхньої організації у широкому розумінні цього питання, починаючи від умов праці і закінчуючи морально-психологічним кліматом у колективі. Особливе значення має оплата праці.

І для першого, і для другого типу колективних підприємств вирішальне значення має застосування науково обґрунтованого менеджменту, включаючи такі його складові, як маркетинг, бізнес-

планування, конкурентоспроможність, ризик. Тобто мова йде про досягнення сучасного менеджменту в розвинутому ринково-підприємницькому середовищі. Без його застосування ефективно функціонувати не спроможні підприємства будь-якого розміру.

Основні напрями формування і розвитку організаційно-правових форм господарювання в умовах багатоукладної аграрної економіки:

по-перше, в сучасних моделях аграрної економіки країн Заходу пріоритетним є приватний уклад, його основу становить сімейна ферма. Така модель сформувалася спонтанно, але не випадково. Вона відображає особливості сільського господарства, в якому рівень концентрації має порівняно менше значення, а висока мотивація до продуктивної праці, навпаки, відіграє значну роль;

по-друге, в багатоукладній аграрній економіці, яка формується в Україні, абсолютно переважає приватна власність на землю і інші виробничі ресурси, що зумовлює значні темпи і пріоритети в розвитку приватного укладу. Однак приватний уклад складається головним чином з дрібних, напівнатуральних, неперспективних господарств населення. Фермерський сектор економічно слабкий, не досяг критичної маси, а його питома вага у загальному виробництві валової продукції сільського господарства незначна (у 2009 р. – 5,9%). В Україні слабо розвинута ринкова інфраструктура, спеціалізація і кооперація господарств між собою та їхня інтеграція з третьою сферою АПК. Держава не надає належної підтримки аграрному виробництву. Все це зумовлює його низьку ефективність і продуктивність;

по-третьє, подальший розвиток багатоукладної економіки України складатимуть різні організаційно-правові форми господарювання, в яких належить поєднати сучасне велике технологічне виробництво з приватною власністю на землю й інші засоби виробництва. У такій моделі знайдеться належне місце середнім і дрібним фермерським господарствам. Вони займуть ту нішу, де розміри підприємства не відіграють вирішальної ролі, а сумлінне і творче ставлення до праці є вирішальними. При цьому важливе значення має їхня спеціалізація, кооперація між собою та інтеграція з великими аграрними господарствами і підприємствами третьої сфери АПК;

по-четверте, перспективну модель аграрної економіки слід розглядати як двоукладну незалежно від організаційно-правових форм господарювання: а) великотоварні, великі господарства (приватні і колективні), які займатимуть пріоритетне положення у виробництві тих видів сільськогосподарської продукції, де фактор концентрації має вирішальне значення; б) дрібні і частково середні господарства

тва, які вироблятимуть ті види продукції, де потрібно особливо сумлінне і творче ставлення працівника до виробничих процесів, а фактор концентрації не має вирішального значення.

Глибоке реформування аграрного сектору, становлення різноманітних форм господарювання в комплексі з організаційно-правовим регулюванням трудових відносин в агропромисловому комплексі кардинально змінюють стратегічні підходи формування зайнятості на селі. У цьому відношенні розвиток дрібнотоварної приватної сфери аграрної економіки в сільських поселеннях України набуває актуальності.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Охарактеризуйте категорії «селянське господарство» та «особисте підсобне господарство». Чи є вони тотожними?
2. Які основні етапи розвитку селянських господарств України?
3. Наведіть класифікацію селянських господарств залежно від економічного потенціалу та місцезнаходження.
4. Які економічне значення і частка селянських господарств у забезпеченні населення України продуктами харчування?
5. У чому суть і основа стійкості дрібного селянського господарства?
6. Охарактеризуйте основні напрями формування і розвитку різних організаційно-правових форм господарювання в умовах багатокладної аграрної економіки.

ТЕМА 5. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА І КООПЕРАЦІЇ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

5.1. Закономірності та умови розвитку підприємства і кооперації

Соціальна значимість підприємництва на селі зумовлена роллю суб'єктів господарювання у вирішенні проблем зайнятості та соціального захисту селян, наповнення місцевих бюджетів, інфраструктурного розвитку сільських територій тощо. У свою чергу діяльність створюваних і діючих в АПК підприємницьких структур здійснюється в умовах наростання інтеграційних процесів (рис. 5.1).

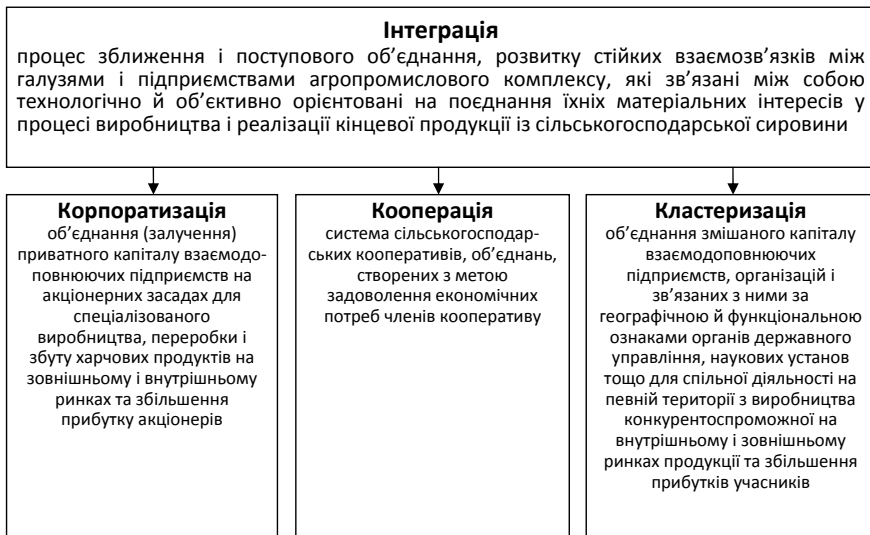

Рис. 5.1. Основні напрями інтеграційних процесів в АПК

Це зумовлює соціально-економічне значення кооперації малих товаровиробників як форми конкурентного просування ними власної продукції та послуг на ринках (табл. 5.1).

Підприємницька ініціатива господарських формувань усіх форм економічної діяльності залежить від соціально-економічного середовища, здатності місцевих громад, органів влади і місцевого самоврядування мотивувати пошук шляхів підвищення продуктивності в сільськогосподарському виробництві, доходів товаровиробників, орендної плати власникам землі та майна, участі в програмах розвитку територій, виконання інших форм соціальних зобов'язань.

Таблиця 5.1

Напрями інтеграції різних видів господарських формувань в АПК

Види господарських формувань	Кількість	Механізми інтеграції	
Особисті селянські господарства, тис. од.	4750,0	<i>Кооперація</i>	<i>Кластеризація</i>
Фермерські господарства, тис. од.	43,0		
С.-г. підприємства, тис. од.	16,0	<i>Корпоратизація</i>	
Агрохолдинги, од.	60,0		

Необхідність залучення інвестицій в інфраструктурний розвиток села, розв'язання соціальних проблем місцевих громад вимагає активного сприяння розвитку та підтримки органами місцевого самоврядування суб'єктів малого підприємництва та особистих селянських господарств, а також кооперації як форми об'єднання ними власних ресурсів і зусиль. Така необхідність підтверджується динамікою кількості сільськогосподарських підприємств різних форм власності і видів господарювання (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств

Форми с.-г. підприємств	2005	2008	2009	2010	2011	2011 р. до 2005 р., %
Фермерські господарства	42447	43894	42101	41726	41488	97,7
Господарські товариства	7900	7879	7819	7769	7757	98,2
Приватні підприємства	4123	4326	4333	4243	4140	99,6
Виробничі кооперативи	1521	1101	1001	952	905	59,5
Інші форми підприємств	1500	1505	1553	1481	1532	102,1
Державні	386	354	345	322	311	80,6
Усього	57877	59059	57152	56494	56133	97,0

Джерело: Держслужба статистики України.

Об'єктивні та суб'єктивні причини зменшення кількості сільськогосподарських підприємств призводять до скорочення зайнятості сільських жителів, звуження бази оподаткування та соціальних платежів. У довгостроковій перспективі таку тенденцію можна подолати тільки на місцевому рівні, тому що інтерес зовнішніх інвесторів до сільських територій може виявитися нетривалим, оскільки вони звикли реагувати на зміну фінансового клімату в усіх галузях національної економіки та на міжнародних ринках.

Розвитку підприємництва на місцевому рівні сприяють норми законодавства, зокрема Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Закон визначає повноваження органів місцевого самоврядування у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, включаючи їхню участь у розробці проектів регіональних та місцевих програм

розвитку малого і середнього бізнесу. Органи місцевого самоврядування затверджують та забезпечують виконання програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів і місцевих соціально-економічних, екологічних, культурних та інших особливостей, здійснюють моніторинг виконання таких програм, сприяють формуванню інфраструктури малого і середнього підприємництва. З метою досягнення позитивних результатів у регіонах утворюють консультаційні, дорадчі та інші допоміжні органи у сфері розвитку малого і середнього підприємництва.

Закон визначає право органів місцевого самоврядування надавати необхідну підтримку за рахунок коштів місцевих бюджетів, визначає державний і місцеві бюджети як можливі джерела фінансової допомоги через регіональні та місцеві фонди підтримки підприємництва, а також види надаваної ними фінансової допомоги. До того ж органи місцевого самоврядування, поряд із місцевими органами виконавчої влади, можуть бути засновниками регіональних і місцевих фондів підтримки підприємництва разом із загальнодержавними фондами підтримки, юридичними та фізичними особами тощо.

Вагомим чинником сприяння розвитку підприємництва з боку органів місцевого самоврядування є реалізація ними повноважень у сфері земельних відносин. Це стосується, зокрема, виконання положень Земельного кодексу України, Законів України «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство» в частині надання землі суб'єктам підприємництва, підтримки прозорих, конкурентних процедур її оренди тощо. Наприклад, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» наявність землі є формальною передумовою існування фермерського господарства.

Органи місцевого самоврядування можуть також безпосередньо сприяти ефективним механізмам реалізації Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», що дозволить уникнути надмірної бюрократизації процедури, відповідних витрат часу та зусиль на її здійснення. Сприяння реєстрації голів особистих селянських господарств, що приєднали земельні паї площею понад 2 га, як суб'єкт підприємницької діяльності – фізичних осіб дасть змогу підвищити рівень конкуренції середніх, малих і мікропідприємців-виробників сільськогосподарської продукції. Це спонукає членів таких господарств до створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, отримання через них державної підтримки.

Відповідно до Закону України «Про кредитні спілки» органи місцевого самоврядування мають сприяти створенню кредитних

спілок. Сприяння розвитку малого підприємництва у цій частині може передбачати надання необхідних приміщень і ділянок у користування на етапі становлення місцевих кредитних спілок.

Сприяння органів місцевого самоврядування започаткуванню і здійсненню безпечної та вмотивованої підприємницької діяльності на селі, розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) як форми підтримки такої діяльності означає надання можливості кожному сільському жителю займатися підприємницькою діяльністю. Разом з тим статистичні дані свідчать, що така підтримка залишається вкрай непослідовною (табл. 5.3).

Наслідком недостатньої законодавчої, фінансової й організаційної підтримки з боку держави та органів місцевого самоврядування стала нерівномірна динаміка кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як форми об'єднання малими підприємцями та селянськими господарствами власних ресурсів і здійснення спільних стратегій на ринках продукції, послуг і засобів виробництва.

Таблиця 5.3

Державна підтримка розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Передбачено відповідною бюджетною програмою (за КПКВ 2801150, з урахуванням змін), млн грн	35,0	10,5	5,0
Фактично профінансовано в рамках відповідної бюджетної програми (за КПКВ 2801150), млн грн	14,4	9,3	0,0
Рівень фінансування за відповідною бюджетною програмою (за КПКВ 2801150), %	41,1	88,6	0,0
Рівень фінансування заходу порівняно з плановим рівнем Державної цільової економічної програми, %	16,0	1,5	0,0

Однією з головних причин такого стану є відсутність достатнього інформаційного забезпечення органів місцевого самоврядування стосовно принципів та механізмів кооперації селян-товаровиробників з метою підтримки їхньої економічної та соціальної активності (рис. 5.2).

Переваги кооперації малих сільськогосподарських товаровиробників:

- поєднання ресурсів і зусиль з метою конкуренції із комерційними посередницькими структурами;

- економія витрат за рахунок спільного доступу до ринків та інноваційних технологій на основі оптових поставок продукції та капіталу;
- участь у прибутках на всіх етапах просування продукції та солідарний розподіл господарських ризиків.

Рис. 5.2. Види кооперативів в аграрному секторі

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» *сільськогосподарський кооператив* юридична особа – утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві і обслуговування переважно членів кооперативу.

Законодавство розмежовує поняття виробничих та обслуговуючих кооперативів:

- *сільськогосподарський виробничий кооператив* – юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва;

• *сільськогосподарський обслуговуючий кооператив* – кооператив, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам для провадження їх сільськогосподарської діяльності.

Таке розмежування виходить із принципових відмінностей характеру та змісту їхньої діяльності (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Порівняльна характеристика виробничих і обслуговуючих кооперативів

Виробничий кооператив	Обслуговуючий кооператив
Мета	
Отримання прибутку від інвестованого капіталу	Надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам
Власники	
Будь-яка особа, яка має намір інвестувати свій капітал	Сільськогосподарські товаровиробники, які бажають користуватися послугами кооперативу
Діяльність	
Сільськогосподарське виробництво	Будь-які послуги, необхідні для господарств-членів: <i>постачання; зберігання, переробка, збут; спільне використання техніки</i>
Члени	
Фізичні особи. Працюють у виробничому кооперативі та отримують доходи (зарплату)	Фізичні або юридичні особи, сільськогосподарські товаровиробники. Займаються власною господарською діяльністю
Участь членів у діяльності та їх внески	
Члени вносять свою працю, землю та майно	Члени користуються послугами кооперативу. Вносять паї пропорційно до отриманих послуг
Власність кооперативу	
Виробничий кооператив володіє господарським виробничим майном і землею. Є власником сільськогосподарської продукції	Кооператив має майно, яке необхідне для здійснення діяльності. Продукція залишається власністю його членів
Економічний результат	
Ставить за мету отримання прибутку, який розподіляється між членами (пропорційно трудовій участі)	Не ставить за мету отримання прибутку. Результат розподіляється пропорційно до обсягу отриманих послуг
Комерційні відносини. Ціни визначаються контрактами	Клієнти є членами. Некомерційні відносини з членами. Ціни залежать від фінансового результату кооперативу. <i>Відносини з третіми особами комерційні</i>
Використання фінансового результату	
Прибуток розподіляється у формі дивідендів	Проміжний результат, який не є прибутком, розподіляється пропорційно участі членів в економічній діяльності.
Прийняття рішення	
Одна акція (пай) – один голос	Один член – один голос

Кінцевою метою підтримки місцевим самоврядуванням розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів має бути підвищення їхньої ролі в обслуговуванні малого підприємництва, поліпшення використання його ресурсного потенціалу, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення його ефективності. Досягнення зазначеної мети вимагає обізнаності представників органів місцевого самоврядування із процедурою організації СОК, щоб ініціювати створення таких кооперативів для активізації господарської діяльності малих товаровиробників, вирішення на цій основі низки соціальних проблем і розвитку сільських територій.

Органи сільськогосподарського кооперативу

Загальні збори – головний орган управління кооперативу. Вони обирають членів Правління, яке відповідає за управління кооперативом, та ухвалюють результати роботи Правління. Загальні збори приймають рішення тільки з найважливіших питань, які стосуються майбутнього кооперативу. Всі члени кооперативу беруть участь у Загальних зборах з правом одного голосу. Асоційовані члени мають право дорадчого голосу.

Правління і Голова. Правління складається з обраних членів - сільськогосподарських товаровиробників. Правління відповідає за загальне управління кооперативом та звітується перед Загальними зборами. Воно обирає серед своїх членів Голову кооперативу (також є сільськогосподарським товаровиробником-членом кооперативу) та може призначати Виконавчого директора.

Виконавчий директор не є членом кооперативу, а найманим працівником. Виконавчий директор відповідає за поточне управління кооперативом та діє під контролем з боку Голови та Правління. Якщо немає Виконавчого директора, його функції виконує Голова.

Ревізійна комісія та Спостережна Рада. Члени Ревізійної комісії (або Ревізор) та члени Спостережної Ради (якщо така є) обираються Загальними зборами. Вони здійснюють контроль за діяльністю виконавчих органів (Правління, Голови та Виконавчого директора) від імені членів кооперативу.

Створення обслуговуючого кооперативу передбачає здійснення організаційно-правової процедури, покликаної забезпечити ефективність його організації, реалізацію та дотримання прав членів (рис. 5.3).

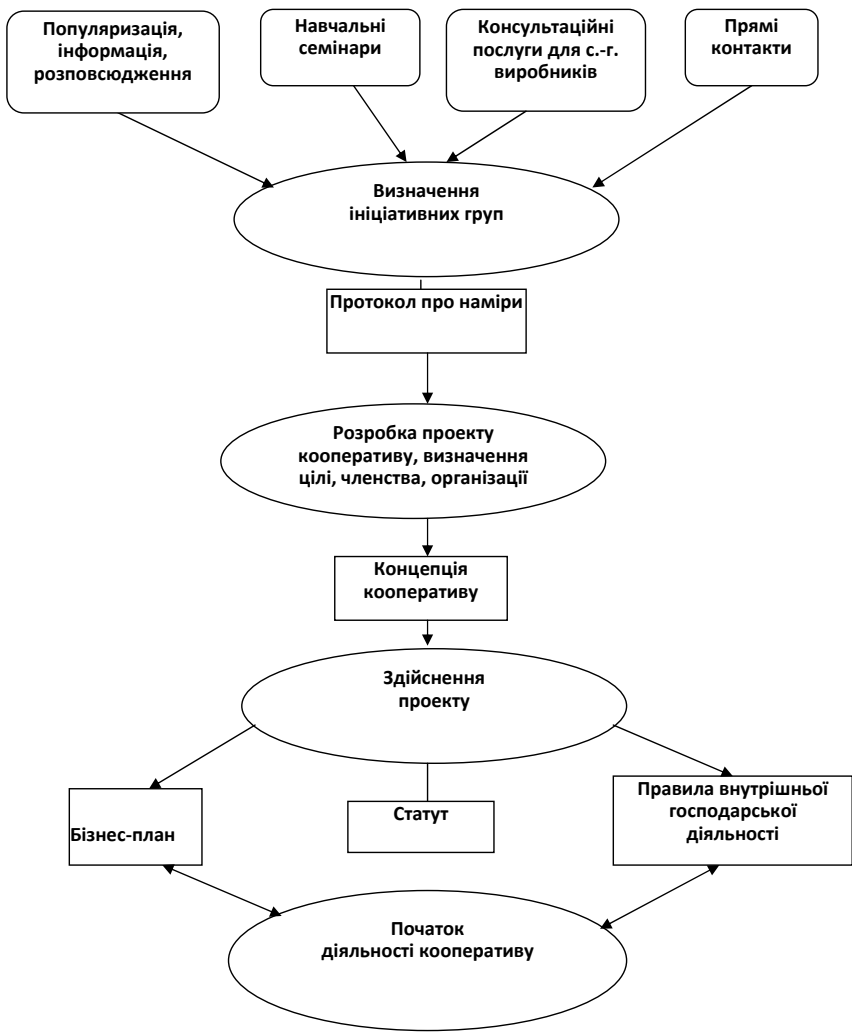

Рис. 5.3. Етапи створення кооперативу

Створення ініціативної групи та перші її кроки:

• проведення навчання (ознайомлення) членів з організаційно-правовими та економічними засадами сільськогосподарської обслуговуючої кооперації;

• ознайомлення з досвідом практичної діяльності кооперативів;

• популяризація кооперативної ідеї серед потенційних членів кооперативу;

• проведення маркетингового дослідження думки членів громади;

• формування загальної стратегії (концепції) створення та діяльності кооперативу, його цільової групи сільськогосподарських товаровиробників і сегмента агробізнес-послуг;

• проведення зібрання членів сільської громади та прийняття відповідного рішення (протоколу) про наміри створення кооперативу.

Підготовка проекту установчих документів та програми:

• проведення поглибленого навчання (тренінгу);

• розробка проекту засновницького договору та Статуту кооперативу. *Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу затверджений наказом Міністерства аграрної політики України від 26 червня 2003 р. № 191;*

• розробка проекту Правил внутрішнього розпорядку кооперативу;

• підготовка пакета засновницьких документів.

Правила внутрішнього розпорядку кооперативу включають:

• територіальну зону дії кооперативу;

• членство в кооперативі;

• формування матеріальної бази;

• організацію господарської діяльності;

• умови та порядок надання послуг ;

• трудові відносини та оплату праці;

• власність кооперативу та управління;

• органи управління кооперативу.

Загальні збори кооперативу:

• підготовка та організація проведення засновницьких зборів кооперативу;

• ознайомлення потенційних засновників із проектами засновницьких документів;

• проведення зборів засновників кооперативу, на які виносяться такі питання:

1. Про створення кооперативу та затвердження його статуту

2. Вибори членів правління та голови кооперативу

3. Призначення відповідального за державну реєстрацію кооперативу.

4. Визначення та затвердження юридичної адреси кооперативу.

Реєстрація кооперативу відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р:

Крок перший:

- погодження з реєстраційним органом найменування кооперативу (відповідно до вимог наказу Держпідприємництва України від 09 червня 2004 р. № 65);
- плата за проведення резервування найменування вноситься на розрахунковий рахунок Держпідприємництва (у державного реєстратора);
- резервування найменування здійснюється протягом трьох робочих днів з дати надходження документів (заяви та копії квитанції, виданої банком, або копії платіжного доручення з відміткою банку) і проводиться строком на два місяці;
- після отримання від державного реєстратора довідки про резервування найменування кооперативу його можна вносити в засновницькі документи.

Крок другий:

- нотаріальне засвідчення підписів-засновників у Статуті (у двох примірниках).

Крок третій:

- подання державному реєстратору таких документів: витяг з рішення зборів, два примірники Статуту;
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору (копія банківської квитанції або копія платіжного доручення з відміткою банку);
- протягом трьох робочих днів з дня надходження документів державний реєстратор має видати свідоцтво про державну реєстрацію.

Крок четвертий:

- нотаріально засвідчити 2 копії Статуту (для відкриття розрахункового рахунка) та засвідчити 8 копій свідоцтв про державну реєстрацію (для статистики, отримання дозволу на виготовлення печатки, ставлення на облік у соцфонди, відкриття розрахункового рахунка та Державної податкової інспекції).

Крок п'ятий:

- Подати документи в обласне (районне) управління статистики;
- заяву встановленого зразка (береться в управлінні статистики);
- оригінал Статуту;

- свідоцтво про державну реєстрацію та його нотаріально засвідчену копію;
- коди засновників кооперативу;
- квитанцію про сплату реєстраційного збору.

Отримуючи довідку з «Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)», слід звернути особливу увагу на правильне присвоєння коду та назви організаційно-правової форми кооперативу. За Класифікатором організаційно-правових форм господарювання має бути присвоєний код 350 «Сільськогосподарський кооператив». Для подальшої реєстрації кооперативу в інших державних установах необхідно 8 копій довідок.

Крок шостий:

Перелік необхідних документів, які подаються до *Державної податкової інспекції*:

- заява встановленого зразка 1- ОПП у 2-х примірниках;
- оригінал Статуту та нотаріально засвідчена копія;
- свідоцтво про державну реєстрацію та його нотаріально засвідчена копія;
- копія статистичної довідки;
- протокол зборів засновників;
- ксерокопії паспортів (4 сторінки) засновників та їх ідентифікаційних номерів.

До Пенсійний фонду:

- заява встановленого зразка;
- нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки статистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

До Центру зайнятості:

- заява встановленого зразка;
- нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки статистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

До Фонду тимчасової втрати працездатності:

- заява встановленого зразка;
- нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки статистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

До Фонду страхування від нещасних випадків:

- заява встановленого зразка,

- нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки статистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

Крок сьомий:

Отримання дозволу на виготовлення печатки.

До органів дозвільної системи МВС подати:

- заяву встановленого зразка;
- ескіз печатки;
- оригінал свідоцтва про реєстрацію та його нотаріально завірених копію;
- копію довідки управління статистики, завірених нотаріально або органом, що її видав;
- квитанцію про оплату вартості послуг – рахунок на місці.

Крок восьмий:

Відкриття рахунка у відділенні банку:

- заява про відкриття поточного розрахункового рахунка встановленого зразка;
- картка із зразками підписів голови кооперативу та головного бухгалтера, якщо він є, завірених нотаріально;
- нотаріально завірена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки статистики, завірена нотаріально або органом, що її видав;
- копія Статуту (нотаріально засвідчена);
- копія довідки (форма 4 ОПП), засвідчена податковим органом про взяття на облік;
- довідка про реєстрацію в Пенсійному фонді;
- ксерокопії паспортів та ідентифікаційних кодів засновників;
- копія протоколу зборів засновників.

У країнах з розвинутими ринками кооперативи забезпечують до 50% обсягів виробництва продукції харчової промисловості, комбікормів. Через них постачається значна частина пально-мастильних матеріалів (у США – 44%, у Фінляндії – 40%). Через кооперативи реалізується переважна частина товарної продукції аграрного сектору: у країнах ЄС – понад 60%, у Скандинавських країнах – 80%, Японії та Китаї – 90%. Близько 2/3 сільськогосподарської продукції переробляється та/або реалізується кооперативними / асоціативними господарськими об'єднаннями.

Для формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів необхідні значні кошти. Орієнтовну вартість майна окремих кооперативів наведено в табл. 5.5.

Таблиця 5.5

**Розрахунок потреби коштів для формування
матеріально-технічної бази сільськогосподарського
обслуговуючого кооперативу**

КООПЕРАТИВ З НАДАННЯ СЕРВІСНИХ АГРОБІЗНЕС-ПОСЛУГ		
Техніка	Кількість	Тис. грн
Трактор МТЗ-80.1.26	1	127,0
Комбайн зернозбиральний «Фермер-К01»	1	218,0
Пауг 3-корпусний	1	12,0
Борона дискова БДТ-3	1	42,0
Борона зубова БЗТ-С1	10	2,0
Культиватор КРНВ -4,2	1	36,0
Сівалка СЗ-3,6	1	54,0
Причіп тракторний НТС-5	1	41,7
Автомобіль вантажний	1	100,0
Ремонт приміщення		50,0
Інвентар (комплект)	1	10,0
Сінокосарка КС-2,1	1	10,0
Обприскувач	1	50,0
Всього	X	752,7
КООПЕРАТИВ ІЗ ЗАГОТІВЛІ ТА ЗБУТУ МОЛОКА		
Танк (ванна) для охолодження молока	1	50,0
Обладнання для очищення молока (комплект)	1	10,0
Обладнання для аналізу молока	1	7,0
Прилад для визначення чистоти молока «Рекорд «	1	1,0
Ванна для миття обладнання	1	2,5
Шафа сушильна	1	2,0
Стіл лабораторний	1	1,0
Відра, бідони		5,0
Молоковоз	1	150,0
Доїльні апарати «Брацлавчанка «	10	38,0
Ремонт приміщення		50,0
Дезінфекційні матеріали (на рік)	1	2,5
Всього	X	319,0

Описані процедури і заходи щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, підтримані активною позицією ор-

ганів місцевого самоврядування, дадуть змогу пом'якшити негативні для селян економічні наслідки неструктурованих, монополізованих ринків, збільшити прибутковість їхньої господарської діяльності за рахунок безпосереднього, самостійного контакту із споживачами.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здатні стати чинником зростання конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції, поліпшення її якості та цінової доступності для вітчизняних споживачів.

5.2. Зовнішньоекономічна діяльність сільського господарства

Україна – одна з провідних країн світу щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Маючи 2,5% у загальносвітових обсягах ріллі, українські селяни виробляють відповідно 1,8% зерна, 19,9% соняшнику, 6,0% картоплі, 4,4% цукрового буряку, 1,7% молока, 1,4% яєць та 0,7% м'яса всіх видів (у забійній масі).

Українські виробники не тільки цілком забезпечують сільськогосподарською продукцією населення країни, але й експортують надлишки за кордон, нарощуючи свою присутність на зовнішніх ринках (рис. 5.4).

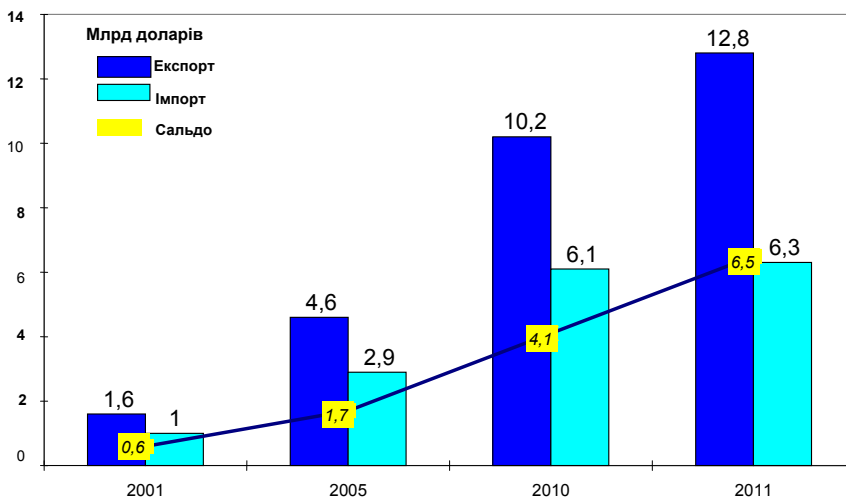

Рис. 5.4. Зовнішньоторговельний обіг агропродовольчої продукції, млрд дол. США

Якщо у 2001 р. з України експортувалося сільськогосподарської продукції й продовольства на 1,6 млрд дол., то в 2011 р. обсяг експорту агропродовольчої продукції становив 12,8 млрд дол. До того ж сальдо зовнішньоторговельного балансу зросло більш як у 10 разів і становило 6,5 млрд дол. Аграрний сектор залишається однією з галузей економіки країни, що забезпечує позитивний баланс зовнішньоекономічної діяльності. Частка аграрної продукції в загальному експорті становить близько 20%.

У структурі українського експорту переважають зернові, насіння соняшнику та продукція олійно-жирового комплексу. Ці товари й надалі домінуватимуть у структурі українського експорту. Основними ринками збуту будуть Росія, країни СНД, Близького Сходу та Північної Африки.

Продукція тваринництва у структурі експорту становить лише 7% (за підсумками 2011 р.), у т.ч. м'яса і м'ясопродуктів – 1,5% (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Зовнішня торгівля України, млн дол. США

Показник	2001 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.
ЕКСПОРТ ПРОДУКЦІЇ АПК				
Продукція рослинництва,	693,3	1695,9	3976,3	5532,0
у т.ч.:				
зернові культури	483,7	1384,1	2467,1	3617,1
олійні культури	153,9	135,5	1085,7	1434,8
Продукція тваринництва,	454,5	732,2	771,4	936,6
у т.ч.:				
м'ясо і субпродукти	159,3	154,5	90,2	197,9
молоко, яйця, мед	265,6	553,7	648,8	703,8
Інша аграрна продукція	6766,1	1878,9	5188,4	6335,5
ІМПОРТ ПРОДУКЦІЇ АПК				
Продукція рослинництва,	266,1	525,5	1563,7	1815,9
у т.ч.:				
зернові культури	50,2	57,5	145,6	219,9
олійні культури	33,8	73,9	178,9	285,5
Продукція тваринництва,	182,5	499,6	1241,7	1035,4
у т.ч.:				
м'ясо і субпродукти	75,1	166,5	458,0	292,1
молоко, яйця, мед	22,0	61,4	135,4	150,4
Інша аграрна продукція	676,9	1658,9	2956,5	3495,4

Нарощування в Україні обсягів виробництва м'яса за підвищення його якості та зменшення собівартості є значним резервом збільшення експорту.

Потенціал сільського господарства щодо експорту використовується не до кінця. Основні фактори, що стримують нарощування експортного потенціалу українського агровиробництва: неповна його інтеграція у світовий ринок з урахуванням тенденцій глобалізації; нестабільність державної політики експортно-імпортного регулювання; відсутність збалансованої політики стимулювання та підтримки зовнішньоекономічної активності сільськогосподарських товаровиробників; обмеженість потужностей для транспортування та портового відвантаження ключових експортних товарів, у першу чергу – зерна.

Основними передумовами розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні є лібералізація та вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), відміна державної монополії на зовнішню торгівлю, збільшення кількості суб'єктів зовнішньоекономічних відносин. Види зовнішньоекономічної діяльності, які найчастіше здійснюються в аграрному секторі: експорт та імпорт товарів, робіт і послуг, створення спільних підприємств, міжнародна кооперація.

Згідно з Конституцією України засади зовнішньоекономічної діяльності визначаються виключно законами. В Україні національні суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності та іноземні суб'єкти господарської діяльності, здійснюючи зовнішньоекономічну діяльність, керуються принципами і нормами, закріпленими в національних законодавчих актах. Одним із перших правових актів України щодо регулювання експортно-імпортних операцій є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 р.), до якого було внесено чисельні зміни і доповнення. Згідно з нормами Закону *зовнішньоекономічна діяльність* – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Господарський кодекс України містить спеціальний розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність». За нормами Господарського кодексу України, зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою.

Зовнішньоекономічна діяльність також регулюється нормами законів: Митний кодекс України; Про Митний тариф України; Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті; Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції; Про ставки

вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур; Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину тощо.

Відповідно до чинного законодавства України зовнішньоекономічну діяльність здійснюють такі суб'єкти господарювання:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є також центральні та місцеві органи влади і управління в особі створених ними організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно із законами України.

Якщо для здійснення підприємницької діяльності в Україні юридичним і фізичним особам достатньо зареєструватися суб'єктами підприємницької діяльності (відповідно до норм Господарського кодексу, Цивільного кодексу та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»), то здійснювати експортно-імпорتنі операції суб'єкти мають право тільки після їхньої державної реєстрації як учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців засвідчує факт створення юридичної особи, або набуття статусу підприємця фізичною особою шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Держава гарантує однаковий захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає сутність таких інтеграційних процесів в АПК як корпоратизація, кооперація та кластеризація?
2. Які види кооперативів функціонують в аграрній сфері?
3. Наведіть порівняльну характеристику виробничих та обслуговуючих кооперативів за такими параметрами: мета функціо-

нування; діяльність; економічний результат; використання фінансового результату; прийняття рішення.

4. Охарактеризуйте основні етапи створення кооперативу.

5. Якими законодавчо-нормативними актами регулюється зовнішньоекономічна діяльність України?

6. Якою є частка сільськогосподарської продукції в загальній структурі українського експорту?

7. Які види продукції переважають у структурі експорту аграрної продукції України?

ТЕМА 6. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК АГРАРНОГО РИНКУ

6.1. Організація та функціонування інфраструктури аграрного ринку

Аграрна економіка нашої країни розвивається за напрямом становлення інституціональної системи ринкового змісту, з чим пов'язується необхідність створення ефективної ринкової інфраструктури та ринкового середовища. Незважаючи на об'єктивну необхідність, ринкова інфраструктура недосконала щодо своєї функціональності з позиції врахування інтересів усіх учасників ринку.

Нині переважну частину продукції тваринництва та окремих видів рослинницької виробляють господарства населення близько – 97% загального урожаю картоплі і 87% овочів і фруктів, понад 60% молока та м'яса. Однак вони не мають системних каналів збуту та можливості зберігати продукцію.

Важливою складовою державної аграрної політики є впровадження заходів щодо підтримки формування та розвитку інфраструктури аграрного ринку. Основу інфраструктури становлять товарні біржі, оптові ринки, агроторгові доми, сільські заготівельні пункти, роздрібні ринки та аукціони худоби, інформаційно-маркетингова мережа, державна система моніторингу (табл. 6.1).

Для сільських мешканців, які вирощують невеликі обсяги сільськогосподарської продукції і хочуть її вигідно продати, слід сформуванати оптимальну мережу торговельно-посередницьких організацій, складського господарства для ведення ефективної оптової торгівлі як на території сіл, так і за їхніми межами. Вони мають надавати послуги зі збереження і фасування продукції, комплектування замовлень із супермаркетів та інших торгових організацій, доставки їх із найменшими втратами. Частину таких функцій мо-

жуть ефективно виконувати оптові ринки сільськогосподарської продукції.

Таблиця 6.1

Стан інфраструктури аграрного ринку, од.

(на початок року)

Об'єкти інфраструктури	2005	2009	2010	2011
Акредитовані товарні біржі	35	35	35	39
Агроторгові доми	408	314	238	н/д
Оптово-продовольчі ринки	877	847	915	934
Оптово-плодоовочеві ринки	610	677	691	686
Дрібнооптові ринки живої худоби та птиці	397	426	502	509
Аукціони живої худоби та птиці	223	169	115	н/д
Кредитні спілки	417	н/д	534	н/д
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	1127	923	645	537
Виставки-ярмарки	2345	5577	н/д	н/д
Заготівельні пункти	23610	21491	17722	н/д

Джерело: оперативна інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України

Відповідно до Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» (2009 р.) затверджено Державну цільову програму створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. У межах зазначених документів передбачається створення Національної мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції, до складу якої увійдуть 25 ринків. Крім того, вступ до СОТ зобов'язав нашу країну впорядкувати систему реалізації сільськогосподарської продукції, а створення оптових ринків перетворилося на необхідність, що активізувало роботу державних органів.

Активно діють в Україні 5 оптових ринків сільськогосподарської продукції: «Шувар» (Львівська обл.), «Нежданий» (Херсонська обл.), «Столичний» (м. Київ), «Господар» (Донецька обл.), «Чародій» (Черкаська обл.). Будівництво ще 6 оптових ринків сільськогосподарської продукції (у Одесі, Запоріжжі, Маріуполі, Херсоні, Харкові та Рівному) завершується.

Оптові ринки мають своїм завданням комплектувати необхідні обсяги товарів і виконувати роль оператора оптової торгівлі. Крім того, там проводиться необхідна передпродажна підготовка продукції: миття, фасування, пакування відповідно до вимог оптового покупця, здійснюється контроль якості та формується адекватна

тна ціна, що стає орієнтиром для інших суб'єктів ринку. Відтак, сформована національна мережа оптових ринків дозволить регулювати розподіл дефіцитних і надлишкових товарів між регіонами, рівномірно розподіляючи товари за справедливою вартістю.

Оптовий ринок сільськогосподарської продукції дозволяє вирішувати низку проблем як для виробників, так і споживачів. Для сільгоспвиробників на ринку створюються найкращі умови для зберігання та продажу продукції, а споживачі зможуть купувати якісні та доступні продукти. Крім того, оптові ринки сприяють збільшенню прибутковості сільськогосподарського виробництва, оскільки вирішується проблема формування великих партій товарів, їхнє зберігання та переміщення у різні частини країни. Концентрація постачальників і покупців у географічних і часових межах сприяє порівнянню цін та якості продукції, а отже, зміцненню конкурентних і ринкових позицій різних учасників ринку.

Нині з метою підвищення ефективності реалізації власної продукції використовуються різні канали збуту, зокрема:

- *для великих сільськогосподарських підприємств:*

- пряmier збут великих партій худоби відгодівельним підприємствам або переробному підприємству на основі договорів про інтеграцію;
- реалізація худоби партнеру по спільному підприємству для забою і переробки;
- продаж живої худоби на спеціалізованих оптових ринках;

Ціна на худобу встановлюється професійними та міжпрофесійними угодами, а поставка великих партій здійснюється у рамках міжгалузевих домовленостей за участю аграрних структур асоційованого підприємництва, або продається чи передається в заставу державним установам, чи експортується.

- *для дрібних і середніх виробників, у т.ч. фермерів, які вирощують сьогодні дві третини худоби:*

- пряmier продаж живої худоби чи м'яса товаровиробниками на ринку. При цьому необхідна наявність у продавців худоби та м'яса підтверджувального сертифіката (довідки) про вирощування ними худоби. Однак також можливий варіант, коли для продажу худоби або м'яса залучається «реалізатор по найму», який за виконану роботу отримує винагороду.
- кооперативний шлях оптимізації каналів реалізації: продаж через збутові кооперативи та оптові ринки живої худоби. Доцільно розвивати кооперацію на всіх рівнях збуту худоби, коли кооперативи візьмуть на себе функції від створення оптового ринку живої худоби до забою тварин,

переробки і поставки м'ясної продукції власним транспортом у торговельну мережу.

Кооперативи можуть створювати спільні підприємства з переробниками, що здешевить маркетингові витрати та збільшить прибутки їхніх членів. Варто впроваджувати досвід роботи канадських кооперативів: худоба різних видів до певної маси відгодовується в господарствах-членах цих кооперативів, а потім реалізується на оптових ринках живої худоби або переробним підприємствам, які теж є власністю цих кооперативів.

Кооперативи створюють нові робочі місця і сприяють широкому залученню всіх груп населення до активної участі у трудових процесах. Правове поле для створення і функціонування кооперативів формують Закони України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію». Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. №557 затверджено «Державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року». На виконання завдань і заходів Програми Мінагрополітики України створило п'ять модулів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за напрямками діяльності: з обробітку землі та збирання врожаю, плодоовочевого, м'ясопереробного, молочарського, багатofункціонального.

У формуванні маркетингової інфраструктури аграрного ринку важливе місце відведено виставкам-ярмаркам, призначенням яких є створення умов для ознайомлення з новими видами товарів, передовими технологіями виробництва та просування продукції до споживача, виявлення пропозицій і попиту на інноваційні продукти, розвиток експортно-імпортних торгових відносин.

З кожним роком збільшується кількість агропромислових виставкових заходів в Україні та зростає підтримка ринку виставкових послуг з боку держави з урахуванням інтересів вітчизняних товаровиробників. Виставково-ярмаркова діяльність є невід'ємною складовою ринкових процесів, що сприяє позитивним структурним змінам в економіці, науково-технічному та технологічному оновленню вітчизняного виробництва, більш широкому залученню інвестицій в аграрний сектор економіки.

Доцільно запровадити систему державного моніторингу, щоб запобігти комерціалізації відносин між господарськими неприбутковими об'єднаннями та їхніми членами шляхом виділення в структурі Міністерства аграрної політики та продовольства України спеціальних підрозділів з функціями забезпечення координації створення системи кооперативних каналів для збуту продукції та

інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів й їхніх об'єднань на місцевому рівні.

Дедалі більшої актуальності набуває створення віртуальних заготівельних майданчиків з метою реалізації надлишків продукції, яку виробляють селяни. Інформаційний сайт може бути створено:

1. На базі сільських рад за участю спеціалістів з інформатики місцевих шкіл. Збір інформації відбувається за допомогою:

а) телефонного опитування зі стаціонарних і мобільних телефонів;

б) періодичного анкетування жителів сіл секретарем сільської ради.

2. На базі комп'ютерних класів загальноосвітніх шкіл. Збір інформації проводиться вчителем інформатики за участю учнів шкіл як складова навчальної практики. Збір інформації здійснюється за допомогою:

а) періодичного анкетування жителів сіл учнями школи;

б) телефонного опитування зі стаціонарних і мобільних телефонів.

З потенційними продавцями надлишків продукції укладається угода, в якій зазначаються права і обов'язки сторін, зокрема: термін участі у проєкті потенційних продавців; кількісні характеристики продукції, запропонованої до реалізації; якісні характеристики майбутнього товару; орієнтовні терміни його реалізації; сума винагороди, яку продавці сільськогосподарської продукції згодні заплатити за участь у проєкті. За підсумками кожного місяця вона розподіляється між збирачами інформації на заздалегідь узгоджених умовах.

Сільська рада бере на себе зобов'язання надати:

а) інформаційний супровід віртуальних заготівельних майданчиків щодо умов реалізації продукції, визначення оптимальних цін;

б) можливість облаштування у разі необхідності майданчиків для акумулювання плодово-ягідної продукції з метою її подальшого оптового продажу та розподілу;

в) допомогу в процесі одержання необхідних документів для реалізації продукції;

г) рекламний супровід цього проєкту як на території сільської ради, так і за її межами;

д) допомогу в налагодженні контактів із торговельними підприємствами, інтернет-магазинами, окремими громадянами щодо постачання їм продукції за прямими угодами.

Таким чином, забезпечення формування дієвої інфраструктури аграрного ринку і розширеного доступу безпосередніх виробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської продукції

кції, сприяння подальшому розвитку сільськогосподарських кооперативів, інформаційних і маркетингових служб, розвиток біржової торгівлі, формування системи оптової торгівлі через оптові ринки, розвиток аукціонної торгівлі, створення заготівельних пунктів їхніх віртуальних заготівельних майданчиків на селі, допоможе безпосереднім товаровиробникам вчасно й ефективно реалізовувати вироблену продукцію, забезпечить демонополізацію ринку та формування ціни з урахуванням попиту і пропозиції.

6.2. Ціновий механізм у сучасних умовах розвитку аграрного ринку

Питання ціноутворення в ринковій економіці є базовим питанням для розвитку галузей і особливо це стосується сільського господарства, як найбільш вразливої галузі, яка продовжує виконувати соціальні функції. На сьогодні функціонування цінового механізму є найбільш нерегульованим питанням. На ринку сільськогосподарської продукції та продовольства не завжди діють класичні механізми ринкового ціноутворення. На окремих ринках сільськогосподарської продукції та продовольства ціна формується за принципом: хто має більший монопольний вплив на ринок, той і встановлює ціни.

Наприклад, ціни на молоко та продукти його переробки в роздрібній мережі досягли європейського рівня, а селяни продовжують позбавлятися від поголів'я корів. Це свідчить про відсутність у виробників економічного інтересу виробляти молоко через наявність недосконалого механізму ціноутворення та нееквівалентний розподіл доходів між суб'єктами маркетингового ланцюга: виробник – переробник – торгівля. У цьому ланцюгу найбільш незахищеними є товаровиробники, які не об'єднані в громадські професійні об'єднання і тому не мають достатнього впливу на ціноутворення. У ціні реалізації молока 2,5% жирності лише 31,2% отримають сільськогосподарські товаровиробники (у т.ч. 5,2% – ПДВ, яке залишається у товаровиробника), 46,9% – переробне підприємство (у т.ч. 7,8% ПДВ) і 21,9% – торгівля (у т.ч. 3,6% ПДВ) (рис. 6.1).

Майже аналогічна ситуація з розподілом доходів склалася і щодо інших продуктів сільського господарства (рис. 6.2). Переробні підприємства та торгівля одержують доходи, які значно перевищують їхню економічну участь у всіх транзакціях продуктового ланцюга, враховуючи витрати на виробництво та оборотність вкладеного капіталу.

31,2 % – Сільськогосподарський
товаровиробник,
у тому числі
5,2 % - ПДВ
(залишається у товаровиробника)

46,9 % – Переробне підприємство,
у тому числі
7,8 % – ПДВ

21,9 % – Торгівля,
у тому числі
3,6 % – ПДВ

Рис. 6.1. Структура роздрібної ціни молока 2,5% жирності

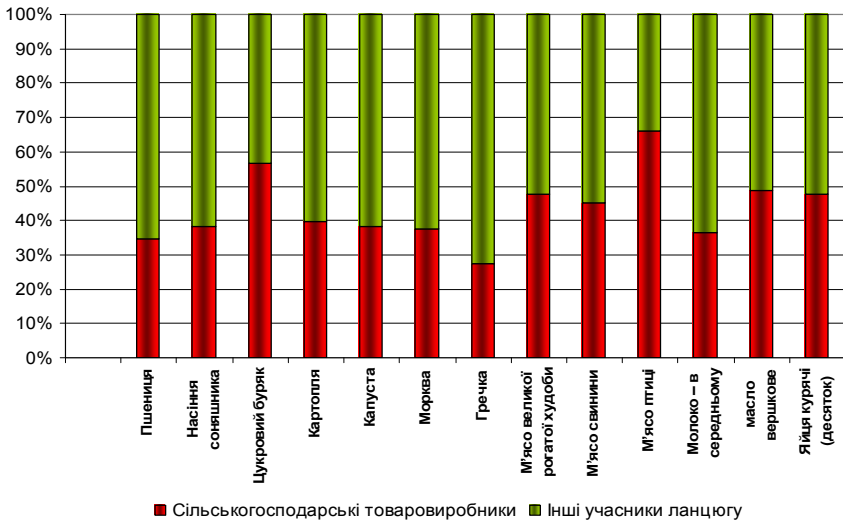

Рис. 6.2. Частка сільськогосподарських товаровиробників у кінцевій ціні реалізації, %

Для забезпечення ефективного розвитку сільського господарства, у т.ч. галузі тваринництва, передусім необхідно вирішити питання ціноутворення та забезпечити паритетність внутрішньогалузевих та міжгалузевих відносин. Як доводить світовий досвід, товаровиробники мають навчитися створювати кооперативи, об'єднуватися в громадські професійні об'єднання, займатися саморегулюванням ринку і нести колективну відповідальність.

Так, Міністерство сільського господарства США розглядає лише ті пропозиції і прохання товаровиробників, які подані асоціацією виробників певного продукту, до якої входить не менше 50% товаровиробників. На ринку в представленій продукції обов'язково має бути марка асоціації, до якої входить фермер, яка гарантує якість цієї продукції.

Якщо хтось із товаровиробників порушує умови і на ринок потрапляє неякісна продукція, втрати несуть всі виробники-члени цієї асоціації. Саме тому в США чітко дотримуються принципів колегіальної відповідальності. Через асоціації відбувається регулювання обсягів виробництва, виходячи з потреб ринку, а запобігання перевиробництву – основа економічної безпеки товаровиробників. Ціну на ринку найкраще врегульовує узгодження обсягів попиту і пропозиції.

В Україні необхідно створювати узгоджувальні комісії, до яких повинні входити товаровиробники, переробні підприємства, торгівля, наука, представники влади і споживачів. Такі комісії мають узгоджувати мінімальні та максимальні ціни для всіх учасників маркетингового ланцюга. Далі на основі балансу попиту і пропозиції повинні визначатися мінімальні та максимальні обсяги виробництва, що в свою чергу забезпечить формування ринкової ціни в заданому ціновому коридорі.

Слід забезпечувати виробників сільськогосподарської продукції систематизованою інформацією щодо реального оцінювання цінової ситуації на сільськогосподарську продукцію і продукти її переробки в просторі та часі. ННЦ «Інститут аграрної економіки» щомісяця видає бюлетень «Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки».

У бюлетені міститься інформаційно-аналітичний матеріал щодо закупівельних цін сільськогосподарських підприємств, оптово-відпускних цін переробних підприємств і роздрібних цін по Україні та по регіонах протягом останніх дванадцяти місяців. Зокрема, у бюлетені наведено інформацію щодо цін на оптових ринках сільськогосподарської продукції («Шувар» у Львівській області, «Столичний» у м. Києві, «Господар» у Донецькій області).

Практична цінність пропонованого матеріалу полягає в оперативності інформації, що ґрунтується на достовірних даних, її комплексності та зіставлення цін в одному продовольчому ланцюзі в процесі руху від виробника сировини до споживача продовольства.

Кожного кварталу публікуються ринкові звіти «Поточна кон'юнктура та прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства», «Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства». Щороку публікується науково-виробниче видання «Витрати та ефективність виробництва продукції на сільськогосподарських підприємствах».

Пропонована інформація допомагає приймати своєчасні та оптимальні управлінські рішення сільськогосподарськими товаровиробниками, підприємствами торгової мережі та переробними підприємствам для формування власної маркетингової політики. Також вона є корисною для органів державного управління для прийняття рішень щодо врегулювання та стабілізації ситуації на аграрних ринках.

6.3. Ринок сільськогосподарської продукції та продовольства

В останні роки споживання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки щодо окремих видів продукції вже досягло рівня раціональних норм (*рекомендованих Українським НДІ гігієни харчування Міністерства охорони здоров'я України*): хліба і хлібопродуктів – 109,3%, картоплі – 112,3%, яєць – 106,9%, олії – 105,4%, цукру – 101,3%, овочів та баштанних – 101,1%. Проте нижчими за раціональні норми залишається споживання риби та рибопродукції – 67,0%, м'яса та м'ясопродуктів – 61,7%; фруктів – 58,4, молока та молокопродуктів – 53,9% (табл. 6.2.).

Частка імпорту у формуванні внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства країни є незначною (рис. 6.3.), за винятком окремих видів продукції, зокрема це стосується риби та рибопродукції (59,5%), фруктів (29,2%), м'яса та м'ясопродуктів (7,6%).

Порівняння міських і сільських домогосподарств за розмірами, структурою грошових витрат та споживанням здійснено на базі показників статистичного щорічника «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередніх даних за 2011 р. Середній розмір домогосподарства кількісним складом родини за два останні роки становить 2,59 осіб.

Таблиця 6.2

Споживання основних продуктів харчування в Україні

Продовольчі продукти	Споживання згідно з раціональними нормами харчування	Фактичне споживання у розрахунку на одну особу в 2011 р., кг		
		загальне	у т. ч. імпорт	
			кг	% до загального
М'ясо і м'ясопродукти	83	51,2	6,3	12,3
Молоко і молокопродукти	380	204,9	6,5	3,2
Яйця (шт.)	290	310	1,9	0,6
Риба і рибопродукти	20	13,4	11,9	88,8
Хліб і хлібопродукти	101	110,4	4,8	4,3
Картопля	124	139,3	0,4	0,3
Овочі і баштанні	161	162,8	5,5	3,4
Плоди, ягоди, виноград	90	52,6	26,3	50,0
Цукор	38	38,5	0,3	0,8
Олія	13	13,7	0,5	3,6

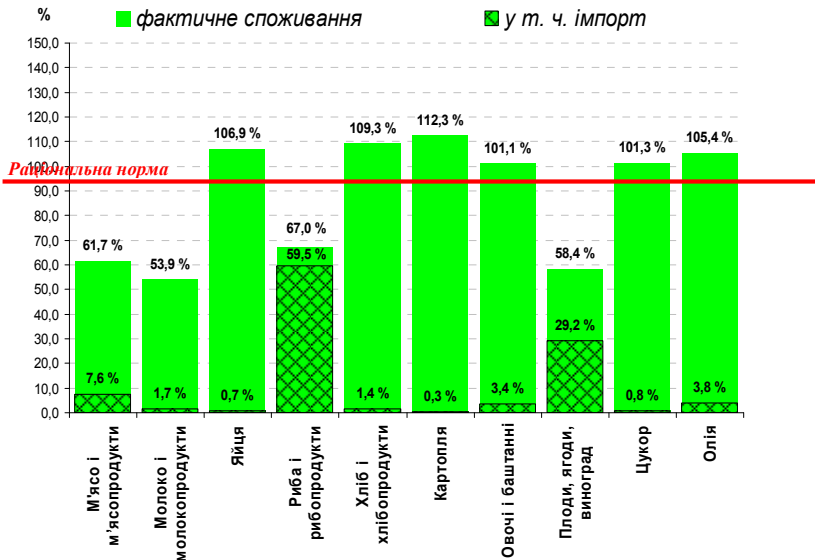

Рис. 6.3. Частка імпортової продукції у споживанні населення України, 2011 р.

У сільській місцевості проживає менше третини населення країни (30,6%), більше половини домогосподарств (55,8%) мають земельні ділянки, з них у 63% їхній розмір не перевищує 0,5 гектара, що практично не дозволяє вести товарне виробництво, тому переважно використовується для самозабезпечення родини продуктами харчування та кормами для худоби (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Розподіл домогосподарств України за місцем проживання

Показник	2010 р.	2011 р. (попередні дані)
Кількість домогосподарств, тис. од.	17050,3	17022,7
у т. ч., %		
- у великих містах	43,3	43,4
- у малих містах	25,9	26,0
- у сільській місцевості	30,8	30,6
Середній розмір домогосподарств, осіб	2,59	2,59
Домогосподарства, які мають земельну ділянку, %	55,2	55,8
у т.ч:		
- 10 сотих і менше	35,5	35,6
- 10,1-25 сотих	15,9	15,9
- 25,1-50 сотих	11,3	11,5
- 50,1-100 сотих	10,7	10,6
- 1,1-2 га	5,0	5,1
- 2,1-5 га	9,9	9,7
- 5,1-10 га	7,4	7,5
- 10,1 і більше	4,3	4,1

Джерело: статистичний щорічник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередні дані за 2011 р.

Домогосподарства у містах більше витрачають грошових ресурсів на харчування – 56,2%, тоді як у сільській місцевості частка витрат на продукти харчування у структурі грошових витрат домогосподарств становить 48,8%. При цьому середній розмір грошових витрат на рік у натуральному виразі у міських домогосподарствах на 15% вищий, ніж у сільських (табл. 6.4).

Міські домогосподарства більше витрачають грошових ресурсів у структурі харчування на м'ясо та м'ясопродукти (24,2%), хліб і хлібопродукти (13,4%), молоко та молокопродукти (11,2%), фрукти та цукор (по 7%). Селяни більше купують хліба і хлібопродуктів (22,7%), м'яса та м'ясопродуктів (17%), цукру та кондитерських виробів (10%) (табл. 6.5).

Таблиця 6.4

**Структура грошових витрат міських
і сільських домогосподарств**

Показник	Міські		Сільські	
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
Всього грошових витрат за рік у середньому на одне домогосподарство, грн	3002,6	3816,6	2259,01	3041,3
у тому числі: (%)				
на продовольчі товари та харчування поза домом	55,2	56,2	48,2	48,8
на непродовольчі товари	21,4	23,2	24,8	27,5
на оплату послуг	15,4	13,9	8,0	7,8
на особисте господарство	0,4	0,3	6,7	5,0
інші витрати	7,6	6,4	12,3	10,9

Джерело: статистичний щорічник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередні дані за 2011 р.

Таблиця 6.5

**Грошові витрати міських та сільських домогосподарств
на харчування, %**

(розрахунок на одне домогосподарство)

Показник	Міські		Сільські	
	2010	2011	2010	2011
Продукти харчування, у т.ч.:	95,7	95,5	97,5	97,0
хліб і хлібопродукти	12,9	13,4	22,0	22,7
м'ясо і м'ясопродукти	23,7	24,2	17,7	17,0
риба і рибопродукти	6,3	6,9	8,0	8,6
молоко, сир	10,3	11,2	6,9	9,3
яйця	2,2	2,6	1,2	1,4
сало та інші тваринні харчові жири	2,2	2,2	2,6	2,7
масло	2,9	3,1	3,2	3,5
олія та інші рослинні жири	3,1	3,8	5,2	6,0
фрукти	6,7	7,0	4,4	4,7
овочі	6,8	6,3	4,7	3,2
картопля	3,4	1,6	1,3	0,4
цукор та кондитерські вироби	7,6	7,0	11,8	10,5
інші продукти харчування	2,1	2,2	3,1	3,2
безалкогольні напої	5,5	5,6	5,4	5,6
Харчування поза домом	4,3	4,5	2,5	3,0
Грошові витрати на харчування – всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: статистичний щорічник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередні дані за 2011 р.

Споживання харчових продуктів у середньому за місяць в розрахунку на одну особу в сільській місцевості відрізняється від міст тим, що вони більше споживають хліба і хлібопродуктів – на 27%, молоко і молокопродуктів – на 14%. Щодо інших видів продукції різниця не суттєва (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

**Споживання продуктів харчування
в домогосподарствах у містах та сільській місцевості, кг**

(у середньому за місяць з розрахунку на одну особу)

Продукти харчування	Міські		Сільські	
	2010.	2011	2010	2011
Хліб і хлібопродукти	8,5	8,5	11,0	10,8
М'ясо і м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	4,9	5,0	3,5	3,7
Риба і рибопродукти	1,8	2,0	1,7	1,8
Молоко, сир (в перерахунку на молоко)	12,7	12,7	15,6	14,5
Яйця, штук	21	21	18	16
Сало та інші тваринні харчові жири	0,6	0,5	0,7	0,7
Масло тваринне	0,4	0,4	0,3	0,3
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,9	1,8	1,8
Фрукти	6,1	5,3	3,6	2,8
Овочі	7,7	8,1	8,5	8,8
Картопля	6,4	6,7	10,0	10,1
Цукор та кондитерські вироби	2,9	3,1	3,3	3,5

Джерело: статистичний щорічник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередні дані за 2011 р.

Розрахунок місткості ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. На основі споживчої ціни, розрахованої за даними статистичного щорічника «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році», та фактичних обсягів споживання у 2010 р. та норм раціонального харчування, витрати на споживання з розрахунку на одну особу за рік за фактичного споживання становили 7275,5 грн, а за раціональних норм – 9646,9 (табл. 6.7).

Виходячи з цього, місткість внутрішнього продовольчого ринку за умов фактичного споживання становить 306,5 млрд грн, а за умов раціонального споживання – 407,2 млрд грн. Таким чином, додатковий ресурс для аграрного сектору (потенційні інвестиції) оцінюється в розмірі 100,7 млрд грн (407,2-306,5).

Таблиця 6.7

**Вартість та структура споживання продуктів харчування
за фактичним рівнем та раціональними нормами**

Продукція	Споживча ціна на продукти харчування грн за од.	Фактичне споживання з розрахунку на одну особу в 2010 р.		Споживання за раціональними нормами харчування	
		кількість, кг	вартість, грн	кількість, кг	вартість, грн
М'ясо і м'ясопродукти	29,5	52,0	1534	83	2448,5
Молоко і молокопродукти	4,3	206,4	887,5	380	1534
Яйця, (штук)	0,7	290	203	290	203
Риба і рибопродукти	20,2	14,5	292,9	20	404
Хліб і хлібопродукти	8,7	111,3	968,3	101	878,7
Картопля	4,4	128,9	567,2	124	545,6
Овочі і баштанні	6,8	143,5	975,8	161	1094,8
Плоди, ягоди, виноград	9,5	48,0	456	90	855
Цукор	16,9	37,1	627	38	642,2
Олія	10,8	14,8	159,8	13	140,4
Інші*	x	x	603,9	x	800,7
Всього за рік, грн	x	x	7275,5	x	9646,9

Джерело: статистичний щорічник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році» та попередні дані за 2011 р.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть складові інфраструктури аграрного ринку.
2. У чому полягає основна мета функціонування оптових ринків та виставок сільськогосподарської продукції?
3. Охарактеризуйте сучасну структуру розподілу доходів між суб'єктами маркетингового ланцюга «виробник – переробник – торгівля» під час виробництва молока.
4. Які параметри характеризують кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції?
5. У чому суть і чи є тотожним поняття попит та потреба, пропозиція та виробництво сільськогосподарської продукції?
6. Якою є частка імпорту у формуванні внутрішнього ринку агропродовольчої продукції України?
7. Яка питома вага витрат на харчування в структурі грошових витрат сільських та міських домогосподарств?
8. Чому зростання частки витрат на харчування в сімейному бюджеті є свідченням падіння життєвого рівня населення?
9. Чи правильним є твердження про те, що чим більшу питому вагу мають продукти харчування у сімейному бюджеті, тим нижчий рівень еластичності попиту на них і навпаки?

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

7.1. Система адміністративно-територіального розселення сільського населення

Адміністративно-територіальний поділ країни нині включає: Автономну Республіку Крим (АР Крим), 24 адміністративні області, 490 районів, 459 міст, з них: Київ і Севастополь – міста, які мають спеціальний статус, 180 міст державного, республіканського й обласного значення, 114 районів у містах, 885 селищ міського типу, 28,4 тис. сільських населених пунктів (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Динаміка адміністративно-територіального поділу та кількості сільського населення України *

(на початок року)

Рік	Район	Сільські ради	Сільські населені пункти	Сільське населення, тис. осіб	Кількість жителів у середньому на один населений пункт, осіб
2000	490	10253	28739	16091,2	554
2001	490	10263	28651	15971,5	557
2002**	490	10272	28619	15882,7	555
2003	490	10275	28612	15675,1	548
2004	490	10279	28597	15476,0	541
2005	490	10281	28585	15271,3	534
2006	490	10281	28562	15051,7	527
2007	490	10279	28540	14868,6	522
2008	490	10279	28504	14703,9	516
2009	490	10278	28490	14556,5	511
2010	490	10278	28471	14438,1	507
2011	490	10278	28457	14336,9	504
2011 у % до 2000	100,0	100,2	99,0	89,1	91,0

* Джерело: розраховано за даними Держслужби статистики України.

** За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001 р.

Система місцевого самоврядування охоплює: територіальну громаду (село) як первинний його суб'єкт поселенської мережі; сільську (селищну) раду, сільського (селищного) голову, секретаря сільської (селищної) ради та виконавчий орган сільської (селищної) ради. Всі вони наділені певними правами й самоврядними повноваженнями щодо захисту спільних інтересів територіальних гро-

мад. Територіальна громада, що налічує до 500 жителів, має право не створювати виконавчі органи. Їхні функції може виконувати сільський голова.

Крім самоврядних повноважень, згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування» сільським радам надаються державою делеговані повноваження. У межах цих повноважень за ініціативою територіальних громад вони створюють на представницьких засадах органи самоорганізації населення (групи, вуличні комітети та інші громадські об'єднання), до компетенції яких віднесено вирішення проблем місцевого значення. Переважно це стосується питань соціально-економічного розвитку села на підвідомчих територіях і раціонального задоволення населення соціально-культурними, комунально-побутовими й іншими послугами в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Адміністративно-територіальна одиниця – територія, в межах якої формуються і функціонують місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування з власним бюджетом, системою статистичної звітності й прямими відносинами з центральними та регіональними органами влади.

Сільське поселення, село – окремі в межах територіально-адміністративної одиниці осередки постійного проживання населення, яке через природний засіб – землю і створені в процесі розвитку виробництва трудовий, соціальний та екологічний потенціали, веде переважно сільськогосподарську діяльність, забезпечує продовольчу безпеку та примножує добробут суспільства.

Первинний суб'єкт адміністративно-територіального самоврядування – це сільська (селищна) рада та виконавчий апарат місцевого управління. У своєму територіально-адміністративному складі вона може мати один або кілька населених пунктів, у комплексі з дрібними та спеціальними окремими поселеннями, віддаленість яких не повинна перевищувати 4-5 км від центрального поселення (табл. 7.2).

Сільська поселенська мережа – це історично сформоване в просторі середовище сіл, хуторів, слобідок, односмейних жилих утворень, зумовлене найбільш раціональним поєднанням природного, трудового, виробничого, економічного, соціального й екологічного потенціалів для ефективного виконання функцій, переважно, сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 7.2

Кількість сільських населених пунктів, од.*

(на початок року)

Регіон	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., %
Україна	28739	28585	28471	28457	99,0
АР Крим	984	985	978	977	99,3
Вінницька	1466	1466	1466	1466	100,0
Волинська	1053	1053	1054	1054	100,1
Дніпропетровська	1440	1438	1435	1435	99,7
Донецька	1124	1124	1118	1118	99,5
Житомирська	1631	1624	1613	1613	98,9
Закарпатська	579	579	579	579	100,0
Запорізька	921	918	915	915	99,3
Івано-Франківська	765	765	765	765	100,0
Київська	1194	1129	1127	1126	94,3
Кіровоградська	1024	1012	1003	998	97,5
Луганська	792	792	783	782	98,7
Львівська	1854	1849	1850	1850	99,8
Миколаївська	908	901	894	894	98,5
Одеська	1139	1136	1127	1125	98,8
Полтавська	1850	1827	1815	1814	98,1
Рівненська	1005	1003	1000	1000	99,5
Сумська	1499	1491	1466	1466	97,8
Тернопільська	1017	1020	1023	1023	100,6
Харківська	1694	1683	1681	1680	99,2
Херсонська	660	658	658	658	99,7
Хмельницька	1417	1415	1414	1414	99,8
Черкаська	826	825	824	824	99,8
Чернівецька	398	398	398	398	100,0
Чернігівська	1499	1494	1485	1483	98,9

*Джерело: дані Держслужби статистики України.

Сільська територія – історично сформована в законодавчо визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, сільські поселення) та територіально-функціональну (сільсько-господарське виробництво, переробка продукції, її збе-

рігання і реалізація) приналежність щодо створення належних умов праці і проживання населення та забезпечення продовольчої безпеки країни.

У сільській поселенській мережі станом на початок 2011 р. проживало 14,3 млн осіб, або 31,3% загальної його чисельності в Україні. Середня людність населеного пункту становила 501 житель і відносно 2000 р. зменшилася на 9%.

У регіональному аспекті найбільше населених пунктів сконцентровано у Львівській області – 1850 сіл, або 6,5% загальної їхньої кількості; Полтавській – відповідно 1814 сіл і 6,4%; Харківській – 1680 і 5,9%; Житомирській – 1613 сіл і 5,7%. Найменша їхня кількість знаходиться у Чернівецькій – 398 сіл, або 1,4 % загальної кількості; Закарпатській – відповідно 579 сіл і 2% та Херсонській областях – 658 сіл і 2,3%.

За 2000-2011 рр. сільська поселенська мережа втратила 282 населених пункти, тобто щороку за цей період із карти України зникало в середньому 26 сіл. Погіршується її структурне співвідношення як за кількістю, так і людністю. Через зменшення великих (1000 жителів і більше) та середніх (500-999 жителів) сіл збільшилася кількість малих сіл. Так, якщо у 1996 р. села з населенням до 500 жителів становили близько 61,4% загальної кількості, то у 2005 р. їхня частка досягла 64,4%. Загальна їхня кількість за цей період збільшилася на 695 сіл. Водночас кількість сіл із населенням 500-999 і понад 1000 жителів зменшилася на 956 одиниць, або на 3,4%¹.

Чисельність населення в селах України зменшилася (табл. 7.3). Зокрема, у селах із людністю 1000 осіб і більше чисельність жителів скоротилася на 13,1%, а в групі сіл від 500-999 осіб – на 6,3%. При цьому зменшується чисельність жителів і в середніх селах. Основною причиною інтенсивного зменшення сільського населення є депопуляційні процеси, тобто перевищення кількості померлих над кількістю народжених, яке у 2011 р. з розрахунку на 100 померлих становило лише 68 народжених.

Сільські поселення у регіональному відношенні суттєво різняться за розміром. Великі села (1000 жителів і більше) розміщені переважно у Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській (від 41,3 до 52,0% загальної кількості цих сіл), середні (500-999 жителів) – у Черкаській, Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій областях (від 26,5 до 32,8%).

¹ За даними матеріалів Державного статистичного спостереження № 1-село «Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту за станом на 1 листопада 2005 року» (проводиться раз на п'ять років).

Таблиця 7.3

**Динаміка чисельності наявного сільського населення
України, тис. осіб***

(на початок року)

Регіон	2001 р.	2006 р.	2011 р.	2011 р. до 2001 р., %
Україна	15971,5	15051,7	14336,9	89,8
АР Крим	788,3	757,7	753	95,5
Вінницька	959,5	889,6	827,1	86,2
Волинська	525,4	513,2	500,1	95,2
Дніпропетровська	610,2	573,1	551,1	90,3
Донецька	482,4	446,8	419,9	87,0
Житомирська	619,9	574,9	537,8	86,8
Закарпатська	790,6	783,7	783,6	99,1
Запорізька	473,8	442,2	416,1	87,8
Івано-Франківська	819,7	797,6	782,6	95,5
Київська	783,7	714,1	664,1	84,7
Кіровоградська	454,7	415,5	384,6	84,6
Луганська	357,2	328	304,9	85,4
Львівська	1068,8	1027,7	998,2	93,4
Миколаївська	431,6	401,3	382,5	88,6
Одеська	850,2	814,5	793,9	93,4
Полтавська	680,7	624,3	579,5	85,1
Рівненська	623	610	601,4	96,5
Сумська	461,1	417,6	378,5	82,1
Тернопільська	654,6	635,2	609,4	93,1
Харківська	628,6	586	549,9	87,5
Херсонська	471,2	445	422,7	89,7
Хмельницька	706	650,1	599,3	84,9
Черкаська	654,7	604,3	564,6	86,2
Чернівецька	548,6	535,2	523,2	95,4
Чернігівська	527	464,1	408,9	77,6

*Джерело: дані Держслужби статистики України.

Малих сіл (до 49 осіб) найбільше у Сумській, Чернігівській, Харківській, Кіровоградській, Луганській, Полтавській областях – від 20,3 до 32,4%. Загалом дрібнозаселеність коливається від 62,9% (Волинська область) до 81,7% (Сумська область).

Зазначені вище зміни призвели до зростання адміністративного навантаження. За 1990-2010 рр. кількість районів збільшилася від 481 до 490, сільських рад – від 9,2 тис. до 10,3 тис. од. Разом з тим зменшується людність районів і сільських рад. Якщо станом на кінець 2000 р. на один район у середньому припадало 32,6 тис. осіб, то 2011 р. цей показник зменшився до 9,1 тис. жителів, сільської ради – від 1,6 до 1,4 тис. села – від 557 до 501 жителя.

Розукрупнення поселенського потенціалу на селі зумовлює подальшу руйнацію виробничих і соціальних потужностей. Як наслідок, поступово втрачається привабливість сільських поселень не лише для виробничої діяльності, а й проживання.

За даними останнього (2005 р.) обстеження Держкомстату України, виробничими структурами за вказаний період було охоплено лише 50,7 % загальної кількості сільських населених пунктів. Порівняно з попереднім обстеженням (2001 р.) кількість населених пунктів, де були відсутні виробничо-управлінські підрозділи, збільшилась у 1,3 рази. Тому кожний третій сільській житель працездатного віку тепер не має роботи. Із 8,2 млн працездатних 2,6 млн осіб (31,7%) зайняті лише в особистому селянському господарстві¹.

Подолання означених негативних явищ потребує розробки порайонні схеми розміщення сільських поселень, генеральних планів їхнього розвитку та благоустрою; опрацювання щорічних програм економічного і соціального розвитку сільської поселенської мережі і кожного села зокрема, забезпечивши контроль за їхнім виконанням; розробити програму молодіжного будівництва на селі, забезпечивши молодих сімей і спеціалістів пільговими кредитами для індивідуальної забудови; поступового впровадження в практику житлового молодіжного будівництва нових проєктів забудови переважно з комплексним облаштуванням, присадибними будівлями та благоустроєм; будівництва під'їздів та шляхів внутрішньо- та міжпоселенського значення, провадження їхнього періодичного ремонту і реконструкції.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» розробив «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року», якими передбачено:

- підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності в сільській місцевості та зниження коефіцієнта смертності сільського населення до відповідного показника у міських поселеннях – 13,7 осіб на 1000 жителів;
- зменшення природного убування сільського населення порівняно з містом у 2,4 рази та підвищення шлюбності у сільській місцевості до відповідного показника у міських поселеннях – 7,6 шлюбів із розрахунку на 1000 жителів;
- зменшення розриву між очікуваною тривалістю життя чоловіків і жінок у сільській місцевості на 5 років та її підвищення до європейського рівня;
- щорічне зростання продуктивності праці на сільськогосподарських підприємствах на 5-6%;

¹ Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. – К. : Держкомстат, 2006. – С. 44.

- збільшення кількості робочих місць на сільськогосподарських підприємствах не менше ніж до 1 млн працівників у 2020 р.;
- збільшення частки оплати праці в доданій вартості до 40%;
- підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві до середнього по економіці країни;
- підвищення доходів від оплати праці, грошових і загальних доходів домогосподарств у сільській місцевості до рівня не нижче 80% від середнього їхнього рівня по галузях національного господарства;
- поліпшення забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури на 20%.

7.2. Соціальна поселенська мережа

Згідно з чинним законодавством сільські адміністративно-територіальні утворення мають бути забезпечені належною соціальною інфраструктурою для надання кожному жителю послуг соціально-культурного призначення в межах визначених соціальних стандартів і нормативів. Станом на кінець 2011 р. у сільській мережі функціонувало 36% від загальної кількості житла, 57,8% дитячих дошкільних закладів і 65,3% загальноосвітніх шкіл, 12 % лікарняних закладів, 88,6% закладів клубного типу, 76,2% бібліотек (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Динаміка об'єктів соціальної інфраструктури у міській та сільській місцевостях *, тис. од. (на кінець року)

Об'єкт	Рік				
	2000	2005	2010	2011	2011 р. до 2000 р., %
1	2	3	4	5	6
Житловий фонд – всього, млн м ² загальної площі,	1015	1046,4	1079,5	1086	107,0
у т.ч.: у сільській місцевості	371,8	376,5	386,5	390,5	105,0
%	36,6	36,0	35,8	36,0	х
Дошкільні дитячі заклади – всього, тис. од.	16,3	15,1	15,6	16,1	98,8
у т.ч.: у сільській місцевості	8,9	8,4	8,9	9,3	104,5
%	54,6	55,6	57,1	57,8	х
Загальноосвітні школи – всього, тис. од.,	22,2	21,6	20,3	19,9	89,6

Закінчення табл. 7.4

1	2	3	4	5	6
у т.ч.: у сільській місцевості	14,9	14,3	13,3	13	87,2
%	67,1	66,2	65,5	65,3	х
Заклади культури клубного типу – всього, тис. од.,	20,4	19,1	18,6	18,5	90,7
у т.ч.: у сільській місцевості	17,7	16,8	16,5	16,4	92,7
%	86,8	88,0	88,7	88,6	х
Бібліотеки – всього, тис. од.,	20,7	19,8	19,5	19,3	93,2
у т.ч.: у сільській місцевості	15,7	15	14,9	14,7	93,6
%	75,8	75,8	76,4	76,2	х
Лікарні – всього, тис. од.,	3,3	2,9	2,8	2,5	75,8
у т.ч.: у сільській місцевості	1	0,7	0,5	0,3	30,0
%	30,3	24,1	17,9	12,0	х
Амбулаторно-поліклінічні заклади – всього, тис. од.,	7,4	8	9	8,2	110,8
у т.ч.: у сільській місцевості	2,4	3	3,4	3	125,0
%	32,4	37,5	37,8	36,6	х
Фельдшерсько-акушерські пункти – всього, тис. од.	16,1	15,4	14,9	12,5	77,6
%	100	100	100	100	х
Магазини – всього, тис. од.,	77,9	55,8	48	48,7	62,5
у т.ч.: у сільській місцевості	29,8	18,9	13,4	12,7	42,6
%	38,3	33,9	27,9	26,1	х
Об'єкти ресторанного господарства – всього, тис. од.,	33,1	27,3	23,4	22,9	69,2
у т.ч.: у сільській місцевості	10,2	8,1	7,5	7,2	70,6
%	30,8	29,7	32,1	31,4	х

*Розраховано за даними Держслужби статистики України.

Незважаючи на таку їхню кількість у більшості сільських населених пунктах відсутня мережа об'єктів соціальної інфраструктури. Кількість сільських населених пунктів, обладнаних водопроводом, становила 775 од., або 22,2% загальної їхньої кількості, каналізацією – 709 од, або 2,5%. Газифіковані природним і зрідженим газом – 14,4 тис., або 50,6%, у т.ч. зрідженим газом – 12,4 тис. од., або 43,5% сіл (рис. 7.1).

Облаштування житлового фонду в сільській місцевості опаленням становить лише 32,9%, водогоном – 27,1%, каналізацією – 23,2%, гарячим водопостачанням – 11,5%, ванними (душовими) – 20,6%, газом (включаючи балонний) – 84,5%, електроплитами –

0,2%¹. Досить гострою проблемою на селі залишається забезпечення селян питною водою.

Все це передбачає активізацію поступового втілення в життя комплексу нормативно-правових та організаційно-фінансових заходів, які ґрунтуватимуться на реальному попиті та пропозиції соціальних послуг на макрорівні. При цьому необхідно посилити вплив органів місцевого самоврядування на засадах органічного поєднання їхніх функцій із функціями регіональних і загальнодержавних органів влади у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку сільських територій.

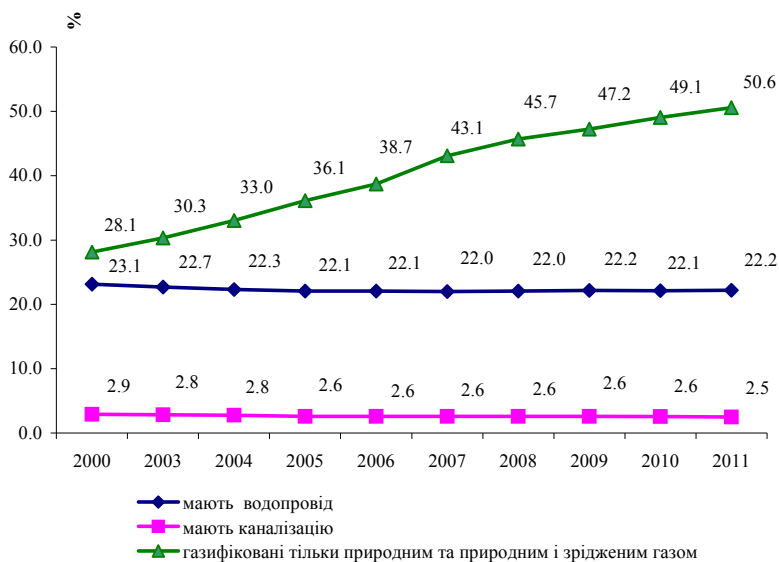

Рис. 7.1. Благоустрій сільських населених пунктів

Обсяги бюджетних коштів на розбудову та функціонування соціальної інфраструктури мають виділятися відповідно до потреби на обслуговування населення згідно із законодавчо визначеними соціальними стандартами і нормативами (табл. 7.5).

¹ Житловий фонд України у 2010 році : стат. бюлет. – К. : Державна служба статистики, 2011. – С. 6.

Таблиця 7.5

**Нормативні показники пріоритетності потреби
в об'єктах соціально-культурного призначення на селі**

Об'єкт	Коефіцієнт пріоритетності (вагомості) ($\Sigma=1$)	Розрахункова нормативна потреба в об'єктах соціальної інфраструктури*
Дитячий садок (ясла)	0,14	30 місць на 100 дітей до 6 років
Загальноосвітня школа	0,32	<ul style="list-style-type: none"> ➤ для дітей до 15 років школа I-III ст. 100 місць на 100 дітей ➤ для дітей від 15 до 16 років – 40 місць на 100 дітей
Об'єкти охорони здоров'я: <ul style="list-style-type: none"> ➤ фельдшерський пункт ➤ фельдшерсько-акушерський пункт ➤ амбулаторно-поліклінічний заклад 	0,25	<ul style="list-style-type: none"> ➤ населені пункти до 100 мешканців ➤ населені пункти до 500 мешканців ➤ населений пункт до 1000 мешканців 24 відвідування на 1000 осіб ➤ населений пункт понад 1000 мешканців 14,1 ліжка-місць на 1000 осіб
Комунальні підприємства	0,08	одне підприємство в центральному селі
Спортивний зал (майданчик)	0,05	реконструкція, добудова залів і майданчиків у шкільних закладах з розрахунку 83,5 м ² на 1000 осіб населення
Заклади відпочинку та розваг	0,07	від 120 до 340 місць на 1000 мешканців
Магазини із секціями: продовольчих і непродовольчих товарів	0,06	90-270 м ² торгової площі на 1000 мешканців
Установа громадського харчування (їдальня, буфет)	0,03	30-40 місць на 1000 мешканців

Позабюджетні кошти мають формуватися за рахунок оренди підприємств соціальної інфраструктури, надання платних послуг, які не суперечать чинному законодавству, залучення благодійних коштів юридичних осіб, підприємств і установ, розташованих на території села.

7.3. Зайнятість та оплата праці у сільських поселеннях

Рівень економічної активності визначається кількістю зайнятих і тих, хто активно шукає роботу. Інші особи працездатного віку вважаються неактивними. За офіційними даними рівень зайнятості на селі дещо вищий, а безробіття населення нижчими порівняно із міськими територіями (табл. 7.6). Слід враховувати, що зайнятими вважаються також особи, які ведуть особисте селянське господарство, а на облік у службі зайнятості беруть тих, хто втратив роботу.

Таблиця 7.6

Економічна активність населення у віці 15-70 років

Показник	2005 р.		2010 р.		2011 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Економічно активне населення, тис. осіб	15293,8	6987,0	15083,9	6967,7	15085,0	6971,9
у т.ч. зайняті, тис. осіб	14093,9	6586,1	13791,8	6474,2	13873,9	6450,3
безробітні, тис. осіб	1199,9	400,9	1292,1	493,5	1211,1	521,6
Економічно неактивне населення, тис. осіб	9651,8	3907,9	9213,3	3362,2	8998,5	3267,0
Рівень економічної активності, %	61,3	64,1	62,1	67,5	62,6	68,1
Рівень зайнятості, %	56,5	60,5	56,8	62,7	57,6	63
Рівень безробіття, %	7,8	5,7	8,6	7,1	8	7,5

Зайнятість у сільському господарстві за рахунок підвищення продуктивності праці та кращого використання річного фонду робочого часу об'єктивно зменшується. Однак масове вивільнення працівників із сільськогосподарських підприємств має головною причиною їхнього руйнування, різке скорочення виробництва у трудомістких галузях (тваринництво, овочівництво, плодівництво, буряківництво та ін.) за надмірного розширення площ кон'юнктурно-вигідних малотрудомістких культур, насамперед олійних. Динаміка кількості працівників сільськогосподарських підприємств наведена у таблиці 7.7.

Оцінку зайнятості на сільськогосподарських підприємствах дає показник площі угідь з розрахунку на одного працівника, зайнятого у рослинництві та тваринництві. На підприємствах, де збе-

реглося тваринництво, він значно менший. Власників та користувачів великих земельних масивів економічними і правовими методами слід стимулювати розвиток трудовітими інтенсивних виробництв. Завдяки цьому можна зайняти на сільськогосподарських підприємствах додаткову робочу силу.

Таблиця 7.7

**Середньооблікова чисельність штатних працівників
на сільськогосподарських підприємствах**

Регион	Рік			2011 р. до 2005, р. %
	2005 р.	2010 р.	2011 р.	
Україна	1037714	594602	560773	54,0
АР Крим	46014	26965	26417	57,4
Вінницька	73373	43376	39788	54,2
Волинська	29139	12093	10302	35,4
Дніпропетровська	50880	33757	35256	69,3
Донецька	53058	39103	34829	65,6
Житомирська	42739	15574	14244	33,3
Закарпатська	5340	2971	1992	37,3
Запорізька	38924	27637	25899	66,5
Івано-Франківська	11412	4081	3878	34,0
Київська	65227	41688	39085	59,9
Кіровоградська	37624	24510	24573	65,3
Луганська	30251	17038	16859	55,7
Львівська	21979	8233	7472	34,0
Миколаївська	40499	20527	20548	50,7
Одеська	64348	33737	29466	45,8
Полтавська	64965	44657	44009	67,7
Рівненська	27144	10235	9719	35,8
Сумська	45579	21923	21725	47,7
Тернопільська	28060	11885	10726	38,2
Харківська	50130	32949	29426	58,7
Херсонська	32059	22723	20923	65,3
Хмельницька	58154	22278	21496	37,0
Черкаська	53819	37436	35738	66,4
Чернівецька	13352	5219	5229	39,2
Чернігівська	48966	28742	26239	53,6

Значно вища зайнятість у господарствах населення. Важливо сприяти їхньому розвитку, насамперед, у виробництві тваринницької продукції, овочів, фруктів, ягід. Слід звернути увагу на самозайнятість селян у різних виробництвах і сфері послуг, насамперед офіційну зайнятість, зареєстровану в податковій інспекції та пенсійному фонді. Оскільки повністю зайняти весь трудовий ресурс села на місці не реально, важливо, щоб відносно більше осіб влаш-

товувалися на території країни, в недалеких містах, зберігаючи за своїми сім'ями житло та присадибні ділянки на селі.

Рівень оплати праці у працівників сільськогосподарських підприємств залишається нижчим порівняно з іншими видами економічної діяльності, однак зростає відносно вищими темпами (табл. 7.8).

Таблиця 7.8

**Середньомісячна номінальна заробітна плата
за видами економічної діяльності, 2011 р.**

Показник	На одного штатного працівника		
	грн	у % до	
		середньої по економіці	2010 р.
Усього	2633	100,0	117,6
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	1800	68,4	125,9
Лісове господарство та пов'язані з ними послуги	2300	87,4	128,7
Рибальство, рибництво	1369	52,0	114,9
Промисловість	3120	118,5	121,0
Будівництво	2251	85,5	128,3
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2339	88,8	124,8
Діяльність готелів та ресторанів	1777	67,5	122,1
Діяльність транспорту та зв'язку	3138	119,2	115,1
Фінансова діяльність	5340	202,8	116,0
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2935	111,5	120,5
Державне управління	3053	116,0	111,2
Освіта	2081	79,0	110,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1778	67,5	109,0
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2380	90,4	115,2

У більшості господарств є можливість підвищувати заробітки. Сільські ради мають вникати у формування оплати праці в роботодавців, включаючи зареєстрованих в інших місцевостях. Потрібно також знайти можливість збільшення доходів від особистих господарств завдяки раціональному складу їхнього виробництва та поліпшенню умов реалізації продукції.

7.4. Соціальний захист сільського населення

Соціальний захист населення є комплексом законодавчо закріплених соціальних, економічних, правових норм, що гарантує держава окремим соціальним групам населення. Форми і методи соціального захисту сільського населення повинні забезпечити життєво необхідні потреби кожного громадянина на рівні, не нижче прожиткового мінімуму. Мінімальна заробітна плата є основою соціального захисту працюючої частини населення. За останні 11 років розмір мінімальної заробітної плати в Україні зріс від 118 до 1004 грн, або у 8,5 рази, рівень прожиткового мінімуму – відповідно від 270,1 до 953 грн, або у 3,5 рази (табл. 7.9, рис. 7.2).

З 2010 р. рівень мінімальної заробітної плати встановлюється на рівні прожиткового мінімуму, який є базовим державним соціальним стандартом для дотримання соціальних гарантій у сфері доходів населення та пільг у житлово-комунальному обслуговуванні, охороні здоров'я, освіті тощо (рис. 7.3).

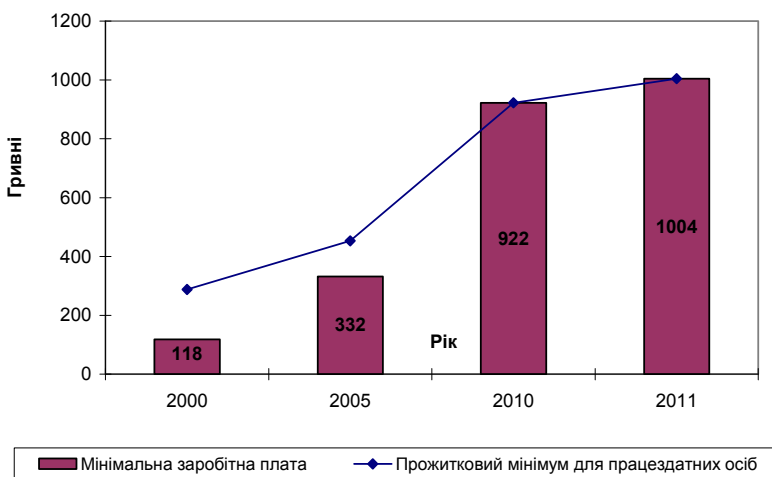

Рис. 7.2. Динаміка середньомісячної мінімальної заробітної плати в Україні та її співвідношення із прожитковим мінімумом у 2000-2011 рр. (станом на 31 грудня)

Таблиця 7.9

Динаміка основних державних соціальних допомог і гарантій
(станом на 31 грудня)

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., %
Державні соціальні гарантії *					
Прожитковий мінімум у середньому на одну особу на місяць, у т.ч.:	270,1	423	875	953	352,8
для працездатних осіб	287,63	453	922	1004	349,1
для осіб, які втратили працездатність	216,56	332	734	800	369,4
для дітей віком до 6 років	240,71	376	799	870	361,4
для дітей віком від 6 до 18 років	297,29	468	957	1042	350,5
Мінімальна пенсія за віком	30	332	734	800	2666,7
Мінімальна місячна зарплата	118	332	922	1004	850,8
Допомога на поховання:					
для непрацездатних осіб	2пенсії	2пенсії	2пенсії	2 пенсії	
для застрахованих осіб	287,63	1000	1400	1400	486,7
для безробітних осіб	287,63	453	922	1004	349,1
Одноразова соціальна допомога при народженні дитини:					
1-а	472	8497,6	12240	26100	5530
2-а	472	8497,6	25000	52200	11059
3-я	472	8497,6	50000	104400	22119
Мінімальний розмір допомоги по безробіттю для осіб:					
незастрахованих	н.д.	н.д.	490	544	-
застрахованих	н.д.	н.д.	700	762	-
Державна допомога *					
Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	59,00 – 118,00	90,00 – 104,19	130,3 - 922,00	130,3 – 1004,00	221-851
Допомога на дітей одиницям матерям на дітей віком **: до 6 років	59,00 – 118,00	37,60 – 230,00	236,10- 393,50	239,70– 435,00	406,27 – 368,64
від 6 до 18 років	59,00 – 118,00	46,80– 481,00	282,30- 470,50	312,60– 521,00	529,83 - 441,53

* Розраховано за даними Держслужби статистики України та на підставі Законів України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 № 2240-ІІІ, «Про Державний бюджет України на 2011 рік» та Постанови КМУ від 16.07.2008 р. № 654.

** Без урахування поточної індексації.

Мінімальна пенсія, як одна з найважливіших соціальних гарантій у системі соціального захисту сільських непрацездатних осіб, за 2000-2011 рр. зростає більш як у 26 разів. З 2010 р. рівень мінімальної пенсії встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (рис. 7.3).

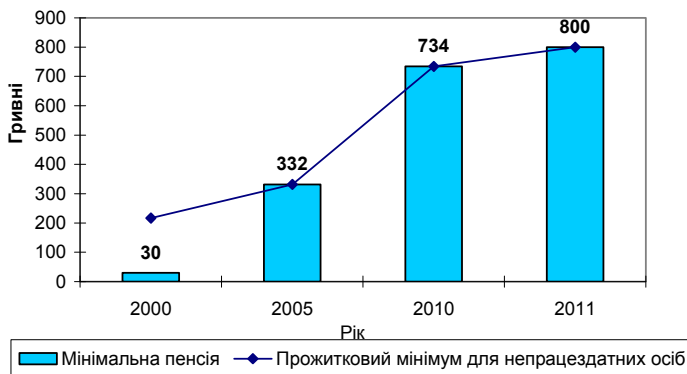

Рис. 7.3. Динаміка мінімальної пенсії в Україні та її співвідношення із прожитковим мінімумом у 2000-2011 рр. (станом на 31 грудня)

За вказаний період суттєво зросла соціальна допомога при народженні дітей: у 55,3 рази – на першу дитину, у 110,6 рази – на другу і у 221,2 рази – на третю дитину.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть складові системи місцевого самоврядування.
2. Дайте визначення понять «сільська поселенська мережа» та «сільська територія».
3. Які категорії населення відносять до економічно активного населення?
4. Як визначається рівень економічної активності населення?
5. Охарактеризуйте поняття «соціальний захист населення».
6. Що є основою соціального захисту працюючої частини населення?
7. Якими нормативними показниками визначається пріоритетність потреби в об'єктах соціально-культурного призначення на селі?
8. Яке економічне значення соціального розвитку села і сільських територій?

МОДУЛЬ 3 РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ТЕМА 8. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

8.1. Державна бюджетна підтримка

Державна бюджетна підтримка сталого розвитку сільських територій передбачає фінансування організаційних та економічних заходів, спрямованих на забезпечення стабільних прогресивних змін у соціальній, виробничій та екологічній сферах з метою комплексного розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій.

Фінансове забезпечення розвитку сільських територій має на меті досягнення належного рівня їхньої соціальної, інженерної та інформаційної інфраструктури, подолання процесів деградації населення, підвищення рівня та якості життя і соціального статусу селян.

Формування ресурсної бази бюджетів місцевого самоврядування сільських територій. Бюджет місцевого самоврядування є планом утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування. Доходи, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування, можна згрупувати у такі блоки:

- 1) доходи, що враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів (кошик I);
- 2) доходи, що не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів (кошик II);
- 3) міжбюджетні трансферти.

Бюджетним кодексом України визначено перелік податків і зборів, які справляються на відповідних рівнях, а також розподіл надходжень від їхнього справляння між бюджетами різних рівнів. Склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються під час формування обсягу міжбюджетних трансфертів, визначено ст. 64 Бюджетного кодексу України. До них, зокрема, належать: частина податку на доходи фізичних осіб (25%); плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад; реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та ФОП, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад; частина державного мита.

Значно ширшим є перелік доходів, які не враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів. До них, зокрема, належать:

- місцеві податки та збори;

- плата за землю;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- податок за першу реєстрацію транспортних засобів тощо.

Частина із них повністю залишається у розпорядженні місцевих бюджетів, наприклад місцеві податки і збори (зокрема, єдиний податок), інша частина – лише у певній пропорції (плата за землю, екологічний податок).

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів регіонів України (без урахування трансфертів) свідчить про те, що домінуючим джерелом надходжень є податок з доходів фізичних осіб (більше половини у структурі доходів). Значну частку займають плата за землю (понад 10%) та фіксований сільськогосподарський податок. Крім того, помітне значення мають єдиний податок та податок за першу реєстрацію транспортного засобу. Натомість частка місцевих податків і зборів, на відміну від більшості розвинених країн, є надзвичайно низькою і становить близько 2%.

За останні роки спостерігається посилення централізації бюджету, оскільки зростає частка офіційних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, зокрема з майже третини на початку 2000-х і до понад половини у 2011 р. Це обумовлює зниження залежності витрат місцевих бюджетів від їхніх доходів, не сприяє зацікавленості сільських рад у мобілізації дохідної частини своїх бюджетів.

Доходи бюджетів сільських рад формуються насамперед за рахунок податків і зборів, які сплачують підприємства та юридичні особи, розташовані на території відповідної територіальної одиниці. Таким чином, обсяги бюджету залежать від рівня економічного розвитку та величини обов'язкових платежів, в першу чергу агропідприємств. Зважаючи на те, що найбільш прибутковими підприємствами є агрохолдинги, а сплата податків ними здійснюється за місцем державної реєстрації, а не за місцем ведення господарської діяльності, це унеможливує належне наповнення дохідної частини місцевих бюджетів. Крім того, великі господарські структури, що займаються сільськогосподарською діяльністю, сплачують ФСП, який значно нижчий від тих обов'язкових платежів, які він заміняє (що входять до його складу).

Місцеві податки і збори, що функціонували в Україні до 2011 р. через невисокі розміри ставок не могли суттєво вплинути на обсяги надходжень до бюджетів місцевого рівня. Саме це й було причиною реформування місцевого оподаткування в Україні, що відбулося шляхом прийняття розділу XII Податкового кодексу України. Цим нормативно-правовим актом замість 2 податків і 12 зборів, що до 2011 р. формували систему податкових надходжень

місцевих бюджетів, запроваджено два податки (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та єдиний податок), і лише три місцеві збори (збір за місця для паркування транспортних засобів; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; туристичний збір).

Необхідною умовою розширення джерел фінансування розвитку сільських територій є удосконалення економічних відносин на селі. Оптимізація заходів державної політики бюджетного фінансування має стосуватися стимулювання розвитку підприємництва в сільській місцевості, включати як внесення відповідних змін до нормативно-правових документів держави, спрощення оподаткування підприємницької діяльності, так і соціально-психологічні, пропагандистські, освітні заходи, спрямовані на формування підприємницької ініціативи, підвищення адаптивності сільського населення до нових суспільно-економічних умов життя; нарощування культурного і освітнього потенціалу.

Бюджетна підтримка розвитку села та сільських територій. Підтримка розвитку сільських територій забезпечується відповідно до положень низки законів і нормативних документів, зокрема Законів «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 р., «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р., «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р.; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. №1158, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» від 3 лютого 2010 р. № 121-р, яке було скасоване наступним урядом.

Таким чином, інституційне забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім, а його розвиток – непослідовним. Політика розвитку сільських територій в Україні здійснюється в рамках державної регіональної та аграрної політики. Відповідно, державна підтримка розвитку сільських територій позиціонується за різними напрямками, які не послідовні за роками, фінансуються за залишковим принципом, розпорошені за кількома відомствами (розпорядниками коштів).

Державна підтримка розвитку сільських територій формується переважно з пакета соціальних послуг, спрямованих на формування стабільних і сприятливих соціальних умов на селі. До них належать охорона здоров'я, початкова та середня освіта, забезпечення транспортом, побутовими послугами, торговельною мере-

жею, культурно-просвітницькими закладами, а також певні соціальні програми і пільги для малозахисчених верств населення.

Зокрема, по Міністерству аграрної політики та продовольства України діють програми за напрямками реформування та розвитку комунального господарства у сільській місцевості, розвиток фізичної культури і спорту серед сільського населення, оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу, низка цільових програм з підготовки кадрів, у т.ч. робітничих, державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників («Власний дім»). У різні роки, було передбачено низка програм для розвитку сільських територій по Державній службі автомобільних доріг, Міністерству освіти і науки, молоді та спорту, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству палива та енергетики тощо.

Відповідно до перелічених тенденцій нині існують такі форми державної підтримки розвитку села та збереження сільських територій: пряма державна підтримка села; підтримка села, пов'язана з розвитком сільського господарства; створення сільських переваг для бізнесу.

Щодо прямої державної підтримки села, то це бюджетні субсидії на розвиток сільської інфраструктури. Програми підтримки розвитку села і сільських територій, пов'язані з розвитком сільського господарства, як правило, фінансується через розпорядника коштів Мініагрополітики України, мають і конкретне спрямування (у переліку вищезазначених програм по міністерству). Створення сільських переваг для бізнесу стосується прямих і непрямих механізмів залучення інвестицій на село, зокрема через пільгове оподаткування для підприємств інших галузей, які ведуть діяльність у сільському господарстві.

Крім того, для розвитку сільського господарства Урядом передбачено кілька програм стимулювання діяльності фізичних осіб – особистих селянських господарств. Вони мають важливе значення як форма підтримки підприємництва на селі, самозайнятості населення, підвищення рівня доходів тощо. Ці програми включають такі заходи:

1. *Механізм дотацій за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби.* Внаслідок недостатньої уваги до проблем одноосібних селянських господарств поголів'я великої рогатої худоби впродовж десятиріч стабільно скорочувалося. Щоб зупинити цю загрозливу тенденцію, Мінагрополітики України впровадило програму компенсації за утримання молодняку.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. №342 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України

від 2 березня 2011 р. № 246» затверджено Порядок використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету. Порядок визначає механізм використання коштів за бюджетною програмою «Державна підтримка галузі тваринництва». Бюджетні кошти, крім інших напрямів, спрямовуються на державну підтримку галузі тваринництва шляхом здійснення виплати спеціальної бюджетної дотації фізичним особам за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби.

Дотація за молодняк виплачується за утримання молодняку, який на момент подання фізичними особами відповідних документів вперше досяг певного віку, у розмірі: 250 гривень за голову – за молодняк віком від 3 до 5 міс.; 500 гривень за голову – за молодняк віком від 6 до 8 міс.; 750 гривень за голову – за молодняк віком від 9 до 11 міс.

У подальшому бюджетна дотація за молодняк виплачується фізичним особам за збереження молодняку у розмірі 250 гривень за кожні наступні три місяці його утримання до досягнення ним одинадцятимісячного віку. Уряд постановив продовжити дотаційний вік молодняку до 15 місяців, виплачуючи за голову худоби 1000 гривень. Подібна підтримка повинна діяти на постійній основі, з року в рік, аби селяни мали впевненість у допомозі з боку держави.

2. *Закупівля телиць у населення.* Надання спеціальної бюджетної дотації за поголів'я телиць, закуплених у юридичних та фізичних осіб (населення) для вирощування здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 182 та наказу Мінагрополітики від 15 грудня 2011 р. № 733 «Про затвердження Перерозподілу коштів спеціальної бюджетної дотації за поголів'я телиць, закуплених у фізичних осіб (населення) для вирощування».

Відповідно до зазначених нормативних актів, населення отримує кошти за здану худобу (телиці), а підприємства, що їх придбають, – компенсацію з розрахунку 7 гривень за кілограм живої маси: таким чином, держава компенсує майже половину вартості тварини. З метою стимулювання населення до продажу телиць, ідентифікація тварин покладається на покупця.

Спеціальна бюджетна дотація за поголів'я телиць, закуплених у юридичних та фізичних осіб (населення) для вирощування, надається визначеним на конкурсних умовах сільськогосподарським підприємствам, які придбали у юридичних та фізичних осіб (населення) телиць, отриманих від маточного поголів'я ідентифікованих неплеєнних продуктивних тварин та запліднених шляхом штучного осіменіння спермопродукцією бугаїв-плідників або природно-

го парування з бугаями-плідниками, допущеними до використання згідно з Каталогом бугаїв молочних, молочно-м'ясних і м'ясних порід. Дотація за поголів'я телиць надається в разі, коли максимальна жива маса однієї закупленої тварини не перевищує 150 кілограмів, розмір дотації становить 200 гривень за одну закуплену голову.

3. *Компенсація вартості молока та м'яса, зданих переробним підприємствам.* Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників» від 2 грудня 2011 р. № 4268 з 1 січня 2012 р. введено змішану схему виплати компенсацій виробникам сільськогосподарської продукції (молока, молочної сировини, молочних продуктів, м'яса, м'ясопродуктів, іншої продукції переробки тварин, виготовленої з поставлених молока або м'яса в живій масі) за рахунок податку на додану вартість, а саме: 70% ПДВ, сплаченого переробниками молока та м'яса, повертається як пряма дотація виробнику (перераховується на спецрахунок цього підприємства). Решта – 30% ПДВ сплачується у спеціальний фонд держбюджету, розподіляється Кабміном для фінансування програм з підтримки сільськогосподарського виробника (зокрема, з цих коштів здійснюється виплата дотації за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби).

У 2013 р. ці пропорції становлять 40 та 60% відповідно, а у 2014 р. передбачено рівний розподіл коштів.

Механізм компенсацій визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2009 р. №282 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку тваринництва». Кожне селянське господарство, яке здає на переробне підприємство молоко чи м'ясо в живій масі, може претендувати на отримання від переробника, крім оплати вартості поставленої продукції, ще й компенсацію до 14% від вартості проданої продукції.

4. *Механізм дотацій на придбання доїльних апаратів власникам селянських господарств, в яких утримується три і більше корів.* Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 246 «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету» (зі змінами), передбачено, що фізичним особам частково відшкодовуються витрати, пов'язані з придбанням для власного користування нової установки індивідуального доїння вітчизняного виробництва, за умови утримання у своєму господарстві не менш як трьох ідентифікованих та зареєстрованих в установленому порядку корів, в розмірі не більш як 5000 гривень за одиницю обладнання. Порядком передбачено, що спо-

чатку апарат (неодмінно вітчизняного виробництва) купується на власні кошти, а потім вартість компенсується з держбюджету.

Таким чином, основою державної бюджетної політики підтримки сільських територій є орієнтація на соціальні аспекти їхнього розвитку, у центрі яких знаходяться проблеми сільських жителів, що передбачає врахування всіх факторів умов проживання. До них належать соціальні, економічні, культурно-освітні і природоохоронні заходи. Важливе значення має ефективне ведення сільського господарства, поступове застосування органічного землеробства, збереження природного і культурного середовища села. З цією метою виділення державних коштів має спрямовуватися пропорційно на підтримку сільськогосподарського виробництва різних організаційних форм, створення умов для інтеграції, зокрема розвитку виробничої і кредитної кооперації, вирівнювання умов збуту через розвиток мережі оптових ринків, проведення заходів підтримки та збереження водного, земельного, лісового та заповідного фондів, розвиток соціальної та інституційної інфраструктури села тощо.

8.2. Фінансово-кредитне забезпечення

Фінансовий стан аграрних підприємств. Фінансування виробничої та інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств здійснюється на 75-80% за рахунок власних джерел, на 6-9% – фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів та на 10-15% – кредитних ресурсів комерційних банків.

З початку XXI ст. помітна тенденція до зростання валової доданої вартості, створюваної в аграрному виробництві. За 2001-2010 рр. її розмір збільшився у 2,7 рази і становив майже 80 млрд грн (рис. 8.1). Однак темпи розвитку аграрного сектору значно нижчі, ніж економіки держави, внаслідок чого частка аграрного сектору за вказаний період знизилася з 16,3 до 8,2%.

У 2011 р. валовий прибуток сільськогосподарських підприємств у півтора рази перевищив результати минулого року і становив 26244 млн грн. У цій сумі частка продукції рослинництва досягла 77,8% (20232,2 млн грн), тваринництва – 21,8% (5605,7 млн грн), продукції змішаної сільськогосподарської діяльності – 50,9 млн грн; надання послуг – 15,5 млн грн.

Виробництвом і реалізацією основної сільськогосподарської продукції у 2011 р. займалися 42395 сільськогосподарських підприємств, у т.ч. 33903 (79,6%) фермерських господарств, з них 846 (2,5%) великих фермерських господарств. На ці групи підприємств припадають такі частки чистого прибутку: 80% (21530,2 млн грн); 13% (3415,9 млн грн); 7% (1811,8 млн грн).

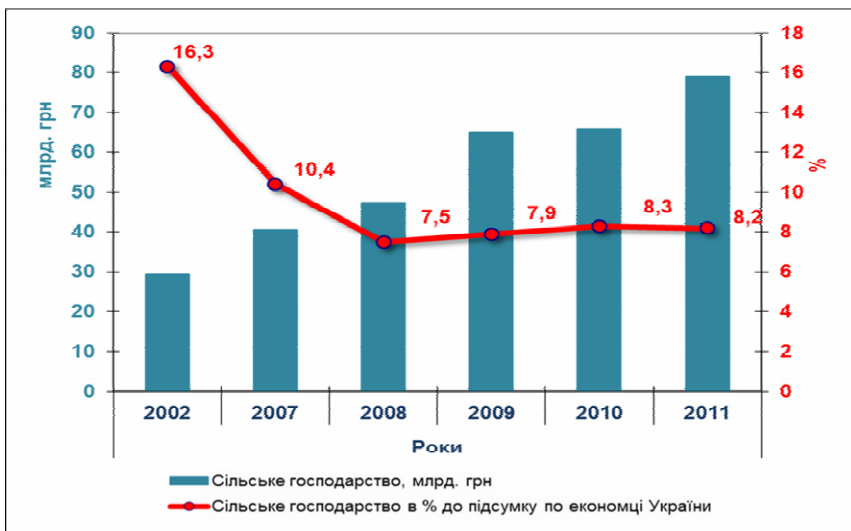

Рис. 8.1. Динаміка валової доданої вартості (у поточних цінах, на початок року), млрд грн

Джерело: дані Держслужби статистики України

Частка великих підприємств у сукупному обсязі прибутку в 2011 р. становила 34,6%, або 9076,7 млн грн; середніх – 37,0%, або 9710,1 млн грн; малих – 28,4%, або 7457,2 млн грн (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Фінансові результати до оподаткування сільськогосподарської діяльності з розподілом на великі, середні та малі підприємства у 2011 р. млн грн

Галузь	Чистий прибуток до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	26244,0	83,3	31307,8	16,7	5063,8
у т.ч.:					
великі підприємства	9076,7	92,3	9452,5	7,7	375,8
середні підприємства	9710,1	86,8	12816,7	13,2	3106,6
малі підприємства	7457,2	83,0	9038,6	17,0	1581,4

Джерело: дані Держслужби статистики України.

Кредитне забезпечення аграрного виробництва. У світовій практиці застосовують три основні схеми кредитного забезпечення: кредитування через спеціалізовані банки; заставні схеми кредитування; кредитування через мережу установ кредитної кооперації.

В Україні переважно застосовується перша схема кредитного забезпечення товаровиробників. У 2000-2008 рр. обсяг кредитування сільськогосподарських підприємств збільшився в 9,6 рази. У 2008 р. третина всіх виданих аграрним підприємствам кредитів були довгостроковими, тоді як у 2000 р. – лише 10%. Середня вартість кредитів знизилася в 2,94 рази, а з урахуванням компенсації – майже у 5 разів.

Світова фінансова криза призвела до чергового скорочення кредитування аграрного виробництва. У 2009 р. українські аграрії отримали 6,8 млрд грн кредитів, або в тричі менше, ніж у попередньому році. За прогнозами Міністерства аграрної політики та продовольства України, в 2011 р. підприємства АПК мали залучити 12,5 млрд грн кредитних ресурсів, у т. ч. 6,5 млрд грн у межах бюджетної компенсації відсоткових ставок (рис. 8.2).

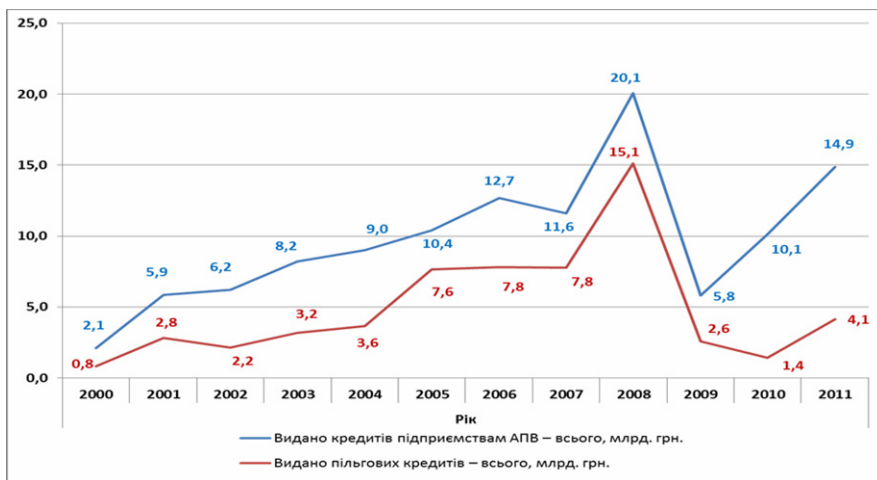

Рис. 8.2. Динаміка обсягів кредитування підприємств АПК

Джерело: Міністерство аграрної політики та продовольства України

За період з 2006 р. по 2009 р. кількість підприємств, які залучили кредити зменшилася з 14708 до 2359 (рис. 8.3). У 2009 р. цей процес стабілізувався, однак не досяг рівня, що був на початку аналізованого періоду.

Рис. 8.3. Динаміка кількості підприємств АПК, які залучили кредити
 Джерело: Розраховано за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України

У 2010 р. помітно збільшилася частка середньо- та довгострокових кредитів у загальному їхньому обсязі. Однак з позиції інвестиційних потреб підприємств галузі це не призвело до суттєвих якісних змін у часовій структурі кредитів. Незважаючи на запровадження в аграрному секторі економіки довгострокового кредитування, у загальному обсязі кредитів переважають короткострокові (рис. 8.4). Частка довгострокових кредитів майже не змінюється.

Українські банки вважають аграрний сектор економіки найбільш привабливим і перспективним об'єктом кредитування. Але переважно кредитують лише ті сільськогосподарські підприємства, які обробляють 3,0-50,0 тис. га земельних угідь, тобто понад 80 % їхньої загальної кількості під цей критерій не підпадають. Водночас, значно зросло кредитування селянських і фермерських господарств кредитними спілками – з 2,8% у 2005 р. до 7,6% у 2011 р. Комерційне кредитування зменшилося на 14,5%, тоді як кредитування придбання, будівництва та ремонту житла зросло на 8,0%, а частка кредитів, одержуваних на інші потреби, збільшилася на 9,2% за аналогічний період.

Відсоткові ставки за кредитами і депозитами в кредитних спілках у середньому на 10-15 пунктів вищі, ніж у банках: середня вартість кредитів у кредитній спілці – 33% річних.

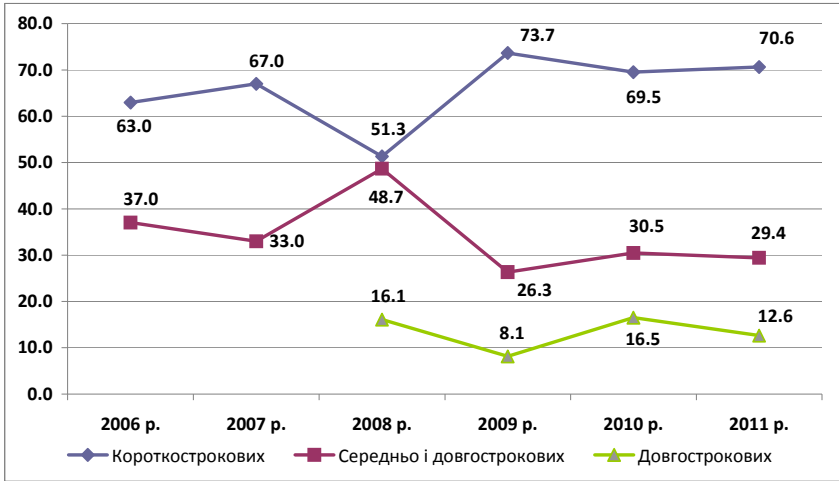

Рис. 8.4. Динаміка структури кредитів аграрного сектору економіки, 2006-2011 рр.

Джерело: дані Міністерства аграрної політики та продовольства України

Для отримання кредиту суб'єкти господарювання мають подати такі документи:

Загальні

1. Анкета-заява клієнта для отримання кредиту.
2. Лист-клопотання про надання кредиту з даними про суму, валюту, строк, цілі кредиту та можливе забезпечення по кредиту.
3. Лист підприємства про відсутність заборгованості перед бюджетом і податкової застави або відповідна довідка з державної податкової інспекції.
4. Витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб – оригінал на дату укладання угоди.
5. Лист підприємства з інформацією про всі зміни, які вносили в установчі документи (в разі відсутності витягу з ЄДР).
6. Копії засновницьких документів (Статут) зі всіма змінами та доповненнями. У разі, якщо до складу засновників входить компанія нерезидент, – повний пакет документів щодо його ідентифікації, згідно з вимогами чинного законодавства.
7. Копія свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи.
8. Копія довідки про реєстрацію у податковій адміністрації (Форма 4-ОПП).
9. Копія свідоцтва платника податку на додану вартість.

10. Копія довідки про реєстрацію в управлінні статистики.
11. Копія рішення засновників про призначення/обрання на посаду керівника/представника юридичної особи.
12. Копія наказу про призначення керівника/представника юридичної особи.
13. Трудовий договір (контракт) з керівником або лист про те, що трудовий договір не укладався.
14. Рішення органу управління юридичної особи про отримання кредиту, яке для подання в банк має містити інформацію: про необхідність взяти кредит у банку (вказати суму, строк, відсоткову ставку); про передання в забезпечення виконання зобов'язань по кредиту майна (вказати конкретний перелік і місцезнаходження); про надання посадовій особі юридичної особи повноважень на підписання всіх документів пов'язаних з отриманням кредиту (кредитного договору, договору застави, поруки (гарантії) та ін.).

Якщо від імені юридичної особи вищевказані документи буде підписувати особа, що не є керівником виконавчого органу, то додатково необхідно надати відповідну довіреність.
15. Копії спеціальних документів, що необхідні для ведення господарської діяльності (ліцензії, дозволи, патенти та інші), якщо це передбачено законом.
16. Копії паспорта та довідки про присвоєння ідентифікаційного номера платника податків керівника / представника юридичної особи.
17. Копії паспорта та довідки про присвоєння ідентифікаційного номера платника податків засновників підприємства, якщо засновники юридичні особи – копії установчих документів (згідно з п.5-11).
18. Картка зі зразками підписів (якщо у компанії не відкрито поточний рахунок в банку).
19. Лист підприємства з інформацією про всі відкриті поточні рахунки та всі поточні кредити.
20. Копії чинних кредитних договорів та договорів лізингу (з графіками погашень), договорів забезпечення до них (якщо позичальник/поручитель/майновий поручитель виступає поручителем за будь-яким зобов'язанням – надати цей договір поруки до банку та договори зобов'язань, які вони забезпечують).
21. Довідки з обслуговуючих банків (оригінали): про відкриті рахунки та обороти за ними за останні 6-12 міс.; про наявність/відсутність кредитів та інших заборгованостей.
22. Копії договорів щодо господарської діяльності.

Фінансові документи

23. Копії фінансової звітності (Форма 1 / 1-м «Баланс», Форма 2 / 2-м «Звіт про фінансові результати», декларація про прибутки) за останні 4 (чотири) звітні дати з відміткою органу статистики.

24. Розшифрування статей балансу на останню звітну дату по рахунках: ТМЗ, дебіторська та кредиторська заборгованості, основні засоби та всіх строк, частка яких перевищує 10% валюти балансу.

25. Оборотно-сальдові відомості по всіх рахунках за останні повні 6-12 міс. від дати подання заявки на оформлення кредиту (з детальною помісячною розбивкою).

26. Розшифрування інших бухгалтерських рахунків та статей доходів і витрат (перелік визначається кредитним аналітиком в кожному конкретному випадку).

27. Бізнес-план, ТЕО, контракти, договори, на які спрямовуватимуться кредитні ресурси.

28. Якщо позичальник входить до групи пов'язаних компаній – слід надати щодо кожної пов'язаної компанії документи згідно п.п. 19 - 28, 31 (із зовнішніми контрагентами). Усі копії мають бути завірені печаткою підприємства та підписом керівника.

Якщо під час отримання кредиту є поручитель (майновий поручитель), то поручителю (майновому поручителю) надається пакет документів ідентичний позичальнику.

8.3. Страхування майна сільськогосподарських підприємств

Страхування майна виробників сільськогосподарської продукції здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. №85/96-ВР та Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. №4391-VI.

Страхові компанії здійснюють два варіанти добровільного сільськогосподарського страхування. **Перший** – охоплює страхування врожаю сільськогосподарських культур, тварин, будівель, споруд, сільськогосподарської техніки, інших матеріальних цінностей. **Другий** варіант (застосовується з 1999 р.) має особливості лише щодо страхування сільськогосподарських культур. На відміну від першого варіанта, де об'єктом страхування є вартість втраченого врожаю певної культури, яка визначається порівнянням урожайності цієї культури з 1 га за поточний рік і середньої її врожайності за попередні 5 років, у другому варіанті страховий захист розрахований на відшкодування витрат на посів (садіння) та вирощування

сільськогосподарських культур у разі їхньої загибелі або пошкодження.

Правилами страхування за *першим варіантом* визначені такі об'єкти страхування:

1. Урожай сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень плодоносного віку.

2. Деревя й плодово-ягідні кущі, що ростуть у садах, та виноградники (не приймаються на страхування багаторічні насадження, знос або зрідження яких становить понад 70%, а також ті, що підлягають списанню з балансу).

3. Сільськогосподарські тварини, птиця, кролі, хутрові звірі, сім'ї бджіл у вуликах.

4. Будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, об'єкти незавершеного будівництва, передавальні пристрої, силові, робочі та інші машини, транспортні засоби, сировина, матеріали, продукція (не підлягають страхуванню тимчасові, дуже старі та не придатні для використання будівлі, а також споруди, що перебувають у зоні зсуву, обвалу, повені або іншого стихійного лиха (із моменту відповідного оголошення, зробленого органами влади, гідрометеослужбою і т. ін.). Не є об'єктом страхування ділова деревина та дрова на лісосіках і під час сплаву, документи, цінні папери, готівка.

Страхові ризики. Страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень Крім того, до страхування подій належать вимокання, випрівання, спричинені стихійним лихом. На прохання страховальника перелік страхових ризиків можна доповнювати або скорочувати.

Страхування врожаю в захищеному ґрунті може здійснюватися на випадок: граду, бурі, урагану, пожежі, а також пошкодження самої споруди.

Страхування багаторічних насаджень здійснюється на випадок повної загибелі внаслідок вимерзання, сильних снігопадів, повені, бурі, зливи, граду, землетрусу, пожежі.

За *другим варіантом* об'єктом страхування є майновий інтерес товаровиробника, пов'язаний з відшкодуванням фактичних витрат на сівбу і вирощування сільськогосподарських культур як результат повної загибелі рослин на всій посівній площі або її частині незалежно від фази розвитку рослини. Страховими подіями за цим видом страхування можуть бути: вимерзання озимих культур і багаторічних сіяних трав посіву минулих років; градобій, злива, буря, ураган або затоплення посівів (якщо воно є наслідком стихійного лиха); вогонь на пні колосових та інших сіяних культур.

На страхування не приймаються культури, які висівають щоб отримати зелене добриво або пасовище, а також культури, посіви яких протягом останніх трьох років жодного разу не дали врожаю.

Страхування тварин охоплює:

- свиней, хутрових звірів і кролів віком від чотирьох місяців, домашню птицю яйценосних порід віком від п'яти місяців, птицю в господарствах, що спеціалізуються на вирощуванні бройлерів віком від одного місяця, велику рогату худобу, овець і кіз віком від шести місяців, коней віком від одного року, а також бджолині сім'ї – на випадок загибелі, знищення, або вимушеного забою внаслідок пожежі, стихійного лиха (удар блискавки, буря, ураган, буран, град, злива, повінь, землетрус, сель), або нещасного випадку (потрапляння під рухомий транспорт або під дію електричного струму) та вимушеного забою (знищення) за розпорядженнями ветеринарних служб у зв'язку із заходами боротьби з інфекційними хворобами;

- молодняк тварин, які не досягли віку, зазначеного в попередньому переліку, на випадок загибелі, падежу, вимушеного забою або знищення (за висновком спеціалістів ветеринарної служби) унаслідок стихійного лиха, пожежі й дії електричного струму.

Будівлі, споруди, сільськогосподарська техніка, об'єкти незавершеного будівництва, передавальні пристрої, силові, робочі та інші машини, транспортні засоби, сировина, матеріали, продукція страхуються на випадок знищення або пошкодження внаслідок пожежі, вибуху, повені, паводка, землетрусу, бурі, урагану, смерчу, зливи, граду, зсуву, обвалу, селяю, затоплення, у тому числі через аварії комунікаційних мереж.

Крім того, тварини, обладнання, машини та інше майно можуть бути застраховані за окрему плату на випадок крадіжки та неправомірних дій третіх осіб.

Страхова сума і страхові платежі. Страхова сума встановлюється за кожним окремим видом майна згідно із договірною сумою, яка не повинна перевищувати дійсної вартості майна з передбаченням франшизи.

Вартість урожаю сільськогосподарської продукції для цілей страхування можна визначити множенням планової площі посіву культури на середньорічну урожайність (у розрахунку на один гектар) за останні 5 років і на погоджену зі страховиком ціну за одиницю продукції. Страхова сума не повинна бути вищою за 70% вартості врожаю. Решта вартості продукції в разі її знищення через страховий випадок має покриватися за рахунок ресурсів господарства. Тварини приймаються на страхування за договірною сумою, але не вищою за дійсну вартість. Так само визначається страхова сума щодо матеріалів, кормів, насіння, готової продукції та інших

матеріальних цінностей. Стосовно тварин і зазначених інших активів може передбачатися франшиза. Основні засоби приймаються на страхування за договірною ціною, але не вищою від залишкової вартості.

Тварини, будівлі, обладнання тощо можна застрахувати на суму, меншу за їх вартість. У такому разі всі відповідні об'єкти вважаються застрахованими в тому відсотку їхньої вартості, в якому їх взято на страхування загалом.

Страхові платежі визначаються загалом за договором і за кожним видом майна, що передається на страхування. Для цього від страхової суми віднімають франшизу, різницю перемножують на тарифну ставку і ділять на 100 (табл. 8.2; 8.3).

Страхові платежі мають бути сплачені в повному обсязі або в розмірі не менш як 25% річної суми зі страхування врожаю сільськогосподарських культур і не менш як 50% відповідної суми зі страхування тварин та іншого майна до вступу договору страхування в дію, але не пізніше ніж через 30 днів від дня його підписання.

Зі страхування тварин, багаторічних насаджень та іншого майна остаточні розрахунки за внесками мають бути закінчені протягом трьох місяців після сплати першого платежу.

Якщо страхування здійснюється на умовах відшкодування затрат на вирощування сільськогосподарських культур у разі їхньої загибелі або пошкодження (другий варіант страхування), страхова сума визначається в межах планових або фактичних затрат на посів (висаджування) та вирощування відповідної культури. Може застосовуватися безумовна франшиза. Вона залежить від зони та умов вирощування тієї чи іншої культури, але не має перевищувати 20% загальної вартості витрат на її вирощування.

Особливості укладання страхових договорів. Невіддільною частиною договору є розрахунок вартості майна та страхових платежів, а також акт про обстеження посівів культур, які передбачається застрахувати. Договір страхування набуває чинності з наступного дня після надходження на розрахунковий рахунок страховика обчислених страхових платежів.

Договір може бути укладений на все майно або на окремий його вид. При цьому не допускається вибіркове страхування окремих ділянок, зайнятих під сільськогосподарськими культурами, чи окремих тварин та інших матеріальних цінностей. Страхуванню підлягає все наявне в господарстві майно певного виду чи групи (окремі сільськогосподарські культури, види тварин тощо).

Договір зі страхування врожаю сільськогосподарських культур укладається не пізніше визначеного агрономічними службами оптимального строку посіву (посадки) для певного регіону, а за бага-

торічними насадженнями – до припинення їхньої вегетації. Якщо після укладення договору страхувальник змінює розмір посівної площі в бік її збільшення, йому надається право укласти додатковий договір.

Визначення збитку і страхового відшкодування. Розмір збитку в разі загибелі (пошкодження) сільськогосподарських культур визначається після збирання врожаю згідно з вартістю втраченої внаслідок страхової події продукції за певною культурою або групою культур (залежно від того, як вони були прийняті на страхування) і розраховується множенням на всю площу посіву різниці між вартістю прийнятого на страхування врожаю з 1 га та вартістю фактично одержаної продукції в поточному році з 1 га.

Якщо на всій площі або її частині, де загинула (була пошкоджена) основна культура, або на частині такої площі здійснено пересів (підсів), збиток визначається з урахуванням вартості фактично одержаного валового врожаю цієї культури (за цінами, про які досягнуто домовленості під час укладання договору страхування), а також фактичної вартості врожаю на площі пересіву (підсіву) за цінами реалізації відповідної продукції (табл. 8.2; 8.3).

Таблиця 8.2

Орієнтовні страхові тарифи за окремими видами або групами сільськогосподарських культур, тварин, інших матеріальних цінностей (частка від страхової суми, %)

Озимі зернові	10,0
Ярі зернові, зернобобові, соя, соняшник, інші технічні культури	12,0
Кормові культури	13,0
Овочі відкритого ґрунту, баштани продовольчі, насінники	22,0
Цукровий буряк	9,2
Картопля	16,9
Сади, ягідники, виноград та інші насадження	23,2
Тютюн, махорка	13,6
Льон і коноплі	17,6
Коріандр, рицина, м'ята	16,5
Розсадники, інші сільськогосподарські культури	9,8
Культури захищеного ґрунту	7,8
ВРХ, коні, осли, мули	2,0
Птиця, кролі, хутрові звірі	5,0
Свині, бджоли	4,0
Вівці, кози	3,0
Багаторічні насадження	3,5
Будівлі, споруди, сировина, матеріали	0,5
Транспортні засоби	3,0

У разі якщо будь-яку культуру посіяно на площі, більшій за ту, котру було взято в розрахунок під час страхування, розмір збитку у разі її загибелі (пошкодження) визначається з розрахунку всієї фактичної площі посіву цієї культури.

Розмір збитку, завданого загибеллю тварин, визначається так: установлюють середню страхову суму за одну голову тварини за договором страхування і множать її на кількість загиблих голів. Що ж до вимушено забитих тварин, то слід ураховувати ще вартість реалізованого м'яса, придатного для харчових цілей, і шкурок хутрових тварин.

У разі знищення майна, яке входить до складу основних засобів, розмір збитку визначають з огляду на повну балансову вартість (з урахуванням зносу) і витрат на рятування й упорядкування майна після страхового випадку за відкиданням вартості залишків. Якщо йдеться про пошкодження майна, збиток визначають, виходячи з вартості його відновлення за цінами, що встановилися на момент укладення договору страхування.

Таблиця 8.3

Орієнтовні тарифні ставки (частка від страхової суми, %) з добровільного страхування затрат на вирощування сільськогосподарських культур залежно від виду страхової події

Сільськогосподарська культура	Вимерзання	Град, злива, буря, затоплення	Пожежа	Загальний тариф
Озимі	4,0	2,5	0,5	7,0
Ярі зернові	—	4,5	0,5	5,0
Зернобобові	—	5,0	0,3	5,3
Кукурудза	—	4,5	0,2	4,7
Цукрові буряки	—	5,0		5,0
Соняшник	—	4,5	0,5	5,0
Інші технічні культури	—	5,0	0,3	5,3
Овочеві та баштанні культури	—	5,5		5,5
Насінники овочевих та інших культур	—	5,5	0,5	6,0
Однорічні сіяні трави	—	4,0		4,0
Багагорічні сіяні трави	3,5	2,5		6,0

Збиток у разі пошкодження (загибелі) кормів, насіння, готової продукції та інших товарно-матеріальних цінностей визначається на підставі облікових даних про рух цих цінностей.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка мета державної підтримки розвитку сільських територій?
2. Назвіть основні джерела формування доходів сільських рад.
3. Якими законодавчо-нормативними актами забезпечується підтримка розвитку сільських територій?
4. Які основні форми державної підтримки розвитку села та сільських територій?
5. Які заходи передбачає реалізація механізму дотацій за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби?
6. Що включає в себе механізм компенсації вартості молока та м'яса, зданих переробним підприємствам?
7. Які основні форми фінансово-кредитного забезпечення розвитку сільських територій?
8. Які варіанти страхування здійснюються у сільському господарстві?

ТЕМА 9. ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

9.1. Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств

Стан матеріально-технічної бази аграрного виробництва визначає рівень розвитку галузі, соціальної сфери села та сільських поселень. В Україні за достатньо високого рівня забезпеченості сільського господарства земельними і трудовими ресурсами залишається не вирішеною проблема технічної оснащеності виробництва як у сільськогосподарських підприємствах, так і в домогосподарствах населення, незадовільного стану виробничих будівель і споруд та соціальної інфраструктури села.

Суттєву роль у виробництві тваринницької та деяких видів рослинницької продукції відіграють сільські домогосподарства, забезпеченість яких основними засобами залишається на низькому рівні (табл. 9.1). За останні роки частка домогосподарств, які мають техніку зросла на 2,7 відсоткових пункти. Проте для більшості видів техніки цей показник знизився, як і інших видах основних засобів.

Враховуючи той факт, що в умовах соціально-орієнтованої економіки необхідний пропорційний розвиток усіх форм агробізнесу (великого, середнього та малого), ННЦ «Інститут аграрної еко-

номіки» обґрунтував потребу в основних засобах з урахуванням багатокладності на селі (табл. 9.2).

Таблиця 9.1

**Забезпеченість сільських домогосподарств
основними засобами**

Показник	2005 р.	2011 р.
Частка домогосподарств, що мають основні засоби за видами, %:		
Техніка:		
плуг	51,6	39,4
сівалка	8,8	11,9
борона	48,0	35,6
культиватор	14,2	13,5
трактор	19,5	16,5
сепаратор	33,1	29,9
крупорушка	16,4	23,4
автомобіль вантажний	5,8	2,9
Господарські споруди і приміщення для*:		
зберігання врожаю	54,4	62,4*
зберігання кормів	34,1	31,7*
утримання худоби та птиці	63,3	49,2*
зберігання техніки та реманенту	9,2	9,9*
комплексного використання	32,9	53,5*

* Статистичні дані за 2010 рік.

Таблиця 9.2

**Наявність та потреба в основних засобах
і довгострокових біологічних активах для виробництва
сільськогосподарської продукції, млрд грн**

Категорія господарств	Наявність у 2010 р.	Потреба на період до 2020 р.	Наявність до потреби, %
Сільськогосподарські підприємства	62,1*	586,2	10,6
Домогосподарства в сільській місцевості	5,0*	99,6	5,0
Всього	67,1	685,8	9,8

* Дані розрахункові.

Для обґрунтування ефективної державної регуляторної політики заплановано проведення сільськогосподарських переписів (у 2012 р. – пробного, у 2014 р. – загального Всеукраїнського), які є усталеною практикою в розвинутих країнах. Детальність та

об'єктивність інформації сприятимуть виробленню необхідних напрямів розвитку сільського господарства і села. З цієї метою члени сільських рад мають проводити просвітницьку роботу серед населення щодо необхідності їхньої участі у перепису.

Підвищенню рівня зайнятості та розвитку соціальної інфраструктури села сприятиме передаванню в оренду або продаж інфраструктурних об'єктів, що перебувають у власності громад. Важливо чітко визначити ринкову вартість цих об'єктів, яка враховуватиме як економічні інтереси громади, так і потенційних користувачів. ННЦ «Інститут аграрної економіки» розробив Стандарти і Методичні рекомендації з оцінювання майна в АПК, має значний досвід оціночної діяльності.

Стан, якість, надійність і продуктивність сільськогосподарської техніки значною мірою визначають ефективність сільського господарства, продовольчу безпеку населення, експортний потенціал країни (табл. 9.3-9.5). Проте за останні роки наявність техніки скоротилася на 20–50% і становить нині дещо більше половини технологічної потреби. Це призвело до підвищення навантаження на сільськогосподарську техніку. Крім того, близько 85% наявних технічних засобів сільського господарства замортизовано.

Таблиця 9.3

Наявність техніки на сільськогосподарських підприємствах України, тис. од.

Вид техніки	Рік		2011 р. до 2005 р., %
	2005	2011	
Трактори всіх марок	216,8	147,1	67,9
Тракторні причеи	125,9	66,5	52,9
Сівалки всіх видів	96,9	71,2	73,5
Картоплесаджалки	4,0	2,1	54,3
Комбайни:			
зернозбиральні	47,1	32,0	68,1
кормозбиральні	14,6	7,1	48,9
льонозбиральні	1,0	0,3	35,8
картоплезбиральні	1,9	1,6	87,4
Бурякозбиральні машини	8,4	3,8	45,8
Жатки валкові	23,1	14,9	64,7
Сінокосарки тракторні	13,7	8,2	60,1
Доїльні установки та агрегати	16,7	10,8	64,9
Транспортери для прибирання гною	43,1	21,9	51,0

Таблиця 9.4

**Забезпеченість аграрних підприємств окремими видами
сільськогосподарської техніки, 2010 р.**

Вид техніки	С.-г. під- при- ємства	у т.ч. ФГ
Трактори, тис. шт.	151,3	29,3
у розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	8,0	7,0
Паули, тис. шт.	49,8	10,0
у розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	2,6	2,4
Культиватори, тис. шт.	73,0	14,1
у розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	3,8	3,4
Сівалки, тис. шт.	72,4	15,5
Машини для захисту с.-г. культур, тис. шт.	15,1	3,3
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	32,8	7,7
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, шт.	4,0	3,9
Кукуруддозбиральні комбайни, тис. шт.	2,5	0,3
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.	1,0	1,2
Бурякозбиральні комбайни, тис. шт.	4,2	0,8
у розрахунку на 1000 га посівної площі буряків, шт.	9,0	16,0
Машини і механізми для приготування кормів, тис. шт.	3,1	0,3

Таблиця 9.5

**Наявність технічних засобів на сільськогосподарських
підприємствах, 2010 р.**

Регіон	На 1000 га ріллі, трактори	На 1000 га посіву	
		зернозбиральні комбайни	бурякозбиральні машини
1	2	3	4
Україна	8	4	9
АР Крим	8	2	–
Вінницька	8	4	9
Волинська	16	10	10
Дніпропетровська	7	3	140
Донецька	8	3	–
Житомирська	9	5	9
Закарпатська	20	13	–
Запорізька	7	3	155
Івано-Франківська	14	8	9
Київська	10	5	10

Закінчення табл. 9.5

1	2	3	4
Кіровоградська	7	4	21
Луганська	6	3	20
Львівська	14	7	7
Миколаївська	6	2	150
Одеська	9	3	275
Полтавська	8	5	7
Рівненська	11	5	3
Сумська	6	3	15
Тернопільська	7	3	3
Харківська	8	4	16
Херсонська	6	2	–
Хмельницька	7	3	5
Черкаська	8	3	7
Чернівецька	12	5	15
Чернігівська	8	4	12

В аналогічних умовах функціонують домогосподарства населення. Вони здійснюють свою діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і виробництва товарної сільськогосподарської продукції як джерела поповнення сімейних бюджетів необхідними коштами. У 2011 р. загальна кількість домогосподарств становила 4,5 млн од., а їхня питома вага у виробництві валової продукції сільського господарства – 48-55%. Проте рівень їхньої технічної оснащеності дуже низький (табл. 9.6). Недостатня забезпеченість технікою виробництва продукції в домогосподарствах призводить до значних затрат ручної праці.

Таблиця 9.6

Основні показники технічної оснащеності домогосподарств населення України

Показник	Рік	
	2010	2011
Загальна кількість домогосподарств населення, млн од.	4,5	4,5
Загальна площа земельних ділянок, млн га, у т.ч.:	6,6	6,6
для самозабезпечення, млн га	2,9	2,9
для виробництва товарної продукції, млн га	2,8	2,9
Питома вага виробництва валової продукції, %	55,0	48,2
Припадає на 1000 домогосподарств:		
тракторів, од.	25,9	26,1
автомобілів, од.	5,3	4,5
плугів, од.	59,2	61,9
культиваторів, од.	20,4	20,1
сівалок, од.	16,7	18,0
комбайнів, од.	3,2	2,7

Селянські господарства в майбутньому існуватимуть як форма зайнятості населення і джерело надходження коштів до сімейних бюджетів, як можливість розвивати соціальну сферу села і сільських територій. У зв'язку з цим ННЦ «Інститут аграрної економіки» вважає за необхідне сприяти розвитку кооперативного руху серед домогосподарств населення, організації виробництва високоякісних міні-тракторів та іншої міні-техніки для села, розширенню мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спільного машиновикористання. Це зумовлює необхідність удосконалення форм і заходів щодо державної підтримки техніко-технологічного забезпечення, створення рівних умов доступу до отримання бюджетних коштів для всіх категорій сільськогосподарських товаровиробників, включаючи домогосподарства населення.

Підвищення техніко-технологічного оснащення домогосподарств населення позитивно вплине на розвиток харчової промисловості. Спад виробництва сільськогосподарської сировини негативно вплинув на її стан. Ціла низка підприємств переробної і харчової промисловості, не маючи сировини, змушені були скоротити виробництво своєї продукції. Нині її потужності завантажені лише на половину.

9.2. Інноваційне забезпечення сільськогосподарського виробництва

Розвиток економіки України неможливий без високоефективної, науково обґрунтованої стратегії інноваційної діяльності, здатної забезпечити конкурентоспроможність аграрних підприємств на вітчизняних та світових ринках. В обсягах світового ринку інновацій 39% належать США, 30% – Японії, 16% – Німеччині і тільки 0,1% – Україні.

Результатом інноваційної діяльності повинна стати високотехнологічна конкурентоспроможна продукція, яка посилить позиції національного товаровиробника на світовому ринку та забезпечить підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

На основі досліджень аграрної науки України визначено пріоритетні напрями забезпечення умов ефективного виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Це зумовлює необхідність переходу до інноваційної моделі розвитку, що потребує суттєвих структурних змін та вирішення таких завдань:

- формування ділового середовища для успішного ведення інноваційної діяльності;
- створення концепції взаємодії освіти, науки, виробництва і держави;

- формування потужної системи фінансування інноваційної діяльності;
- стимулювання розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності, а також комерціалізації результатів дослідження;
- забезпечення захисту прав інтелектуальної власності;
- створення багаторівневої державної системи інформаційно-консультативної підтримки інноваційної діяльності на всіх етапах впровадження інновацій.

Національна академія аграрних наук як потужна наукова установа пропонує сільськогосподарському виробникові науково-технічну продукцію високої якості. Науковими установами НААН також у 2011 р. передано на сортовипробування до Держсортслужби 274 нових сортів рослин та отримано 441 охоронний документ, з них 178 сортів рослин – на майнове право інтелектуальної власності, що засвідчується патентом, 263 – свідоцтвом про державну реєстрацію на їхнє поширення (табл. 9.7-9.8). До основних інноваційних досягнень можна віднести: розробку низки ресурсощадних технологій вирощування зернових, кормових та овочевих культур; нові технології, технологічне обладнання (для харчової і переробної промисловості) та технологічні інструкції. Активізувалася також маркетингова діяльність щодо комерціалізації наукових розробок. Так, науковими установами НААН укладено 2319 ліцензійних договорів щодо використання права інтелектуальної власності та 3091 господарських угод на загальну суму 71,1 млн грн

Таблиця 9.7

**Виробництво і реалізація елітного насіння
у науково-дослідних господарствах НААН, тис. т**

Культура	Виробництво		Реалізація		Частка вирощеного елітного насіння в загальній кількості виробленого зерна по НААН, %	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Озими зернові, всього	36,7	36,8	28,4	32,9	15,5	10,9
у т.ч. озима пшениця	31,3	21,9	21,9	18,4	16,4	7,6
Ярі зернові та зернобобові, всього	20,2	15,6	15,6	13,0	12,8	6,5
у т.ч.:						
ячмінь	11,8	9,7	9,3	7,4	22,4	13,9
горох	1,8	1,9	1,5	1,3	27,6	27,9
соняшник	1,2	1,0	0,9	0,7	1,6	1,3

Таблиця 9.8

Продаж племінних тварин установами НААН, голів

Вид тварин	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2010 р., %
Велика рогата худоба	733	618	84,3
Свині	2132	1022	47,9
Вівці	306	329	107,5

У системі НААН основним науковим центром з розробки економічних основ формування аграрної політики в Україні, актуальних проблем теорії і практики розвитку АПК, організації впровадження у виробництво досягнень економічної науки, здійснення координації досліджень та підготовки наукових кадрів є Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». У сфері наукових досліджень та розробок ННЦ «Інститут аграрної економіки» надає послуги: проведення тематичних наукових досліджень, соціологічних опитувань, комплексних обстежень, підготовка звітів, доповідей, аналітичної інформації та іншої наукової продукції щодо стану, проблем, перспектив розвитку АПК; розробка стратегічних, середньострокових та річних програм соціально-економічного розвитку сільських територій, галузей та підприємств агропромислового комплексу; розробка та супровід інвестиційних, інвестиційно-інноваційних проектів, бізнес-проектів у сфері сільського господарства та АПК, зокрема щодо формування виробничих та територіальних кластерів, об'єднань, господарських, консультативних та громадських структур, кооперативів та ін.; економічне оцінювання основних засобів, майна та інтелектуальної власності суб'єктів господарювання; оцінювання соціально-економічного потенціалу та тенденцій розвитку сільських територій; розробка стратегій і моделей розвитку агроекономічних систем; організація моніторингу ринків та цін на сільськогосподарську продукцію і продукти її переробки; визначення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств та їхньої спеціалізації; здійснення грошового оцінювання земель сільськогосподарського призначення; організація та удосконалення обліку і аудиту.

9.3. Розроблення та реалізація інвестиційних проектів

Згідно із законодавством України територіальні громади сіл та їхні представницькі органи (сільські та селищні ради) можуть засновувати господарські формування. Створення і розвиток матеріа-

льно-технічної бази, нематеріальних і фінансових активів цих формувань потребує інвестицій.

Прийняття рішень щодо витрачання коштів на інвестиційні заходи сільської ради слід здійснювати на основі всебічного аналізу, вибору найбільш ефективних варіантів інвестування, а також оптимізації їхнього фінансового забезпечення. Такий аналіз інвестицій рекомендується здійснювати з використанням методології розроблення інвестиційних проектів і бізнес-планів. З цією метою доцільно дотримуватися положень Методичних рекомендацій з розроблення бізнес-плану підприємств, затверджених наказом від 6 вересня 2006 р № 290. Міністерства економіки України (нині Міністерство економічного розвитку і торгівлі України).

Інвестиційні проекти (бізнес-плани) комунальних підприємств доцільно здійснювати на принципах самоокупності та беззбитковості. Тому їх слід розробляти аналогічно як і в інших господарських формуваннях відповідних видів економічної діяльності, наприклад, будівництва, надання комунальних послуг, деревообробки, ремонтних робіт, виробництва сільськогосподарської продукції тощо. Окупність витрат на ці проекти досягається за рахунок доходів від економічної діяльності.

Водночас у діяльності сільської ради може виникати потреба в інвестиційних проектах, спрямованих безпосередньо на задоволення потреб сільської ради. Такі проекти фінансуються за рахунок сільської ради, а роботи виконують підрядні організації територіальних громад. Витрати на ці проекти, зазвичай, не окуповуються доходами від надання послуг, а тому фінансуються як публічні проекти з дотриманням принципів мінімізації витрат на одиницю потужності (розміру) об'єкта, що створюється.

Згідно із методичними рекомендаціями Мінекономрозвитку України бізнес-план інвестиційного проекту доцільно розробляти за такими десятима його розділами.

У першому розділі бізнес-плану інвестиційного проекту *«Загальні аспекти»*, з огляду на необхідність задоволення потреб членів територіальної громади, формулюється мета реалізації інвестиційного проекту, основні завдання проекту, його сутність, визначаються учасники проекту та їхні повноваження, а також джерела фінансування. При цьому, враховуючи специфіку інвестиційних проектів сільським громадам і селищним радам, слід ґрунтовно описати розподіл повноважень усіх учасників проекту, їхні обов'язки (внести) та права.

Визначення детальних повноважень учасників проекту необхідно у зв'язку з тим, що ними може бути велика кількість громадян членів територіальної громади, а також районні та обласні ра-

ди, інші особи, від виконання обов'язків кожного з яких залежить успіх реалізації проекту. Підходи до складання першого розділу бізнес-плану у сфері виробництва і публічного (громадського) проекту однакові.

Другий розділ бізнес-плану чи інвестиційного проекту має назву *«Державна політика щодо підтримки галузі»* і передбачає аналіз політики у сфері, де передбачається здійснити проект. Сільській раді важливо визначитися, чи відповідає цей проект державній політиці щодо розвитку сільської території і як він відповідає стратегії розвитку територіальної громади, заходи щодо досягнення якої відображаються у програмі реалізації інвестиційних проектів. У цьому розділі перелічують всі законодавчі та нормативні акти, що визначають напрями і механізми бюджетної підтримки, а також її специфічні особливості для сільських територій і окремих регіонів. Урахування у бізнес-плані чи публічному проекті можливостей залучення джерел фінансування може суттєво зменшити інвестиційну потребу сільської ради у коштах на реалізацію проекту.

Третій розділ бізнес-плану інвестиційного проекту *«Комерційний аналіз»* пов'язаний з визначенням інвестиційної привабливості проекту. У цьому розділі слід проаналізувати попит на продукцію або послуги. Урахування в цьому розділі регіональних тенденцій необхідне для більш детального оцінювання можливого попиту на виготовлену продукцію або послуги та, у разі потреби, збут її за межами території сільських і селищних рад.

Для інвестиційних проектів сільської ради чи її комунального підприємства насамперед необхідно визначити попит територіальної громади на весь період реалізації проекту, розмір тарифів на продукцію (послуги) та на цей самий період обґрунтувати прогноз цін на ресурси, які слід придбавати у процесі реалізації проекту. Специфікою інвестиційних проектів сільських і селищних рад є те, що обсяги реалізації продукції (послуг) можуть мати сезонний характер (наприклад, теплопостачання) і витрат, що потребує узгодження як доходів, так і джерел фінансування з витратами.

Крім визначення обсягів виробництва, у цьому розділі також слід встановити проектну ціну на продукцію або послуги, що надаватимуться. З цією метою можна використати як економічні методи планування, так і завчасно обговорений рівень реалізаційної ціни зі членами громади. У випадку продажу продукції або надання послуг стороннім особам ціну на продукцію (послуги) можна підвищувати.

Четвертий розділ бізнес-плану інвестиційного проекту – *«Аналіз конкуренції у галузі»*. Високий рівень конкуренції та велика кількість виробників аналогічної продукції (послуг) може призвес-

ти до суттєвого зниження ринкової ціни і збільшення непередбачуваних витрат, що у свою чергу призведе до зниження ефективності від реалізації інвестиційного проекту та збільшення незапланованих витрат територіальної громади.

Проте здебільшого рівень конкуренції на ринку сільських комунальних послуг, що надаються виробниками на місцях, невисокий, хоча з часом ці ринкові ніші можуть заповнюватися. Тому за потреби слід вивчати загрози від конкурентів.

П'ятий розділ бізнес-плану пов'язаний з *оцінюванням сучасного фінансового стану* та можливостей сільської чи селищної ради, її комунальних підприємств і територіальної громади. Оцінювання аспектів цього розділу особливо важливо у разі дефіциту необхідних джерел фінансування інвестиційного проекту. Тут слід розглядати можливості залучення додаткових джерел фінансування як внутрішньо територіальних, так і зовнішніх.

У шостому розділі бізнес-плану інвестиційного проекту розглядаються *технічні аспекти*, зокрема, пов'язані з проектами землевідведення під будівлі та споруди. Оцінюється вартість проектів будівництва, визначаються проектні організації, що займатимуться підготовкою проектів будівництва та реконструкції об'єктів, розраховується потреба у виробничих площах, аналізуються варіанти та визначається економічна доцільність придбання технічних засобів.

Крім того, передбачається здійснення організаційних аспектів проекту, а також забезпеченість інфраструктурою та кадрами, необхідними для його реалізації.

Оскільки фінансові можливості сільських рад і громади обмежені, слід приділити особливу увагу питанням відносин громадян до майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, частину якого потенційно можна використати для реалізації проекту. Це стосується не витребуваних майнових паїв, безгосподарних речей (майнових прав і об'єктів), успадкування майнових часток і прав, зокрема спадщини, визнаної судом відумерлою тощо. Завдяки набуттю зазначених майнових об'єктів і прав сільські ради можуть їх вкладати у статутний капітал місцевих сільськогосподарських підприємств, виділяти майно в натурі із майна спільної часткової власності громадян і на його базі створювати виробничі підрозділи або передавати в оренду створюваним виробничим і обслуговуючим кооперативам, заснованим членами територіальних громад.

Сьомий розділ бізнес-плану передбачає *оцінювання екологічних ризиків*. Нині ця проблема особливо загострилася у районах, де розташовані великі тваринницькі комплекси або промислові об'єкти. Проте, задоволення вимог дотримання екологічних норм

під час будівництва та функціонування споруд чи інших комунальних об'єктів сільських рад не потребує додаткових витрат і, зазвичай, враховується у проекті будівництва підприємств-підрядників.

Надалі у бізнес-плані інвестиційного проекту здійснюється техніко-економічне обґрунтування. Таке обґрунтування проекту складається з трьох розділів, а саме: інвестиційного плану, фінансового оцінювання та оцінювання ризиків проекту. В інвестиційному плані на основі кошторисів проектів будівництва та іншої інформації визначаються істотні умови проекту, розраховується потреба у капітальних і експлуатаційних витратах на період реалізації проекту.

Восьмим розділом бізнес-плану є *«Фінансове оцінювання інвестиційного проекту»*. Як результат здійснення такого дослідження сільська громада або селищна рада зможе оцінити не лише економічну ефективність реалізації інвестиційного задуму, а й спланувати щомісячні витрати та доходи (негативний і позитивний грошовий потік).

Відповідно до *«Методичних рекомендацій з розроблення бізнес-плану підприємств»*, на основі виробничої програми, розрахованої під час прогнозування фінансових результатів діяльності, формується модель грошових потоків, приведених до поточної вартості (продисконтованих). Загальний результат від інвестицій розраховують як суму дисконтованих грошових потоків кожного року реалізації певного проекту й поточної (дисконтованої) вартості, залишкової вартості за межами планованого періоду.

Показник строку окупності інвестицій визначається як період, протягом якого чистий прибуток від операційної діяльності дозволяє цілком відшкодувати інвестиційні витрати.

$$T_0 = \frac{K_1}{ЧП_c} ,$$

де T_0 – строк окупності інвестицій;

K_1 – обсяг інвестованих коштів;

$ЧП_c$ – середньорічний розмір чистого прибутку.

Зіставлення розмірів укладених коштів і прогнозованих результатів, здійснюється за допомогою спеціальних методів та інструментів, що включають дисконтування й нарахування складних відсотків, розрахунок показників чистої приведеної вартості проекту та внутрішньої норми доходу (внутрішнього граничного рівня дохідності), динамічного (дисконтного) строку окупності проекту. Побудова моделі грошових потоків базується на застосуванні техніки дисконтованих грошових потоків.

Коефіцієнт дисконтування грошових потоків розраховується на кінець року:

$$k = \frac{1}{(1 + r)^n} ,$$

де k – коефіцієнт дисконтування грошових потоків;
 n – кількість років;
 r – обрана ставка дисконту.

Ставка дисконту (r) відображає норму прибутку, яку інвестори звичайно одержують від аналогічних інвестиційних проектів ступеня ризику. Це необхідний інвесторам рівень прибутковості інвестицій. Сільській раді за ставку дисконту можна прийняти облікову ставку Національного банку України, відсоток за депозитами у місцевому банку тощо.

Показник чистої приведеної вартості (NPV) – це різниця (салдо) між інвестиційними витратами й майбутніми надходженнями, приведеними в еквівалентні умови, тобто це різниця між приведеними доходами і витратами на проект. NPV показує, чи досягнуть інвестиції бажаного рівня віддачі. Додатне значення NPV свідчить, що грошові надходження перевищують суму вкладених коштів, забезпечують одержання прибутку вище необхідного рівня дохідності, а від’ємне – показує, що проект не забезпечує одержання очікуваного рівня дохідності.

Розрахунки ефекту сільськогосподарського підприємства повинні відповідати життєвому циклу проекту.

Сільським і селищним радам необхідно враховувати, що ефект від реалізації інвестиційного проекту можна збільшити, якщо замість нового будівництва об’єктів провести реконструкцію вільних приміщень, що знаходяться у власності громадян чи комунальної власності, або продати обладнання, виробничих та інших запасів після закінчення строку реалізації інвестиційного проекту.

Фінансове оцінювання проекту передбачає використання спеціальних методів, що набули світового поширення, але є порівняно складними. Для проведення фінансових оцінок бізнес-планів інвестиційних проектів сільських і селищних рад за потреби доцільно залучати фахівців з-поміж сільських дорадників–консультантів, науковців, працівників навчальних закладів.

Дев’ятий розділ бізнес-плану пов’язаний з **оцінюванням ризиків проекту**. Економічна сутність інвестиційного ризику полягає у вірогідності недоотримання запланованих результатів, унаслідок дії факторів, які не було враховано під час розробки проекту. До таких факторів відносять: часткове недофінансування інвестиційного проекту, технологічні та технічні проблеми, вихід з ладу механізмів і обладнання, незабезпеченість кадрами відповідної кваліфікації, а також інші ризики, що можуть виникати у процесі реалізації проє-

кту. У решті-решт втрати від інвестиційних ризиків лягають на сільські територіальні громади.

У десятому розділі бізнес-плану слід *оцінити соціально-економічні наслідки* реалізації інвестиційного проекту. У цьому розділі необхідно визначити ефекти, які отримає місцева громада, а у разі використання бюджетних коштів і держава, реалізуючи інвестиційний проект.

У **додатках** до бізнес-плану інвестиційного проекту, наводиться необхідний довідковий та ілюстративний матеріал, у якому відображаються проміжні докази, формули та розрахунки, таблиці допоміжних даних, протоколи, проекти землевідведення, результати обстежень, технічні показники тощо.

Після розроблення інвестиційного проекту складається його *резюме* – частина проекту, в якому відображаються стислі висновки. Резюме розміщується після титульної сторінки проекту. Воно необхідне для швидкого ознайомлення з найважливішими показниками проекту його учасників, відповідальних працівників районної та обласної рад й інших інвесторів. Резюме слід викладати на 1-2 сторінках і зазначити в ньому: мету проекту, показники масштабу (розміру) проекту, необхідні інвестиційні ресурси, а також вигоди для сільської громади і держави від реалізації інвестиційного проекту та його окупність.

Методи оцінювання публічних інвестиційних проектів територіальних громад, що передбачають здійснення витрат без зворотних позитивних грошових потоків, наприклад, спорудження доріг із твердим покриттям на сільських вулицях має певні особливості. Такі показники ефективності бізнес-плану інвестиційного проекту, як строк окупності інвестицій, чиста приведена вартість, точка беззбитковості та інші не визначаються, оскільки доходи від проекту відсутні. У такому випадку кращий варіант інвестування встановлюється за показником приведених витрат, під час визначення якого капітальні та поточні витрати розраховуються на одиницю розміру (потужності) об'єкта. Наприклад, вартість приведених витрат на 1 км дороги, 1 ліжкомісце лікарні, 1 м² площі житла тощо. За результатами оцінювання приведених витрат і питомих інвестицій в основний капітал обирають порівняно недорогий варіант інвестицій.

У практичній роботі сільських рад постійно виникають питання, пов'язані з реалізацією інвестиційних проектів та бізнес-планів місцевих сільськогосподарських, переробних, збутових будівельних, транспортних та інших підприємств і установ. Кожен із цих проектів може нести ризики для територіальної громади або завдавати екологічної шкоди. Тому сільська рада має знайомитися з усіма інвестиційними проектами, оцінювати їхні вигоди і ризики для територіальної громади, а, за потреби, затребувати додаткову

інформацію або вимагати внесення до проекту відповідних коректив. При цьому сільській раді важливо встановити кількість додаткових робочих місць, що створюються на її території, розміри додаткової заробітної плати, яку отримуватимуть члени територіальної громади, а також, які кошти надійдуть до бюджетів місцевих рад усіх рівнів та держбюджету від реалізації проекту, та чи буде створено додаткові об'єкти виробничої інфраструктури на селі (дороги, водоймища, громадський транспорт тощо).

9.4. Залучення інвестицій у соціально-економічний розвиток сільських територій

Діяльність територіальних громад і сільських рад має бути спрямовано на залучення та підтримку інвестиційних проектів усіх суб'єктів економічної діяльності й інвесторів, ризики яких мінімізовано, а вигоди територіальної громади максимізовано. Активізація інвестиційної діяльності на конкретній сільській території приносить різноманітні позитивні ефекти. Тому сільським і селищним радам та місцевим громадам доцільно здійснювати заходи щодо підвищення інвестиційної привабливості території. Цьому сприяє багато чинників, зокрема наявність шкіл, лікарень, шляхової мережі, культурних і побутових закладів.

Важливою умовою підвищення інвестиційної привабливості сільської території є економічний стан членів громади, стабільність економічних і виробничих механізмів господарювання, прозорість і прогнозованість здійснюваних заходів, а також можливість успішної реалізації підприємницьких інвестиційних програм та проектів.

Сільське господарство України має достатньо високий рівень інвестиційної привабливості. Загальні обсяги інвестицій у галузь, за винятком кризового 2009 р., зростають. Майже половина інвестицій в основний капітал сільського господарства припадає на залучені джерела фінансування (табл. 9.9).

Таблиця 9.9

Обсяги інвестицій в основний капітал сільського господарства, млрд грн

Показник	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Обсяги інвестицій у сільське господарство	4,9	16,7	9,3	12,1	17,9
у т.ч. за рахунок: власних коштів підприємств	0,9	8,2	6,1	8,0	12,5
довгострокових кредитів	3,0	5,4	1,7	2,8	4,2
прямих іноземних інвестицій	0,4	1,3	0,5	0,3	-
бюджетних коштів	0,1	0,6	0,4	0,3	0,3
інших джерел	0,5	1,2	0,7	0,7	0,9

Аналіз залучення інвестицій у сільське господарство на одиницю земельної площі свідчить, що по областях різниця в інвестиційному забезпеченні перевищує вісім разів. У Львівській області на 1 га сільськогосподарських угідь припадає 1695 грн інвестицій, у Київській – 945, а у Луганській та Харківській – менше 350 грн.

Істотними є також відмінності у забезпеченні сільськогосподарських підприємств основним і оборотним капіталом. Вирішальний вплив на інвестиційну привабливість має прибутковість аграрного виробництва, яка істотно відрізняється по регіонах України. За підсумками 2010 р., середня рентабельність реалізованої продукції сільського господарства в Україні становила 21,1%, у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Львівській і Миколаївській – перевищила 25%, а господарства Закарпатської, Сумської і Чернівецької областей були збитковими.

Залучення сільськими радами інвестицій у соціально-економічний розвиток території слід здійснювати за такими напрямками:

- реалізація соціально значимих інвестиційних проектів із використанням усіх можливих джерел фінансування;
- сприяння реалізації на території сільської чи селищної ради бізнес-планів інвестиційних проектів комерційних структур;
- змішане фінансування.

У разі розроблення, фінансування та реалізації інвестиційних проектів за підтримки органу місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» фінансування може здійснюватися ним самостійно або спільно з іншими суб'єктами комунальної власності. Такі проекти слід виконувати відповідно до затверджених програм соціально-економічного розвитку відповідних сільських територій та цільових програм з інших питань місцевого самоврядування. Проекти, пов'язані з капітальним будівництвом і реконструкцією об'єктів соціального та виробничого призначення на території місцевої громади, мають реалізовуватися з урахуванням затверджених генеральних планів забудови населених пунктів. Функції замовника на будівництво, реконструкцію і ремонт житла, інших об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури комунальної власності можуть здійснюватися органом місцевого самоврядування самостійно або шляхом делегування на конкурсній основі цих повноважень генеральній будівельній організації (підряднику).

Для акумулювання коштів на фінансування інвестиційних витрат, передбачених інвестиційним проектом, може бути створений спеціальний цільовий фонд та затверджене положення про вико-

ристання його коштів відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування».

У разі фінансування витрат на здійснення інвестиційної діяльності сільські органи місцевого самоврядування мають право:

- залучати на договірних засадах коштів підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, розміщених на відповідній території, коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію і ремонт об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури й на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування»;

- встановити місцеві збори і податки з їхнім подальшим ціловим використанням на інвестиційні цілі;

- використати кошти від приватизації та оренди об'єктів комунальної власності;

- використати частину прибутку від діяльності об'єктів житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування»;

- використати кошти від реалізації спадщини, визнаної судом відумерлою та переданою у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування».

Для реалізації інвестиційних проектів сільських і селищних рад слід надавати перевагу таким механізмам залучення інвестиційних ресурсів:

- залучення фінансових ресурсів підприємств, що здійснюють економічну діяльність на території ради, з наданням їм радами відповідних преференцій, виділення земельних ділянок, організаційної та іншої підтримки;

- залучення коштів і ресурсів на інвестиційні цілі через механізми спонсорської допомоги, меценатства, передавання безхазяйного майна і майнових часток до комунальної власності сільської громади або селищної ради;

- отримання державних субсидій, субвенцій та допомоги сільським і селищним радам;

- отримання орендної плати за використання земельних ділянок, майна комунальної власності тощо;

- використання коштів від оплати громадянами і юридичними особами за надані їм комунальними підприємствами сільських і селищних рад послуги.

Враховуючи місцеві особливості, переваги окремих територій, можливості територіальних громад і місцевого бізнесу та інші чинники, у кожному конкретному випадку сільські та селищні ради можуть використовувати інші механізми залучення інвестицій та підвищення інвестиційної діяльності на території сільської чи селищної ради. Успіх у цій справі значною мірою визначається господарською і економічною активністю членів територіальних громад, керівників, спеціалістів і працівників підприємств комунальної власності й, насамперед, головою та апаратом сільської і селищної ради.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які показники характеризують технічну оснащеність домогосподарств населення?
2. Які пріоритетні напрями забезпечення ефективного виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції?
3. Охарактеризуйте основні розділи бізнес-плану інвестиційного проекту.
4. Який фактор має вирішальний вплив на інвестиційну привабливість аграрного виробництва?
5. Які чинники лежать в основі інвестиційної привабливості сільських територій?
6. Назвіть основні напрями залучення інвестицій у соціально-економічний розвиток сільських територій.
7. Які повноваження, згідно з чинним законодавством, мають сільські органи місцевого самоврядування під час фінансування витрат на здійснення інвестиційної діяльності?

ТЕМА 10. УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА САМОВРЯДНОМУ РІВНІ

10.1. Програми управління соціально-економічним розвитком сільських територій

Світовий досвід підтверджує, що розвиток сільських територій можливий за умови активної участі органів місцевого самоврядування у вирішенні власних проблем. Одним із підходів ефективного розв'язання цього завдання є застосування методу стратегічно-

го планування і програмування зі складанням стратегічних програм соціально-економічного розвитку сільських територій.

Головна мета розробки та реалізації Програм соціально-економічного розвитку (далі – Програм) полягає в активізації місцевої ініціативи громад і депутатів сільських рад у вирішенні територіальних проблем та забезпечення їхнього перспективного розвитку.

Головна мета – умови існування громади у майбутньому, які можуть бути обґрунтовані та визначені на основі чіткого уявлення про наявність у майбутньому ресурсів території, її конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках (за певними видами діяльності) та соціально-економічну ситуацію.

Цілі Програми: об'єднання громади у вирішенні місцевих проблем (у виділенні суспільних проблем та обґрунтуванні шляхів їхнього вирішення); забезпечення оптимального використання наявного природно-ресурсного потенціалу; забезпечення сприятливих умов проживання на території сільської (селищної) ради.

Завдання Програми полягає в обґрунтуванні напрямів, механізмів і заходів щодо розв'язання проблем сільської громади та забезпечення перспективного розвитку шляхом:

- обґрунтування можливих напрямів діяльності на основі їхньої класифікації за рівнем рангової значущості у загальній проблематиці;
- розробки диференційованих механізмів розв'язання економічних і соціальних завдань розвитку залежно від повноважень з їхнього вирішення (безпосередньо на рівні сільради або на вищих рівнях управління – на рівні району, області, держави) та обсягу необхідних коштів;
- розробки заходів щодо стимулювання розвитку виробничої діяльності на території сільської (селищної) ради та працевлаштування місцевого населення;
- забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів проживання населення на території сільської (селищної) ради;
- обґрунтування різних джерел матеріального та фінансового забезпечення розв'язання завдань Програми;
- визначення критеріїв оцінювання ефективності виконання завдань Програми.

Учасниками складання Програм соціально-економічного розвитку сільських територій на рівні сільської (селищної) ради є: керівництво сільської (селищної) ради; депутати сільської ради; представники органів самоорганізації та ініціативних груп населення; підприємці та представники суб'єктів господарювання, розташованих на території сільради.

Принципи розробки Програм соціально-економічного розвитку сільських територій:

- системність – означає потребу комплексного врахування складових (факторів) життєдіяльності сільських громад і територій, зокрема їх економічних, соціальних та екологічних аспектів;
- консолідованість учасників – із залученням до розробки та реалізації Програми широкого кола представників населення, суб'єктів господарювання та органів влади;
- єдність стратегічного і тактичного вимірів – формування Програми в рамках визначеної стратегії з визначенням тактичних заходів щодо її реалізації;
- пріоритетність – встановлення рангової значущості визначених напрямів діяльності;
- узгодженість заходів Програми із програмами соціально-економічного розвитку певної території вищих територіально-адміністративних рівнів управління;
- фінансова збалансованість між доходами і витратами Програми;
- альтернативність – варіантність заходів Програми залежно від мети, завдань, фінансового та матеріально-ресурсного забезпечення.

Етапи складання Програми:

- 1) створення комісії сільської ради для розробки Програми, а в її складі підкомісії за напрямами розвитку;
- 2) розробка і затвердження Плану – графіка виконання робіт із розробки розділів Програми та роботи підкомісії за напрямами розвитку;
- 3) навчання членів комісії та залучених осіб: змісту програмування, методик збору даних, їх аналізу, прогнозування, визначення завдань, виокремлення інноваційно-інвестиційних проектів, складання бізнес-планів, оформлення результатів планування, у тому числі за підкомісіями за напрямами розвитку;
- 4) безпосереднє складання Програми.

Структура Програми соціально-економічного розвитку сільської території:

1. Вступ із стислим обґрунтуванням підстав для розробки документа, мети, цілей та завдань складання Програми.
2. Стисла характеристика стану та проблем розвитку сільської громади території.
3. Оцінювання сильних і слабких сторін, переваг та обмежень в інноваційно-інвестиційному розвитку сільської території.
4. Стратегія розвитку сільської території на оглядову перспективу та програмні завдання на середньострокову перспективу, в т.ч.:

місія сільської території; стратегічні цілі Програми за напрямками розвитку; стратегічні завдання за напрямками соціально-економічного розвитку.

5. Плани дій, операційні цілі та заходи (інноваційно-інвестиційні проекти) Програми.

6. Узгодження інтересів підкомісії і складання єдиного по програмі переліку заходів (інноваційно-інвестиційних проектів) соціально-економічного розвитку сільської території.

7. Управління реалізацією Програми.

Інформаційна база для складання програм: дані паспортизації сільських населених пунктів; фактичні та законодавчо визначені показники рівнів соціальних стандартів життєзабезпечення сільської громади (території); дані соціологічних досліджень (опитування, анкетування) населення з проблем життєзабезпечення та соціально-економічного розвитку сільської території; дані статистичної звітності державної служби статистики; результати аналізу соціально-економічного стану сільської території.

Критерії ефективності реалізації Програми: кількість працевлаштованих місцевих жителів; підвищення рівня доходів місцевих жителів; поліпшення екологічних умов проживання населення; зростання рівня наповнення місцевих бюджетів.

Використання стратегічного підходу до складання програм соціально-економічного розвитку сільських територій допоможе полегшити процес програмування та сприятиме підвищенню якості їх складання й ефективності втілення в життя.

10.2. Дорадчі послуги у забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій

Сільськогосподарська дорадча діяльність спрямована на задоволення потреб селянських і фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань й удосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства.

За напрямками здійснення сільськогосподарські дорадчі послуги поділяються таким чином:

- організаційне дорадництво – пов'язане зі створенням, реорганізацією, реструктуризацією суб'єктів господарювання та їхнім функціонуванням на ринку;
- технологічне дорадництво – пов'язане з впровадженням нових технологій у сферу виробництва сільськогосподарської продукції;

- економічне дорадництво – надання допомоги в одержанні прибутку об'єктом дорадчої діяльності, його максимізації (наприклад, отримання кредиту, максимального вигідного використання, оптимізація податків і т.ін.);

- юридичне дорадництво – надання юридичних послуг у сфері виробництва сільськогосподарської продукції (аграрне, господарське, цивільне, податкове право);

- соціально-побутове дорадництво – дорадництво з питань сімейної економіки сільського населення (наприклад, фермерське господарство).

За способом фінансування дорадчі послуги умовно поділяються на соціально спрямовані – фінансуються за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів, та комерційні, які сплачують безпосередні споживачі послуг.

Умови надання соціально спрямованих дорадчих послуг визначено у затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1131 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби. Бюджетні кошти спрямовуються на оплату дорадчих послуг, які мають найбільшу ефективність – проведення навчальних семінарів, демонстраційного показу форм і методів роботи суб'єктів господарювання, що ведуть діяльність у сільській місцевості, та індивідуальних дорадчих послуг, випуск і розповсюдження друкованої продукції – брошур, буклетів, інформаційних листків. Нижче наведено орієнтовний перелік соціально спрямованих дорадчих послуг, що надаються за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджетів:

Підвищення рівня професійних знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва, в тому числі з: раціонального розпорядження земельними частками (паями) і майновими паями; демонстраційних показів успішних форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості; участі у виконанні державних цільових програм підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій, грантів та інших державних субсидій; запровадження європейських стандартів якості та безпеки продуктів харчування, безпечних норм внесення добрив, засобів захисту рослин, раціонів годівлі тварин і птиці, проведення профілактичних санітарно-ветеринарних заходів, впровадження; європейського досвіду доброї сільськогосподарської практики (GAP) та основ екологічного землеробства; іпотечного кредитування, отримання кредитів із компенсацією частини кредитної ставки за рахунок державного бюджету.

Сприяння розвитку і стабільному функціонуванню інфраструктури аграрного ринку, в тому числі з: формування маркетингової мережі збуту сільськогосподарської продукції через обслуговуючі кооперативи, маркетингові групи, агромагазини, агроторгові доми, оптові плодоовочеві та продовольчі ринки, аукціони живої худоби і птиці тощо; інформування про державні програми регулювання ринків, матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Інформаційно-дорадче забезпечення інноваційних моделей відтворення сільськогосподарського виробництва, в тому числі з: нових сортів рослин, засобів захисту рослин, сучасних технологій, високопродуктивних порід тварин і технологій їх утримання, організації громадських пасовищ та догляду за ними; формування активних груп із впровадження інновацій у практику сільськогосподарського виробництва.

Сприяння розв'язанню проблем сільського населення та комплексному розвитку сільських територій, у тому числі з:

- дослідження соціально-економічних проблем сільських територій та потреб сільськогосподарських товаровиробників, сільського населення і сільських громад у наданні соціально спрямованих дорадчих послуг;
- обстеження й інвентаризації об'єктів соціальної інфраструктури села і вироблення пропозиції щодо їхнього ефективного використання, надання дорадчих послуг органам місцевого самоврядування у створенні комунальних підприємств, у т.ч. з надання соціально-побутових послуг сільському населенню;
- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань підготовки і реалізації планів соціально-економічного розвитку сільських громад та сільських територій;
- створення інформаційно-навчальних центрів, клубів, груп за інтересами для сільських жінок, дітей і молоді;
- надання дорадчих послуг з питань зайнятості сільського населення через розвиток, у тому числі несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості;
- сприяння сільським громадам у створенні органів самоорганізації населення, громадських організацій для вирішення соціальних, побутових та екологічних проблем у сільській місцевості, формування громадянського суспільства.

Конкретні переліки соціально спрямованих дорадчих послуг, обсяги їхнього фінансування для кожного виконавця та районів, у яких надаються послуги, передбачені в планах заходів, що затверджуються щорічно відповідними структурними підрозділами

ОДА. Надання соціально спрямованих дорадчих послуг здійснюється відповідно до плану заходів та оформляється актом, який підписують суб'єкт сільськогосподарської дорадчої діяльності, голова сільської (селищної) або районної ради, начальник Головного управління агропромислового розвитку ОДА і споживач дорадчих послуг. Усі інші дорадчі послуги розглядаються як комерційні (платні) дорадчі послуги.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть головну мету та завдання Програми соціально-економічного розвитку сільських територій.
2. У чому полягає принцип пріоритетності під час розробки програм соціально-економічного розвитку сільських територій?
3. Яка мета дорадчої діяльності у сільському господарстві?
4. На які види поділяються сільськогосподарські дорадчі послуги залежно від напрямку здійснення та способу фінансування?
5. Які послуги надає соціально-побутове дорадництво?
6. Якою нормативно-правовою базою регулюються умови надання соціально спрямованих дорадчих послуг?
7. Види соціально спрямованих дорадчих послуг, які фінансуються з державного бюджету.

ТЕМА 11. АГРАРНИЙ СЕКТОР І РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

11.1. Стан біоенергетики в Україні

Інтеграція України у світову економіку передбачає досягнення нашою країною європейських стандартів рівня життя, у тому числі й енергоефективності. Низька енергоефективність стала одним з головних чинників кризових явищ в українській економіці. У першій половині 90-х років у структурі витрат на виробництво промислової продукції майже втричі зросла вартісна складова енергоресурсів, сягнувши 42% матеріальних витрат на цю продукцію.

Україна задовольняє свої потреби в пально-енергетичних ресурсах за рахунок власного їхнього видобутку менше ніж на 50%, при тому, що загальний обсяг економічно доцільного енергозбереження до 2010 р. становить 76,7-93,3 млн т у.п. на суму 13,7-

16,4 млрд. грн (у цінах 2005 р.). Поряд із цим, ефективність використання ПЕР в економіці України та соціальній сфері надто низька.

Суттєве підвищення енергоефективності економіки нашої країни є одним з головних шляхів забезпечення національної безпеки, наповнення бюджету, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, вирішення соціальних питань. Впровадження енергоощадних технологій може значно скоротити імпорт енергоресурсів, зменшити енергетичну складову собівартості продукції та підвищити її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

У зв'язку з цим необхідно особливу увагу приділити подальшому розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. Їхньою перевагою є невичерпність і екологічна чистота. Тому країни Європейського союзу поступово переходять на використання енергії біомаси, вітру, сонця і води. В енергетичному балансі деяких країн питома вага нетрадиційних джерел сягає 40%.

Найбільш доступне джерело сконцентрованої енергії – це рідке біологічне паливо. Воно є найбільш ефективним видом палива: біодизельне паливо, що містить 90% енергії нафтових палив, зокрема етиловий спирт (етанол) – 60% та метиловий спирт (метанол) – третю частину їхньої енергії.

Проблема використання відновлювальних джерел енергії залишається стратегічним питанням розвитку економіки України загалом та агропромислового комплексу зокрема. Це зумовлено низкою об'єктивних факторів: забезпечення енергетичної безпеки держави та зменшення залежності держави від імпорту енергоносіїв; розвиток і стабільність роботи агропромислового комплексу країни; створення нових робочих місць та збільшення надходжень до бюджетів; поліпшення екологічної ситуації в країні.

Цю важливу галузь в Україні започатковано у 1997 р., коли у Вінницькому обласному державному об'єднанні спиртової та лікеро-горілчаної промисловості було здійснено реконструкцію двох спиртзаводів (Барського і Гайсинського). Тоді ці заводи розпочали виробництво біологічної добавки під назвою ВКД (високооктанова кисневмісна добавка), яка сьогодні відома як біоетанол.

Спиртова промисловість України цілком задовольняє внутрішні потреби у спирті для виготовлення лікеро-горілчаних виробів, працюючи лише на 30% своїх загальних потужностей. За умови проведення сприятливої урядової економічної політики щодо перепрофілювання 70% «вільних» потужностей спиртзаводів на випуск паливного етанолу, Україна може стати одним із значних виробників паливних оксигенатів на основі етилового спирту. Особливо виправданим, як свідчать дослідження, буде перехід на випуск палив-

них оксигенатів і технічного етанолу для м'ясяно-спиртових заводів.

Виходячи з ґрунтово-кліматичних умов України, сировину для біопалива можна розташовувати в такій послідовності: кукурудза, цукрові буряки, пшениця, тритикале, різні види сорго та проса, ріпак, соняшник, відходи сільського і лісового господарства, а також міскант, тополя, стебла і лузга соняшнику. Безумовно, рекордсменом з накопичення енергії на гектар площі в наших умовах є картопля, однак не розв'язано проблеми її зберігання протягом тривалого часу до переробки.

В Україні існує кілька причин розвитку ринку біопалива, починаючи з енергетичної безпеки, диверсифікації національного виробництва, підтримки інновацій і закінчуючи високою мотивацією зростання аграрного сектору, екологічною безпекою завдяки відновлювальним джерелам енергії.

За повного завантаження всіх існуючих потужностей спиртових заводів щорічно можливо виготовляти до 500 тис. т біопалива на рік, що становить понад 10% від загального споживання високооктанового бензину в Україні. При цьому є можливість виробляти низькооктанові моторні палива для потреб сільськогосподарської техніки, собівартість яких нижча від нафтового бензину.

Прийняття рішення про будівництво біопаливного заводу потребує комплексного аналізу багатьох факторів:

- 1) оцінювання ризиків інвестування (політична ситуація, стабільність економіки, рівень економічних свобод, можлива зміна кон'юнктури ринку, наявність державної підтримки, законодавчої та нормативної бази);

- 2) оцінювання сировинного забезпечення виробництва (диверсифікація сировини, наявність достатньої кількості ріллі, агрокліматичні умови);

- 3) вибір виробничої потужності та технологічних схем виробництва;

- 4) обґрунтування місця розташування заводу (інфраструктура, логістика, конкуруючі виробництва).

Вирішення проблеми відновлюваних джерел енергії є загальнодержавним питанням. В Україні наявні всі можливості виконати державну місію – відродити діяльність цукрових та спиртових підприємств, що принесе чималі доходи як державі, так населенню сільських територій. Виробництво та використання українських біологічних палив сприятиме рентабельному виробництву власного пального, підвищення рівня зайнятості робочої сили, що вирішить низку проблем, які існують в Україні.

11.2. Розвиток енергетики в аспекті використання біоетанолу

Біоетанол – продукт біоконверсії вуглеводомісної сировини з регламентованою кількістю супутніх та денатуруючих домішок. Це суміш бензину та етанолу, який виробляється методом зброджування цукрів (глюкози, сахарози та деяких інших) у безкисневому середовищі спиртовими дріжджами.

У різних країнах світу біоетанол називають по-різному: у США його називають «газоходом» – суміш етанолу з бензином; в Європі біопаливо E-80; на Філіппінах – «алкогас» (15% етанолу і 85% бензину); в Україні розробники біоетанолу називають його «БІО 100».

Нині у світі весь паливний етанол отримують методом зброджування цукрів (цукрова тростина) або сировини з вмістом крохмалю (зазвичай кукурудзи). У Канаді, Бразилії та США діють державні програми з виробництва паливного етанолу. Світовими лідерами у цій галузі є Бразилія та США. Завдяки сучасним технологіям використання цукрової тростини виробництво етанолу в Бразилії стало рентабельним: від 1990 р. його обсяги щороку зростали на 4%, а собівартість зменшувалася на 3%. Раніше тут виробляли переважно етанол як паливо для автомобілів зі спеціальними двигунами. Але останнім часом у Бразилії використовуються паливні суміші з вмістом етанолу: 26% – у бензині і 3% – у дизельному паливному. Такі суміші не потребують змін у конструкції двигунів внутрішнього згоряння чи дизельних двигунів. Щороку, залежно від ринку цукру, уряд країни визначає, який відсоток біоетанолу додаватимуть до моторних бензинів.

США – другий вагомий виробник етанолу, палива, яке дає змогу щороку заощаджувати близько 1,5 млрд дол. на придбанні нафтопродуктів, забезпечувати стабільну роботу сільського господарства, створювати нові робочі місця за рахунок будівництва спиртових заводів і поліпшувати екологічну ситуацію. Порівняно з Бразилією, виробництво паливного етанолу з кукурудзи у США менш прибуткове. Нині у країні діють податкові знижки на паливний етанол, щоб зробити його дешевшим за бензин.

Річна потужність спиртових заводів США з виробництва етанолу сягає 7,5 млрд л. У 20 штатах розміщено 56 підприємств з виробництва етанолу і ще 30-35 заводів будуються. Очікується, що у США виробництво етанолу збільшиться з 15 млрд. л до 36 млрд. л у 2020 р. Нині США є лідерами світового виробництва та споживання біоетанолу.

Країни ЄС щороку виробляють 2 млрд. л етанолу, але як паливо його використовують менше 10%. У 2001 р. комісії ЄС прийняли Директиви щодо використання біопалива країнами цього об'єднання, тобто про обов'язковий вміст етанолу у традиційному пальному для транспорту. До відновлюваних видів палива віднесено біоетанол і ЕТБЕ (етил-третбутиловий ефір). Майже всі зареєстровані в ЄС транспортні засоби технічно придатні для використання палива з добавкою до 15% етанолу або ЕТБЕ.

Нині основна частина етилового спирту використовується на технічні потреби. Так, у США на технічні потреби, зокрема на виробництво паливного етанолу (біоетанолу), витрачається до 95% всієї кількості виробленого спирту. У Бразилії хімічна промисловість використовує понад 100 млн дал технічного спирту. У Франції 78% етилового спирту спрямовується на технічні потреби.

Україна як індустріальна держава потребує великої кількості технічного спирту, який використовується у хімічній, біохімічній, целюлозно-паперовій, автотранспортній, оборонній промисловості. Загалом, близько 160 виробництв використовують технічний спирт як сировину. Крім того, технічний етанол може бути використаний як моторне паливо – і в чистому виді, і у вигляді високооктанової добавки до бензину.

В усіх галузях економічно вигідно використовувати технічний спирт, а не високоочищений харчовий. Це пов'язано з тим, що сировиною для технічного спирту може бути дешеве дефектне зерно, м'яса, технічні культури: топінамбур, сорго, тапіока тощо, а також побічні спиртовмісні відходи – брагоректифікації. Значно знижує собівартість технічного спирту те, що в багатьох випадках до нього не висувається жорстких вимог щодо вмісту органічних домішок і води.

Однією з проблем світової спільноти є позбавлення економіки надмірної залежності від нафти та пального, виробленого на її основі. На думку американських експертів, це можна зробити за рахунок широкомасштабного впровадження нових технологій та альтернативних видів палива, зокрема алкогolemістких речовин, вироблених із сільськогосподарських культур, та біопалива. При цьому із основних альтернативних енергоносіїв, які могли б використовуватися як пальне для автомобілів з бензиновими двигунами, розглядається етанол.

Масштабний перехід на альтернативне пальне матиме такі переваги:

- створення додаткових робочих місць, пов'язаних з впровадженням та удосконаленням нових енерготехнологій;

- створення практично необмеженого ринку збуту для сільськогосподарської продукції ;
- стимулювання світового економічного розвитку й торгівлі за рахунок створення фактично нового глобального ринку альтернативних енергоносіїв;
- впровадження дієвого механізму соціальної підтримки найбідніших країн Африки та Карибського басейну, які могли б виробувати сировину для виробництва нових видів палива;
- зменшення протистояння між державами через контроль над нафтовими регіонами, скорочення фінансування авторитарних режимів, які володіють запасами нафти та підтримують терористичну діяльність;
- використання нового пального безпечніше для навколишнього середовища, ніж традиційного бензину.

Перехід на альтернативне паливо не вимагає від держав значних бюджетних коштів для розвитку відповідної інфраструктури та технологій. Необхідно лише створити відповідну законодавчу базу, яка, зокрема, змусила б автовиробників обладнати нові автомобілі системою використання різних видів пального (flex fuel system), тобто як звичайного бензину, так і сумішей, які б містили до 100% етанолу або метанолу. За деяким оцінюванням максимальна вартість такого обладнання могла б становити 100 дол. США.

Світова енергетика, орієнтована на алкогolemістке паливо, на відміну від нафтової має колосальні ресурси для забезпечення енергетичних потреб людства. Нині нові технології використання алкогolemістких видів пального потребують додаткового вивчення, зокрема з огляду на економічну ефективність, оптимальні технології виробництва та вигідне транспортування. Переважний обсяг цих завдань спроможний вирішити ринок, тоді як уряд та парламент мають лише створити необхідні передумови та підтримати відповідні законодавчі ініціативи.

11.3. Загальні поняття, аспекти виробництва та використання біодизельного палива (біодизеля)

Найпоширенішим із біопалив у світі та й Україні зараз є *біодизель*. Згідно зі стандартами більшості країн світу до біологічного дизельного палива належать естери (ефіри) кислот, які одержують із рослинної олії (ріпакової, пальмової, соєвої, соняшникової, кукурудзяної, арахісової тощо) і тваринних жирів (за звичайних умов з риб'ячого жиру).

На комерційну основу виробництво біодизельного пального було поставлене на початку 90-х років ХХ століття, у першу чергу у

тих країнах, які оцінили реальні довготривалі вигоди від його застосування і прийняли відповідні державні рішення щодо його впровадження. У своїх останніх директивах Євросоюз прийняв план, відповідно до якого частка біопалива, що використовується європейським автопарком, повинна становити 5,75% від загального обсягу автомобільного паливного. Основною причиною таких жорстких вимог Євросоюзу стало зростання стурбованості населення екологічними проблемами (забруднення повітря великих міст, глобальне потепління, основною причиною якого вчені вважають інтенсивне використання викопного палива).

За останні роки до цих проблем додалася ще одна – бажання забезпечити енергонезалежність країн-членів ЄС. Ця причина нині є також актуальною для України. Це пов'язано з тим, що основним постачальником нафти і газу для нашої держави є Росія, яка прагне диктувати свої ціни на енергоносії.

Термін *біодизель* досі не має чіткого визначення. Спочатку біодизелем називали суміш 95-70% нафтового палива з 5-30% рослинної олії. Однак наявність гліцерину у таких сумішах призводила до утворення нагару на розпилювачах форсунок, закоксування поршневих кілець і прогорання клапанів двигуна, що швидко виводило його з ладу (саме тому дехто вважає, що біодизель не можна використовувати у чистому вигляді, а тільки як добавку).

Нині *біодизелем* вважають біопаливо на основі рослинних і тваринних жирів (олій), а також продуктів їхньої етерифікації. У проекті Закону України «Про розвиток виробництва та споживання біологічних палив» цей термін трактується таким чином: *біопаливо дизельне* – паливо, виготовлене з використанням етилових або метилових ефірів жирних кислот, отриманих з рослинних олій та тваринних жирів.

Використання біодизеля як моторного палива знижує емісію практично всіх шкідливих речовин, а саме: викиди вуглеводню порівняно з нафтовим аналогом скорочується на 56%, твердих часток – на 55, оксидів вуглецю – на 43, оксидів азоту – на 5-10, сажі – на 60%. При цьому виділяється та сама кількість вуглекислого газу, що була спожита із атмосфери рослинами, які є похідною сировиною для виробництва олій. У чистому біодизельному паливі присутні не більше 15 ppm (проміле) сірки і воно не містить у собі ароматичних сполук. Завдяки природному походженню біодизельне паливо є менш токсичним, ніж нафтове, і у разі потрапляння у ґрунт чи воду не шкодить ні рослинам, ні тваринам.

Окрім того, біопаливо схильне до практично повного біологічного розпаду: у ґрунті або у воді мікроорганізми за 28 днів переробляють 99% біодизеля, що дозволяє привести до мінімізації за-

бруднення річок та озер. Ефіри рослинних олій добре змішуються з нафтовим дизельним паливом, при цьому відсутнє розшарування навіть за наявності розчиненої води.

Серед інших *позитивних якостей біодизеля* є такі: добрі змащувальні властивості, яких не має традиційне паливо, у разі усунення з нього сірчаних з'єднань. Біодизель, незважаючи на значно менший вміст сірки, завдяки своєму хімічному складу (зокрема, наявності кисню), має кращі змащувальні властивості; висока температура запалювання (вище 150° С), що робить біопаливо порівняно безпечним; повнота згоряння завдяки присутності до 10% кисню; значне (до 60%) збільшення ресурсу двигуна. Так, до Книги рекордів Гіннеса у 2005 р. було занесено вантажний автомобіль, що проїхав на біодизелі B100 без ремонту оригінального двигуна понад 1,25 млн км.

На сьогодні розроблено низку технологічних процесів виробництва біодизельного палива на основі рослинних олій. На підставі аналізу можна виділити три операції, які мають місце в усіх відомих технологіях приготування біодизельного палива: приготування суміші каталізаторів; змішування рослинної олії із сумішшю каталізаторів; відділення від рослинної олії, одержаного як результат хімічної реакції, гліцерину. Однією з найскладніших є операція з перемішування рослинної олії і групи каталізаторів.

Найбільш простий і доступний спосіб використання ріпакової олії – розведення його дизельним паливом. Така суміш отримала назву біодизельної. Експериментальними дослідженнями вітчизняних та закордонних учених встановлено: із зростанням вмісту ріпакової олії у біодизельній суміші зростає час її згорання, а за вмісту олії понад 60% процес згорання не встигає закінчитися до моменту відкриття випускного клапана двигуна. Для зменшення загального часу згорання у біодизельну суміш вводять активатори згорання (наприклад, органічне з'єднання заліза – ферроцен).

Біопаливо із ріпакової олії використовується як моторне паливо у двох варіантах: сумішеве паливо, що складається із суміші ріпакової олії з дизельним паливом; у вигляді метилового ефіру ріпакової олії.

Сумішеве паливо має такі переваги: проста технологія отримання, котра реалізується на сільськогосподарських підприємствах без значних витрат; висока стабільність під час збереження; розчинність на молекулярному рівні.

Порівняно з дизельним паливом у чистій ріпаковій олії густина більша на 9%, в'язкість вища у 25 разів, вміст сірки менше у 10 разів. У чистій ріпаковій олії температура застигання вище на 17° С, порівняно із зимовим паливом, та на 10° С нижче літнього дизель-

ного пального. Більша в'язкість чистої ріпакової олії ускладнює її використання у двигунах, однак за підвищення температури до 70-90° С його в'язкість знижується до значень, які близькі до в'язкості дизельного пального. Сумішеве паливо за фізико-хімічними показниками посідає проміжне положення.

Метилловий ефір ріпакової олії (МЕРО) за своєю фізико-хімічною характеристикою (в'язкість-зольність) ближче до дизельного пального. Під час використання МЕРО не потрібне підігрівання палива, менше утворюються відкладення на деталях циліндро-поршневої групи. Якість МЕРО нормується європейським стандартом EN 14.214.2003 (E).

Враховуючи, що у сумішевого палива вихід енергії по паливній складовій більший, ніж у МЕРО, а також беручи до уваги більш просту та дешеву технологію його отримання, були проведені комплексні дослідження щодо сумішевого палива з різним вмістом ріпакової олії. Дослідження проводилися на двигуні Д-240 Мінського моторного заводу. Під час роботи двигуна на біопаливі з вмістом олії від 0 до 100% було встановлено: оптимальний склад сумішевого палива за параметрами робочого процесу – вміст у ньому 75% ріпакової олії.

Аналіз екологічних показників двигуна свідчить про зниження токсичних викидів при роботі на біопаливі. Окис вуглецю СО (чадний газ) на усіх режимах з навантаження знижуються орієнтовно вдвічі, викиди вуглеводнів (СН) також знижуються вдвічі. Кількість твердих часток (димність) на режимах максимального навантаження менша вдвічі, димність на режимах малого навантаження знижується до 0. Винятком є окиси азоту (NO₂), викиди котрих на режимах максимального навантаження під час роботи на біопаливі збільшується на 8%. Це, очевидно, зумовлено наявністю у біопаливі зв'язаного кисню.

Адаптація паливної системи енергетичного засобу до роботи на сумішевому паливі зводиться до встановлення невеликого за розмірами додаткового паливного баку для дизельного палива, необхідного для запуску та прогріву двигуна за низьких температур. Крім того, необхідним буде встановлення 3-ходового крана для переходу з одного палива на інше.

У Московському державному агротехнічному університеті ім. В.П. Горячкіна було проведено дослідження із заміни дизельного пального на біодизельну суміш (за співвідношення у ній компонентів 1:1). За даними досліджень, значно підвищилися екологічні якості двигуна. Викиди окисів азоту на номінальному режимі роботи двигуна скоротились на 15-20%, сажі на 30-35%, оксидів вуглецю та вуглеводнів на 10-15%.

Для встановлення фізико-хімічних характеристик сумішей біодизеля з дизельним паливом проведено низку випробувань на двигуні. Метою цих випробувань було встановлення впливу добавки біодизеля в дизельне паливо, на характеристики сумішей та показники двигуна. Випробування проводилися з вмістом біодизеля від 10 до 50% та від 50 до 100%. Із збільшенням добавки біодизеля в дизельне паливо відбувається збільшення щільності, в'язкості і температури спалаху у закритому тиглі.

Під час неодноразових порівняльних випробувань максимальне зростання ККД двигуна у разі роботи на біодизелі порівняно з дизельним паливом становить близько 6%. Із зростанням концентрації біодизеля у суміші з дизельним паливом ККД двигуна поліпшується, при цьому знижується димність, але зростає рівень виділення оксидів азоту. Для зменшення рівня виділення оксидів азоту можливо використовувати регулювання по куту випередження впорскування палива.

Використання метанолу як палива для дизелів є вельми привабливим. Це пояснюється наявністю сировини, налагодженого виробництва і відносною дешевизною метанолу. Якщо для бензинових двигунів використання метанолу як добавки до бензину (15%) не є проблемою, то у разі використання метанолу в дизелях виникають труднощі. Основною причиною є те, що дизельне паливо без спеціальних присадок не змішується з метанолом, що виключає його подачу в суміші з дизельним паливом до камери згорання.

Метанол використовується під час виробництва біодизеля і до певної концентрації розчиняється у біодизелі. Були проведені дослідження визначення максимальної концентрації метанолу у біодизелі без наявності розшарування. Дослідження виявили, що розшарування сумішей метанолу з біодизелем настає за 25% метанолу, а за вмісту 20% метанолу розшарування настає орієнтовно через 30 днів його використання. Також необхідно враховувати той факт, що з часом відбувається поглинання вологи з атмосфери, що призводить до розшарування сумішей. Із збільшенням частки метанолу відбувається зменшення щільності, в'язкості та знижується температура спалаху в закритому тиглі.

Також були проведені випробування подачі метанолу до впускного патрубку та до камери згорання у суміші з біодизелем. У разі подачі метанолу безпосередньо до впускного патрубку вже за невеликої концентрації метанолу (відношення метанолу до дизельного палива 0,35%) спостерігалось різке погіршення ККД двигуна. Водночас двигун нормально працює за концентрації метанолу у суміші з біодизелем, що дорівнює 15%.

Було виявлено таку загальну тенденцію: із зростанням концентрації метанолу у суміші з біодизелем, ККД двигуна погіршується, але при цьому знижується рівень шкідливих викидів з відпрацьованими газами. За додавання 10% метанолу оксиди азоту знижуються до 30%, димність – до 40%. Зменшення NO₂ пояснюється зниженням локальних температур, що пов'язано високою температурою випаровування метанолу. Слід зазначити, що використання метанолу викликає проблеми у разі переведення двигуна на дизельне паливо, оскільки у фільтрі відбувається змішування суміші з дизельним паливом. Перед такою заміною слід до останку злити суміш з паливної системи двигуна.

11.4. Сировина для виробництва біодизеля

Основою сировиною для виробництва біодизеля є жирні, рідше – *ефірні олії* різних рослин або водоростей. Також застосовується відпрацьована рослинна олія, тваринні жири, риб'ячий жир тощо. Виробництво олії з одного гектара посіву різних сільськогосподарських культур представлено у таблиці 11.1.

Таблиця 11.1

Виробництво олії з 1 га різних сільськогосподарських культур

Культура	Урожайність, ц/га	Олія, л/га
Ріпак	28	1190
Соняшник	22	952
Соя	28	446
Насіння гірчиці	12	572
Льон	15	478
Кукурудза	50	172
Люпин	100	232
Конопля	150	363

Ріпак забезпечує найбільший вихід олії з гектара – близько 1190 л. Ріпак – універсальна культура, що займає близько 10% загальної площі посівів олійних культур у світі. На думку аграріїв, у Європі ріпак може скласти гідну конкуренцію соняшнику. Мало чим поступаючись йому за вмістом олії, ріпак здатний щорічно давати стабільні врожаї в середньому по 20-25 ц/га (середня врожайність соняшнику 10-12 ц/га). Поліпшуючи структуру ґрунту і її фітосанітарний стан, збагачуючи азотом та іншими мікроелементами, ріпак є найкращим попередником зернових (особливо пшениці), що значно збільшує їхню врожайність. Соя (США, Аргентина) забезпе-

чує вихід для – 446 л/га; канада (Канада) – 1000 л/га; кастор (Бразилія) – 1410 л/га; ятрофа (Індія) – 1900 л/га; пальма (Індонезія, Філіппіни) – до 5900 л/га.

Для виробництва біодизельного палива пальмова олія використовується з 1987 р. Проте через високу температуру помутніння його використання обмежено країнами з тропічним кліматом.

Потенційні можливості використання інших олійних культур як сировини для отримання біодизельного палива ще не досить досліджені. Використання горіхових олій розпочато у Нікарагуа, досліді з використання бавовняної олії успішно проведені у Греції. В Індії біопаливо одержують із горіхів, що ростуть на незручних для обробітку землях і тому мало використовуються.

На територіях з помірним кліматом біодизельне паливо може бути отримане із соняшnikової олії, рицини, конопель. У Великій Британії для виробництва біодизельного палива, окрім ріпаку, використовують відпрацьовану рослинну олію, кількість якої досягає 70 млн літрів на рік. До складових сировинної бази з виробництва біодизеля можна також віднести сировину м'ясокомбінатів (тваринні жири), риб'ячий жир, водорості та іншу сировину.

Перспективним джерелом сировини для виробництва біодизеля є водорості. За оцінюванням Департаменту Енергетики США, з одного акра (4047 м² ~ 0,4 га) землі можна отримати 255 л соєвої олії, або 2400 л пальмової олії. З такої самої площі водної поверхні можна виробляти до 3570 барелів біонафти (1 барель = 159 л), що становить близько 568 тис л.

Департамент Енергетики США багато років досліджував водорості з високим вмістом олії за програмою «Aquatic Species Program». Дослідники дійшли висновку, що Каліфорнія, Гавайї та Нью-Мексіко підходять для промислового виробництва водоростей у відкритих водоймах. Протягом 6 років водорості вирощували у водоймах площею 1000 м². Водойма в Нью-Мексіко показала високу ефективність, врожайність становить більше 50 грамів водоростей з 1 м² на день. Водойми площею 200 тис га можуть виробляти паливо, достатнє для річної потреби 5% автомобілів США. Площа 200 тис га становить менше 0,1% земель США, придатних для вирощування водоростей. Однак, технологія ще має багато проблем. Наприклад, водорості добре розвиваються за високої температури, для їхнього виробництва сприятливий пустельний клімат, але необхідна певна температурна регуляція за нічних перепадів температур.

Крім одержання водоростей у відкритих водоймах існують технології їхнього вирощування у малих біореакторах, розміщених поблизу електростанцій. Відпрацьоване тепло ТЕС здатне забезпе-

чити до 77% потреб у теплі, необхідному для вирощування водоростей.

В Україні для виробництва біодизеля використовується головним чином ріпак. За оцінюванням Міністерства аграрної політики і продовольства потенціальні можливості України у вирощуванні ріпака становлять орієнтовно 3 млн га за середньої врожайності 15-30 ц/га. Збільшення обсягів вирощування таких олійних культур, як ріпак та соя дасть змогу збільшити ресурси високобілкових кормів для тваринництва та одночасно забезпечити виробництво біодизельного пального для потреб транспорту, а також на експорт.

У зв'язку з успіхами селекції соняшнику, коли з'явилися високоврожайні його сорти з вмістом олії 48-52%, виробництво ріпака в нашій країні різко скоротилося і до кінця 50-х років ХХ ст. ріпак майже не вирощувався. Соняшник фактично витіснив ріпак із продовольчого ринку.

У світовому виробництві ріпака понад половину його (57%) сконцентровано у Канаді, Китаї та Індії. Зростає виробництво ріпаку і на європейському континенті, зокрема, у Великій Британії, Данії, Польщі, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції. Його посіви сягають тепер 3,3-3,5 млн га, середня врожайність насіння становить 26-30 ц/га.

Насіння ріпака містить від 38 до 50% олії, 16-29% білка, 6-7% клітковини, 24-26% безазотистих екстрактивних речовин. Ріпак – надзвичайно цінна кормова культура. Під час його переробки з кожних 100 кг насіння одержують до 41 кг олії та 57 кг макухи. Гектар цієї культури (за врожайності 30 ц/га) забезпечує вихід 1,0-1,3 т олії й 1,6-1,8 т шроту, який містить до 40% збалансованого за амінокислотним складом білка. У 100 кг ріпакового шроту міститься в середньому 90 кормових одиниць, коефіцієнт перетравності органічних речовин сягає 71%, тоді як соняшникового – 56%.

Під час переробки ріпакового насіння за безвідходною технологією, крім олії та макухи (шроту), одержують ще низку цінних продуктів. Зокрема, під час очищення олії відбираються фосфати, які спрямовуються на виробництво харчових і кормових фосфатних концентратів. Вони використовуються у миловарінні, а також для одержання жирних кислот. Відходи дезодорації та відпрацьований сорбент придатні для виготовлення мийних паст.

Посіви ріпака забезпечують поновлення запасів органічних речовин ґрунту у разі використання його на сидерати. Приорювання зеленої маси у поживних посівах (240-260 ц/га) рівнозначне внесенню 18-20 т гною на гектар.

Крім того, наукові дослідження свідчать, що ріпак є найкращим попередником для всіх сільськогосподарських культур (крім

капустяного та цукрового буряку). Проникаючи в ґрунт до 3 м, коренева система ріпака утворює повітряні проходи і цим самим розпушує ґрунт. Ріпак залишає у ґрунті кореневих решток у 6-7 разів більше, ніж пшениця і у 2 рази більше, ніж конюшина. З корінням озимого ріпака на 1 га залишається в ґрунті 65 кг азоту, 34 кг фосфорної кислоти та 60 кг калію, що дорівнює майже 2 ц аміачної селітри, 1,7 ц суперфосфату та 1,5 ц калійної солі. Після збирання врожаю на кожному гектарі ґрунту залишається кількість органічних решток, еквівалентна 20 т гною.

Використання біодизельного пального є вигідним як з економічної, так і екологічної точок зору. Воно виробляється з сировини, яка щорічно відновлюється, неотруйна, легко біологічно розкладається, різко знижує викиди шкідливих вихлопних газів.

Перспективним напрямом розвитку сировинної бази біодизельного пального в Україні є збільшення площ ріпака та виробництва ріпакової олії як сировини одержання пального та мастильних матеріалів. Зокрема, потреби сільськогосподарського виробництва у дизельному паливі можуть бути цілком забезпечені, якщо під посівами ріпака буде зайнято 8-10% ріллі за належного рівня урожайності та переробки насіння ріпака на біодизельне паливо.

Потенційні можливості існуючих сортів ріпака використовуються на 50% і менше. Тому важливим завданням господарників є зменшення втрат врожаю на всіх етапах технологічного циклу вирощування, збирання та переробки ріпака.

За сукупністю позитивних властивостей ріпак стає стратегічною сільськогосподарською культурою. Використовуючи генетичну гнучкість культури, селекціонери мають можливості виводити сорти із заданими властивостями. Так, виведені сорти з низьким вмістом ерукової кислоти (до 2%), що важливо для виробництва біодизельного пального, а також глюкозинолатів (до 1%), що необхідно для харчових цілей і використання продуктів переробки на корм тваринам.

11.5. Виробництво і використання біопалив в АПК

Уведення в енергетичний баланс України біологічних видів палива, які за своєю природою є поновлюваними ресурсами акумульованої сонячної енергії – одне з актуальних завдань сьогодення. Це дасть змогу зменшити використання викопних непоновлюваних джерел енергії, забруднення природного середовища токсичними речовинами та парниковими газами.

Інститутом рослинництва ім. В.Я. Юр'єва спільно з іншими установами УААН виконується науково-технічна програма «Біоси-

ровина», яка передбачає розробку теоретичних основ селекції, вдосконалення технологій селекційного процесу та розробку зональних технологій вирощування польових культур, що використовуються як біосировина. Це надзвичайно важливий напрям робіт, однак вимагає технічного забезпечення виробництва і використання біопалив у промислових масштабах.

В Україні впроваджується використання рослинної біомаси як джерела енергії шляхом її спалювання. З цією метою в країні виробляються теплогенератори з повітряним теплоносієм для спалювання соломи, які можна агрегатувати з сушарками та використовувати для опалення теплиць й виробничих приміщень, водонагрівальні котли для обігріву виробничих приміщень та соціально-культурних об'єктів, котли-теплогенератори для спалювання відходів деревообробки.

При цьому важливим є спалювання в ущільненому стані у вигляді гранул чи брикетів, що робить процес спалювання більш повільним (у 5-6 разів порівняно з подрібненою масою) та контрольованим щодо емісії летких сполук та димових газів в атмосферу. Крім того, у цьому випадку виникають реальні передумови підвищення питомої енергомісткості рослинної сировини за рахунок змішування із більш калорійними відходами переробки сільськогосподарської сировини, наприклад, макухи, баластними продуктами виробництва рослинних олій, а також торфом та вугільним пілом. Враховуючи, що промисловістю України освоєно випуск спеціального технологічного обладнання, стає можливою реалізація пілотних проектів мінізаводів з виробництва брикетів чи гранул зі збагаченої паливної біомаси теплотворною здатністю 18-30 МДж/кг безпосередньо на місці накопичення сировини та її реалізації за незначних транспортних витрат.

В Україні виробляють обладнання для отримання рослинних олій на харчові цілі, яке також може бути використано в процесі виробництва біопалива. Отримана рослинна олія може використовуватися на заміну чи в сумішах з дизельним паливом для роботи дизельних двигунів. Промисловістю України освоєно випуск обладнання для одержання та фільтрації рослинних олій. Це створює можливості для виробництва рослинної олії на сільськогосподарських підприємствах, її можна використовувати як паливо окремо або в суміші з дизельним паливом для дизельних двигунів. Однак, в Україні двигунів для роботи на рослинних оліях немає, на відміну від Німеччини, де на фірмі «Ельсбетт АГ» розроблено надійні турбодизелі оригінальної конструкції, в яких можна використовувати як паливо практично всі рослинні олії, включаючи нерафіновані.

Нині започатковується виробництво з переробки рослинної олії в метилові ефіри. В Україні існує низка підприємств з виготовлення обладнання для отримання метилових ефірів, а також продажу зарубіжного обладнання. В існуючих комплексах обладнання, зазвичай, використовуються вертикальні змішувачі та відстійники періодичної дії.

Одним з напрямів забезпечення сільськогосподарських підприємств горючим газом є впровадження сучасних біогазових установок. Досвід експлуатації біогазових установок у Європейському Союзі, де функціонує понад 4 тис. шт., підтвердив їхній істотний внесок в енергозабезпечення агропромислового виробництва.

Впровадження біогазових установок в Україні припинилося на початку 90-х років минулого сторіччя і нині діють дві установки в Дніпропетровській і Запорізькій областях. Їхня продуктивність становить 4 тис. м³ біогазу за добу, що забезпечує потреби лише господарств, в яких вони змонтовані.

Таким чином, використання біологічних видів палива для забезпечення енергетичної автономності сільськогосподарського виробництва пов'язано, в першу чергу, із необхідністю ефективного доведення такого палива до концентрованого стану. Це стало особливо актуальним після підвищення рівня механізації виробництва, зростання цін на високоенергетичні непоновлювані джерела енергії та збільшення вимог до охорони довкілля як життєвого середовища.

Перехід на часткове споживання біодизельного палива у суміші із дизельним, неможливий без політичних рішень, обумовлених необхідністю збереження та поліпшення існуючого стану природного середовища. Найбільш доцільним рішенням є заборона продавати дизельне паливо без додавання біодизельного, як це прийнято у країнах Європейського Союзу. У такій ситуації виробники дизельного палива інвестуватимуть кошти у виробництво біодизельного палива.

Створення мережі заводів з виробництва біодизельного палива має бути організоване таким чином, щоб виробництво олії проводилося в умовах сільськогосподарського виробництва, що забезпечить використання макухи на кормові потреби та сприятиме розвитку кормової бази тваринництва. Водночас виробництво біодизельного палива в умовах сільськогосподарського виробництва потребує техніко-економічного обґрунтування порівняно з базовим варіантом, який передбачає безпосередню реалізацію насіння.

Потреба в площах для посіву ріпака та можливості забезпечення сільськогосподарського виробництва дизельним біопаливом за різної суміші ріпакової олії з дизельним паливом наведені в таблиці 11.2.

**Потреба в площах для вирощування ріпака
та можливості забезпечення с.-г. виробництва України
дизельним біопаливом, 2008 р.**

Урожайність олійної ку- льтури, ц/га	Площі ріпака в с.-г. виробництві 1540 тис. т ДП, тис. га			
	БДП 100%	БДП 75%	БДП 50%	БДП 25%
	ДП 0%	ДП 25%	ДП 50%	ДП 75%
10	4912	3684	2456	1228
15	3275	2456	1637	819
20	2456	1842	1228	614
25	1965	1474	982	491
30	1637	1228	819	409
35	1404	1053	702	351
Фактична площа посіву ріпака – 1379,6 тис га				

У ННЦ «Інститут механізації і електрифікації сільського господарства» НААН розроблено експериментальну та дослідну установку для виробництва дизельного біопалива із рослинних олій.

Основною проблемою, що стримує широке впровадження дизельного біопалива на основі рослинних олій, є необхідність адаптації дизельних двигунів до біопалива, через відмінність його фізико-хімічних властивостей порівняно з дизельним паливом, а саме: вищий показник в'язкості; температура фільтрованості та загустіння вища, ніж у стандартного дизельного палива; агресивна дія на натуральну гуму та деякі еластомери; дизельне біопаливо добрий розчинник, який вимиває бруд, що осів у баці та трубопроводах до його застосування.

11.6. Ефективність альтернативних видів енергії в сільському господарстві

Сільськогосподарське виробництво України споживає значну кількість природних енергоносіїв, таких як газ і нафта, потреба в яких із кожним роком зростає, а світові запаси в родовищах зменшуються. Газ використовується для опалювання, а також виробництва мінеральних добрив. Із нафти виробляють дизельне паливо, бензин і мастильні матеріали. Потреба країни в енергоносіях не забезпечується власним виробництвом, а, отже, залежить від імпорту. Ціни на них постійно зростають, що здорожчує продукцію і відповідно знижує ефективність виробництва.

Щоб зменшити енергетичну залежність сільського господарства, галузь повинна перейти на режим самозабезпечення, а економічні кошти спрямувати на стабільний розвиток та підвищення ефективності господарювання. Так, значну кількість мінеральних добрив можна замінити органічними, серед яких провідне місце належить гною, виробництво якого залежить від кількості поголів'я тварин і обсягів використовуваної на підстилку соломи. Крім того, його можна залучати як сировину для одержання біогазу й органічних добрив, в яких після бродіння одержують більше поживних речовин.

Солому також використовують окремо як добриво шляхом внесення безпосередньо у ґрунт після збирання зернових, а також як паливний матеріал для одержання тепла, що може заощадити значну частину природного газу.

Проаналізуємо ситуацію, що склалася в сільському господарстві з енергоносіями і мінеральними добривами. Із зростанням ціни на імпортовані газ та інші природні ресурси постійно підвищується вартість мінеральних добрив, що змушує сільськогосподарських товаровиробників зменшувати їхнє використання. Нині середня ціна на 1 т діючої речовини мінеральних добрив становить 8 тис. грн, у 2007 р. вона була 3,3 тис. грн, а ціна 1 тис. м³ імпортованого газу поступово зросла від 50 до 150, 360 і 450 дол. США. Отже, використання соломи на підстилку тваринам для виробництва органічних добрив та безпосереднє внесення подрібненої соломи в ґрунт або шляхом спалювання її в теплових установках можна замінити значну частину мінеральних добрив і природного газу.

У процесі дослідження проведено розрахунки ефективності використання соломи за різними варіантами. Перший – солома використовується як підстилка для тварин та відповідно для виробництва гною як добрива. Із 1 т соломи на глибокій підстилці можна одержати 8 т гною. Другий варіант – подрібнена солома після збирання зернових залишається на полі як органічне добриво. Третій варіант – солома використовується як паливо для одержання теплової енергії.

Із розрахунку на 1 т соломи визначено ефективність її використання за вказаними варіантами. Ефективність її використання для виробництва гною і за безпосереднього внесення в ґрунт обчислено в еквіваленті до вартості мінеральних добрив, а у разі спалювання для одержання тепла – в еквіваленті до вартості природного газу (табл. 11.3).

Таблиця 11.3

Ефективність використання соломи за різними варіантами

Показник	Варіанти використання 1 т соломи		
	за виробництва гною (8 т з 1 т соломи)	за розкидання на полі	за спалювання в котлах
Собівартість одержуваних із соломи поживних речовин, тепла, грн	400	85	800
<i>Буде одержано добрив, кг</i>			
азоту (5 кг в 1т) ¹	40	6 ²	-
фосфору (2,5 кг в 1 т)	20	4	2 ³
калію (6,0 кг в 1т)	48	12	10
всього NPK	108	22	12
Ціна 1 кг NPK, грн	8,0	8,0	8,0
Вартість – усього, грн	864	176	96
Еквівалент природного газу до 1 т соломи (0,4 : 1), тис. м ³	-	-	0,4
Вартість (1тис. м ³ = 360), дол.	-	-	144
(за курсом 8,0 грн), грн	-	-	1152
Вартість добрив і газу, грн	864	176	1248
Економія коштів, грн	464	91	448
Рівень господарської рентабельності, %	116	107	56

Отже, використання 1 т соломи забезпечує дотримання санітарних норм у тваринницьких приміщеннях і виробництво 8 т гною, в якому міститься 108 кг діючої речовини добрив та забезпечується економія в сумі 464 грн порівняно із витратами за використання мінеральних добрив. Внесення 1 т соломи безпосередньо в ґрунт дає 91 грн економії, а у разі спалювання для одержання тепла – 448 грн. Таким чином, ефективнішим є використання соломи для виробництва гною і тепла, а менш ефективним – безпосереднє внесення в ґрунт, хоч воно й забезпечує певну економію витрат порівняно із застосуванням мінеральних добрив.

З метою визначення обсягів використання соломи за різними напрямами підраховано виробництво соломи зернових і зернобобових культур, а також стебел кукурудзи, сої, соняшнику та ріпака:

¹ Артюшин А.М. Краткий справочник по удобрениям / А.М. Артюшин, Л.М. Державин. – М.: Колос, 1971. – С 174.

² Каюмов М.К. Справочник по программированию урожаев / М.К. Каюмов. М. : Россельхоздат, 1977. – С 64.

³ Там же. – С. 65.

у 2011 р. – 105,9 млн т біологічного врожаю соломи, а у віддаленій перспективі – 2020 р. – 163 млн т. На підставі проведених розрахунків валового збору соломи можна розподілити її за такими напрямками використання (табл. 11.4).

Таблиця 11.4

**Розподіл обсягів виробленої соломи
за напрямами використання, млн т**

Показник	2011 р.	2020 р.
Біологічний урожай	105,9	163,0
<i>Напрями використання:</i>		
- для внесення в ґрунт – всього	28,8	37,5
у т.ч. за рахунок: втрат	15,8	27,5
безпосереднього внесення (<i>стебла кукурудзи та соняшнику</i>)	13,0	10,0
- на корм для тварин	2,2	6,4
- на підстилку для тварин	19,0	35,0
- на спалювання для одержання тепла	55,8	84,1

Отже, з урахуванням наявного поголів'я тварин та його приросту визначено максимальну кількість соломи для глибокої підстилки – 19 млн т у 2011 р. та 35 – у 2020 р. Це дає можливість виробити відповідно 152 і 280 млн т гною, або з розрахунку на 1 га ріллі – відповідно 4,8 і 8,8 т.

Визначено також потребу соломи для годівлі тварин, втрати під час збирання, використання для безпосереднього внесення в ґрунт, а також для одержання тепла.

Із одержаного у 2011 і 2020 роках гною третю частину (50 і 93 млн т) можна використати для виробництва біогазу й одержати його 3100 та 5766 млн м³ за середнього виходу 62 м³ біогазу з тонни гною. Крім того, на птахофабриках сільськогосподарських підприємств може бути вироблено у 2011 році 7,9 млн т гною та одержано 790 млн м³ біогазу (за виходу 100 м³ з 1 т), а в 2020 р. – 1200 млн м³. Загалом у тваринництві й птахівництві можна одержати у 2011 р. біогазу 3890 і в 2020 р. – 6966 млн м³ (табл. 11.5).

Крім того, після збродження може бути одержано органічних (біологічних) добрив у 2011 р. – 1186 і у 2020 р. – 2098 тис. т NPK. Усього буде одержано економії коштів у 2011 р. 14559 млн грн, а у 2020р. – 25656 млн грн.

Таблиця 11.5

Ефективність використання гною для одержання біогазу

Показник	Варіанти одержання біогазу					
	із 1 т гною	із обсягів		із 1 т птишиного посліду	із обсягів	
		2011 р.	2020 р.		2011 р.	2020 р.
Кількість гною, млн т	-	50	93	-	7,9	12,0
Собівартість грн/млн грн	50	2500	4650	20	158	240
Собівартість виробництва біогазу, м ³ /млн м ³	60	3000	5580	60	474	720
Разом витрат, грн/млн грн	110	5500	10230	80	632	960
Буде одержано:						
Біогазу, м ³ /млн м ³	62	3100	5766	100	790	1200
Азоту, кг/тис. т	5,7	285	530	25	165,9	252
Фосфору, кг/тис. т	5,5	275	511	10,5	82,95	126
Калію, кг/тис. т	6,2	310	577	8,5	67,15	102
Разом NPK, кг/тис. т	17,4	870	1618	40	316	480
Ціна 1 кг NPK міндобрив, грн	8	8	8	8	8	8
Ціна 1 м ³ газу, : дол. США	0,36	0,36	0,36	0,36	0,36	0,36
грн	2,88	2,88	2,88	2,88	2,88	2,88
Вартість NPK, грн/млн грн	139,2	6960	12944	320	2528	384
Біогазу, грн/млн грн	178,56	8928	16606	288	2275	3456
Разом, грн/млн грн	317,76	15888	29550	608	4803	7296
Економія, грн/млн грн	207,76	10388	19320	528	4171	6336

Обсяги економії коштів за варіантами застосування соломи як добрива наведено в таблиці 11.6.

Таблиця 11.6

Розрахунок економії коштів від використання соломи для одержання органічних добрив

Показник	За внесення гною у ґрунт		За безпосереднього внесення в ґрунт соломи	
	2011 р.	2020 р.	2011 р.	2020 р.
<i>Буде одержано з розрахунку на 1т соломи:</i> Мінеральних добрив NPK, кг	108	108	22	22
Економії коштів, грн	464	464	91	91
Економія коштів загальна: Кількість використаної соломи, млн т	12,7	23,4	28,8	37,5
Буде вироблено гною, млн т	102	187	-	-
Еквівалентно мінеральним добривам, NPK, млн т	1,37	2,53	0,63	0,82
Економія коштів, млрд грн	5,89	10,85	2,62	3,41

Отже, використання соломи для виробництва гною дає змогу виробляти в найближчі роки (2011 р.) 1,37 млн т діючої речовини добрив і зекономити 5,89 млрд грн коштів із поступовим збільшенням у перспективі (2020 р.) – відповідно до 2,53 млн т NPK і 10,85 млрд грн коштів. Для цього необхідно виробляти, а не видаляти з приміщень гній, утримувати на глибокій підстилці корів і молодняку великої рогатої худоби, щоб значно збільшити виробництво гною.

У разі безпосереднього внесення соломи в ґрунт нині можна одержувати щорічно (2011 р.) 0,63 млн т діючої речовини добрив і досягати 2,62 млрд грн економії коштів, а в у 2020 р. – відповідно 0,82 млн т NPK і 3,41 млрд грн коштів.

На основі використання соломи як палива для одержання тепла є можливість у найближчі роки (2011 р.) зекономити обсяги споживання природного газу на 22,3 млрд м³ і за вартості 1 м³ 360 дол. США мати економію у 25,0 млрд грн, а в 2020 р. – відповідно 33,6 млрд м³ і 37,7 млрд грн. За вартості 1 м³ газу 450 дол. США економія може становити відповідно 41,1 і 61,9 млрд грн (табл. 11.7).

Таблиця 11.7

**Розрахунок економії від використання соломи
для одержання тепла**

Показник	Варіанти використання соломи як палива за ціни 1 тис. м ³ природного газу, дол. США					
	450		360		275	
	2011 р.	2020 р.	2011 р.	2020 р.	2011 р.	2020 р.
<i>Економія з розрахунку на 1 т соломи:</i>						
мінеральних добрив NPK, кг	12	12	12	12	12	12
природного газу, тис. м ³	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
економії коштів, грн	736	736	448	448	176	176
<i>Економія загальна:</i>						
кількість використаної соломи, млн т	55,8	84,1	55,8	84,1	55,8	84,1
<i>Буде одержано:</i>						
добрив, NPK, млн т	0,67	1,0	0,67	1,0	0,67	1,0
природного газу, млрд м ³	22,3	33,6	22,3	33,6	22,3	33,6
економія коштів, млрд грн	41,1	61,9	25,0	37,7	9,8	14,8

Наступним резервом економії коштів є виробництво із продукції рослинництва пального для тракторів, комбайнів і автомобілів –

біодизеля та біоетанолу. Біодизель виробляють з олійних культур, найбільш раціонально – з ріпака, а біоетанол – із зернових культур, найефективніше – з кукурудзи. Їхня собівартість під час виробництва безпосередньо на сільськогосподарських підприємствах значно нижча, ніж ціна на дизельне паливо і бензин, вироблених із нафти.

Розглянемо проблему *виробництва ріпака і біодизеля* з нього. У науковій і практичних сферах існують різні думки щодо доцільності виробництва та використання біологічних палив. Так, науковці Інституту загальної енергетики НАН України В.Д. Білодід і П.В. Тарасенко⁴ зробили такі висновки:

1. Ані біоетанол, ані біодизельне паливо не мають стратегічного значення для України в забезпеченні потреб у паливі для транспорту та не звільняють від необхідності імпортування нафтопродуктів.

2. Розвиток виробництва цих видів пального не зменшує, а збільшує залежність країни від зовнішніх поставок нафтопродуктів, оскільки енергетичні витрати на одержання цих видів палива перевищують їхню теплотворну здатність.

Це чисто фізичний підхід. Автори перераховують усі витрати на енергію: паливо, добрива, хімічні засоби, амортизацію, оплату праці, витрати матеріальних цінностей. Якщо, наприклад, щодо кукурудзи загальні витрати енергетичних ресурсів за їхніми даними становлять на гектар 38,949 тис МДж, то на паливо (пряма енергія) – 12,142 тис. МДж (270 кг/га), або 31,2%. За такою теорією аграрне виробництво не набуде ніякого розвитку.

Однак, вироблена енергія має використовуватись у новому виробництві, де створюються нові робочі місця й одержується новостворена вартість, яка в подальшому забезпечує розширення виробництва. Це характеризує розвиток суспільства. Найголовніше – забезпечити зростання конкурентоспроможності продукції, яке досягається зниженням витрат на її одиницю, поліпшенням якості, забезпеченням екологічної чистоти в процесі виробництва.

Заміна частини надто дорогих мінеральних добрив, газу, бензину, дизпалива на альтернативні види енергії в сільському господарстві за рахунок їхнього виробництва з продукції галузі – такий має бути підхід у визначенні доцільності наведених заходів.

Вищезгадані автори допускають використання біодизеля в сільському господарстві й зауважують, що біодизельне паливо має лише локальне значення і може використовуватись для розв'язання окремих проблем (наприклад, звільнення сільгоспвиробників від

⁴ Білодід В.Д., к. т. н., Тарасенко П.В., к. хім. н. (Інститут загальної енергетики НАН України, Київ). Деякі розрахунки щодо енергетичної ефективності біопалив / В.Д. Білодід, П.В. Тарасенко. Проблеми загальної енергетики. 18/2008, www.ienergy/kyiv/ua

залежності в поставках дизпалива для забезпечення потреб розвитку сільськогосподарського виробництва).

У Кримському інституті агропромислового виробництва НААН⁵ проведено експеримент переробки ріпака на біодизель на побудованому в дослідному господарстві заводі. Витрати на виробництво 1 т біодизеля становили 3238 грн за ціни дизпалива 7000 грн, яка поступово ще підвищується. Під час виробництва 1 т біодизеля зекономлено 4050 грн, а на 1 т ріпака – 2480 грн, за рівня рентабельності 182,4% (табл. 11.8).

Таблиця 11.8

**Ефективність переробки 1 т ріпака на біодизель
(на прикладі Кримського інституту АПВ)**

I. Ефективність виробництва ріпака:		Вихід макухи, кг	550
Собівартість 1 т ріпака, грн	1020	Ціна 1 кг макухи, грн	1,5
Ціна реалізації 1 т, грн	2500	Вартість макухи, грн	825
Прибуток на 1 т ріпака, грн	1480	Вихід гліцерину, кг	68
Рівень рентабельності, %	145,1	Ціна 1 кг гліцерину, грн	1,1
II. Ефективність використання ріпака для виробництва біодизеля:		Вартість гліцерину, грн	75
Собівартість 1 т ріпака, грн	1020	Вартість одержаної продукції – всього, грн	3840
Витрати на переробку 1 т, грн	340	Витрати на виробництво, грн	1360
Всього витрат, грн	1360	Економія витрат (прибуток), грн	2480
Із розрахунку на 1000 кг ріпака:		Рівень рентабельності, %	182,4
Вихід біодизеля, кг	420		
Ціна 1 кг біодизеля, грн	7,0		
Вартість біодизеля, грн	2940		

У Кримському інституті агропромислового виробництва НААН опрацьовують наукові і виробничі рекомендації щодо вдосконалення технології виробництва ріпака в агрокліматичних умовах Криму. У зв'язку з цим було проведено дослідження накопичення і наявності вологи в ґрунті після різних сільськогосподарських культур як попередників для посіву озимої пшениці у сівозміні (табл.11.9).

⁵ Паштетський А.В. Ефективність виробництва і переробки ріпака / А.В. Паштетський // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. «Економіка та менеджмент». – Суми, 2008. – Вип. 12/2 (34). – 2008.

Наявність продуктивної вологи під час посіву озимої пшениці залежно від попередника

Попередник	Наявність продуктивної вологи в шарі ґрунту 0-100 см, мм			
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	Середнє
Чистий пар	55,9	63,5	15,3	44,9
Занятий пар	36,1	26,8	0,3	21,1
Яра гірчиця	31,7	21,5	0	17,7
Озимий ріпак	30,5	21,3	1,2	17,7
Нут	23,9	20,6	0,3	14,9
Зернові	15,1	23,3	0,7	13,0
Соняшник	16,6	18,5	0,1	11,7

Наведені дані свідчать, що ріпак є набагато кращим попередником, ніж соняшник і зернові культури. Встановлено, що частка ріпака в структурі посівів має становити 12-15%. Приблизно також питома вага ріпака має бути у посівних площах інших природно-економічних зонах.

Тому в Україні посіви ріпака на площі 3,5 млн га можуть бути раціональними (11% від площі ріллі). Це також підтверджується світовим досвідом. Якщо в Україні посіви ріпака займають 3,1% від площі ріллі, то в Європі – 13,7, Німеччині – 12,3, Чехії – 11,7, Польщі – 6,4%.

За врожайності ріпака 30 ц/га з 1 га посіву можна одержати 10,5 млн т насіння. За 80% валового збору (8 млн т) можливо виробити 3,3 млн т біодизеля, що дасть можливість зекономити в країні порівняно з вартістю дизельного пального 19,8 млрд грн (8,0 млн т × 2480 грн).

Біоетанол – пальне, що виробляється із зернових культур і його можна використовувати як 25-30% у добавку до бензину з нафти. Розвиток цього напрямку одержання енергії тісно пов'язаний з перспективою збільшення виробництва зерна в Україні. Передбачається у 2020 р. довести його валовий збір до 80 млн, а в подальшому – і до 100 млн т.

Досвід свідчить, що за збільшення виробництва зерна ціни на зернову продукцію на світовому та внутрішньому ринках різко знижуються. Тому слід знаходити альтернативні шляхи ефективнішого використання зерна, а, отже, й регулювати кон'юнктуру ринку. Таким ефективним способом регулювання ринку зерна може бути використання частини його для виробництва біоетанолу на господарському рівні.

Порівняльна ефективність виробництва 1 т зерна кукурудзи у разі безпосередньої його реалізації та переробленого на біоетанол представлена в таблиці 11.10.

Таблиця 11.10

Ефективність переробки 1 т зерна кукурудзи на біоетанол

<i>1. Ефективність виробництва товарної продукції:</i>		<i>Із розрахунку на 1000 кг зерна кукурудзи:</i>	
Собівартість 1 т зерна, грн	800	Вихід біоетанолу, кг	450
Реалізаційна ціна 1 т зерна, грн	1200	Вартість біоетанолу (7,5 грн x 450 кг), грн	3375
Прибуток на 1 т зерна, грн	400	Вихід кормів, кг	500
Рівень рентабельності, %	50	Вартість одержаних кормів, грн	600
<i>2. Ефективність використання зерна для виробництва біоетанолу:</i>		Вартість виробленої продукції – всього, грн	3975
Собівартість 1 т зерна, грн	800	Витрати на виробництво, грн	1300
Витрати на переробку, грн	500	Економія витрат (прибуток), грн	2675
Усього витрат, грн	1300	Рівень рентабельності, %	205,8

Витрати під час одержання 1 т біоетанолу становитимуть 2888, а ціна бензину – 7500 грн. Економія дорівнюватиме 4612 грн, тобто переробка зерна на біоетанол набагато ефективніша, ніж реалізація його на ринку. Якщо за собівартості 1 т зерна кукурудзи 800 грн і реалізаційній ціні 1200 грн (це порівняно вигідні умови) буде одержано 400 грн прибутку (на 1 т зерна за рівня рентабельності 50%), то у разі переробки його на біоетанол – 2675 грн прибутку за рівня рентабельності 205,8%.

Щоб вирішити цю проблему, уряд має законодавчо дозволити сільськогосподарським підприємствам та їхнім кооперативним формуванням створювати цехи з виробництва біоетанолу.

Отже, сільське господарство здатне бути галуззю, яка забезпечує не тільки продовольчу, а й значною мірою енергетичну безпеку країни загалом. Сільськогосподарські підприємства можуть створити конкурентне середовище на ринку нафти (біодизель, біоетанол) і газу (солома й інші рештки), що сформує відповідні економічні передумови для визначення справедливої ціни на ринку енергоресурсів.

Таблиця 11.11

Економічна ефективність виробництва альтернативних видів енергії в сільському господарстві

Показник	Вид продукції	Од. виміру	Обсяг		Економія, млрд грн	
			2011 р.	2020 р.	2011 р.	2020 р.
Виробництво біогазу з гною і пташиного посліду	Біогаз	млн м ³	3890	5966	11,9	20,9
	Гній	млн т	57,9	105		
	НПК	тис.т	870	1618		
Використання соломи для виробництва і внесення гною в ґрунт	Солома	млн т	12,7	23,4	5,89	10,85
	Гній	млн т	102	187		
	НПК	тис.т	1370	2530		
Внесення соломи в ґрунт	Солома	млн т	28,8	37,5	2,62	3,41
	НПК	тис.т	0,63	0,82		
Використання соломи для одержання тепла	Солома	млн т	55,8	84,1	25,0	37,7
	НПК	тис.т	670	1000		
	Природний газ	млн м ³	22,3	33,6		
Виробництво біодизеля	Ріпак	млн т	8,0	9,0	19,5	20,7
	Біодизель	млн т	3,3	3,5		
	Макуха	млн т	4,4	5,0		
Виробництво біоетанолу	Кукурудза	млн т	8,0	10	21,4	26,7
	Біоетанол	млн т	3,6	4,5		
	Концкорми	млн т	4,0	5,0		
Разом	х	х	х	х	86,31	120,26

Нині Україна є пасивним учасником світового процесу розвитку аграрних біотехнологій, неконтрольовано використовуючи імпортні розробки у сфері селекції переважно для підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин. У нашій країні не впроваджується відповідні заходи з одного боку, для розвитку власних біотехнологічних досліджень, а з іншого, для використання ефективних імпортних розробок у сфері енергозбереження і природовідновлення. Головними причинами такого стану є традиційна нестача бюджетного фінансування, а також відсутність системної основи для розвитку аграрної біоекономіки (зокрема, чітких цільових і регіональних орієнтирів) та відповідних організаційних рішень.

Для подолання таких негативних явищ необхідно насамперед розробити державну програму розвитку аграрної біоекономіки, яка б містила комплекс цілей і пріоритетів, механізмів їхнього досягнення і забезпечення, принципи відбору учасників виробничого

процесу, а також визначала їхні повноваження і міру відповідальності.

Україна в глобальних масштабах вагомий виробник і експортер продовольчої продукції, тому необхідно усвідомити: по-перше, забезпечити населення світу продовольством без використання біотехнологічних досягнень неможливо, а по-друге, потреби внутрішнього агропродовольчого ринку можуть бути задоволені за рахунок вітчизняної продукції, вільної від ГМО. З урахуванням цього слід формувати національну стратегію розвитку аграрної біоекономіки.

Аграрний сектор економіки України має використовувати стрімко зростаючий інтерес розвинених країн до екологічно чистої продукції, а тому необхідно гарантувати контрольованість процесу застосування ГМО в агропродовольчому виробництві та активно сприяти розвитку альтернативних систем сільського господарювання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яким є рівень самозабезпеченості (за рахунок власного виробництва) України паливно-енергетичними ресурсами?
2. Якими об'єктивними факторами зумовлена проблема використання відновлюваних джерел енергії?
3. Яка загальна назва об'єднує такі види палива: біодизельне паливо, етанол та метанол?
4. Які країни є світовими лідерами у виробництві паливного етанолу?
5. Які основні напрями використання рослинної біомаси як джерела енергії?
6. Які сільськогосподарські культури є сировиною для виробництва біодизельного пального (біодизеля)?
7. Які основні переваги масштабного переходу на альтернативні види енергії в сільському господарстві?

ТЕМА 12. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2020 РОКУ

12.1. Ключові проблеми, місія, мета та стратегічні цілі розвитку аграрного сектору

До ключових проблем розвитку аграрного сектору економіки України належать, насамперед:

- низька конкурентоспроможність, у тому числі висока собівартість, сільськогосподарської продукції та продовольства національного виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- непоширеність висококонкурентних та інноваційних технологій, адаптованих до потреб та економічних можливостей виробництва, низький рівень інноваційності в аграрному секторі, низькі темпи техніко-технологічної модернізації;
- відсутність ефективної системи ключових проблем розвитку аграрного сектору економіки впровадження наукових розробок в агропромислове виробництво;
- зростання вартості невідновлювальних природних ресурсів для сільськогосподарського виробництва;
- низька або неналежна якість окремих видів сільськогосподарської сировини та харчових продуктів;
- невиключення земель сільськогосподарського призначення у економічний оборот, обмеження можливостей довгострокового інвестування в розвиток сільськогосподарського виробництва та звуженість застосування існуючих механізмів використання речових прав на землі сільськогосподарського призначення;
- недостатньо розвинена інфраструктура ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, недосконалість каналів та умов просування сільськогосподарської продукції та продовольства на міжнародний ринок;
- галузева незбалансованість сільського господарства, суттєве переважання у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або великих, або дрібних товаровиробників;
- позиціонування на ринку як товарної продукції – сільськогосподарської продукції, яку виробляли для власного споживання;
- слабка промислова селекційно-генетична база;
- недосконалість критеріїв надання державної підтримки, які не в повній мірі враховують агроекологічні вимоги до виробничо-господарського процесу, інноваційність технологій, показники

економічної ефективності виробництва та соціальну відповідальність бізнесу;

- слабка інвестиційна спроможність держави та переважної більшості суб'єктів господарювання аграрного сектору, недостатність власних обігових та доступних кредитних фінансових ресурсів у сільськогосподарських виробників для покриття розриву в часі між потребою у коштах та часом сприятливих цін реалізації продукції;

- дефіцит висококваліфікованих кадрів, недосконала система прогнозування потреби у кваліфікованих робітничих кадрах та фахівцях з вищою освітою;

- низький платоспроможний попит населення як споживачів продукції сільського господарства та продовольства;

- низька якість життя сільського населення порівняно з міським;

- поглиблення демографічної кризи в сільській місцевості.

Вирішальне значення має здатність системи управління не тільки вирішувати ключові проблеми аграрного сектору, а й нівелювати негативні прояви об'єктивних за характером та специфічних для аграрного сектору чинників, а саме:

- суперечливість економічних інтересів виробників та соціальних інтересів споживачів сільськогосподарської продукції та продовольства;

- неможливість оперативного реагування виробників сільськогосподарської сировини на зміну обсягів попиту споживачів у силу сезонного та тривалого в часі процесу агровиробництва;

- організаційна розрізненість сільськогосподарських виробників та складність у виробленні консолідованої позиції у захисті своїх інтересів порівняно із споживачами сільськогосподарської продукції – підприємствами переробної та харчової промисловості;

- територіальна розосередженість сільськогосподарських виробників, що визначає вплив зональних природно-кліматичних умов на формування економічних результатів діяльності;

- економічна нерівність різних за розмірами сільськогосподарських товаровиробників.

Ознайомившись із ключовими проблемами розвитку аграрного сектору економіки України можна визначити його місію, мету та стратегічні цілі.

Місія аграрного сектору – це стабільне забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та активна участь у вирішенні світової проблеми голоду.

Мета Стратегії розвитку аграрного сектору – створення умов для ефективного розвитку аграрного сектору у стратегічних

пріоритетних напрямках, які передбачають єдність економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Стратегічні цілі:

- продовольча безпека держави, стабільність національного ринку продукції сільського господарства та продовольства;
- висока конкурентоспроможність продукції, продуктивність галузей, ефективність ринків;
- провідні позиції України у постачанні продовольства та продукції сільського господарства на світовий ринок;
- соціальний розвиток села, стійка мотивація до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі;
- формування середнього класу в сільській місцевості;
- зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на довкілля, раціональне використання та збереження земельних ресурсів.

На цьому етапі розвитку аграрного сектору України необхідно також забезпечити зміну стереотипів взаємодії громадських, підприємницьких та державних інститутів аграрного сектору, забезпечивши дотримання стратегічних імперативів:

- збалансованість за економічними, соціальними та екологічними критеріями будь-яких рішень щодо розвитку аграрного сектору;
- партнерство між державою, бізнесом та громадами, компроміс інтересів та взаємна відповідальність: держава є послідовною та відповідальною у своїх діях перед бізнесом та громадами, бізнес – перед державою та громадами, громади – перед державою та суспільством;
- результати функціонування аграрного сектору безпосередньо залежать від діяльності суб'єктів господарювання; держава створює прозорі прогнозовані та передбачувані на тривалий час умови і стимули діяльності суб'єктам господарювання у визначених національними інтересами напрямках;
- держава надає перевагу у підтримці суб'єктам підприємницької діяльності, які поєднують право на землю з працею на ній, економічні інтереси зі соціальною свідомістю;
- держава гармонізує інтереси малого, середнього та великого бізнесу, протидіє формуванню монопольних структур в аграрному виробництві, зберігаючи мотивацію великого бізнесу;
- держава стимулює застосовувати найкращі за технологічністю, продуктивністю та енергоефективністю засоби виробництва, незалежно від країни їх походження, знижувати питому вагу невідновлювальних природних ресурсів у структурі собівартості продукції;
- основним критерієм державної підтримки в Україні виробництва засобів виробництва аграрного сектору є позитивна дина-

міка їх конкурентоспроможності та перспектива досягнення світового рівня;

- синергія науки, освіти та практики: підпорядкування розвитку науки та освіти потребам та цілям виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства.

12.2. Принципи організації та орієнтири реалізації стратегії

До основних принципів реалізації стратегії розвитку аграрного сектору України на період до 2020 року слід віднести:

- пріоритетність аграрного сектору у загальнодержавній економічній політиці;
- пріоритетність інтересів сільськогосподарського товаровиробника в державній аграрній політиці;
- збалансування задоволення потреб внутрішнього ринку та доходів від зовнішньоекономічної торгівлі;
- збалансування переваг від транснаціоналізації та вимог збереження національної економічної та продовольчої незалежності;
- взаємозв'язане застосування суттєво відмінних між собою механізмів стратегічного управління та короткострокового регулювання розвитку аграрного сектору, в першу чергу – за зрівноваження попиту та пропозиції на внутрішньому ринку;
- визначення «точок зростання» аграрного сектору (експорто-ефективних галузей та продуктів) та «критичних точок» (продуктів та галузей, за продуктами яких не забезпечується продовольча безпека);
- фокусування державної підтримки на визначених «точках зростання» та «критичних точках»;
- стимулювання підвищення ефективності виробництва шляхом зміщення акцентів у наданні державної підтримки від прямого фінансування до механізмів фінансування на поворотній основі;
- пріоритетність кооперації та саморегулювання в аграрному секторі;
- недопущення стимулювання розвитку суміжних галузей за рахунок інтересів сільськогосподарського виробника, стимулювання розвитку однієї підгалузі сільського господарства за рахунок іншої;
- урахування регіональних економічних умов господарювання в сільському господарстві.

Основними орієнтирами реалізації стратегії розвитку аграрного сектору передбачаються:

1. *Забезпечення вітчизняної пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до внутрішніх потреб та вимог продовольчої безпеки:*

1.1. *Досягнення рівня виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до внутрішніх потреб та вимог продовольчої безпеки («критичні точки»): м'яса та м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, риби та рибопродуктів, плодів, ягід та винограду, овочів, цукру.*

1.2. *Утримання обсягів вітчизняної пропозиції на внутрішньому ринку відповідно до вимог продовольчої безпеки щодо продуктів експортоорієнтованих галузей («точок зростання»): зернові, олійні, технічні.*

2. *Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва:*

2.1. *Зниження собівартості сільськогосподарської продукції в залежності від структури виробництва та виду продукції на 3-9% (тут і далі – у 2020 році порівняно із показниками 2011 року) за рахунок збільшення обсягів виробництва за інтенсифікації виробництва у рослинництві та зростання продуктивності і розширення виробничої бази у тваринництві та збільшення рибопродуктивності в умовах аквакультури (рибництві):*

2.1.1. *Збільшення обсягів валової продукції сільського господарства (у порівняльних цінах) – у 1,6 рази.*

2.1.2. *Збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва у 1,4 рази, (в т.ч. виробництва зерна – у 1,4 рази), тваринництва – у 1,9 разів (в т.ч. виробництва молока – у 2,1 рази, м'яса ВРХ – у 1,3 рази, м'яса свиней – у 1,7 рази) та рибництва у 1,2 рази.*

2.2. *Підвищення технологічності та зниження матеріаломісткості сільськогосподарської продукції.*

2.2.1. *Збільшення частки земель, що обробляються за допомогою технологій нульового або мінімального обробітку ґрунту, до двох третин.*

2.2.2. *Збільшення частки сільськогосподарських підприємств, що діють в сфері інновацій, до 25%.*

2.3. *Зростання ринкової адаптивності сільськогосподарських товаровиробників.*

2.3.1. *Збільшення питомої ваги сільськогосподарської продукції, що реалізується за гарантованими та довгостроковими контрактами, у загальному обсязі реалізації до 50%.*

2.3.2. *Охоплення сільськогосподарськими кооперативами понад 80% господарств населення та інших малих форм господарювання.*

2.3.3. *Охоплення страхуванням сільськогосподарських ризиків понад 90% суб'єктів галузі.*

2.3.4. Розвиток громадського самоврядування, створення само-регульованих організацій у всіх агропродуктових ланцюжках.

3. *Підвищення економічної результативності сільськогосподарського виробництва:*

3.1 Збільшення обсягу експорту сільськогосподарської продукції та продовольства продукції у 2,8 рази.

3.2. Збільшення податкових надходжень до зведеного бюджету від підприємств АПК у 2,4 рази.

3.3. Збільшення валової доданої вартості, створеної у сільському господарстві у 2020 році відносно 2010 року у 2,8 рази.

4. *Підвищення соціального вкладу сільськогосподарського виробництва:*

4.1. Збільшення валових витрат на оплату праці у 2,6-2,8 рази.

4.2. Зростання середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середньої по галузях економіки та збільшення вдвічі продуктивності праці.

4.3. Зупинення вивільнення зайнятих у сільському господарстві, збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості до середнього по економіці рівня.

12.3. Пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей та очікувані результати

До пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей та очікуваних результатів слід віднести:

1. *Забезпечення продовольчої безпеки держави:*

1) формування стратегічних запасів держави;

2) забезпечення обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва, продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки;

3) моніторинг та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, реагування на ринкові ризики, упередження та нівелювання загроз продовольчій безпеці;

4) забезпечення якості сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва:

- удосконалення системи сертифікації виробництв та стандартизації продукції сільського господарства, переробної та харчової промисловості відповідно до вимог зовнішнього та внутрішнього ринків;

- стимулювання забезпечення необхідним обладнанням та виробничою інфраструктурою кооперативних структур згідно з вимогами до процесу виробництва сільськогосподарської продукції;

- формування мережі мобільних незалежних лабораторій для визначення якості продукції тваринництва (молока);

- делегування частини повноважень із контролю відповідності стандартам сільськогосподарської продукції та продовольства саморегульованим об'єднанням на основі взаємовідповідальності.

2. Пріоритетні галузі аграрного сектору економіки:

- у рослинництві: зернові культури, олійні культури, розвиток виробництва продуктів, рівень пропозиції за якими не відповідає показникам продовольчої безпеки (овочі, плоди, ягоди та виноград);

- у тваринництві: молочне скотарство, м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво;

- у рибництві: аква- та марикультура на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення;

- сприяння розвитку органічного виробництва;

- розвиток виробництва альтернативних видів енергії, насамперед застосування методів виробництва біопального із культур, продукція яких не використовується з продовольчою метою та на корм.

3. Підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому та зовнішньому ринках:

1) технологічне переоснащення галузей аграрного виробництва з метою поширення застосування ресурсоощадних та екологічно сприятливих технологій та техніки:

- стимулювання у рослинництві раціонального поєднання органічних і мінеральних добрив, запровадження інтегрованої системи захисту рослин, інноваційних систем регулювання росту і розвитку рослин, застосування ґрунтозахисних технологій, адаптованих до ґрунтово-ландшафтних елементів та природно-кліматичних особливостей;

- стимулювання модернізації виробництва продукції тваринництва для поширення автоматизації технологічних процесів, застосування оптимізованих раціонів та повноцінних кормів, дотримання належних умов утримання сільськогосподарських тварин;

- стимулювання застосування уніфікованого обладнання модульного типу у виробництві продукції тваринництва;

- забезпечення доступу сільськогосподарських товаровиробників до оперативного контролю якості кормів;

- створення системи довгострокового кредитування інвестиційних проектів, що базуються на сучасних ресурсоощадних технологіях;

- сприяння технічному оновленню та впровадженню сучасної ресурсоощадної сільськогосподарської техніки;

- стимулювання технічного оновлення сільськогосподарських підприємств через вдосконалений механізм формування та використання амортизаційного фонду;

- сприяння впровадженню сучасних технологій вирощування, переробки та зберігання водних біоресурсів;

- забезпечення відновлення та меліорація природних нерестовищ у рибогосподарських водних об'єктах та їх частинах;

- формування системи центрів технологічного супроводу суб'єктів галузі, що здійснюють технологічне переоснащення, шляхом реорганізації діяльності частини аграрної науки та аграрної освіти;

2) експортна орієнтація аграрного сектору економіки:

- нарощування експорту сільськогосподарської продукції та продовольства на цільових ринках у міру насичення внутрішнього ринку продуктами харчування;

- сприяння становленню системи колегіального промоування продукції національного аграрного сектору на цільових зовнішніх ринках;

- створення умов для поглиблення переробки продукції, що направляється на експорт;

3) підтримка конкурентоспроможності малих форм господарювання та їх участі в організованому ринку шляхом:

- стимулювання розвитку сільськогосподарської виробничої та обслуговуючої кооперації у визначених галузях;

- сприяння формуванню кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції;

- орієнтація державної підтримки об'єднання середніх та малих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві;

- розвиток мережі заготівельних пунктів сільськогосподарської продукції в сільській місцевості;

- стимулювання господарювання на землі власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення та сільських мешканців шляхом впровадження поетапної підтримки успішного господаря;

- удосконалення механізмів інформування та навчання сільського населення технологіям та методам ефективного господарювання;

4) розвиток ринків сільськогосподарської продукції та продовольства:

4.1) формування дієвої інфраструктури аграрного ринку і забезпечення розширеного доступу безпосередніх виробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської продукції:

- стимулювання організації прямих каналів збуту, в першу чергу оптових ринків, з метою впливу на формування ринкової ціни на сільськогосподарську продукцію;

- розвиток логістичної інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;

- урізноманітнення ринкових інструментів – форвардної торгівлі, торгівлі деривативами, впровадження механізму страхування цінових ризиків;

- сприяння розширенню обсягів біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією і запровадження на товарних біржах сучасних біржових механізмів електронної торгівлі;

4.2) оперативне регулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства:

- запровадження системи оперативного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції та продовольства із функціями прогнозування ринкових параметрів на відповідні види продукції на півріччя та рік, а щодо тваринницької продукції по кварталах;

- запровадження системи узгодження ринкових параметрів для усунення протиріч між інтересами в ланцюжку «виробництво – заготівля – переробка – торгівля»;

- оперативне згладжування цінових коливань на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом застосування товарних та фінансових інтервенцій;

4.3) стратегічне планування ринкових параметрів, а саме запровадження системи середньострокового (відповідно до терміну аграрного бюджету) узгодження ринкових параметрів в ланцюжку «виробництво – заготівля – переробка – торгівля – споживання» між відповідними організаціями, що репрезентативно представляють інтереси вказаних ланок у відповідних агропродуктових секторах та органом державної влади з питань аграрної політики та продовольства;

4.4) сприяння розвитку об'єднань, що представляють права та інтереси учасників (суб'єктів аграрного сектору) на всіх рівнях державної влади та бізнесу, в першу чергу – саморегульованих об'єднань в агропродуктових секторах;

4.5) сприяння створенню колективних брендів регіональних продуктів (сільськогосподарської продукції та продовольства);

5) удосконалення організації виробництва в аграрному секторі економіки:

- сприяння розвитку інтеграційних, кооперативних зв'язків та контрактних відносин між усіма учасниками агропродовольчих ланцюжків;

- стимулювання раціонального розміщення і спеціалізації аграрного виробництва відповідно до природно-кліматичних умов.

б) розвиток насінництва, селекції та племінної справи в аграрному виробництві на основі партнерства держави, науки, саморегульованих агропродуктових об'єднань та сільськогосподарських товаровиробників.

4. Науково-освітнє забезпечення агропромислового виробництва:

- підготовка висококваліфікованих фахівців для аграрного сектору економіки;

- удосконалення системи прогнозування потреби у кваліфікованих робітничих кадрах та фахівцях з вищою освітою;

- інтеграція освіти, науки та виробництва в аграрному секторі економіки;

- створення ефективної системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів – «освіта протягом життя»;

5. Формування і надання бюджетної підтримки:

- запровадження системи планування бюджетного фінансування аграрного сектору, що передбачає наявність у структурі видатків кожного планового бюджетного періоду співвідношення видатків за часом їх затвердження: 50% видатків у році, що передує плановому, 25% – у році, що на 2 роки передує плановому, 25% – у році, що на 3 роки передує плановому, що забезпечить прогнозованість, прозорість та послідовність державної аграрної політики;

- встановлення співвідношення обсягів державної підтримки до обсягів валової продукції галузей аграрного сектору економіки (обсягів податкових надходжень);

- вдосконалення та забезпечення стабільності системи непрямої державної підтримки аграрного сектору за умови спрямування коштів такої підтримки за пріоритетними напрямками виробництва та розвитку сільських територій;

- формування ефективних механізмів фінансового забезпечення потреб розвитку сільськогосподарського виробництва, в тому числі формування системи кредитної кооперації, запровадження системи іпотечного кредитування та страхування ризиків сільськогосподарського виробництва, розвиток державно-приватного партнерства;

- стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, посилення ролі інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та удосконалення її механізмів, покращення умов залучення зовнішніх інвестицій в агропромислове виробництво, а також на розвиток сільських територій.

б. *Забезпечення раціонального використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі:*

- включення земель сільськогосподарського призначення в економічний оборот;
- стимулювання укладання довгострокових договорів оренди земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечення сталого землекористування, в тому числі через застосування системи агроекологічних вимог як умови доступу до коштів бюджетної підтримки;
- збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, впровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення шляхом обов'язкової агрохімічної паспортизації;
- регламентація розміщення у сівозмінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм.

7. Забезпечення розвитку соціальної сфери села:

- сприяння розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості;
- підвищення ролі сільських громад у економічному розвитку території;
- сприяння закріпленню у сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів в аграрному секторі;
- стимулювання диверсифікації видів економічної діяльності в сільській місцевості.

Щодо очікуваних результатів, то слід зазначити, що реалізація Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України дасть змогу забезпечити:

- потреби суспільства у сільськогосподарській продукції та продовольстві, а переробну і харчову промисловості сільськогосподарською сировиною;
- підвищення доходності виробників сільськогосподарської продукції та її конкурентоспроможності, запровадження високопродуктивних ресурсоощадних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- провідні позиції сільського господарства України в постачанні продукції на міжнародний ринок за оптимального забезпечення потреб внутрішнього ринку;
- підвищення заробітної плати працівників сільського господарства та рівня життя сільського населення;
- збільшення обсягу надходжень до бюджетів всіх рівнів;
- збільшення обсягу видатків на соціальну розбудову села.

12.4. Формування перспективної моделі сільського господарства як основи аграрного сектору України

Слід наголосити, що розвиток аграрного виробництва безперспективний без розвитку сільських територій. Тому в рамках реалізації Стратегії доцільно запровадити і систему коригування податкових пільг, бюджетної підтримки, що можливо лише за умови, що аграрний бізнес буде соціально спрямованим. Останнє передбачає працевлаштування у сільському бізнесі місцевого населення; розвиток внутрішньогосподарської кооперації; участь в утриманні соціальної сфери, посилене формування бюджетів сільських рад (сьогодні частина податків від аграрних підприємств у дуже малих сільських бюджетах не перевищує 10%). Доречно буде і на найближчі роки частину підвищеної орендної плати спрямовувати саме до бюджету сільських рад.

Наукою визначено і один із головних факторів стримування сільського розвитку – дефіцит фінансових ресурсів. Загальна потреба як обігових коштів, так і коштів для капітальних інвестицій нині становить 204,5 млрд грн, у тому числі: в рослинництві – 122,2, тваринництві – 82,3 млрд грн.

Вирішення цієї проблеми наука вбачає як у найшвидшому доопрацюванні та прийнятті Законів України: «Про ринок земель», «Про оцінку земель», «Про ґрунти та їх родючість» та створення Державного земельного банку.

Головна мета земельної реформи вбачається не в купівлі-продажу землі, а в її введенні до економічного обігу, і, в першу чергу, через заставу прав на оренду землі, для залучення в галузь кредитів та інвестицій.

Як переконує світова практика, іпотечне кредитування є досить поширеним інструментом кредитування нагальних потреб економіки. Зокрема, за даними Світового банку частка іпотечних кредитів у провідних зарубіжних країнах становить близько 70% загальних обсягів кредитування.

Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення відкриває для аграрного сектору економіки нові можливості. За експертною оцінкою фахівців ННЦ „Інститут аграрної економіки” лише на першому етапі запровадження іпотечного кредитування, вартість нового продукту кредитного забезпечення може досягти 116 млрд грн.

Включення землі в економічний обіг, як факту поліпшення фінансового забезпечення, є найбільш важливим для малого та середнього бізнесу на селі.

Реалізація Стратегії неможлива без створення дієвої системи кредитного забезпечення аграрного бізнесу за ставкою менше 10% річних через заставу землі та прав її оренди в Державному земельному банку.

З приводу прийняття зазначених вище рамкових законів України у суспільстві виникла дискусія, але це є принципова позиція наших учених, яка пов'язана з прийняттям чітких законодавчих і нормативно-правових «правил гри» для реалізації стратегії розвитку сільського господарства. Це відкриває дорогу до реалізації Стратегії та через відповідні національні та галузеві програми, що вже напрацьовані Міністерством аграрної політики та продовольства України і Національною академією аграрних наук України та реалізуються на практиці.

Із національних проєктів і галузевих програм розроблено такі: Зерно України – 2015, Олійні культури – 2015, Відроджене скотарство, Цукрові буряки – 2015, Овочі України, у процесі розробки: Садівництво України, Виноградарство, Картопля України.

Під час розробки базової програми «Зерно України – 2015» враховано, що в Державній цільовій програмі розвитку українського села на 2015 р. було обґрунтовано показник виробництва зерна в 2012 р. – 45 млн т. Розрахунки показали, що в нинішньому, надзвичайно складному році, отримано близький до розрахунку показник. Але ж у минулому, більш сприятливому за кліматичними умовами, році було вироблено 56,7 млн т зерна і втрачено у процесі збирання урожаю близько 5 млн т.

Як свідчать розрахунки Інституту сільського господарства степової зони, Інституту землеробства Україна за сприятливих природно-кліматичних умов може забезпечити виробництво 71–75 млн т зерна вже у 2015 р.

Отже, у Стратегії зерновиробництво має бути ключовим. Воно визначатиме не тільки добробут селян, але і важливу місію України у світі. Відомо, що виробництво зерна на 1 душу населення має становити не менше 0,5 т. Тому для 7 млрд населення нашої Планети – це 3,5 млрд т зерна, а у світі виробляється лише 2,4 млрд т. Тобто нині у світі існує стійкий дефіцит понад 1 млрд т зерна щороку.

Ситуація погіршується тим, що в останні роки ціни на продовольство, за даними ООН, щороку зростають у середньому на 20%, тому в бідних країнах населення витрачає від 50–80% сімейного бюджету на харчування.

Для потреб сільського господарства людство вже освоїло понад 30% суходолу, тому основним фактором нарощування виробництва залишається підвищення продуктивності.

Аналіз показує, що світове виробництво зерна має менші темпи зростання ніж чисельності населення Планети. За останні 20 років виробництво зерна зросло лише на 24%, водночас населення світу збільшилося майже на третину, а в країнах Африки до – 60%.

Отже, світ постав перед глобальною продовольчою проблемою. Вирішуючи цю проблему, Україна матиме об'єктивне джерело фінансування з експорту як для розвитку аграрного виробництва, так і соціальної сфери села.

Реальність програми «Зерно України – 2015» базується на фундаментальних і прикладних наукових розробках Академії. Подальший розвиток галузі вимагає детальної й об'єктивного економічного оцінювання, перегляду низки позицій щодо техніко-технологічних, організаційно-економічних та ринкових умов функціонування АПК.

За останні 20 років ученими-селекціонерами створено сорти і гібриди зернових культур із продуктивністю на рівні кращих світових досягнень. Збільшення валових обсягів виробництва зерна передбачено за рахунок використання потенціалу вітчизняних сортів і гібридів. На сьогодні рівень їх урожайності у разі застосування інноваційних технологій становить: озимої пшениці – 7,5-9,5 т/га, кукурудзи – 9,0-13,0 т/га, сої – 3,8-4,6 т/га. Водночас потенційна урожайність сортів і гібридів зернових культур та фактична урожайність у товарних агроформуваннях різняться в 2,5–3 рази. Співвідношення потенційної і фактичної урожайності озимої пшениці в агроформуваннях за 1976-2011 рр. наведено на рис. 12.1. Аналогічно такі співвідношення подано і щодо кукурудзи (рис. 12.2), де різниця між потенційною та фактичною врожайністю набагато менша. Значне зростання врожайності зерна досягнуто по кукурудзі, що робить її провідною культурою землеробства України.

В основі інтенсифікації розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна, передбачених Програмою, лежить підвищення урожайності зернових культур шляхом оптимізації структури посівних площ і дотримання принципу змінності сівозмін, застосування мінімальних і нульових систем обробітку ґрунту, поліпшення умов мінерального живлення рослин, освоєння інтегрованих систем їх захисту, повніше використання досягнень селекції і насінництва, підвищення якості зерна та розвитку інфраструктури ринку.

Вчені Академії запропонували науково обґрунтовану структуру площ посіву зернових культур в Україні, і вже у 2011 році розширення площ посіву кукурудзи від 2,5 до 3,6 млн га дало можливість довести виробництво її зерна до 22,8 млн т, або до 40,2% у структурі валового збору зерна. До 2015 року намічено збільшити посіви кукурудзи до 5 млн га, а частку цієї культури у валовому

зборі зерна – до 42,1%. Площі посівів кукурудзи буде розширено за рахунок оптимізації площ посіву озимих культур після непарових попередників, площа пересіву яких за останні 20 років становить 18%, або близько 1,5 млн га. Зміни у структурі посівних площ у 2015 році порівняно з 2010 роком показано на рис. 12.3.

Рис. 12.1. Реалізація потенційної урожайності озимої пшениці, ц/га

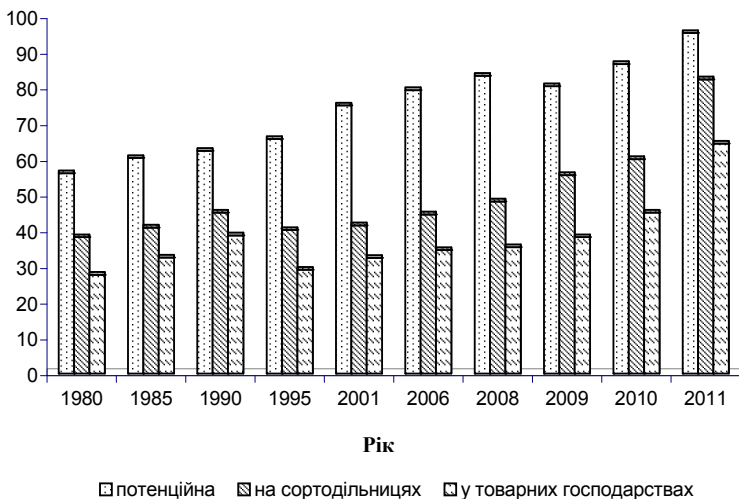

Рис. 12.2. Реалізація потенційної урожайності кукурудзи, ц/га

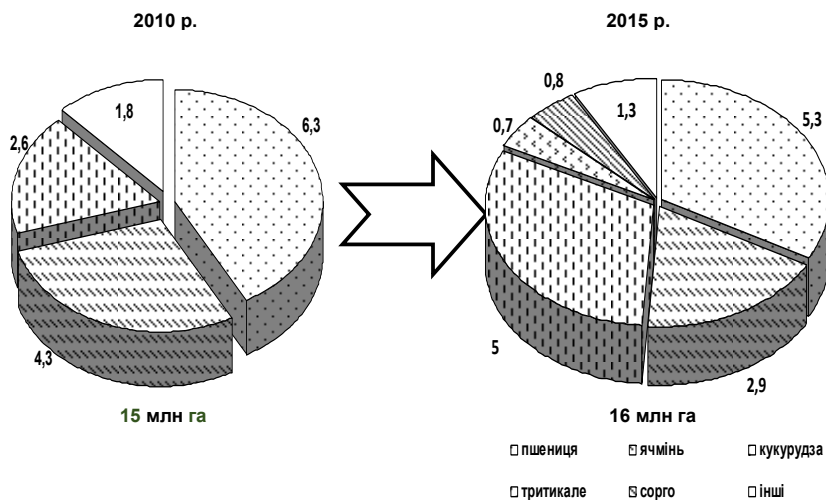

Рис. 12.3. Структура посівних площ під зернові культури, млн га

Стан і перспективи фінансування нових технологій показано на рис. 12.4. Тому запровадження іпотечного кредитування під заставу землі та прав на користування нею, залучення потенційних інвесторів у зерновиробництво України є нагальною проблемою, яку потрібно вирішувати як науці, так і органам державного управління та сільськогосподарським товаровиробникам.

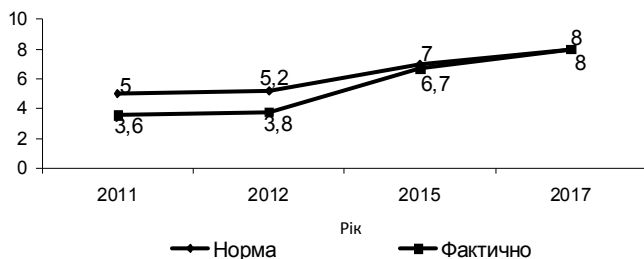

Рис. 12.4. Рівень фінансування технологій, тис. грн/га

З іншого боку, особливу увагу вчені мають зосередити на модернізації експортної інфраструктури. Вже сьогодні слід базуватися не тільки на балансі зерна, а й на балансі насіння сипучих культур

(разом із зерном розглядати питання зберігання й експорту насіння соняшнику, ріпака, сої). Такий баланс краще націлює на вирішення проблеми переробки, зберігання та експорту.

В першу чергу вітчизняне зерновиробництво має освоїти нову науково обґрунтовану логістику зернового ринку, за якою зерновиробництво в Україні ділиться на дві умовні зони: експортну – це регіони, наближені до портових елеваторів, на території якої переважно будуть зосереджені стратегічні резерви; зона внутрішнього споживання – у цих регіонах доцільніше споживати зерно для тваринництва й переробки. Нова логістика дасть змогу щороку збільшувати доходи аграріїв до 3 млрд грн лише за рахунок економії коштів на перевезеннях.

Планується модернізувати вітчизняну систему переробки, зберігання та транспортування зерна. Забезпечити можливість зберегти 70 млн т зерна і більше в часі для продажу за найвигоднішими цінами на світових ринках. Для цього Україна в найближчі роки має розробити та реалізувати Програму добудови лінійних елеваторів потужністю 10 млн т та портових – 9 млн т, що потребує 37 млрд грн державних і приватних інвестицій та залучення до цієї Програми коштів ООН.

Важливою складовою має стати розбудова науково-світоглядного простору пропонованих Україною заходів. Втілюючи новітню парадигму економічного мислення та господарювання, наша країна має посилити її науково-теоретичний базис та інформувати про це свою націю й народи інших країн світу.

Сама Програма, її наукове забезпечення неодноразово обговорювалися на засіданнях учених рад установ Академії, Науково-технічній раді Міністерства, загальних зборах Академії. Останній приклад – проведення у червні поточного року науково-практичної конференції «Наукове обґрунтування стратегії зерновиробництва в Україні» на базі ННЦ «Інститут землеробства НААН».

Україна – визнаний у світі лідер з виробництва та експорту зерна. Основою цього успіху поки що є лише бізнесова складова. За новою Стратегією вітчизняне зерновиробництво має мати набагато ширший потенціал у вирішенні національних і глобальних проблем.

Реалізація зернових амбіцій України, що відображено у Стратегії, забезпечить новий якісний рівень вітчизняного аграрного виробництва і забезпечить нові глобальні ініціативи, зокрема:

- прийняття Концепції формування світового резерву зерна та визначення місця і квот у ньому України. Україна спроможна щорічно формувати квоту світового резерву зерна ООН у 10 млн т і більше й не тільки зберігати таке зерно, але і за розпорядженнями доставляти його за призначенням;

- наша країна здатна винести на міжнародний рівень ідею і механізм зернового урегулювання економіко-фінансових катаклізмів, продовольчих, екологічних та енергетичних проблем глобального світу.

Стратегічні напрями сформовані за практично всіма складовими розвитку сільського господарства і дають можливість визначити основні параметри цього розвитку на перспективу, а саме до 2020 року. На підставі цих параметрів було розроблено перспективну модель галузі, основні положення якої викладено нижче.

Сьогодні розвиток сільського господарства відбувається за моделлю, сформованою у перехідний період під впливом напрямів реформування, визначених наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. Ця модель, що в деяких дослідженнях називається «дуальною»³, є багатоеlementною, різноплановою, включає щонайменше чотири економічних уклади: приватно-фермерський (фермерські господарства, приватні підприємства), корпоративний (сільськогосподарські товариства, виробничі кооперативи), державний (державні підприємства) та сімейний (господарства населення).

Для оцінювання існуючої моделі сільського господарства доцільно використовувати існуючу у вітчизняній статистиці диференціацію діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві (зареєстрованих юридичних осіб за основним видом діяльності), яка включає шість їх видів – господарські товариства, приватні підприємства, фермерські господарства, державні підприємства та інші підприємства (підприємства інших форм господарювання).

Визначення перспективної моделі сільського господарства у проведеному дослідженні здійснювалося за структурою галузі залежно від ключових параметрів (характеристик) її розвитку. Тобто, така модель є абстрактною і відображає залежності між зазначеними параметрами – складовими цієї моделі.

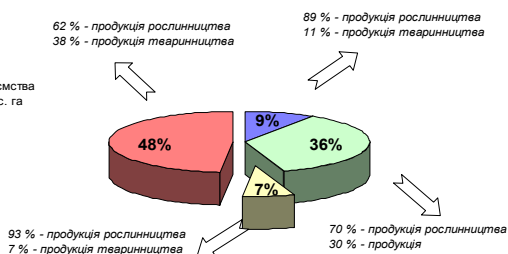
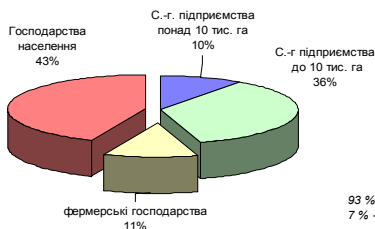
Враховуючи зростаючу роль і кількість великих (надвеликих) сільськогосподарських підприємств, у більшості параметрів моделі ці підприємства було виділено окремою групою.

Визначальним параметром моделі сільського господарства є, безумовно, структура форм господарювання у галузі, яка склалася таким чином, що за кількістю у ній переважають фермерські господарства (73% від усіх зареєстрованих юридичних осіб), господарські товариства (14%) та приватні підприємства (7%). З урахуванням нинішніх тенденцій до 2020 року, за розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки», існуюча структура суттєво не зміниться.

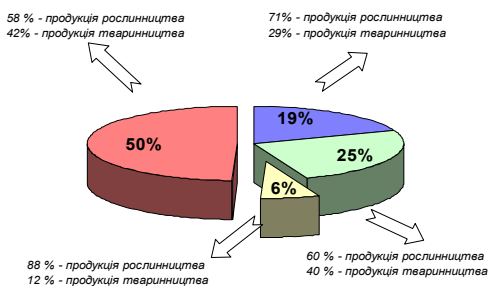
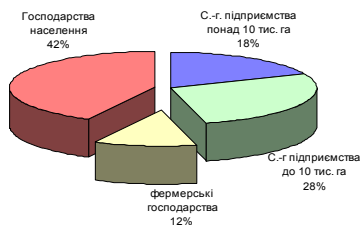
³ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гуторов та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.

Найімовірніше, що зростатиме лише частка приватних підприємств за рахунок зменшення частки фермерських господарств та виробничих кооперативів, тоді як інші форми майже не змінять свої позиції (рис. 12.5).

2011 рік

2020 рік

Частка у площі с.-г. угідь

- С.-г. підприємства понад 10 тис. га
- фермерські господарства

Частка у виробництві валової продукції

- С.-г. підприємства до 10 тис. га
- Господарства населення

Рис. 12.5. Прогноз розвитку форм господарювання у сільському господарстві

Цьому сприятиме і тенденція зменшення частки державної власності на сільськогосподарські угіддя, яка до 2020 року зменшиться до 21% проти 26% у 2011 році.

Суттєві зміни очікуються у структурі землевикористання. Хоча господарства населення і фермери практично збережуть свої позиції (відповідно 42 і 12% у 2020 році проти 43 і 11% у 2011), як і загалом сільськогосподарські підприємства, проте збільшиться частка великих підприємств – від 10 до 18%, насамперед, за рахунок укрупнення менших підприємств – їх частка зменшиться від 36 до 28% (рис. 12.6).

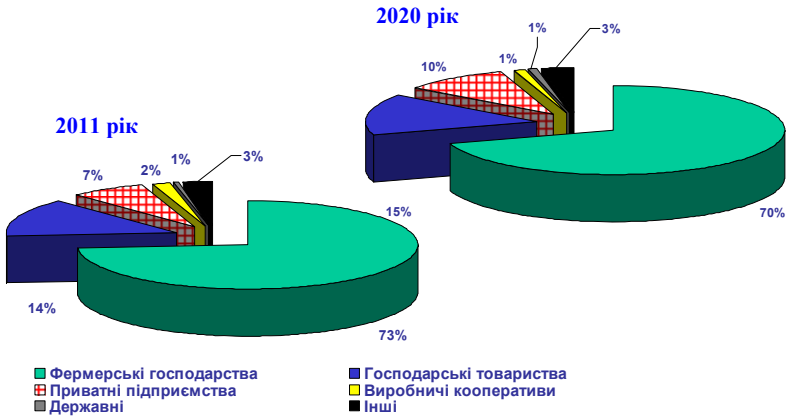

Рис.12.6. Частка у землекористуванні та виробництві валової продукції за основними товаровиробниками

На сільськогосподарських підприємствах зменшиться частка посівів зернових і зернобобових культур – від 61 до 51% за рахунок незначного збільшення частки технічних культур та більш суттєвого – від 7 до 13% – частки кормових культур. Натомість у фермерських господарствах та господарствах населення частка зернових і зернобобових культур зросте відповідно від 60 до 66% та від 49 до 60%. При цьому у фермерських господарствах суттєво зменшиться частка технічних культур (від 38 до 25%) та дещо зросте (від 3 до 8%) частка посівів кормових культур. У господарствах населення збільшення частки посівів зернових і зернобобових культур очікується за рахунок картоплі та овоче-баштанних культур (від 23 до 49%), а також кормових (від 15 до 12%).

Розрахунки моделі за структурою виробництва валової продукції сільського господарства показують, що господарства населення вироблятимуть 50% цієї продукції проти 48% у 2011 році, частка фермерських господарств несуттєво зменшиться (від 7 до 6%). Сільськогосподарські підприємства будуть виробляти 44% валової продукції, тобто їх частка майже не зміниться (45% у 2011 році). Разом з тим, значно зросте частка великих підприємств – від 9 до 19%, тоді як частка інших зменшиться від 36 до 25%.

Більш значні зміни очікуються у співвідношенні продукції рослинництва і тваринництва. Найбільші вони очікуються у великих

підприємств – відповідно 89 і 11% проти 71 і 29% у 2011 році, найменші – у господарствах населення – 62 і 38% проти 58 і 42%.

Загалом господарства населення збережуть свою вагому роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Причому у рослинництві їх частка буде навіть зростати – від 43 до 45%, тоді як у тваринництві зменшуватиметься – від 60 до 56%. Суттєво зростатиме і частка великих підприємств – з рослинництва від 12 до 22%, з тваринництва від 3 до 15%. Частка фермерських господарств не зміниться – 9% у рослинництві і 2% у тваринництві, а частка невеликих і середніх підприємств зменшиться у рослинництві від 36 до 24%, у тваринництві – від 35 до 27%.

Великі підприємства значно нарощуватимуть свою частку у виробництві більшості основних видів сільськогосподарської продукції. Зокрема, у виробництві зерна їх частка зросте від 18 до 26%, соняшнику – від 18 до 26%, ріпака – від 19 до 38%, а щодо цукрового буряку ці підприємства стануть основними виробниками – їх частка становитиме 51% проти 43 у 2011 році. Також високими темпами зростатиме частка великих підприємств у виробництві молока – від 4 до 11% та м'яса – від 4 до 17%.

Частка інших виробників сільськогосподарської продукції змінюватиметься несуттєво, за винятком господарств населення із зерна (збільшиться від 22 до 37%), соняшнику (збільшиться від 16 до 35%), плодів та ягід (зменшиться від 84 до 57%) і молока (зменшиться від 80 до 71%); щодо невеликих та середніх підприємств виключно в бік зменшення – із зерна (від 48 до 23%), цукрового буряку (від 41 до 33%), соняшнику (від 55 до 36%), ріпака (від 62 до 41%), м'яса (від 51 до 39%).

Сільськогосподарські підприємства зміцнять свої позиції щодо виробництва овочів – їх частка збільшиться від 14 до 41%.

Модель сільського господарства за структурою аграрного ринку передбачає два аспекти – структура обсягів реалізації сільськогосподарської продукції за різними каналами та розвиток інфраструктури ринку. Практично однозначно, що розвиток галузі буде відбуватися під суттєвим впливом зовнішнього фактора. Тобто, за умов наростання обсягів виробництва, зростатиме частка експорту за повного задоволення внутрішніх потреб. За нашими розрахунками, обсяги експорту продукції АПК до 2020 року зростуть від 13,1 до 34 млрд дол. США, тобто у 2,6 рази.

У розвитку інфраструктури аграрного ринку збільшуватиметься кількість оптових ринків (від 5 до 25), елеваторів та овочесховищ великої місткості, за суттєвого скорочення товарних бірж (до 5) та зменшення агроторгових домів (від 247 до 200).

За структурою кредитування сільського господарства очікується збільшення частки довгострокових кредитів за рахунок запровадження іпотеки земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Розвиватиметься кооперативне кредитування, переважно через мікрокредитування кредитними спілками. При цьому комерційні банки залишаться суттєвим кредитором сільського господарства, зокрема шляхом партнерства із створеним Державним земельним банком.

Випереджальними темпами зростатимуть інвестиції у тваринництво, тоді як вкладення у рослинництво зростатимуть дещо повільніше. Загалом обсяги інвестицій у сільське господарство зростуть порівняно з 2000 роком у 3,75, а у тваринництво – у 4,8 рази.

У структурі управління розвитком сільського господарства з'являться нові елементи, такі як агропродовольча рада за участю саморегульованих громадських галузевих (продуктових) об'єднань, Національної академії аграрних наук України (НААН) та Міністерства аграрної політики та продовольства України. На регіональному рівні передбачається формування самоврядних кластерних об'єднань та кооперативних формувань (обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок та ін.). Перспективна структура такого управління показана на рис. 12.7.

У більш широкому плані управлінська модель розвитку сільського господарства – це складова структури управління розвитком сільських територій, базовими елементами якої є органи місцевого самоврядування. Також у цій структурі представлено суб'єкти господарювання, що функціонують на сільських територіях, органи самоорганізації населення, координаційні ради та агенції розвитку сільських територій різних рівнів, місцеві та центральні органи виконавчої влади тощо. Ключовими інструментами структури управління розвитку сільських територій будуть генеральні плани на 10-20 років, середньострокові програми розвитку (до 5 років), річні плани та бюджети, програмні документи.

Виділені у статті параметри моделі не можна вважати вичерпними. Для характеристики сільського господарства через побудову абстрактних логічних, математичних, економіко-математичних та інших моделей можна і доцільно використовувати різноманітні параметри, що відображують ті чи інші аспекти функціонування галузі. В цьому випадку ми орієнтувалися на формування найбільш загальних характеристик, які, за необхідності, можуть бути доповнені і розширені. Водночас розглянуті параметри у своїй сукупності дають загальне уявлення про перспективи розвитку галузі, тобто формують своєрідну перспективну комплексну модель.

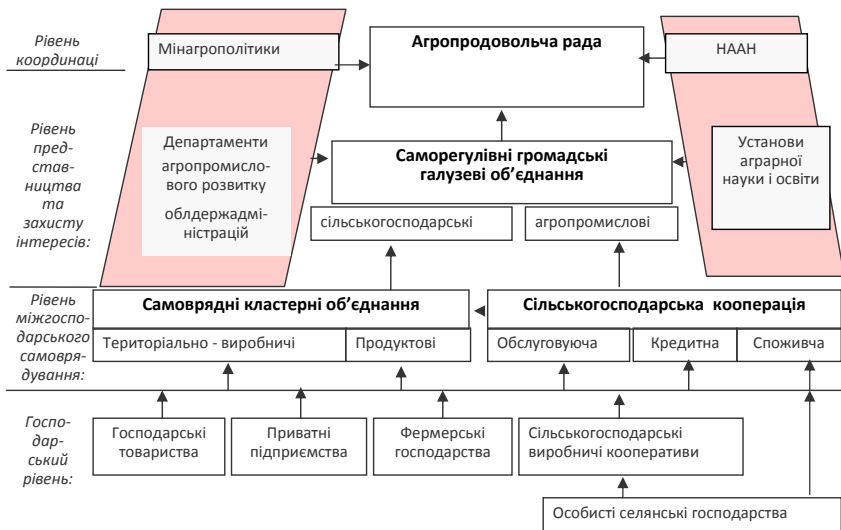

Рис. 12.7. Перспективна структура управління розвитком сільського господарства

Таким чином, комплексна модель розвитку сільського господарства України показує, що до 2020 року галузь переважно зберігатиме існуючу структуру форм господарювання, виробництва та посівних площ. Господарства населення зберігатимуть вагомую роль у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, хоча у виробництві продукції тваринництва їх частка зменшуватиметься. Великі сільськогосподарські підприємства збільшуватимуть свою частку у виробництві, зокрема, продукції зернових та технічних культур, молока і м'яса.

В інституційному середовищі продовжиться розширення інфраструктури аграрного ринку, розвиток системи іпотечного кредитування під заставу землі, формування якісно нової системи управління розвитком галузі на основі розширення участі в ній професійних самоврядних організацій та сільських громад.

12.5. Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації – методологічні орієнтири

Особливість сучасного світу – глобалізація. Незважаючи на неоднозначність цього процесу, загально визнаною стала теза про те, що для адекватної реакції на зміни, які відбуваються в світі, не-

об'єдно формувати нову парадигму розвитку економічних систем в умовах глобалізації, однією зі складових якої виступає розробка методології економічного розвитку.

Процес глобалізації економіки є багатоаспектним та органічно пов'язаний із великими змінами в різних економічних структурах: галузевих, територіальних, техніко-економічних, інституційних. Глобалізація потенціє процеси, що відбуваються всередині окремої національної економіки, підсилюючи її конкурентні позиції або, навпаки, її недостатність в аспекті конкурентоспроможності. Тобто вона дає додаткові можливості сильним і здатним проводити ефективну національну політику розвитку, але створює значні ризики для слабких національних економік та малоефективних урядів¹. Як зазначав академік І.Лукінов, «...глобальні науково-технічні й соціально-економічні перетворення ... не можуть не впливати і на внутрішні структурно-інституціональні зміни в кожній країні. Вони стосуються економічних і правових відносин, форм власності, володіння й господарювання всієї системи державного та ринкового регулювання і управління...»².

Здійснювані в країні соціально-економічні перетворення призвели до результатів, якісно відмінних від очікуваних. Незважаючи на численні декларовані наміри, в суспільстві, й насамперед у політичній еліті, немає єдності щодо стратегічних перспектив національного розвитку в системі світового господарства. Існує необхідність перегляду сформованої нині національної моделі розвитку з урахуванням потенційних екзогенних ризиків, які виникатимуть внаслідок глобалізаційних процесів. Особливо гостро це питання стоїть перед стратегічним для вітчизняної економіки аграрним сектором. На цьому акцентують увагу деякі дослідники. Зокрема, О. Єранкін вказує на те, що особливо важливу і відчутну роль глобалізаційні процеси відіграють для майбутніх перспектив розвитку економіки агропромислового комплексу України. Аграрний сектор економіки України вступає у нову фазу свого розвитку³. Науковці інституту економіки та прогнозування НАНУ зазначають, що для вітчизняної агропродовольчої системи результати її конвергенції зі світовою системою визначаються вибором стратегії й конкретних механізмів входження у глобальний простір⁴.

¹ Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – С.72.

² Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов – К.: ІЕ НАН України, 1997. – С. 86.

³ Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації : монографія / О.О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 5.

⁴ Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.] ; за ред. акад. НААН Б.Й.Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – С. 74.

Отже, на цьому етапі слід скоригувати розвиток аграрного сектору, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально скористатися позитивними результатами глобалізації і, водночас, мінімізувати економічні й особливо соціальні проблеми, пов'язані з адаптацією національної економіки до закономірностей світової господарської системи.

Окремі методологічні аспекти розвитку аграрної сфери, питання реформування й трансформації аграрної економіки відображені в працях П. Гайдуцького, В. Зіновчука, І. Лукінова, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Юрчишина та інші. Разом із тим теорія й методологія розвитку аграрного сектору економіки потребують подальшого дослідження, що має бути зроблено в контексті посилення глобалізаційних процесів та інтеграції України до світового господарства.

Аналізуючи двадцятирічний шлях трансформацій в АПК України, закономірності сучасного процесу глобалізації, тенденції інтеграції України до світового співтовариства, ми дійшли висновку, що подальший розвиток аграрного сектору повинен здійснюватися в межах певного комплексу методологічних орієнтирів.

1. *Здійснення політики еволюційного залучення до світогосподарських зв'язків та дотримання принципу «реформування знизу».* Селянство за своєю суттю є консервативною системою, тому у разі запровадження будь-яких реформ не можна нехтувати його історичними традиціями, соціальною психологією, яка для корінної переорієнтації вимагає особливих зусиль, значного часу, матеріальних і моральних стимулів.

Основним недоліком реформ, що запроваджуються останнім часом, є їх макропоходження та реалізація, тобто нав'язування «зверху». При цьому там, де безпосередньо працює конкретний працівник, селянин, аграрій, система економіко-соціальних відносин нерідко залишається старою і не змінює їхнє матеріальне становище та умови життя, принаймні в бік поліпшення. На другий план відсунуті ті, хто своїми руками виробляє сільськогосподарську продукцію, визначає результат діяльності аграрних підприємств, повинен здійснювати на практиці ідеї й задуми реформ. Заходи, що супроводжують реформи, мають бути обґрунтовані та роз'яснені таким чином, щоб вони стали внутрішнім переконанням і мотивацією людей до змін.

2. *Забезпечення реального статусу пріоритетності розвитку аграрного сектору в умовах глобалізації – найважливіше положення державної політики та регулювання.* Світовий досвід показує необхідність державної підтримки і регулювання аграрного сектору через забезпе-

чення паритету цін на сільськогосподарську й промислову продукцію, дотування стратегічних видів сільськогосподарської продукції та продовольства, компенсацію частини витрат на окремі види послуг і матеріально-технічних ресурсів, пільгове оподаткування сільськогосподарських товаровиробників тощо. Важливим цей напрям є й із позицій забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. Пріоритетними напрямками в цьому аспекті повинні бути зміна обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, диверсифікація виробництва, зростання купівельної спроможності населення, зміни в обсягах і структурі споживання та харчування. На державному рівні необхідна розробка системи продовольчого забезпечення країни на основі реалізації відповідних програм шляхом формування продовольчого фонду.

3. *Розвиток ринку землі.* Без відповідних законодавчих зрушень та усвідомлення того факту, що земля як основний ресурс сільськогосподарського виробництва, маючи певну вартість, є величезним активом економіки, не можна вести мову про модернізацію сільськогосподарської інфраструктури, інновації, сільський розвиток на сталій основі, конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників на світовому ринку сільськогосподарської продукції тощо. Водночас, необхідним є створення механізму економічного стимулювання раціонального використання земель, забезпечення державного управління в частині регулювання цільового використання землі.

4. *Створення умов та сприяння розвитку великих агропромислових формувань.* Не заважаючи функціонуванню малих форм господарювання, слід пам'ятати, що лише агрофірми, науково-виробничі об'єднання, агроконсорціуми, концерни, холдинги, фінансово-промислові групи здатні забезпечувати ефективну організацію виробництва, закупівлі, транспортування, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції в умовах глобалізації.

5. *Створення умов щодо залучення та збільшення вкладу особистих селянських господарств і фермерів до розширення продовольчого ринку та експортного потенціалу* на основі широкої їх кооперації й інтеграції зі сільськогосподарськими товаровиробниками різних форм.

6. *Функціонування мережі агросервісних підприємств.* Питання науково-технічного обслуговування виробничих та переробних підрозділів, матеріально-технічного забезпечення є актуальними як для дрібних, так і середніх та великих підприємств, більшість з яких не можуть утримувати штат відповідних фахівців. Тому доцільним вбачається створення на кооперативних засадах агросервісних підприємств із матеріально-технічного забезпечення й надання різноманітних послуг: технічних, агрохімічних, агрономічних, зоотехнічних, ветеринарних, маркетингових та інших. У цих підприємствах

будуть зосереджені висококваліфіковані фахівці, які обслуговуватимуть виробничі й переробні підрозділи за договором, замовленням або терміновим викликом за заздалегідь установленими розцінками. Замовниками послуг можуть бути особисті селянські та фермерські господарства, кооперативи, будь-які товариства, що організують свою діяльність на основі горизонтальної й вертикальної кооперації.

7. *Державна програма підтримки сільськогосподарського машинобудування, розвитку ринку сільськогосподарської техніки.* Стан первинного ринку технічних засобів для аграрного сектору в Україні незадовільний. А саме від рівня технічного забезпечення аграрних підприємств, не в останню чергу, залежить ефективність їхньої діяльності на світовому ринку, продуктивність і рентабельність виробництва, якість продукції тощо. Без створення сучасної системи машин в аграрному секторі неможливо організувати високорентабельне виробництво, налагодити випуск конкурентоспроможної продукції. Держава має безпосередньо взяти участь у відновленні сільськогосподарського машинобудування, стимулювати вітчизняні підприємства цієї галузі, здешевити кредитування товаровиробників, впроваджувати енергоощадні технології, переглянути умови інвестиційної діяльності для техніко-технологічного переоснащення АПК тощо.

8. *Експорт продукції переробки сільськогосподарської сировини.* Вченими-аграрниками¹ було обґрунтовано доцільність експорту несільськогосподарської сировини, а саме продукції її переробки.

9. *Подолання монополізму під час закупівлі й реалізації сільськогосподарської продукції,* в тому числі на експорт, формування конкурентного середовища в сфері закупівель, переробки сільськогосподарської продукції та агросервісу. У зв'язку з цим необхідно розробити механізм придбання сільськогосподарськими товаровиробниками контрольного пакета акцій переробних і агросервісних підприємств; активізувати процеси інтеграції на кооперативній основі структур, що охоплюють весь технологічний цикл від виробництва сировини до випуску та реалізації кінцевої продукції; контролювати діяльність підприємств-монополістів сфери переробки сільськогосподарської продукції, виробничо-технічного обслуговування і матеріально-технічного забезпечення АПК відповідно до вимог антимонopolного законодавства.

10. *Розвиток інфраструктури, що відповідатиме викликам глобалізації,* шляхом розширення експортного потенціалу, розгортання мережі торговельно-закупівельних фірм з індустрією сортування,

¹ Кирилов Ю.Є. Зовнішньоекономічна діяльність на ринку зерна: монографія / Ю.Є. Кирилов. – Херсон : Айланта, 2006. – 160 с.; Кирилов Ю.Є. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільськогосподарства / Кирилов Ю.Є., Осадчук І.В. – Херсон : Грінв Д.С., 2011. – 300 с.

охолодження, упакування, зберігання й переробки сільськогосподарської продукції з метою подальшого експорту, формування оптових продовольчих ринків із реалізації сільськогосподарської продукції, товарних бірж, забезпечення сільськогосподарським товаровиробникам пільгового безперешкодного виходу на світовий ринок; надання державної підтримки щодо створення в аграрному секторі інноваційних структур, агропромислових кластерів, кредитних спілок, земельних та інвестиційних банків тощо.

11. *Побудова принципово нової системи управління аграрним сектором.* В основі управлінської ієрархії центром її уваги повинні бути інтереси селянина, виконання державних функцій має здійснюватися через громадські й фахові об'єднання. Потребують перегляду підходи до кадрового забезпечення системи управління аграрним сектором як на макро-, так і мезорівнях.

12. *Соціальна спрямованість реформ.* Реформи повинні супроводжуватися адекватними змінами соціальної сфери. Лише через послідовне поліпшення життя селян можна досягти бажаного ефекту від економічних реформ. Соціальні перетворення на селі мають відбуватися у напрямі забезпечення високого рівня життя всіх верств сільського населення, нормалізації демографічної ситуації, розвитку сільської інфраструктури.

Розвиток аграрного сектору України в умовах глобалізації доцільно розглядати з позицій затвердженої на державному рівні та прийнятої суспільством парадигми ефективного його функціонування в системі світового господарства. Будь-які реформи, трансформаційні ініціативи стосовно аграрного сектору повинні базуватися на запропонованій системі концептуальних положень і принципів, методологічних орієнтирів подальшого розвитку аграрного сектору. Лише дотримуючись та послідовно реалізуючи їх, можна уникнути потенційних ризиків глобалізації, сформувати конкурентоспроможний у світовому вимірі агропродовольчий комплекс і забезпечити гідні умови життя на селі.

Аналіз сучасного стану вітчизняного аграрного сектору, закономірності глобалізаційно-інтеграційних процесів вказують на необхідність розробки й запровадження додаткових політичних, економічних, організаційних, соціальних заходів щодо реалізації запропонованих методологічних орієнтирів розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому сутність Стратегії розвитку аграрного сектору України?
2. Чим відрізняється місія від мети стратегії розвитку аграрного сектору?
3. Дайте визначення основним напрямам розвитку аграрного сектору.
4. Назвіть кількісні і якісні параметри Стратегії розвитку аграрного сектору.
5. Що таке виробничі стандарти?
6. Дайте тлумачення виразу: «Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення відкриває для аграрного сектору нові можливості».
7. Назвіть основні національні і галузеві проекти розвитку аграрного сектору.
8. Що включає механізм реалізації Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року?
9. У чому полягає сутність пріоритетних галузей аграрного сектору економіки?
10. Дайте характеристику основним принципам організації розвитку аграрного сектору?
11. Стратегічні імперативи аграрного сектору.
12. Назвіть складові стратегічних цілей розвитку аграрного сектору.

ТЕМА 13. КОНЦЕПЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ*

13.1. Розвиток методологічних положень регулювання економічних систем

Таблиця 13.1

Моделі державного регулювання економіки

Назва моделі	Організаційно-економічна сутність
Американська	Ліберальна концепція з мінімізацією втручання держави, яке зводиться до створення правил функціонування економічної системи і мотиваційного поля
Японська	Централізоване втручання державних структур, владних утворень, які ринковими методами створюють сприятливе середовище для суб'єктів ринку
Шведська	Активне втручання держави у ринковий процес через механізм раціонального перерозподілу доходів і соціально спрямовану податкову політику
Німецька	Дослідження ринкових регуляторів у поєднанні зі створенням ефективної системи соціального захисту за рахунок підприємців
Англосаксонська	Ліберальний підхід, який передбачає мінімальне втручання держави в економіку виключно через формування сприятливого інституційного поля

*Тема сформована на матеріалах: Супрун О. М. Економічне регулювання аграрного виробництва / Супрун О. М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 348 с.

Таблиця 13.2

Закони і принципи управління організаціями*

Назва	Зміст
1	2
Закон необхідної різноманітності	Різноманітність складної системи, якою є ринок (авт.), потребує управління, для якого теж характерна відповідна різноманітність
Принцип емерджентності	Розмір системи і рівень розбіжностей у розмірах між частиною і цілим визначають те, наскільки властивості цілого відрізнятимуться від своїх частин
Закон оберненого зв'язку	Обернений зв'язок між елементами, частинами або системами є основою для організації ефективного управління ними на наукових принципах

* Давнис В.В. Доминирующие в современных условиях принципы управления / В.В. Давнис, В.И. Тинякова // Вестник Воронежского государственного университета. Сер.: Экономика и упр. – 2003. – № 1. – С. 52-55.

Продовження табл. 13.2

1	2
Принцип зовнішнього доповнення	Будь-яка мова управління, в кінцевому випадку, недостатня для виконання поставленого перед ним завдання, але цей недолік можна усунути за рахунок включення в ланки управління «чорної скрині»
Принцип декомпозиції	Керований об'єкт завжди можна розглядати як такий, що складається з відносно незалежних одна від одної підсистем (частин)
Принцип вибору рішення	Рішення повинні прийматися на основі вибору одного з кількох варіантів
Принцип системності	Управління слід будувати таким чином, щоб воно охоплювало всі елементи системи з урахуванням зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків
Принцип організаційної цілісності об'єктів і суб'єктів	Керований (суб'єкт управління) водночас є частиною керованої ним системи (об'єктом управління)
Принцип інтеграції	Внутрішньоорганізаційні індивідуальні інтереси і цілі повинні інтегруватися незалежно від способів відносин і переконань працівників
Принцип демократизації	Обов'язковими умовами ефективної самоорганізації системи є забезпечення участі працівників організацій в управлінні через участь у доходах, прибутках і капіталі, колегіальність у прийнятті рішень тощо
Принцип самозростання інтелекту	Забезпечення постійного інформаційного обміну системи із зовнішнім світом
Принцип обмеженої відповідальності	Для прийняття рішень відомо небагато інформації про об'єкти управління, що є причиною обмеженості раціональних підходів до поведінки менеджера
Принцип передбачуваності масштабів змін	Складність взаємозв'язків структурних елементів організації і самої організації із зовнішнім світом зумовлює можливість ланцюгову реакцію в разі змін у будь-якому з них
Принцип якісної однорідності ресурсозабезпечення	Передбачає якісну збалансованість матеріальних, нематеріальних і трудових ресурсів, які використовуються в організаціях
Принцип відтворюваної цілісності	Характеризує необхідність забезпечення стійкості підприємства до затрат ресурсів, тобто протизатратності механізму його функціонування
Принцип ринкової мотивації	Необхідність створення ефективної системи мотивації, орієнтованої на ринок
Принцип внутрішньої стабільності	Недопущення системою змін, які можуть призвести до її знищення
Принцип селекції	Забезпечення якісного відбору суб'єктів
Принцип залежності від інформаційної відповідності	Дотримання адаптивності в механізмах управління

Продовження табл. 13.2

1	2
Принцип локальності адаптивного управління	Можливість побудови адаптивної системи управління окремою підсистемою організації або елементами цієї підсистеми
Принцип інформаційної надійності	Забезпечення безперервності надання достовірної інформації
Принцип інформаційного випередження	Порівняння й оцінювання можливих варіантів майбутнього стану зовнішнього та внутрішнього середовища
Принцип «згасаючої» пам'яті	Запам'ятовування позитивного досвіду вирішення проблем з переважною орієнтацією на нові приклади успішних кроків у ході розв'язання завдань, які стоять перед системою
Принцип інкрементності	Використання менеджерами стратегії дрібних кроків, яка захищає організацію від значних збитків або повного зникнення
Принцип диверсифікації	Пристаювання організації до зрушень у сукупному попиту та до передбачуваності ринкової кон'юнктури за рахунок перетворення організації на багатofункціональну
Принцип вибору найсприятливіших умов	Вибір альтернативних варіантів реалізації продукції, ринкових ніш, партнерів тощо
Принцип експансії	Збільшення сегмента ринку, захоплення нових ринків, розширення географії ділових контактів
Принцип коеволюції	Зміна підприємств певного виду бізнесу в процесі їх адаптації і еволюційна зміна бізнесу як агрегованого результату різних змін на рівні окремих підприємств
Принцип мультикеровості	Вибір найбільш прийнятної напрямку діяльності підприємства
Принцип коінтеграції	Об'єднання двох або більше компаній, які мають значні труднощі у веденні свого бізнесу
Принцип випадкового фактора	Ефект випадкового вибору можливостей, які забезпечують досягнення певної мети в умовах невизначеності
Принцип згасаючих відхилень	Коригування адаптивних механізмів діяльності організації у напрямі зменшення наслідків негативних ефектів від прийняття помилкових управлінських рішень
Принцип адаптивного відновлення	Використання в регіональних масштабах інформації, яку отримує організація через навчання і самоосвіту своїх співробітників
Принцип адекватності системи управління об'єкта управління	Зміни в системі відбуваються водночас зі змінами об'єкта

1	2
Принцип безперервності	Перманентна наявність захисних реакцій підприємства, які діють у разі виникнення кризових ситуацій
Принцип оптимальної періодичності контролю	Необхідність вибору цілеспрямованої частоти управлінських відповідей на системи зворотних зв'язків
Принцип оптимального резервування	Створення спеціальних резервних страхових фондів підтримки адаптивного потенціалу організації

13.2. Теоретичні засади функціонування механізмів у регулюванні економіки і ринку

Рис. 13.1. Схема складових механізму регулювання економіки

Таблиця 13.3

**Сутнісні й рольові характеристики механізмів
у регулюванні економіки**

Назва механізму	Сутність – роль
Інституційно-правовий	Юридичне закріплення прав і обов'язків учасників трансакцій, а також їх захист
Саморегулювання ринку	Визнання ринком (та навпаки) конкурентних переваг товару, підприємства, людини-працівника
Інфраструктурний	Формування каналів збуту продукції, інформатизація обміну й маркетинг, обслуговування виробників
Внутрішньогосподарський	Розподіл функцій та управління взаємодією людей-працівників на рівні підприємства
Податковий	Встановлення і справляння податків
Ціновий	Визначення і перерозподіл вартостей
Фінансово-кредитний	Наповнення економіки фінансовими ресурсами і контроль їх оптимального розподілу
Інвестиційно-інноваційний	Забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку
Стандартизації	Розробка і встановлення стандартів
Державної підтримки	Участь держави у стимулюванні соціально-економічного розвитку

Таблиця 13.4

**Підходи до визначення поняття
«механізм державного регулювання»**

Автор	Зміст визначення
1	2
О. Комяков	Механізм державного регулювання трактується як системна сукупність інструментів та методів організаційно-економічного змісту, які призначені для виконання визначених взаємозв'язаних функцій у напрямі забезпечення безперервної, ефективної дії системи державних інституцій із забезпечення результативності соціально-економічних процесів [139]
Л. Дядківська та Л. Головка	Система макроекономічних регуляторів, що складаються з таких основних елементів: ринкові регулятори; важелі державного впливу на економіку; корпоративне управління; інститут соціального партнерства [88]

Закінчення табл. 13.4

1	2
М. Корецький та І. Кириленко	Визначають механізм державного регулювання як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава здійснює управління розвитком економічних процесів, забезпечуючи реалізацію соціально-економічних і правових функцій [140, С. 16; 134, С. 225]
П. Макаренко	Основними складовими механізму державного регулювання економіки ринкового типу є планування, програмування, структурна і податкова політика, регулювання цін; державний механізм регулювання аграрного виробництва включає політико-правові, організаційно-управлінські форми та засоби управління (регулювання) господарською діяльністю суб'єктів аграрної економіки [170, С. 68, 590]
М. Латинін	«механізм державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки визначається як спосіб дій суб'єкта регулювання, який ґрунтується на базових функціях і принципах, забезпечуючи за допомогою форм, методів і засобів ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення визначеної мети та розв'язання протиріч [151]

Таблиця 13.5

Форми державного регулювання в економіці

Форма	Зміст
1	2
Правова	Створення державою правил і норм, спрямованих на ефективне функціонування ринкової системи
Фінансова	Фінансування за рахунок держбюджету програм соціально-економічного розвитку із застосуванням таких інструментів як цінове субсидування, дотування, компенсаційні виплати тощо
Виробнича	Активізація механізмів організації виробництва шляхом укладання державних контрактів з виробниками, надання послуг, продаж послуг державними установами, надання привілеїв і гарантій
Перерозподільча	Опосередкований вплив на процеси в економіці через механізми перерозподілу доходів з метою згладжування соціальної нерівності
Організаційно-інституціональна	Створення організацій і формування інституціонального середовища через утворення спеціальних комісій та агентів із конкретними функціями, удосконалення правових інститутів
Інформаційно-консультаційна	Поширення інформації і надання консультаційної підтримки учасникам ринкового обміну

Таблиця 13.6

**Галузі економіки,
на які поширюється процес дерегулювання**

Категорії галузей	Характеристики і види
Потенційно конкурентні галузі	Банки й страхові компанії та інші інститути фінансового ринку
Галузі природних монополій	Галузі, у яких неможлива традиційна конкуренція внаслідок технологічно об'єктивних характеристик самих галузей
Особливі ринки	Ринки, де оптимальною формою дерегулювання стає не приватна власність як така, а заміна виробництва на державних підприємствах контрактами з приватними суб'єктами

Таблиця 13.7

**Структуризація понять під час визначення сутності
«організаційно-економічний механізм»**

Автор	Поняття
1	2
Абалкін Л.І.	Господарський механізм – сукупність форм і методів господарювання, включаючи не тільки базисні, але і побудовані елементи, які проявляються через категорії, що впливають одна на одну
Панін А.У.	Господарський механізм – системна сукупність конкретних форм взаємодії і розвитку продуктивних сил і виробничих відносин у просторі в певному проміжку часу відтворювального процесу
Ульянов В.А.	Господарський механізм – спосіб організації виробництва, система функціонування виробничих відносин у вигляді конкретних господарських форм, що відображає не тільки виробничі відносини, але й форми організації продуктивних сил, організаційну структуру виробництва, а також охоплює ланки державного управління, правові норми тощо
Ясін Є.Г.	Господарська система – інституціональна основа, система планування, організаційна структура управління в сукупності
Мільнер Б.З.	Організаційний механізм управління – система зв'язків організації, які виникають у динаміці
Коно Т.	Організаційно-економічний механізм – спосіб групування робіт і проведення ліній підлеглості, які об'єднують роботи
Цхурбаєва Ф.Х., Фарнієва И.Т.	Організаційний механізм – це сукупність організаційних засобів впливу. Економічний механізм – сукупність економічних засобів впливу на керований об'єкт, які визначаються умовами ринкової економіки, що виникають із взаємозв'язку суб'єктів ринкової системи

13.3. Ринок і виробництво як об'єкти регуляторного впливу механізмів

Таблиця 13.8

Системні ринкові інститути як методологічна основа визначення поняття «ринок»*

Назва інституту	Характеристики щодо ринку
1	2
Інститут власності	За цією ознакою ринок трактується як взаємодія реальних і майбутніх власників товару (продавців і покупців) у процес його обміну, зокрема, як сукупність існуючих і потенційних покупців товарів [141, С. 54]; група людей, що вступають у тісні взаємодії стосовно якого-небудь товару [230, С. 29]; взаємодія людей, пов'язана з торгівлею між ними [89, С. 19]; сукупність відносин між продавцями і покупцями з приводу обміну товарами [339, С. 6]; будь-яка сфера обміну, де існує купівля і продаж товарів і послуг [266]
Часово-просторовий інститут	Ринок – це «географічний або функціональний простір (локус комунікацій), на якому здійснюються обміни й укладаються взаємовигідні угоди» [236]; місце купівлі-продажу товарів і послуг, укладання торговельних угод [246]; сукупність умов, завдяки яким покупці та продавці товару (послуги) вступають у контакт один з одним з метою купівлі або продажу цього товару або послуги [370]
Інститут грошей	Ринок – це інститут із правилами, що регулюють купівлю і продаж товарів (послуг) як процес організованого обміну [240]; конкурентна система відносин виробників і споживачів матеріальних благ і послуг, які опосередковані вартісно [309, С. 409]; економічні відносини між фізичними і юридичними особами на засадах платності послуг, відповідальності, інноваційності і конкуренції [94, С. 235]
Інститут посередника	Ринок – це сфера обігу [117, С. 11], економічні відносини з приводу купівлі-продажу товарів і послуг у сфері обігу, а також механізм реалізації таких відносин згідно з законами товарного виробництва і грошового обігу [201, С. 154]
Інститут ціноутворення	Ринок – це система, що керує співвідношенням попиту покупців і пропозицією продавців [368, С. 18]; абстрактний або реальний простір, на якому взаємодіють пропозиція і попит на блага (товари і послуги) [369]; місце, де відбувається товарообмін і формується ціна, на основі якої товарообмін здійснюється [34, С. 173–174]; система економічних відносин купівлі-продажу товарів, у рамках якої формується попит, пропозиція і ціна на них [39]

Закінчення табл. 13.8

1	2
Інститут конкуренції	Ринок – це товарно-грошові відносини, що виникають між покупцем і продавцем, під дією механізму вільного ціноутворення, вільного підприємництва, що здійснюється на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача [97, С. 185]; закони ринку – це закони виживання і конкуренції суб'єктів комерційної діяльності [228]

* Наведено з використанням: Пустовойт О.В. Ринок: економічна сутність, типова і видова різноманітність / О.В. Пустовойт // Економічна теорія. – 2008. – № 4. – С. 44-55.

13.4. Конкуренція як ринковий механізм саморегулювання

Таблиця 13.9

Видові та сутнісні характеристики конкуренції

Конкуренція як механізм саморегулювання ринку	
<i>За типом ринку</i>	
Досконала	Висококонкурентний ринок
Недосконала	Монополія
<i>Масштаб охоплення</i>	
Внутрішньогалузева	У середині галузі
Міжгалузева	Між підприємствами різних галузей
Міжнародна	За участю міжнародних гравців
<i>За формою прояву</i>	
Цінова	Індикатором є ціна
Нецінова	В основі нецінові фактори
<i>За інтенсивністю</i>	
Стабільна	У постійному русі (без змін параметрів)
Динамічна	З частими змінами факторів конкурентності
<i>За рівнем моральності</i>	
Добросовісна	На законних ринкових умовах
Недобросовісна	Із застосуванням неринкових важелів
<i>За походженням</i>	
Традиційна	Використання знайомих прийомів
Нетрадиційна	Використання інноваційних підходів

13.5. Економічне регулювання як інститут ринкового механізму

Таблиця 13.10

Характеристики економічних порядків*

Конституюючі принципи функціонування	Централізованокерована економіка	Вільний ринок	Конкурентний порядок	Змішаний, транзитивний
1	2	3	4	5
Визначення цілей економічної діяльності	Владні структури	Домашні господарства та підприємці	Конкуруючі продавці та покупці	Конкуруючі суб'єкти ринку, але владні структури втручаються у ринок адміністративними методами
Забезпечення засобами виробництва	Планове розподілення знарядь та предметів праці	Вільні взаємовигідні угоди	Взаємовигідні контракти в умовах антимонопольного регулювання	На засадах суб'єктивних підходів
Встановлення цін на товари та послуги	Планові органи	Вільне ціноутворення на основі співвідношення попиту та пропозиції	На основі механізму цін повної конкуренції	На основі механізму цін, конкуренції, з безсистемним втручанням держави у ринок
Відповідальність економічних агентів	За виконання поточних та перспективних планів діяльності	За всі результати економічної діяльності	За всі результати економічної діяльності	За всі результати економічної діяльності з урахуванням політичних переконань
Роль держави в регулюванні економічної діяльності	Керує, раціоналізує споживання товарів та послуг	Встановлює та контролює виконання правил економічної діяльності	Регулює економічну діяльність за умови відсутності економічної влади окремих агентів	Регулює економічну діяльність, керує неринковими методами

*Пархомець М. К. Економічний механізм АПК: аналіз, проблеми, напрями розвитку [Електронний ресурс] / М. К. Пархомець, Л. М. Уніят, Л. І. Дудар. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_3/192.pdf

Закінчення табл. 13.10

1	2	3	4	5
Характер стимулюючого впливу	Примус	Зацікавленість	Зацікавленість	Примус, зацікавленість
	Директивне планування	Інституційні стимули	Індикативне планування	Директивне планування, інституційні стимули (рідко)
Суб'єкт, що формує стратегію економічного агента	Планові органи держави	Керівництво економічної одиниці з урахуванням кон'юнктури ринку	Керівництво економічної одиниці з урахуванням державних індикативних планів, власних інтересів	Керівництво економічної одиниці з урахуванням власних інтересів. Органи держави
Домінуючі форми власності на засоби виробництва	Суспільна (державна) з незначною часткою приватної та кооперативної	Приватна з певною часткою державної	Приватна (індивідуальна та колективна), державна на стратегічно важливі об'єкти	Приватна (індивідуальна та колективна), державна

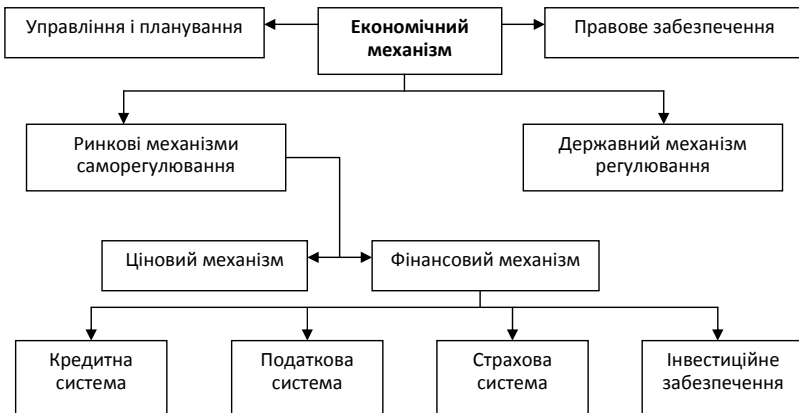
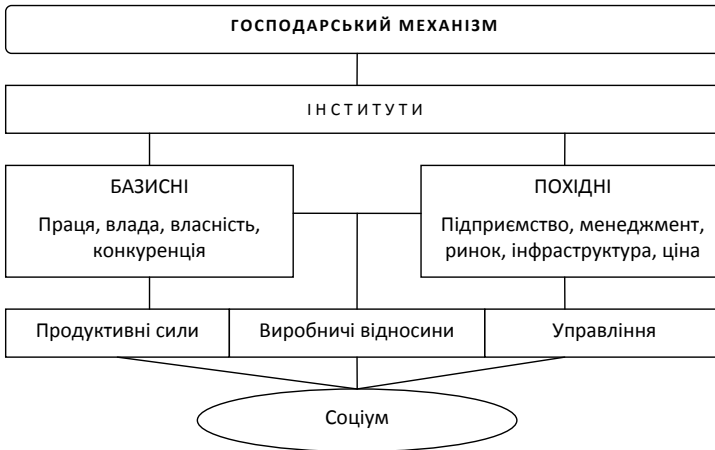

Рис. 13.2. Схема економічного механізму розвитку АПК

ТЕМА 14. ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

14.1. Господарський механізм як базис розвитку економіки

**Рис. 14.1. Господарський механізм як інституціональна
система розвитку економічних відносин**

Економічна система Господарський механізм	Адміністративно- командна	Перехідна, або транзи- тивна	Ринкова
Централізоване управління	+	-	-
Змішаного – перехідного типу	-	+	-
Ринковий з розвиненою держа- вною координацією	-	-	+

**Рис. 14.2. Типологія господарських механізмів
за інституціональним підходом**

Рис. 14.3. Схема взаємозв'язків складових господарського механізму

Таблиця 14.1

Функції господарського механізму в економічній системі

Функція	Механізм дії
1	2
Узгодження інтересів економічних агентів	Формування відповідної моделі економіки інституціонального середовища господарської діяльності
Реалізація відносин власності та права на неї	Захист права власності і створення умов для гарантування отримання доходів від неї
Поєднання продуктивних сил і виробничих відносин	Забезпечення умов використання суспільно-економічних ресурсів для виробництва матеріальних і духовних благ
Задоволення економічних інтересів	Створення умов для реалізації мотивацій економічних суб'єктів в отриманні необхідних благ
Виділення соціально-економічних суперечностей	Визначення найбільш проблемних «точок» у розвитку суспільства й економіки
Розвиток моделі та формування інтелектуального капіталу	Забезпечення підвищення рівня суспільного інтелекту

Таблиця 14.2

Класифікація аграрних криз

Групова ознака	Види криз
<i>Аграрні кризи на макрорівні</i>	
Залежно від обсягу виробництва і ступеня задоволення потреб	– криза надвиробництва – криза недовиробництва
За структурою соціально-економічних відносин, що детермінують природу виникнення	– економічна – соціальна – організаційна – технологічна
За можливостями прогнозування	– передбачувана (закономірна) – несподівана (випадкова)
Залежно від масштабу	– регіональна – національна – світова
За характером виникнення	– кон'юнктурна – структурна – циклічна
<i>Аграрні кризи на макрорівні</i>	
Залежно від фактора	– криза виробництва – фінансова криза – криза управління – криза маркетингу
Залежно від етапу життєвого циклу підприємства	– криза розвитку – криза лідерства – криза автономії – криза втрати контролю – криза бюрократизму (криза делегування повноважень) – криза синергії

14.2 Ціновий та інфраструктурний механізм в умовах ринку

Таблиця 14.3

Функції ціни і система цін в економіці

Функції ціни				
Облікова	Розподільча	Стимулююча	Регулююча	Координації
Міра затрат суспільно необхідної праці на виробництво товару	Розподілення новоствореної вартості в суспільстві	Вплив на розвиток виробництва і споживання	Вплив на попит і пропозицію товарів	Координація взаємодій різних ринків (сировини, капіталу, товарів тощо)
Система цін				
Ціни з обслуговування обороту товарів і послуг	<p>За характером економічного обороту: ціни на промислову продукцію; ціни на продукцію будівництва; ціни на продукцію сільського господарства; тарифи на виробничі послуги (транспорту, зв'язку, ремонту); ціни наукових і проектних розробок; ставки відшкодування витрат на відтворення природних ресурсів; націнки і знижки у сфері обігу; роздрібні ціни на товари і послуги населенню.</p> <p>За терміном дії: постійні: тимчасові; сезонні; разові; договірні.</p> <p>За територіальною ознакою: єдині по країні; зональні; місцеві.</p> <p>За способом відображення транспортних витрат: ціни в місцях виробництва товарів (пунктах відправки); ціни в місцях споживання товарів (пунктах призначення).</p> <p>За характером встановлення, фіксації; тверді; рухомі; плаваючі.</p> <p>Залежно від державного впливу, регулювання і ступеня конкуренції на ринку: ринкові (вільні); регульовані; лімітовані або гранично допустимі.</p> <p>Залежно від новизни товару: ціни на нові товари; ціни на товари, які реалізуються на ринку тривалий час.</p> <p>За способом отримання інформації про рівень ціни: публіковані; розрахункові.</p> <p>Залежно від виду ринку: ціни товарних аукціонів; біржові котирування; ціни торгів</p>			
Планово-облікові ціни	<p>Ціни планових розрахунків.</p> <p>Ціни статистичного обліку.</p> <p>Ціни проектних розрахунків.</p>			
Ціни зовнішньоторговельного обороту	<p>Зовнішньоторговельні ціни</p> <p>Внутрішні ціни на експортовані й імпортовані товари</p>			

Таблиця 14.4

Типологія цінових механізмів у ринковій економіці

Типи цінового механізму	Кваліфікаційні ознаки	Тип ринку
Конкурентного ціноутворення	Велика кількість економічних агентів, які самостійно неспроможні вплинути на ціну	Ринок досконалої конкуренції
Монопольного ціноутворення	Єдиний агент, який самостійно визначає ціну і поведінку на ринку	Ринок чистої монополії
Природного монопольного ціноутворення	Об'єктивні умови існування єдиного агента у певній галузі, який самостійно встановлює ціни орієнтуючись на попит і політику держави	Ринок природної монополії
Штучного (регульованого) ціноутворення	Створюється і регулюється державою ззовні. Ціноутворення відбувається за законом «справедливої норми прибутку»	Ринок штучної (регульованої) монополії

Рис. 14.4. Інфраструктурний механізм та його інститути

14.3. Інституційний механізм регулювання виробництва

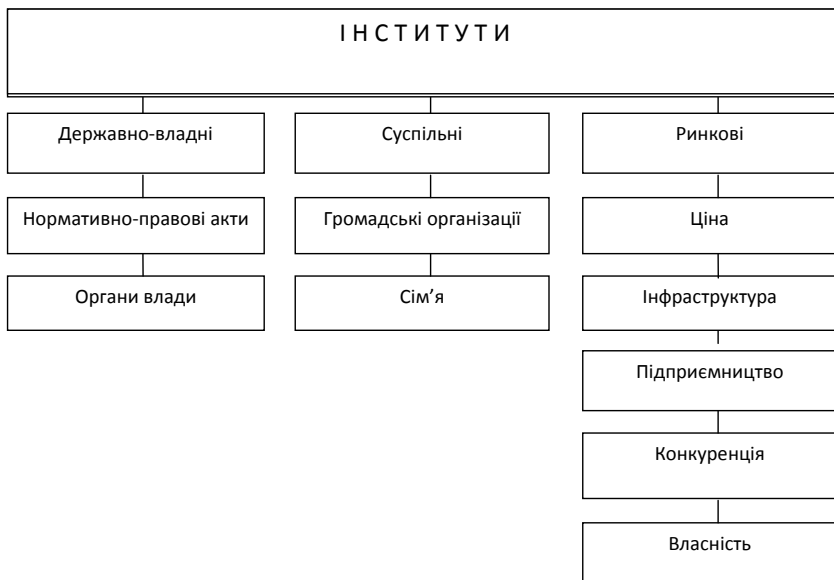

Рис. 14.5. Схема складових інституційного механізму регулювання виробництва

14.4. Механізм інноваційного забезпечення конкурентоспроможності виробничих систем

Таблиця 14.5

Характеристика видів ефективності аграрного виробництва

Вид	Сутність	Показники
1	2	3
Виробничо-технологічна	Ефективність використання ресурсів (земельних, матеріальних і трудових) у процесі виробництва	Землевіддача Фондовіддача Матеріаломісткість Трудомісткість Енергоємність
Виробничо-економічна	Сукупний вплив на рівень виробництва виробничо-технологічної ефективності й економічного механізму	Собівартість Прибуток

Закінчення табл. 14.5

1	2	3
Соціально-економічна	Рівень реалізації економічних інтересів і ефективність діяльності підприємства	Вартість продукції на одиницю земельної площі Норма прибутку Рентабельність
Еколого-економічна	Сукупна економічна результативність виробництва з урахуванням впливу сільського господарства на навколишнє середовище	Показники забруднення природного середовища Рівень родючості ґрунту
Інституційна ефективність	Результативність функціонування регуляторного акта	Вигоди і витрати агропідприємств від дії норм регулювання Трансакційні витрати обміну

Таблиця 14.6

**Складові сегментів інноваційного забезпечення
конкурентоспроможності в умовах ринку**

Техніко-технологічний	Організаційно-економічний
1. Технології	1. Управлінські структури
2. Техніка	2. Форми господарювання
3. Кадрово-управлінський потенціал	3. Фінансові ресурси
4. Якість земельних ресурсів	4. Інституційне забезпечення

ТЕМА 15. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА І РИНКУ

15.1. Інноваційні засади формування механізмів регулювання аграрного виробництва

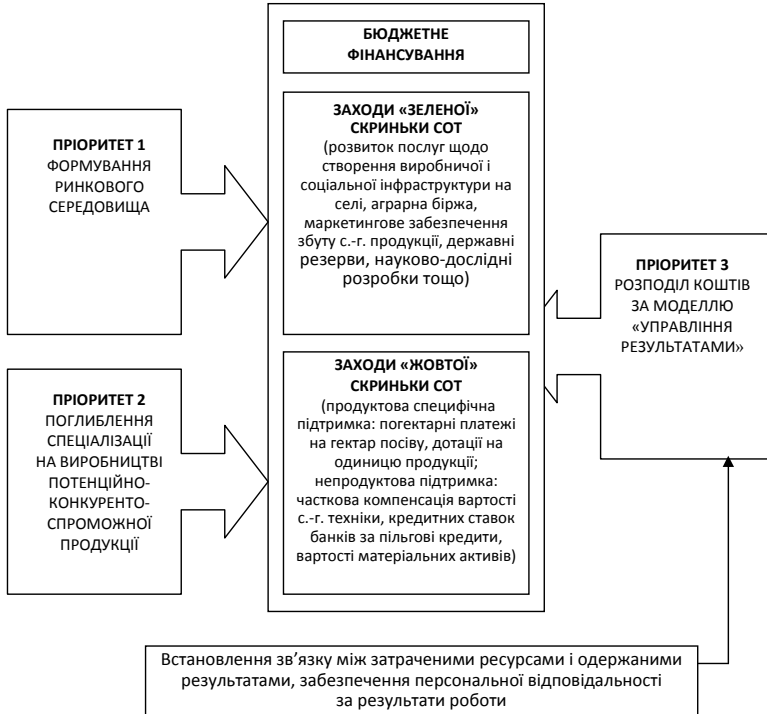

Рис. 15.1. Принципова схема стратегічних пріоритетів регулювання аграрного ринку України в умовах глобалізації*

*Файчук О.М. Стратегічні пріоритети регулювання аграрного ринку України в умовах глобалізації // О.М. Файчук / [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.nbv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_142_1/09fom.pdf

15.2. Оптимізація механізму інституційного регулювання виробництва і ринку

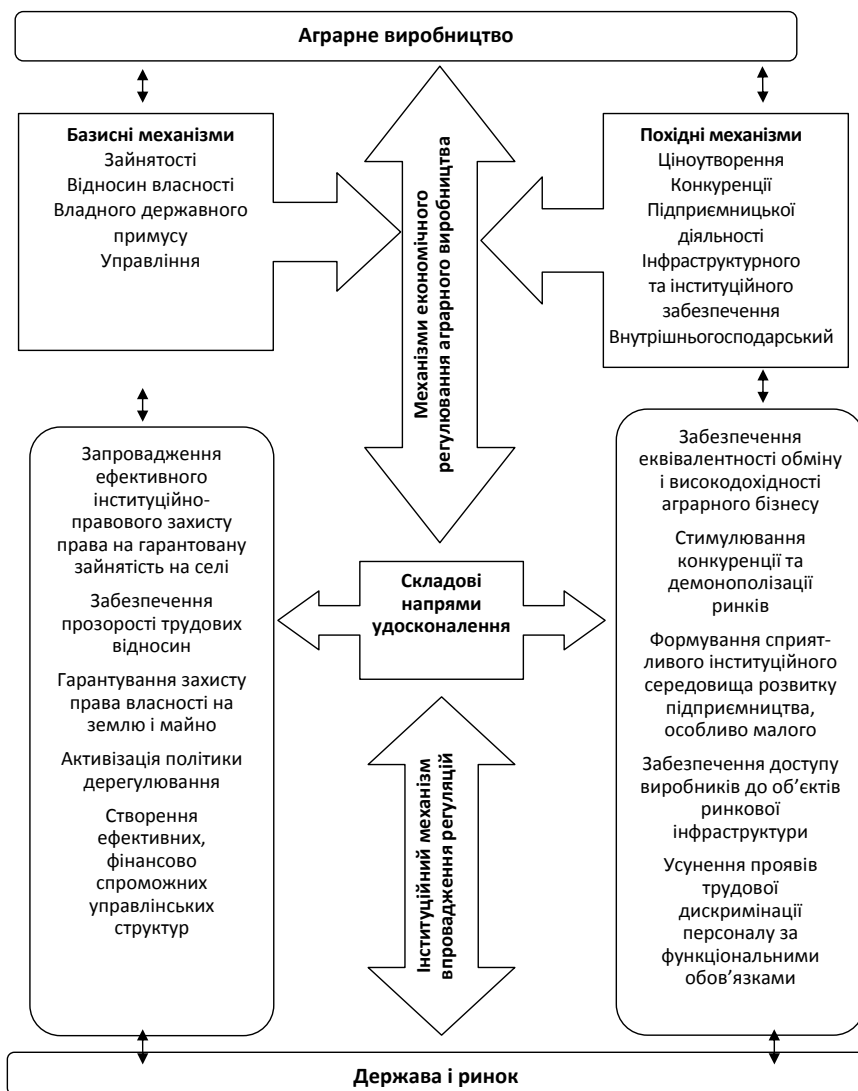

Рис. 15.2. Концептуальна модель з удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва

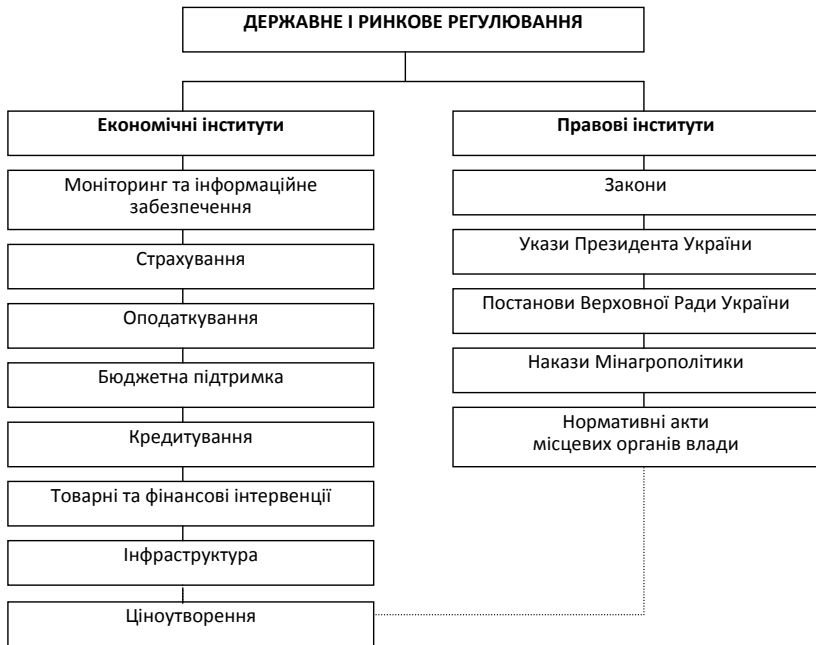

Рис. 15.3. Складові інституціонального механізму регулювання аграрного виробництва

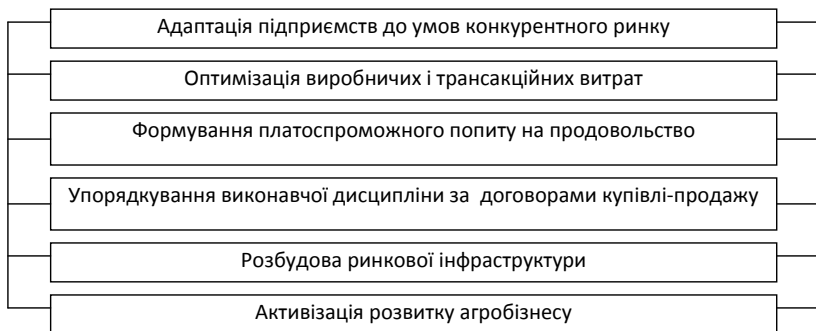

Рис. 15.4. Результативні ознаки функціонування інституціонального механізму регулювання аграрного виробництва

Таблиця 15.1

Критерії оцінювання ефективності механізмів економічного регулювання аграрного виробництва

Назва механізму	Критерій оцінювання	Рівень ефективності
Ціновий	Прибутковість (дохідність) агропідприємств, обсяг реалізації, рівень споживання	Недостатня
Інфраструктурний	Структура реалізованої продукції за каналами	Інфраструктура дисфункціональна
Господарський	Тип відтворення. Рівень рентабельності виробництва й оплати праці	Не задовольняє внутрішні та зовнішні потреби
Саморегулювання	Кількість і впливовість саморегульованих структур	Існують здебільшого номінально
Інтервенційний	Динаміка зміни кон'юнктури ринку	Несприятлива
Міжгалузевого обміну	Диспаритет цін, норма прибутку, індекс цін	Не задовольняє виробників
Внутрішньогосподарський	Рівень оплати праці, дохідність діяльності підрозділів	Здебільшого низький
Інноваційного забезпечення	Рівень інноваційності	Низький або вибірково високий
Інституційний	Динаміка зміни трансакційних витрат	Стрибокподібна

Таблиця 15.2

Етапи оцінювання ефективності механізмів економічного регулювання аграрного виробництва*

Назва етапу	Методичні характеристики змісту етапу
1 – оцінювання передумов регулювання	Визначення необхідності запровадження регуляторних заходів і критеріїв їх ефективності
2 – встановлення цілей регулювання	Структуризація цілей за значимістю й упорядкуванням регуляторних впливів за рівнем необхідності
3 – визначення показників оцінювання	Побудова системи оціночних показників за специфікою функціонування регуляторних механізмів
4 – інформаційне забезпечення	Збір інформації за об'єктами регуляторного впливу механізмів
5 – оцінювання стану регулювання	Аналітичне оцінювання показників функціонування механізмів економічного регулювання за специфічними ознаками їх спеціалізації
6 – формування й систематизація результатів оцінювання	Систематизація результатів, отриманих у процесі аналізу показників оцінювання етапу регулювання в певних сегментах регуляторної політики

Таблиця 15.3

Оцінювання результативних ознак розвитку та регулювання аграрного виробництва в Україні

Результативна ознака	Сучасний стан і його стисла характеристика
Обсяги виробництва продукції	Стабілізуються на достатньо високому рівні, що наслідуює високий ефект для держави
Обсяг реалізації продукції	Значні, проте часто стримуються низькою ємністю внутрішнього ринку і частими деструктивними інституційними нормами
Структура обсягів реалізації за інфраструктурними каналами	Організований ринок не створено, а через монополізацію каналів збуту значна частину продукції реалізують поза ним
Рівень цін	Ціни нестабільні, мають низьку відтворювальну здатність, формуються значною мірою стихійно без системного ринкового державного регулювання. Характерними є різноспрямовані зміни і регіоналізація цін
Формування і розвиток потенціалу виробників	Цей процес нестабільний у зв'язку з низьким рівнем інвестиційної привабливості галузі і незавершеності аграрної, зокрема земельної, реформи
Рівень і структура прибутку за галузями	Переважна частина прибутку формується у рослинництві, особливо в зерновому господарстві як експорто орієнтованому, тому має місце дисбаланс ефективності
Продуктивність праці	Стабільно зростає, проте за категоріями господарств спостерігається значна негативна варіація через відсталість технологій
Собівартість і рентабельність виробництва	Собівартість стрімко зростає, а рентабельність відповідно знижується
Рівень еквівалентності обміну	Розрив між динамікою зміни цін на ресурси, споживані сільським господарством, і цін на сільськогосподарську продукцію значний і не на користь сільгосптоваровиробників, що ускладнює процеси відтворення авансованого у виробництво капіталу

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрний сектор України на шляху до Євроінтеграції: монографія / [Бетлій М. О., Бородіна М.О. та ін.]. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / за ред. П. Т. Саблука та ін. – К. : ІАЕ УААН, 2007. – Вип. 6. – 764 с.
3. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
4. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку/ [Л.Молдаван, О. Бородіна, В. Юрчишин та ін.] // Дзеркало тижня. – 2010. – №26. – С. 4-5.
5. Бжезинський Зб. Великая шахматная доска / Зб. Бжезинський. – М. : Международные отношения, 1999. – 256 с.
6. Бідзюра І. П. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу : навч. посіб. / Бідзюра І.П., Збарський В.К., Ільчук М.М. – К. : 2001. – 320 с.
7. Біленький О.Ю. Аграрне виробництво в умовах глобалізації : монографія / Біленький О.Ю. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 478 с.
8. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О.Білорус. – Броди : Просвіта, 2001. – 301с.
9. Білоус О.Г. Глобальна продовольча безпека : монографія / О.Г. Білоус. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 486 с.
10. Бородіна О.М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О.М. Бородіна, А.О. Гуторов // Економіка АПК, 2012. – № 11. – С. 21-29.
11. Борщевський П.П. Интенсификация производства в пищевой промышленности / П.П. Борщевський. – К. : Урожай. 1998 – 136 с.
12. Буздалов И.Н. Земельная реформа: взгляд сквозь призму замысла // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 111-123.
13. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.
14. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261с.
15. Гайдуцький П.І. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 15-21.
16. Галушко В. П. Точка беззбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків / В.П. Галушко // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 3-7.

17. Горьовий В.П. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми : монографія / В.П. Горьовий, А.В. Збарська ; за ред. професора В.П.Горьового. – К. : ТОВ «АграрМедіа Груп», 2011. – 600 с.

18. Гудзинський О. Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект) : монографія. / О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир. – К. : ППК ДСЗУ, 2010. – 212 с.

19. Глобалізація і продовольство : монографія / [П.Т. Саблук, В.І. Власов, О.Г. Білорус та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

20. Глобальность: новое измерение человеческого бытия // Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М. : Альпино Паблишер, 2003. – 310 с.

21. Гойчук О.І. Продовольча безпека : монографія / О.І. Гойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – 302с.

22. Державна комплексна галузева програма «Розвиток зерно-виробництва в Україні до 2015 року» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : zakon.nau.ua/doc/?uid=102142470.

23. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/73800>.

24. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С. 3-15.

25. Дубініна М.В. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах інституціональної трансформації аграрного сектору / М.В. Дубініна // Наук. вісник НУБіП України. – 2009. – Вип. 141. – С. 99-103.

26. Доклад о развитии человека за 2002 год ; пер. с англ. – Нью-Йорк, Оксфорд Эниверсити Пресс, 2002. – 277с.

27. Долгов С.И. Глобализация экономики. Новое слово или новое явление? / С.И. Долгов – М. : Экономика, 198. – 215 с.

28. Друккер Петер. Як забезпечити успіх у бізнесі і новаторство ; пер. з англ. / Петер Друккер. – К. : Україна, 1994. – 327 с.

29. Економіка продуктового підкомплексу : навч. посіб. / [Збарський В.К., Мацибора В.І., Рогач С.М. та ін.] ; за ред. В.К.Збарського. – К. : НУБіП України, 2012. – 367 с.

30. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / [Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.] ; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. – К. : Каравела, 2011. – 421с.

31. Жаліло Я. А. Світова продовольча криза та виклики для України / Я. А. Жаліло [та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 135-144.

32. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках : наук. допов. / [за ред. акад. УААН В.М.Трегобчука, членкора УААН Б.Й.Пасхавера]. – К. : Ін-т. екон.та прогноз., 2007. – 260 с.

33. Забуранна Л.В. Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація : монографія / Л.В.Забуранна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 482с.

34. Закон України „Про інноваційну діяльність”// Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №36.

35. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”// Голос України. – 2004. – 7 вер.

36. Закон України “Про плату за землю” // Відомості Верховної Ради України. – 1996 . – № 45.

37. Закон України „Про оренду землі” // Голос України. – 1998. – 23 жовт.

38. Закон України „Про фермерське господарство”// Голос України. – 2003. – 29 лип.

39. Закон України „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”// Голос України. – 2005. – 16 листоп.

40. Збарський В. К. Основи підприємництва та бізнесу : підручник / В.К. Збарський. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 404 с.

41. Збарський В. К. Дрібнотоварний приватний аграрний уклад: теорія, практика, перспективи розвитку / В.К. Збарський. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 612 с.

42. Збарський В. Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень України : монографія / В. Збарський. – К. : НАУ-ДАКККіМ, 2004. – 312с.

43. Збарський В.К. Актуальні проблеми аграрної економіки: навч. посіб. / В.К.Збарський, О.А.Томашевська ; за ред. проф. В.К. Збарського. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 270 с.

44. Збарський В.К. Економіка підприємства : навч. посіб. / Збарський В.К., Мацибора В.І., Мацибора Т.В.. – [вид. 2-ге, доп. і переробл.]. – К. : Каравелла, 2012. – 272 с.

45. Збарський В.К. Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві України / В.К. Збарський ; за ред. проф. В.К.Збарського. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 224 с.

46. Збарський В.К., Остапчук А.Д. Організація підприємницької діяльності : монографія / В.К. Збарський, А.Д. Остапчук ; за ред. проф. В.К.Збарського. – К. : НУБіП України, 2012. – 530 с.

47. Історія українського селянства. Нариси : в 2-х т. / [авт. колектив, керівник В.М. Литвин]. – К. : Наук. думка, 2006. – . – Т. 1. – 2006. – 632 с.

Т. 2. – 2006. – 652 с.

48. Кирилов Ю.Є. Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 104-107.

49. Клеер Е. Всемирное хозяйство: закономерности развития / Е. Клеер ; пер. с польского – М. : Мысль, 1979. – 389с.

50. Коллонтай В. Эволюция западных концепций глобализации / В. Коллонтай. – МЭИМО, 2002. – 248 с.

51. Кваша С.М Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М Кваша, Н.С. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.

52. Коваль О.М. Оптимізація ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств України / О.М. Коваль // Наук. вісн. НУБіП України. – К. : ВЦ НУБіП України, 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С.181-185.

53. Крилатих Е.М. Агропродовольчий сектор: багатофункціональність, фактори розвитку, ризики / Е.М.Крилатих // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 162- 165

54. Крупський В.С. Можливості державної фінансової підтримки сільського господарства в Україні під час економічної кризи / В.С. Крупський // Наук. вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С. 184-188.

55. Лисецький А. Аграрний сектор України: адаптивний саморозвиток і глобальні виклики у регіональному вимірі / А. Лисецький, М. Соломко, І. Думич // Економіка України. – 2007. – № 11. – С. 57-69.

56. Лукань Л. Застосування кластерного аналізу для оцінки розвитку малого підприємництва в регіонах України / Л. Лукань, Г. Цегелик // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 73-80.

57. Лукинов І.І. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України / І.І. Лукинов, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С. 5-10.

58. Лукинов И. Аграрный ресурсный потенциал: исчисление и использование / И. Лукинов, А. Онищенко, Б. Пасхвер // Вопросы экономики. – 1998. – №1.

59. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С.10-14.

60. Малік М.Й. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи / М.Й. Малік // Проблеми кооперації в сільському господарстві. – Львів, 1995. – С. 82-84.

61. Малік М., Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм : монографія / М. Малік, О. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.

62. Мельник Л. Ю. Аграрний сектор економіки в аспекті його матеріально-технічної та технологічної оснащеності / Л. Ю. Мельник // Агросвіт. – 2009. – № 2. – С. 2-8.

63. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації до ринку / О. Могильний. – К., 2002. – 333 с.

64. Музика П.М. Шляхи підвищення продовольчої безпеки в умовах ринку СОТ / П.М. Музика // Наук. вісн. Львів, держ. унів. внутр. справ. – 2009. – №1. – С. 1-11.

65. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

66. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / [ред. кол. : М.В.Зубець та ін.]. – К. : Аграрна наука, 2004. – 844с.

67. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / [ред. кол. : М.В.Зубець та ін.]. – К. : Логос, 2004. – 776 с.

68. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і Західного регіону України / [редкол. : М.В.Зубець та ін.]. – К. : Урожай, 2004. – 560 с.

69. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 94с.

70. Основи органічного виробництва : навч. посіб. / Стецишин П. О. [та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 528 с.

71. Омеляненко Г. Наукове підґрунтя реформи на селі / Г. Омеляненко // Урядовий кур'єр. – 2003. – 5 серп.

72. Онищенко О. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози / О. Онищенко // Економіка України. – 2003. – № 3. – С.59-68.

73. Онищенко О. Ефективність господарств населення / О. Онищенко // Економіка України. – 2003. – № 1. – С.60-69.

74. Основні економічні показники виробництва продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. – К. : Держкомстат, 2012. – 90 с.

75. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості за 2011 рік. – К. : Держкомстат, 2012. – 20 с.

76. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості за 2011 рік. – К. : Держкомстат, 2012. – 85 с.

77. Основні напрями вискоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.

78. Отчет по человеческому развитию за 1994 год ; пер. с англ. – Нью-Йорк, Оксфорд Эниверсити Пресс, 1994. – 226 с.

79. Охріменко І.В. Витрати і собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств : монографія / І.В. Охріменко. – К. : Логос, 2009. – 388 с.

80. Паска І.М. Роль міжсімейних соціальних зв'язків при розподілі сільськогосподарської продукції в сільських домогосподарствах / І.М. Паска // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 100-104.

81. Петренко В.Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В.Ф. Петренко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3-9.

82. Проблеми теорії ментальності : колективна монографія. – К. : НАНУ, Ін-т ім. Г.С.Сковороди. – 405 с.

83. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В.Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько ; за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Наук, думка, 2007. – 276 с.

84. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 № 3528- IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 34. – 291 с.

85. Портер М.Э. Конкуренция / М.Э.Портер. – М. : ИД Вильямс, 2000. – 259 с.

86. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер. – К. : Основи, 1997. – 243 с.

87. Прайс Вольфганг. Кластерна модель регіонального розвитку / Вольфганг Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2.

88. Пределы роста / [Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рендерс Й., Беренс В.]; пер. с англ. – [изд. 2-е]. – М. : МГУ, 1991. – 208 с.

89. Прокопа І.В. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище / Прокопа І. В., Мотруніч Д. О., Шепотько Л.О. – К. : ІЕ НАН України, 2001. – 120 с.

90. Регіональна економіка : навч. посіб/ / [В.К. Збарський, В.І. Мацибора, Л.М. Степасюк та ін.] ; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. – К. : Каравела, 2012. – 345 с.

91. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / [за ред. акад. УААН В.В. Юрчишина]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 446 с.

92. Рослинництво України у 2011 році. – К. : Держкомстат, 2012. – 110 с.
93. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ЗАТ “Нічлава”, 1997. – 304 с.
94. Саблук В.П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / В.П. Саблук // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 4-18.
95. Самуельсон Пол. Э. Економіка / Пол. Э. Самуельсон, Вільям Д. Нордхаус ; пер.с нем. – М. : Изд. дом “Вільямс”, 2000. – 688 с.
96. Сільське господарство України у 2011 році. – К. : Держкомстат, 2012. – 400 с.
97. Словник-довідник правових, соціологічних, та економічних термінів / [Збарський В.К., Байрак І. Р., Грабовський О.В., Курило Л.І.] – К. Міленіум, 2010. – 284 с.
98. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть / Л.О. Шепотько та ін. – К. : ІЕ НАН України, 2000. – . –.
- Т.1. Потенціал сільського сектору. – 2000.
- Т.2. Соціальні ресурси сільських територій. – 2000.
99. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи : практ. посіб. / Блок Р., Гончаренко В. та ін. – К. : Урожай, 2001. – 288 с.
100. Сільське господарство України за 2010 рік : стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2011. – 507 с.
101. Сільське господарство України за 2011 рік : стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2012. – 508 с.
102. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов : в 3 т. / А. Смит. – М. : Наука, 1993.
103. Сорос Дж. Кризис мирного капитализма / Дж. Сорос. – М. : ИНФРА. – М, 1999. – 262 с.
104. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки / [за ред. П.Т. Саблука]. – К. : ІАЕ УААН, 1993. – 211 с.
105. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгрес вчен. економістів-аграрників, (Київ, 9-10 лист. 2005 р.) / [редкол. : П.Т.Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 710 с.
106. Соціально-трудоий потенціал: теорія і практика. – К. : Наук. думка, 1994. – 360 с.
107. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / [Андерсон В.М., Андреева Н.М., Алимов О.М. та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. Хлобистова С.В. / ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ИТ «АРИАЛ», 2011. – 589 с.

108. Статистичний бюлетень. Валова продукція сільського господарства України 2011 р. / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukxstat.org.

109. Статистичний бюлетень. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах 2011 р. / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.org.

110. Статистичний бюлетень. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.org.

111. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України». – Державний комітет статистики України.

112. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2012. – 550 с.

113. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2012. – 552 с.

114. Стройко Т.В. Виробнича інфраструктура агропродовольчої сфери: фактори та механізми розвитку / Т.В. Стройко // Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук, праць – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2008. – С. 109-115.

115. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / [кол. авторів]. – К. : Аграрна наука, 2005. – 174 с.

116. Талавиря М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій : монографія / М.П.Талавиря. – К. : Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.

117. Тарасова В.В. Ресурсоємність і ресурсовіддача в агровиробництві: монографія / В.В. Тарасова. – Житомир : Вид-во ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2007. – 348 с.

118. Тваринництво України за 2011 рік. – К. : Держкомстат, 2012. – 210 с.

119. Тиллак П. Региональные аспекты аграрных преобразований: политика, реструктуризация, рыночная адаптация / П. Тиллак ; под ред. Петера Тиллака и Виталия Зиновчука. – К. : 2003. – 238 с.

120. Теория систем и системный анализ в управлении организациями / [под ред. В.Н. Волковой и А.А. Емельянова]. – М. : Финансы и статистика, 2006. - 848 с.

121. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / М.І. Туган – Барановський. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.– 628 с.

122. Туган-Барановський М.І. Політична економія / М.І. Туган - Барановський – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.

123. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний / М.І. Туган – Барановський. – К. : Наук. думка, 1994. – 347 с.

124. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М. : Экономикс, 1989. – 173 с.

125. Узун В. Корпоративные семейные фермы в сельском хозяйстве России, США и ФРГ / В.Узун // *Politekonom*, 1999.– 1(12).– С.93.

126. Узун В. Крупнейшие производители сельскохозяйственной продукции в России / В.Узун // *АПК: экономика, управление*, 2001.– № 2.– С.19.

127. Узун В. Роль семейных ферм и сельскохозяйственных корпораций в России и США / В. Узун, В.Сарайкин // *Аграрные доктрины двадцатого столетия: уроки на будущее. Никоновские чтения.* – 1998.– С.161.

128. Ульянченко О.В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрному секторі : монографія / О.В.Ульянченко. – Х. : ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, 2006. – 357 с

129. Успенский Г.И. Крестьяне и крестьянский труд. Власть земли / Г.И. Успенский. – М. : Изд-во Худ. лит-ры, 1956. – 495 с.

130. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві / М.М. Федоров. – К. : ІАЕ, 1998. – 195 с.

131. Федоров М.М. Об'єктивна необхідність і основні методичні принципи удосконалення методики економічної оцінки земель / М.М. Федоров // *Економіка АПК.* – 2004. – № 5. – С. 3-11.

132. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку). – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 103 с.

133. Франс Дж. Математические модели в сельском хозяйстве / Дж. Франс, Дж. Х. М. Торнли ; пер. с англ. А. С. Каменского ; под ред. Ф. И. Ерешко.– М. : Агропромиздат, 1987. – 400 с.

134. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : ООО “Изд-во Аст-ЛТД”, 1998. – 430 с.

135. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика / Р.И. Хасбулатов. – М. : Инсан, 1994. – 736 с.

136. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: навч. посіб. / М.Й. Хорунжий. – К. : Вид-во КНЕУ, 1998.– 240 с.

137. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990-2001 рр.) [за ред. О.М. Шпичака]. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 498 с.

138. Чайнов А.В. Избранные произведения / А.В. Чайнов. – М. : Московский рабочий, 1989. – 321 с.
139. Чайнов А. В. Крестьянское хозяйство: избр. труды / А.В. Чайнов. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.
140. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В.Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11.
141. Чемберлен Э. Теория монополитической конкуренции / Э. Чемберлен. – М. : Прогресс, 1959. – 431 с.
142. Черняков Б. Аграрные отношения в США / Б. Черняков // Сельская жизнь. – 2001. – № 24.
143. Черняков Б.А. Высокотехнологическое земледелие США / Б.А.Черняков, И.В. Протопопов // США и Канада: экономика, политика, культура, 2003. – № 9.
144. Чешков М.А. Глобалистика как отрасль научного знания / М.А. Чешков // Глобальный научный мир. Клуб ученых. Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара. – Вып. 3. – С.5-20.
145. Шепелев М.А. Глобальный мир, ORDO NUOVO и новая политическая наука / М.А. Шепелев. – Д. : Журфонд, 2002. – 301с.
146. Шишков Ю. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран / Ю. Шишков // МЭИМО. – 2003. – №4. – С.3-14.
147. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С.36-42.
148. Шубравська О. В. Перспективи реалізації експортного агропродовольчого потенціалу України / О. В. Шубравська // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 4(70). – С. 27-32.
149. Шубравська О.В. Ризики сталого розвитку АПС України в умовах глобалізації // О. В. Шубравська // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 62- 68.
150. Шульський М.Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія./ М.Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.
151. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й.А. Шумпетер. – М. : Процесс, 1982. – 401 с.
152. Юрчишин В. В. До проблем майбутнього вітчизняного села і селянства / В. В. Юрчишин // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 3. – С. 61-64.
153. Юшкевич О.О. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: екологічний аспект / О.О. Юшкевич // Економіка Криму. – 2011. – № 2 (35). – С. 11-14.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Найбільші агрохолдинги України, їх розміри та види діяльності (2011 р.)*

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
	Ukrlandfarming plc – найбільший агрохолдинг України, підконтрольний бізнесменів О. Бахматюку. У 2011 р. до його складу входили великі компанії: «Райз», «Дакор Агро Холдинг», ТОВ «Агро-Альфа», «Авангард». В 2011 р. залучив п'ятирічний синдигований кредит у розмірі \$600 млн під ставку Libor+8%.			436 (план 480)
	ЗАТ «Райз», 1992 р.	До складу холдингу входять цукровий завод, 3 елеватори загальною потужністю майже 620 тис. т одноразового зберігання, 5 насінних заводів, 5 дочірніх підприємств, які спеціалізуються на дистрибуції високоякісного насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив, сільськогосподарської техніки, а на торгівлі зерновими і олійними культурами. Представлений 64 філіалами по всій території України. 2 дочірні підприємства у РФ і 1 – у Молдові	Агровиробництво, переробка, зберігання та надання послуг. Розміщена в Полтавській, Сумській, Тернопільській, Запорізькій, Рівненській, Кіровоградській та Черкаській областях	180
	«Дакор Агро Холдинг»	Вирощування зернових та олійних культур. До 2010 р. – побудувати 4 елеватори потужністю 50 тис. т кожен, – 5 цукрових заводів	Львівська, Житомирська, Хмельницька, Івано-Франківська, Тернопільська області	164
	ТОВ «Агро-Альфа»	Вирощування зернових та технічних культур, розведення ВРХ поголів'я (22 тис. голів)	Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська	82
	Компанія «Авангард»	За підсумками 2010 р. займає 26% ринку яєць (43% промислового ринку яєць) в Україні і 79% ринку яєчних продуктів країни. За підсумками I півріччя 2011 р. збільшила виробництво яєць на 83% проти аналогічного періоду 2010 р. – до 2,9 млрд шт.; на 30% поголів'я птиці – до 24,4 млн голів. Як результат IPO на Лондонській фондовій біржі в травні 2010 р. компанія залучила \$200,2 млн. У жовтні 2010 р. компанія розмістила єврооблігації на суму \$193,5 млн	Підприємства компанії розташовані в 14 регіонах України і в Автономній Республіці Крим. У жовтні 2011 р. запустить першу чергу птахофабрики на 5 млн голів у Херсонській області, в яку інвестовано \$250 млн	x
2	ТОВ «Українські аграрні інвестиції»	Компанія вирощує пшеницю, кукурудзу, соя, соняшник, рапс, сою і ячмінь, складається із 70 сільськогосподарських компаній. У 2011 році. обробляла до 216 тис. га. ЕВІТДА компанії в 2010 р. була на рівні \$40 млн	Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська, Сумська, Хмельницька, Тернопільська, Одеська, Чернівецька Миколаївська	330

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
3	Група підприємств ВАТ «Миронівський хлібопродукт», 1995 р.	20 підприємств, які об'єднані у виробничі потужності всього технологічного ланцюжка птахівництва. До складу входять: 6 птахофабрик, завод з виготовлення круп і комбікорму. Займає близько 40% ринку м'яса бройлерів. Продукція «Миронівського хлібопродукту» виробляється під торговими марками: «Наша Ряба», «Легко!», «Дружба народів», «Башинський», «Європродукт», «Сертифікований Ангус» та «Фуа Гра». Близько 65% акцій МХП належать Ю. Косюку, останні 35% знаходяться у вільному обігу на Лондонській фондовій біржі. 2010 рік МХП закінчив з чистим прибутком 215 млн доларів, його вииторг виріс на 33%, або 233 млрд. доларів до 944 млрд доларів порівняно з 2009 роком	Вертикально інтегрований комплекс підприємств з виробництва курятини, інкубаційних яєць, кормів і вирощування великої рогатої худоби. АРК, Київська, Черкаська, Херсонська Дніпропетровська, Вінницька, Донецька, Івано-Франківська	280
4	Агрохолдинг «Мрія», 1992 р.	У червні 2008 р. Mriya Agro Holding завершила приватне розміщення 20% акцій на загальну суму \$90,1 млн, а в березні 2011 р. розмістила п'ятирічні єврооблігації на \$250 млн. За підсумками січня-березня 2011 р. холдинг отримав чистий прибуток у розмірі \$1,62 млн проти \$6,96 млн чистого збитку за аналогічний період 2010 р. Компанія в травні також підписала договір про збільшення фінансування з Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК), згідно з яким отримала \$50 млн	Створена Іваном і Клавдією Гутами. Спеціалізується на вирощуванні пшениці, ячменю, рапсу, цукрового буряку, гречки, картоплі. У чотирьох областях Західної України	240 (план – 290)
5	«Harv-East», 2011 р.	Створений на базі сільськогосподарських активів ВАТ ММК ім. Ілліча, придбаного в 2010 р. «Метінвестом», – гірничо-металургійним холдингом, створеним СКМ і «Смарт-холдингом» з частками 75:25. Контролює 67 сільськогосподарських підприємств. поголів'я великої рогатої худоби – 36 тис., свині – 60 тис., птиці – понад 270 тис.	Вирощування зернових, соняшнику, овочів, картоплі, баштанних; виробництво молока, яєць, м'яса птиці, вовни. Донецька, Запорізька, Черкаська, Житомирська області і АР Крим, Київська	238
6	ТОВ «Астарта-Київ», 1993 р., Astarta Holding N.V.	Включає 36 аграрних підприємств, 2 торгові компанії, 8 цукрових заводів. У 2010 р. переробив 1,56 млн т буряку і виробив 200 тис. т цукру, що становило близько 13% загального виробництва бурякового цукру в Україні і зберегло за компанією перше місце на ринку. У 2010 р. збільшила чистий прибуток у 2,7 рази – до Eur80,04 млн. Її консолідований дохід за 2010 рік збільшився на 71% – до Eur219,33 млн. У холдингу працює близько 7 тисяч осіб	Вирощування цукрових буряків, зернових і олійних культур, ВРХ, виробництво комбікорму, консервованих овочів і фруктів. Полтавська, Вінницька та Хмельницька області	230 (план – 250)

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
7	ДП «Нафком-Агро»	Бізнес орієнтований головним чином на роєслинництво, компанія володіє елеваторами. «Нафком-агро» пов'язують з ім'ям сина експрезидента України Леоніда Кравчука	Чернігівська, Полтавська, Вінницька, Сумська, Черкаська	200
8	ЗАТ «Агротон», 1992 р.	2 елеватори, 2 млини, завод з виробництва олії, комбікормовий завод, макаронна фабрика, хлібозавод, птахофабрика. Складські приміщення загальною місткістю 235 тис. т. 55,38% компаній належать IFG directors limited, 18,46% – BNY (Nominees) Limited. Чистий прибуток у 2010 р. зріс в 3,1 рази – до \$15,7 млн	Вироєування, а також переробка, зберігання і продаж продукції в Луганській та Харківській областях	150 (план – 200)
9	Корпорація «При-ват-Агро» (м. Дніпропетровськ) 2005 р.	Контроль понад 30 агропромислових та торгових підприємств. Запорізький МЕЗ, Харківський та Львівський жиркомбінати. Бренд – «Щедро». У Запорізькій області належить більше десяти елеваторів	Дніпропетровська, Полтавська, Харківська, Черкаська, Одеська, Миколаївська, Львівська, Кіровоградська	150
10	NCH New Europe Property Fund L.p. (фонд)	Фонд, засоби якого інвестовані в нерухомість і агрокомпанії. Через мажоритарні частки в трьох українських спільних підприємствах, контролює 35 агрокомпаніями. Згідно з даними NCH Capital Inc., компанії фонду, що управляє, NCH New Europe Property Fund L.p. його обсяг становить \$550 млн	x	Близько 300
11	«Украгроінвест» 2005 р.	Вироєування, закупівля, реалізація і переробка зернових культур, ріпака, сої. ЗАТ «Ланнівський молочноконсервний комбінат», Хмельницький завод сухого знежиреного молока	Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Чернігівська, Сумська, Хмельницька, Тернопільська	140 (план – 250)
12	Valinor Public Ltd	У 2011 році виділена з Valars Group, яка контролює 358 тис. га зокрема на території Росії (238 тис. га) і України (120 тис. га). У 2011 р. розширити земельний банк в Україні на 25% – до 150 тис. га. Російський зернотрейдер. Складські активи вміщують 972 тис. т, в т.ч. три елеватори в Росії та чотири в Україні. Власником групи є Valars Management, основний бенефіціар якої – Кирило Подольський	Миколаївська, Полтавська, Черкаська	120 (план – 150)
13	ТОВ «Агропродінвест» 1993 р.	Чотири кондитерські фабрики – в Україні, одна – в Росії, одна – в Литві. У 2001 р. компанія купила три цукрові заводи на Вінниччині. ТМ «Рідна марка», «Радомишль»	Вироєування зернових, кукурудзи, сої, ріпака, цукрового буряку. Розвиває молочне тваринництво у Вінницькій та Черкаській областях	100

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
14	«Лотуре»	До складу входить компанія «Коровай», борошномельна компанія «Луганськмлин». Компанія активно займається зернотрейдингом (належить до провідних експортерів зернових)	Займається сільгоспвиробництвом, переробкою зернових, а також виробництвом хліба, хлібобудочних і кондитерських виробів в Луганській області	101
15	ТОВ «Стіомі-Холдінг», 1994 р. (м.Хмельницький)	Машинно-тракторний парк – більше 500 одиниць. До групи входить Хмельницький хлібокомбінат	Основна діяльність зосереджена в Хмельницькій області	100
16	Sintal Agriculture, 2008 р.	У її власності два цукрові заводи, ферма з вирощування свиней. Загальні потужності із зберігання зернових становлять 140 тис. га (в т.ч. 100 тис. тонн – елеваторні). У 2008 р. провела приватне розміщення 15% своїх акцій продала за \$34,5 млн, а в жовтні 2009 р. здійснила приватне розміщення 17,2% акцій на \$13 млн. Акції компанії входять у лістинг Франкфуртської фондової біржі. 53% акцій належить Н. Толмачеву	Займається вирощуванням пшениці, кукурудзи, соняшнику, ячменю, цукрового буряку, гречки, сої, гороху та ін. культур в Харківській та Херсонській областях	100
17	АПК «Шахтар», «Шахта ім. Засядька»	26 сільськогосподарських підприємств, 6 тис. корів, 25 тис. гол. свиней, 500 тис. бройлерів, 1 млн курей.	Сільськогосподарське виробництво в Донецькій області	100
18	ВАТ «Укрзернопром», 1998 р.	Вертикально інтегрований холдінг, який об'єднує 30 підприємств борошномельної і хлібопекарської промисловості в різних регіонах країни: 8 хлібозаводів, 2 птахофабрики, елеватори. Входить у трійку найбільших виробників хліба України. 16 аграрних підприємств. 99,9% акцій ЗАТ «Укрзернопром» належить компанії MCB Agricole Holding AG	Вирощування зернових, олійних культур, ріпака Чернігівська, Харківська, Полтавська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська області та АПК	96
19	Група банку «Київ»	Кагарлицький та Браїлівський цукрові заводи. Капіталізація – 105 млн дол., план – на 2009 р. – 250–300 млн дол.	Київська, Черкаська, Полтавська, Чернігівська	90
20	«Кернел Груп», 1994 р.	Компанія володіє трьома великими МЕЗ сумарною потужністю 730 тис. тонн на рік і 24 елеваторами потужністю одноразового зберігання до 2,2 млн тонн), частка переробки насіння соняшнику – 15 % від урожаю України. Представлена торговими марками: ТМ «Стожар», «Чумак», «Щед-	Вертикально інтегрована національна компанія. Виробляє соняшникову олію, здійснює дистрибуцію бутильовано-	85 (215)

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
		рий дар», «Любонька». Фінансові показники (9 місяців фінансового року, що закінчився 31 березня 2011 р.): виторг – \$1,43 млрд, чистий прибуток – \$164,1 млн. Kernel Holding контролює 35% українського ринку бутильованого масла, в 2011 р. придбав 100% групи «Російські масла» (марки «Русь», «Златіца», «Сила сонця», «Кухар Петро Кухар Павло»). «Кернел» увійшов до індексу двадцяти найбільших компаній на Варшавській фондовій біржі (WSE) Wig-20. У березні 2011 р. придбала 71% «Цукрового союзу «Укррос» за \$42 млн. Близько 41,16% Kernel належать голові ради директорів компанії А. Веревському	го масла в країні, експорт масла і зернових, надає послуги із зберігання зернових і олійних культур на елеваторах, а також має агро-виробництво в Полтавській, Одеській та Черкаській областях	
	Цукровий союз «Укррос»	6 цукрових заводів, а також 12 підприємств, елеватори	Харківська, Черкаська, Запорізька, Тернопільська, Миколаївська області	75
21	ЗАТ «Індустріальна молочна компанія», 2007 р.	Компанія в 2010 р. виробила 117 тис. т зернових і олійних культур, 6 тис. т картоплі і 98 тис. т зелених кормів. Чисельність молочного стада ІМК становить 5,6 тис. голів. У 2010 р. виробила 16 тис. т молока та збільшила доходи на 72,3% – до \$34,8 млн, чистий прибуток – в 9,2 рази, до \$14,8 млн. У 2011 р. на IPO, WSE, за 24% отримала \$29,8 млн. Належить голові правління компанії А. Петрову (колишній власник холдингу «Клуб Сиру»)»	Спеціалізується на вирощуванні зернових, олійних культур і картоплі, а також є одним з найбільших виробників молока в Україні. Полтавська, Чернівецька	85
22	Група компаній Авіас-2000	Сільськогосподарське виробництво	Дніпропетровська область	80
23	«Сварог Вест Групи», 2003 р.	Елеваторні потужності – 120 тис. т. До корпорації входять 26 підприємств, які займаються тваринництвом і садівництвом, маючи великі овоче- і фруктосховища. Поголів'я ВРХ – 12,5 тис. голів	Хмельницька і Чернівецька області	75
24	Harmelia Holdings	Спеціалізується на виробництві зернових і олійних культур	Харківська та Полтавська області	72,7 (план – 140)
25	ТОВ СП «Нібунлон», 1991 р., Миколаїв	Підприємство має 40 підрозділів, розташованих в одинадцяти областях України, елеваторні потужності загальною місткістю близько 2 млн т, а також власний перевантажувальний термінал у Миколаєві. З 2009 р. реалізує проект, що передбачає введення в експлуатацію загалом 17 елеваторів і річкових терміналів, створення флоту з 57 самохідних і несамохідних су-	Один з найбільших вітчизняних виробників і експортерів сільськогосподарської продукції (шпелі, ячміння, кукурудза, жито, соняшник та ін.). Ха-	70 (план – 90)

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
		ден (у тому числі 14 буксирів) загальним дедвейтом 200 тис. т.	рківська, Полтавська, Луганська, Миколаївська, Черкаська, Хмельницька, Вінницька області	
26	Landkom International	Вирощування зернових і ріпака. План – будівництво чотирьох елеваторів у Західній Україні. В ході IPO в листопаді 2007 р. компанія залучила \$111 млн, у березні 2008 р. компанія залучила \$22 млн.	Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська	67 (план – 120)
27	«УкрАгроКом», 2000 р.	Спеціалізується на виробництві зернових і олійних культур, вирощуванні свиней і великої рогатої худоби. Загальна потужність елеваторного зберігання – понад 170 тис. т, власний комбикормовий завод	Кіровоградська	63
28	«KSG Agro»	13 сільськогосподарських підприємств. Чистий прибуток «KSG Agro» в 2010 р. зріс майже в чотири рази – до \$10,05 млн, доходи – на 13,4% до \$15,6 млн. За підсумками 2011 р. «KSG Agro» чекає чистий прибуток \$20 млн., доходи – \$27 млн. 15 квітня 2011 р. компанія здійснила первинне публічне розміщення (IPO) на WSE. 33% акції компанії були продані за \$40 млн	Вертикально інтегрований холдинг, який займається виробництвом, зберіганням, переробкою і продажем зернових і олійних культур, а також овочів і фруктів. Дніпропетровська, Харківська і Херсонська області	52,9
29	ТОВ «Компанія АгроТрейд», 1998 р. м. Харків	До складу групи входять 11 елеваторів і хлібоприймальних підприємств із загальною потужністю зберігання 530 тис. т в п'яти регіонах України. На 2011 р. заплановані інвестиції у розмірі 86 млн грн. Чистий дохід в 2010 р. збільшився до \$187 млн порівняно з показником 2009 р. в \$118,6 млн. Обсяг експорту зерна в 2010 р. становив 620 тис. тонн	Харківська, Полтавська, Сумська, Чернігівська і Луганська області	45 (план – 150)
30	Донецьксталь, концерн «ЕНЕРГО»	Вирощування зернових культур і заготівля кормів, тваринництво, птахівництво і бджільництво. Входять: донецький ВАТ «Вінтер» (морозиво), і молочний завод ВАТ «Лактіс»	Донецька область	44
31	ТОВ «Барішевська зернова компанія»	Вирощування зернових культур. Виробництво кормових добавок	Київська, Черкаська області	40
32	Агрофірма «Сади України»	Сільськогосподарське виробництво. Виробництво високоякісного насіння. Має 10 філіалів	Харківська, Полтавська, Миколаївська, Одеська, Дніпропетровська, Черкаська області, АРК	40

№ з/п	Назва	Характеристика виробничої діяльності	Спеціалізація та територіальне розміщення	Площа, тис. га
33	Агрофірма «Світанок»	три цукрові заводи. Сільськогосподарське виробництво	Київська, Чернігівська	40
34	Агрооб'єднання «Чиста криниця»	Вирощування зернових і олійних культур	Полтавська обл.	35
35	МК Гроцр, Сербія	Вирощування зернових і олійних культур, цукрових буряків. 2007 – початок будівництва елеватора в Яготині (Київська обл.) загальною місткістю 113 тис. т в рік. Інвестиції в проект – EUR10 млн	Київська, Вінницька, Полтавська та Черкаська області	35 (52)
36	ЗАТ «Комплекс «Агро-марс», 1998 р.	Виробництво зернових, елеватори, комбикормові заводи. Другий за величиною виробник охолодженого м'яса бройлера. ТМ «Гаврилівські курчата». 2006 р. – купівля ВАТ з іноземними інвестиціями «Курганський бройлер» (Харківська обл.)	Київська, Тернопільська області	35
37	ТОВ «ЮВС»	Веренський, Угроїдський, Півненківський цукрові заводи в Сумській обл., птахофабрика ім. Путивльських партизан (ТМ «Слобожанське яйце»), Веренське птахогосподарство, елеватори, сукупна потужність зберігання яких становить 80 тис.т	Сумська область	34
38	«А.Т.К», 2005 р.	Основним напрямом діяльності є виробництво зерна сої та кукурудзи	Київська та Житомирська області	35,2 (план – 60)
39	ТОВ «Галс-К ЛТД», АВК	Григор.-Пустогарівський цукровий завод, Линовицький цукрокомбінат «Красний» в Чернігівській обл., Кашперівське ХПП	Київська, Чернігівська області	33
40	Агрофірма «Олімпекс-агро»	Сільськогосподарське виробництво	Дніпропетровська область	32
41	Інтерагроінвест	13 з 25 сільгоспдиремств Ставищанського району	Київська область	30
42	ООО «Агрокомплекс «Зелена долина»	Структурний підрозділ компанії «Тера Фуд» лідера на ринку спредів України і одним з основних виробників твердих сирів (9% внутрішнього ринку). Ключові бренди: «Тулчинка», «Біла лінія», Premiale, Milklife, Ukrainianglory	Вінницька область	30
43	ЗАО корпорація «Агротех», 2006	Сільськогосподарське виробництво	Київська	27

* Джерелом інформації є публікації в засобах масової інформації, опитування власників і менеджерів агрохолдингів.

Основні проблеми організації управління аграрним сектором (за блоками функцій) та можливі шляхи їх вирішення*

Проблеми (за блоками функцій)	Можливі шляхи вирішення
I. Аграрна політика	
Недосконалість аграрного законодавства та низький рівень виконання законів і підзаконних актів з боку як суб'єктів управління аграрним сектором	Основний обов'язок державного службовця має полягати в точному виконання законів. Будь-який наказ, розпорядження, порада або інша дія службовця повинна мати посилення на відповідний закон або підзаконний акт
Відсутня довгострокова програма розвитку аграрного сектору економіки з чітко поставленими цілями і завданнями	Розробка стратегії і довгострокової програми розвитку аграрного сектору на 10-15 років
Часті зміни аграрної політики не задля досягнення стратегічних цілей, а в зв'язку зі зміною керівництва галузю	Застосування сіткового підходу до визначення етапів і конкретизації проміжних завдань у досягненні стратегічних цілей
Засилля посередницьких структур у сферах постачання ресурсів для села та збуту сільськогосподарської продукції	Демоніполізація сфер, створення державних і напівдержав них агентств, розвиток обслуговуючої кооперації та інтегрованих формувань типу "виробництво – переробка – збут"
Не диференційовано податкову, кредитну і страхову політики відносно депресивних, віддалених та процвітаючих територій	Удосконалення законодавства та державної податкової, кредитної і страхової політики.
II. Економіка (прогнозування і планування)	
Недостатній обсяг і якість статистичної інформації для забезпечення регіонального і державного управління галузю	Формування на доповнення до загальнодержавної відомчої аграрної статистики
Відсутня закінчена система зональних нормативів витрат на виробництво конкурентоспроможної сільгосппродукції	Розробка системи нормативів силами науково-дослідних і проектно-технологічних установ аграрного профілю
Не сформовано систему напрацювання і публікації прогнозів виробничих і ринкових ситуацій для їх використання в повсякденній діяльності господарюючих структур	Створення системи ринкових і виробничих прогнозів із за діями потенціалу установ УААН та консалтингових прогнозно-аналітичних центрів
Цільові державні програми розвитку сільського господарства не підкріплені в більшості випадків фінансуванням і відповідальністю за їх виконання за рівнями управління не персоналіфкована	Розробка цільових державних і галузевих програм повинна здійснюватись за сітковим графіком досягнення стратегічних цілей з урахуванням можливостей державного бюджету
Технологія планування та розробки програм не відпрацьована і в більшості випадків виконується за принципом «від досягнутого» без застосування сучасних методологій, не опрацьовуються варіанти	Перейти на технологію індикативного планування з використанням економіко-математичних методів і моделей, маркетингових підходів до управління за цілями і результатами
Не на належному рівні ведеться планово-економічна робота на сільськогосподарських підприємствах.	Обов'язковість господарського планування запровадити в законодавчому порядку подібно вимогам до ведення бухгалтерського обліку

Проблеми (за блоками функцій)	Можливі шляхи вирішення
III. Фінанси (мотивація)	
Система розподільчих відносин між галузями економіки не стимулює розвиток сільського господарства та сільських територій	Механізм розподілу видатків державного бюджету між галузями економіки має ґрунтуватися на показнику «норма прибутку»
Не відпрацьована система поєднання інтересів землевласників і працівників із стимулювання високопродуктивної праці в агропромислому виробництві	Розробити і реалізувати цільову науково – технічну програму з напрацювання та реалізації мотиваційних механізмів до високопродуктивної праці у сільському господарстві
Податкове законодавство не передбачає диференційований підхід до сільських сімей з урахування їх доходів	Удосконалити податкове законодавство
Повільно впроваджується внутрішньогосподарський розрахунок на підприємствах сільського господарства	Запровадити в рамках державної підтримки сільського господарства стимули щодо впровадження внутрішньогосподарського гострозрахунку
Органи місцевого самоврядування не мають достатньо прав і коштів для ефективного управління сільськими громадами і розвитком сільських територій	Удосконалити законодавство про місцеве самоврядування і бюджетний кодекс
Обслуговуюча кооперація не розвивається через недосконалість законодавства і психологічну неготовність селян до кооперування	Організувати державні і напівдержавні заготівельно-збутові агентства, стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації
Недоступність для більшості сільгоспвиробників довгострокових кредитів	Удосконалювати схеми пільгового довгострокового кредитування
IV. Організація і регулювання	
Управління землеустроєм, розвитком агропромислового виробництва та сільських територій розосереджене між значною кількістю міністерств і відомств і координація їх спільної діяльності знаходиться на низькому рівні	Поступово концентрувати державне управління аграрним сектором у рамках єдиного органу виконавчої влади з ваням до органів громадського управління
Урядовий орган управління – Міністерство аграрної політики та продовольства України – не має достатніх важелів впливу для керованості процесами розвитку агропромислового виробництва на регіональному і місцевому рівнях	Провести розмежування повноважень між державними і регіональними органами управління з дотриманням принципів програмно-цільового підходу: програма, кошти під програму і служба для управління програмою
Управління сільського господарства обласних і особливо районних державних адміністрацій не перебудували свою роботу до умов господарської самостійності та ринкових відносин і не мають достатніх важелів впливу на перебіг подій	Те саме
Недостатньо розвинуті міжпрофесійні, професійні, територіальні органи громадського управління в аграрному секторі та система саморегулювання відносин між операторами аграрного ринку	Стимулювати розвиток органів громадського управління через передавання їм частини повноважень державного управління

Проблеми (за блоками функцій)	Можливі шляхи вирішення
Не відпрацьовані дієві схеми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції. Недостатньо прозорі порядки освоєння коштів державного і місцевих бюджетів на підтримку розвитку АПВ та соціального розвитку села	Удосконаливати схеми державного регулювання ринків через запровадження прозорих механізмів розподілу та підвищення оперативності реагування на зміни ринкових ситуацій з використанням даних цінового моніторингу
V. Інспекційна діяльність (контроль)	
Не налагоджено систему контролю за виконанням законів і підзаконних актів щодо регулювання діяльності в аграрній сфері	цілеспрямовано налагоджувати систему контролю за виконанням законів і підзаконних актів, не втручаючись у господарську діяльність
Не створено систему незалежного контролю за дотриманням стандартів якості і безпеки продуктів харчування та впровадження систем управління якістю сільськогосподарської продукції у процесі виробництва, збереження, переробки і просування до споживачів	Запровадити державну мережу випробувальних лабораторій з сертифікації якості сільськогосподарської продукції і ресурсів у разі здійснення трансакцій «покупець – продавець». Створити наближену до міжнародних систему стандартів. Стимулювати впровадження систем управління якістю на підприємствах
Чисельність інспекційних органів, дубляж у їхній діяльності, не розмежовані повноваження щодо контролю (інспекції) між державними і регіональними органами влади	Провести розмежування повноважень за принципом: контрольно-інспекційні служби, діяльність яких життєво важлива для безпеки держави, формувати в складі органу державного управління, а служби по нагляду за охороною природи, праці, пожежної безпеки, якості продукції тощо формувати в складі територіальних органів управління
Не розвинуто систему громадського контролю за якістю і безпекою продуктів харчування та екологічною безпекою	Стимулювати розвиток системи громадського нагляду і контролю
VI. Наукове, інформаційно-консультативне та кадрове забезпечення діяльності підприємств і організацій аграрного сектору	
Недосконала система впровадження наукових розробок в агропромислове виробництво, нерозвинутий ринок інновацій в аграрному секторі	Стимулювати попит на інновації шляхом розробки інвестиційних і інноваційних проектів і програм розвитку виробництв, підприємств, сільських територій, регіонів і галузей агропромислового виробництва. Стимулювати пропозицію нововведень через створення інфраструктури ринку інновацій: агротехнополісів, агротехнопарків, агробізнесцентрів, науково-виробничих об'єднань, венчурних фірм тощо. Удосконаливати законодавство про інноваційне підприємство
Не створено ефективну систему поширення сільськогосподарських знань і інформації та слабо розвинута сільськогосподарська дорадча діяльність	Формувати ринкову систему поширення сільськогосподарських знань і інформації з активнішим залученням до цієї роботи закладів аграрної науки і освіти, агроконсалтингових формувань, органів державного і громадського управління сільським господарством. Стимулювати розвиток

Проблеми (за блоками функцій)	Можливі шляхи вирішення
Не сформована система безперервної освіти керівників і спеціалістів агропромислового виробництва. Їх професійна підготовка, особливо фермерів і керівників одноосібних селянських господарств, на низькому рівні	дорадчих служб Законодавчо встановити вимоги до рівня освіти, строків та обсягів підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств, фермерських і одноосібних господарств, інших керівників кадрів
Відсутня система державного контролю ефективності використання та формування кадрово-управлінського потенціалу. Часта зміна керівництва на всіх рівнях управління аграрним сектором	Запровадити періодичне оцінювання ефективності кадрів управління з ініціюванням у випадках хронічної збитковості підприємства процедур санації і/або банкрутства для зміни його власника (ів) та/або менеджерів
Недостатній рівень інформатизації аграрного сектору, особливо в частині використання нових інформаційних технологій, баз (банків) даних та телекомунікацій	Розробити і реалізувати державну цільову програму інформатизації аграрного сектору

*Основні проблеми організації управління аграрним сектором систематизовані на основі матеріалів функціонального аналізу, виконаного в рамках проекту ТАСІС «Реформування системи управління в аграрному секторі України».

Додаток 3

Макроекономічні чинники формування аграрного сектору України*

Показники	Рік				2011 у % до 2005
	2005	2007	2009	2011	
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млн грн	441452	720731	914720	1331660	301,6
Із розрахунку на одну особу, грн	9372	15496	19862	29460	314,3
Доходи населення, млрд грн	381404	623289	897669	971231	254,6
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	110,3	116,6	112,3	104,6	-5,7
Індекс цін реалізації продукції с.-г. підприємствами (до попереднього року), %	108,1	138,0	106,4	113,6	+5,5
Продукція с.-г. (у порівнюваних цінах 2005 року), млрд грн	179,6	172,1	197,9	233,7	130,1
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	7,2	6,4	8,8	7,9	+0,7
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	806	1351	1906	2633	326,7
у т.ч. у сільському господарстві	415	733	1206	1800	433,7
У % до загальної	51,0	54,2	63,2	68,4	+17,4

Додаток 4

Основні напрями інтеграції господарських формувань в АПК

Види господарських формувань	Кількість	Механізми інтеграції	
ОСГ, тис. од.	4750,0	Кооперація	Кластеризація
ФГ, тис. од.	43,0		
С.-г. підприємства тис. од.	16,0	Корпоратизація	
агрохолдинги, од.	60,0		

*Додатки 3-9 див. Саблук П.Т. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: Доповідь на Тринадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 червня 2011 року.

**Порівняльне оцінювання показників діяльності
сільськогосподарських підприємств
та виробничих кооперативів в Україні**

Показник	Категорія підприємства						Сільськогосподарські виробничі кооперативи до загальної кількості підприємств, %		
	сільськогосподарські підприємства			сільськогосподарські виробничі кооперативи			2001	2009	2011
	2001	2009	2011*	2001	2009	2011			
Кількість, од.	12820	9249	9538	2165	629	510	16,9	7,6	5,3
- на одне підприємство, га	1790	1970	1935	1749	1630	1547	97,7	83,0	79,9
- одного працівника, га	12,9	34,1	36,2	11,2	24,3	26,6	86,5	74,9	73,6
Прибуток (+), збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, тис. грн	2357,7	7211,0	19926	257,3	132,1	353,7	10,9	4,0	1,8
- на одне підприємство, тис. грн	184	780	2089	119	210	694	64,6	52,9	33,2
- 1 га с-г. угідь, грн	103	396	1080	68	129	448	66,1	63,8	41,5
- одного працівника, тис. грн	1,3	13,5	39,1	0,8	3,1	11,9	57,2	47,7	30,5
Рівень рентабельності (збитковості) с-г. діяльності, %	18,3	13,8	27,0	13	6,3	15,9	-5,3	-7,5	+11,1

*Дані форми №50-ст «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2011 рік»: Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції на сільськогосподарських підприємствах України, 2009 р.

Організаційно- правова форма господарювання	Кількість підприємств, одиниць	Площа с.-г. угідь, га	Валова продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн				Рентабель- ність, %	
				Валовий дохід		Прибуток		без дотацій	з дотаціями
				без дотацій	з дотаціями	без дотацій	з дотаціями		
Господарські товариства	5062	2095	285	77,2	105,4	33,2	61,4	12,9	23,9
Приватні підприємства	2928	1652	178	59,1	75,4	31,2	47,4	18,2	27,6
Кооперативи	710	1624	171	61,9	82,0	19,7	39,8	12,2	24,8
Державні підприємства	271	2345	161	58,2	76,4	1,1	19,3	0,7	12,2
Інші	279	3254	280	74,3	97,5	20,7	43,9	8,5	18,1
Разом по країні	9284	957	244	70,6	94,5	30,1	54,0	13,4	24,1

Основні напрями інтеграційних процесів в АПК

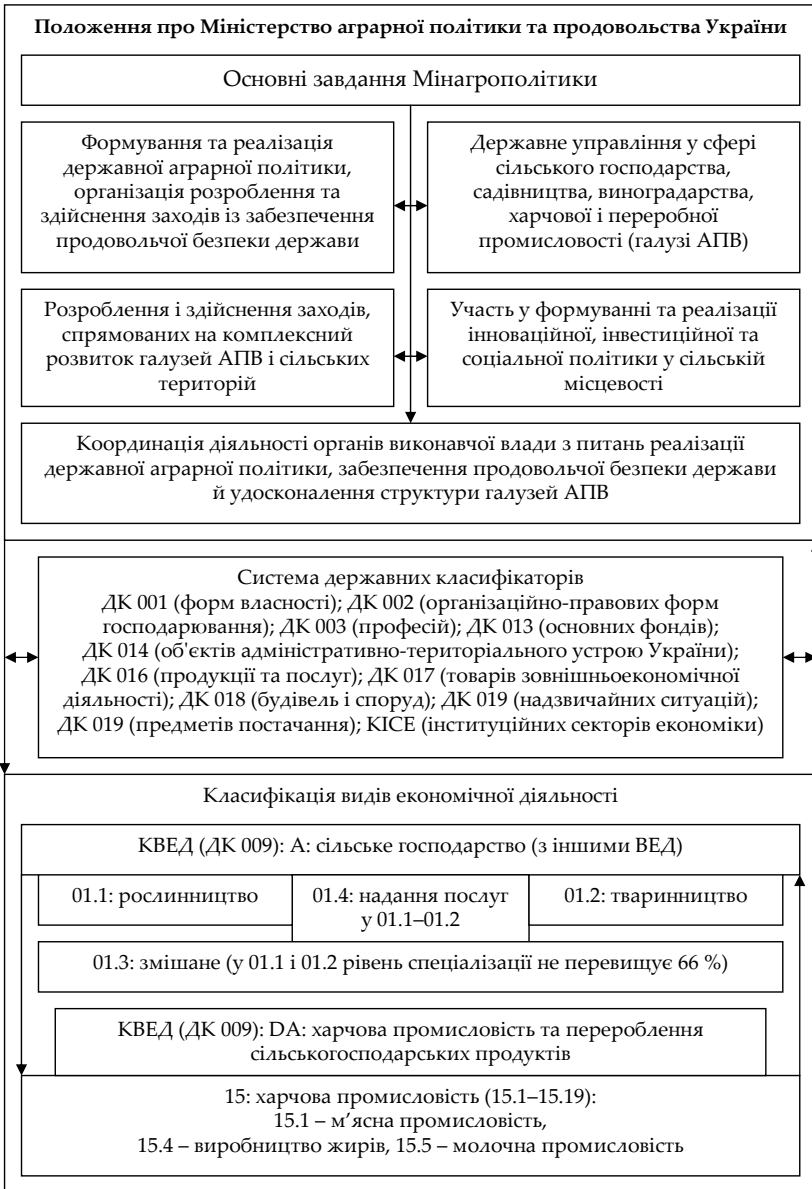
Інтеграція	Корпорація	Кооперація	Кластеризація
процес зближення і поступового об'єднання, розвитку стійких взаємозв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які зв'язані між собою технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їхніх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із с.-г. сировини	об'єднання (залучення) приватного капіталу взаємодоповнювальних підприємств на акціонерних засадах для спеціалізованого виробництва, переробки і збуту харчових продуктів на зовнішньому і внутрішньому ринках та збільшення прибутку акціонерів	система с.-г. кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу	об'єднання змішаного капіталу взаємодоповнюючих підприємств, організацій і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо для спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера

Інституціональні проблеми розвитку та регулювання аграрної економіки

Проблеми	Наслідки	Результати
Нестабільність аграрної політики	Часті зміни «правил гри»	Паліативність (негативні результати) господарських взаємодій
Ціноутворення і цінова політика	Диспаритет цін, нееквівалентність міжгалузевого обміну	Недоотримання доходів, збитковість окремих виробництв
Вдосконалення земельних відносин	Втрата власності	Неринковий характер перерозподілу земельних активів
Розвиток кооперації і інтеграції	Відсутність кооперативної сфери	Втрати від маркетингових дій
Підвищення ефективності системи управління АПВ	Відсутність саморегулюючих структур	Обмежені можливості професійних об'єднань
Протекціонізм	Поширення підтримки не на всіх суб'єктів господарювання	Обмеження можливостей підприємців господарювати в рівноконкурентних умовах
Незавершеність аграрної реформи	Відсутність інституціональних умов для капіталізації землі	Консервація відчуження селянина від землі; розвиток тіньового ринку землі
Відсутність недержавних структур захисту інтересів селян	Обмежені можливості донести до влади свої проблеми і захистити свої інтереси	Значні розбіжності заходів державної політики із реальними потребами селян
Державне регулювання	Недієздатність, неефективність	Відсутність допомоги ОСГ
Інфраструктура ринку	Недостатнє законодавче забезпечення функціонування	Відсутність організованого аграрного ринку

Складові реформ аграрного сектору України

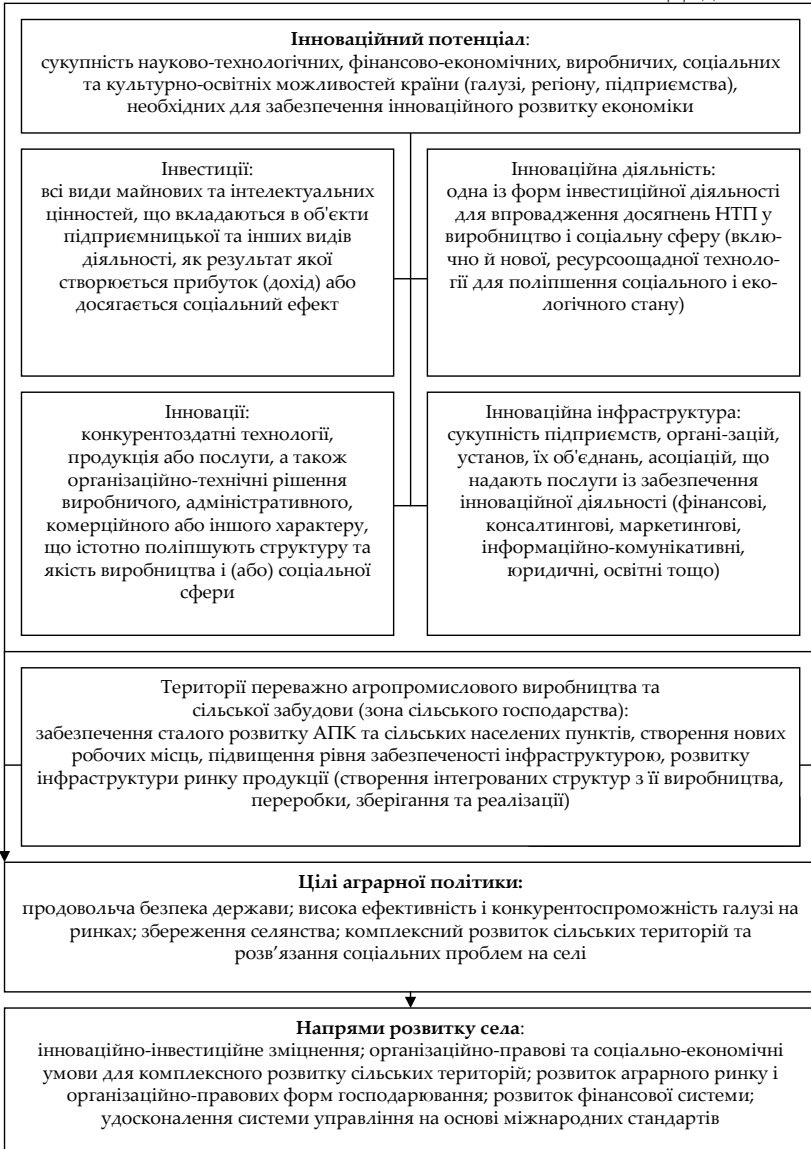
БЛОКИ РЕФОРМ	НАПРЯМ І ЗМІСТ РЕФОРМИ
I. Формування економічної платформи аграрної реформи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення власника: землі, майна, праці 2. Побудова на основі власності виробничих відносин 3. Формування організаційно-правових структур ринкового типу 4. Створення інфраструктури ринку
II. Побудова ринкового за змістом економічного механізму	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування цінового механізму 2. Створення сприятливої фінансової та кредитної системи 3. Забезпечення стимулюючої податкової політики 4. Побудова системи управління, адекватної ринковій економіці
III. Наповнення новим змістом конструкційної схеми економічної реформи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Впровадження ресурсо- та енергоощадних технологій 2. Інтенсифікація та вирішення проблеми матеріально-технічного постачання 3. Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва 4. Інформатизація та комп'ютеризація виробництва 5. Кадрове забезпечення 6. Вирішення соціальних проблем
IV. Законодавче забезпечення здійснення аграрної реформи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прийняття законодавчих актів загального призначення (рамкового змісту) по основних параметрах проведення реформ і економічної діяльності 2. Те саме в розвиток рамкових законів прямої дії

Компоненти системи агропромислового виробництва, функцій галузевої системи державного управління, державних класифікацій [68]

Принципова схема системно-методологічних підвадин розвитку господарських і адміністративно-управлінських систем [68]

Практичні критерії загальної орієнтації системного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій [68]

Схема позиціонування ринкових завдань Мінагрополітики України та принципів національного конкурентного законодавства [68]

РИНКОВЕ САМОРЕГУЛЮВАННЯ

Ринок – це конкурентне співтовариство суб'єктів або цілісне співтовариство економічних суб'єктів-конкурентів; його механізм у економічній поведінці суб'єктів, їх економічному розрахунку, їх конкуренції; це механізм взаємодії цін, попиту і пропозицій, пошуку ними узгодженості (гра економічних параметрів); конкуренція стає ринком, ринок – конкуренцію; ринок завжди реалізує організаційний (самоорганізаційний) ефект через систему господарської влади

Теоретичне визначення сутності ринкових механізмів, спрямованих на активізацію інноваційних змін агропромислового виробництва

Національні фірми можуть створити та утримати конкурентні переваги в тісному зв'язку з місцевими умовами, інноваціями та змінами: адекватна роль уряду полягає в тому, щоб він виступав у ролі каталізатора і шукача нового, сприяючи становленню новітніх організаційних форм – кластерів (група взаємозв'язаних компаній, що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій, діють у певній сфері та характеризуються спільністю і взаємодоповнюваністю діяльності

Вести чіткішу і жорсткішу систему макроекономічного регулювання та управління, враховуючи особливості її дії в АПК, і, зокрема, в сільському господарстві, а також систему мікроекономічного управління (менеджменту) в будь-яких формах господарювання з метою виявлення і використання власної ніші у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках, соціальної орієнтації, моделі ринкової системи з високим ступенем чіткості та злагодженості управління, кооперації, інтеграції

Теоретичне визначення сутності державних механізмів, спрямованих на активізацію інноваційних змін агропромислового виробництва

Вибрати світові зразки високоефективного господарювання, які можуть стати органічною складовою ланкою вітчизняної моделі ринку; Здійснити синтез ідей стихійно-ринкового і свідомо державного регулювання суперечливих соціально-економічних процесів; Знайти оптимальні співвідношення між ними (держава законодавчо регулює, ринок – стимулює і підштовхує до реформування відносин власності, оптимізуючи співвідношення різних форм власності)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Фундаментальні закономірності поєднання впливів ринкових і державних інституцій на тип еволюції аграрної сфери [68]

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.

КООПЕРАЦІЯ:Розвиток на кооперативних засадах:

кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, передусім для дрібних сільськогосподарських товаровиробників; концентрації виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах; комбікормової промисловості; фірмового технічного сервісу в гарантійний та післягарантійний період експлуатації сільськогосподарської техніки

Надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників

Законодавче забезпечення діяльності оптових сільськогосподарських ринків як кооперативних підприємств, що продовжують технологічний ланцюг виробництва і збуту сільськогосподарської продукції

Створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків

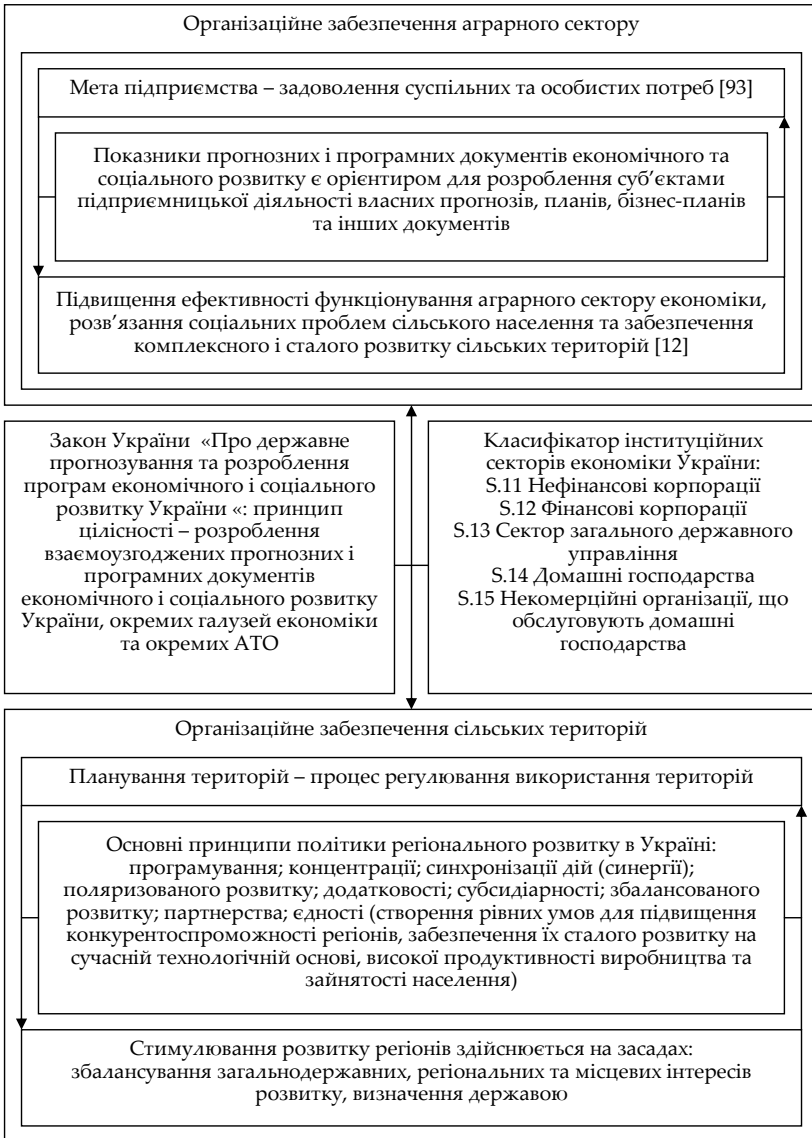
Участь несільськогосподарських підприємств аграрного сектору та споживчих товариств у формуванні сільськогосподарських збутових кооперативів на засадах асоційованого членства

Реалізація проектів створення сільськогосподарськими товаровиробниками мережі кооперативних елеваторів

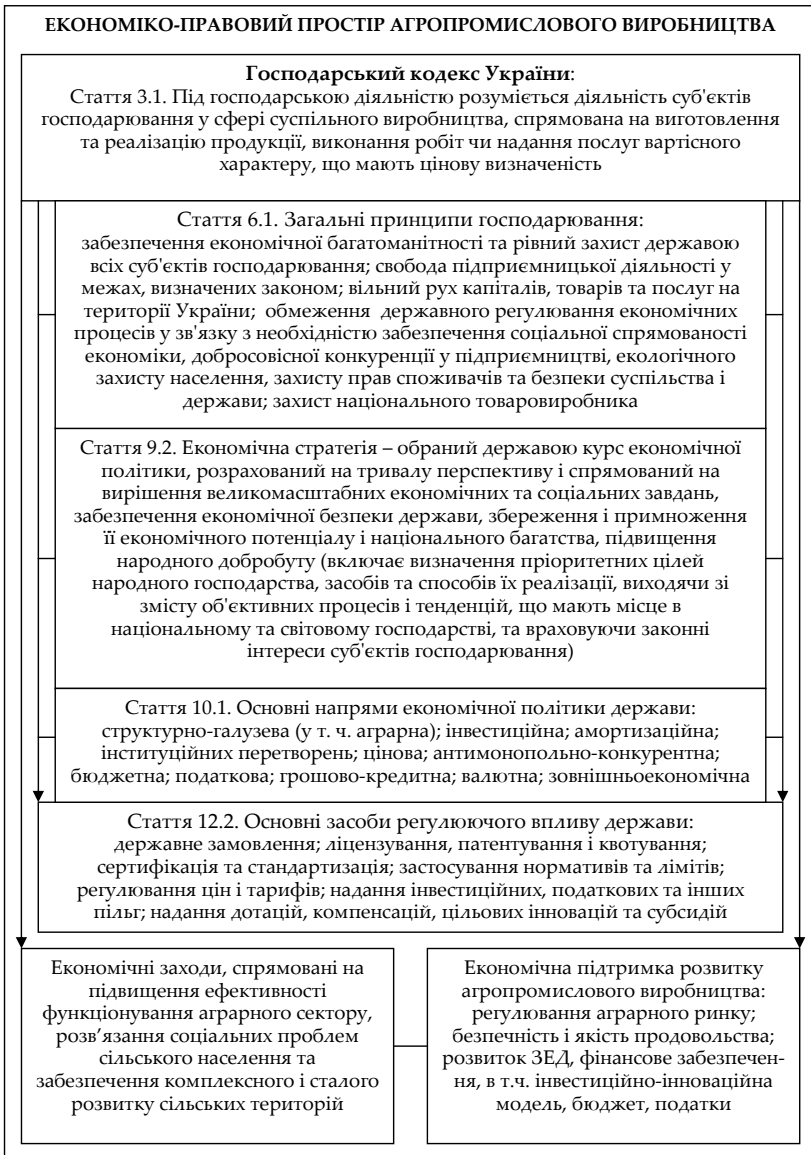
ПАРТНЕРСТВО:

Збереження робочих місць у галузях - партнерах сільського господарства;
Підтримка великотоварного виробництва рослинницької продукції через стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв): забезпечення укрупнення земельних ділянок шляхом об'єднання земельних часток, створення кооперативів та інших партнерських об'єднань;
Підтримка залучення капіталу вітчизняних несільськогосподарських структур для формування цілісних земельних і майнових сільськогосподарських комплексів на умовах партнерства і співробітництва з господарствами;
Забезпечення розроблення і запровадження зональних моделей організації нових виробничих структур на засадах партнерства

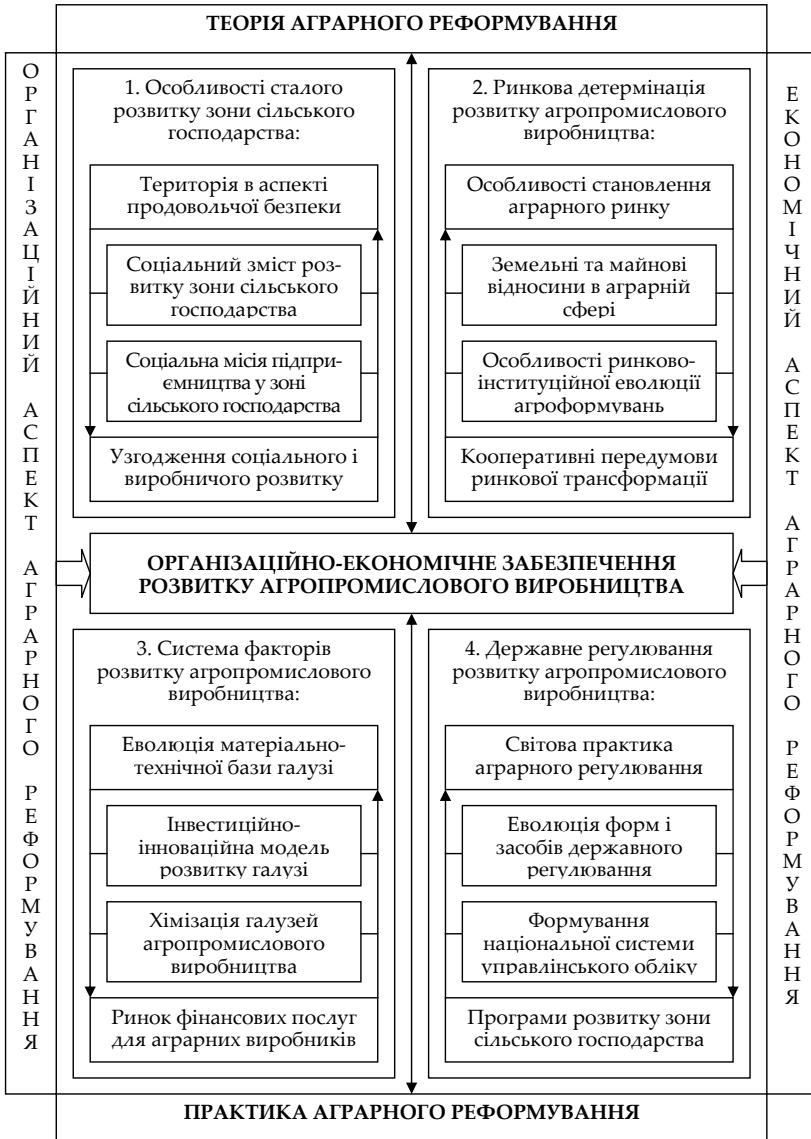
**Принципи кооперативно-партнерських засад
удосконалення ринку агропромислової продукції України [68]**

Організаційна основа розвитку агропромислового виробництва і сільських територій [68]

Загальна схема економіко-правового простору функціонування і розвитку агропромислового виробництва [68]

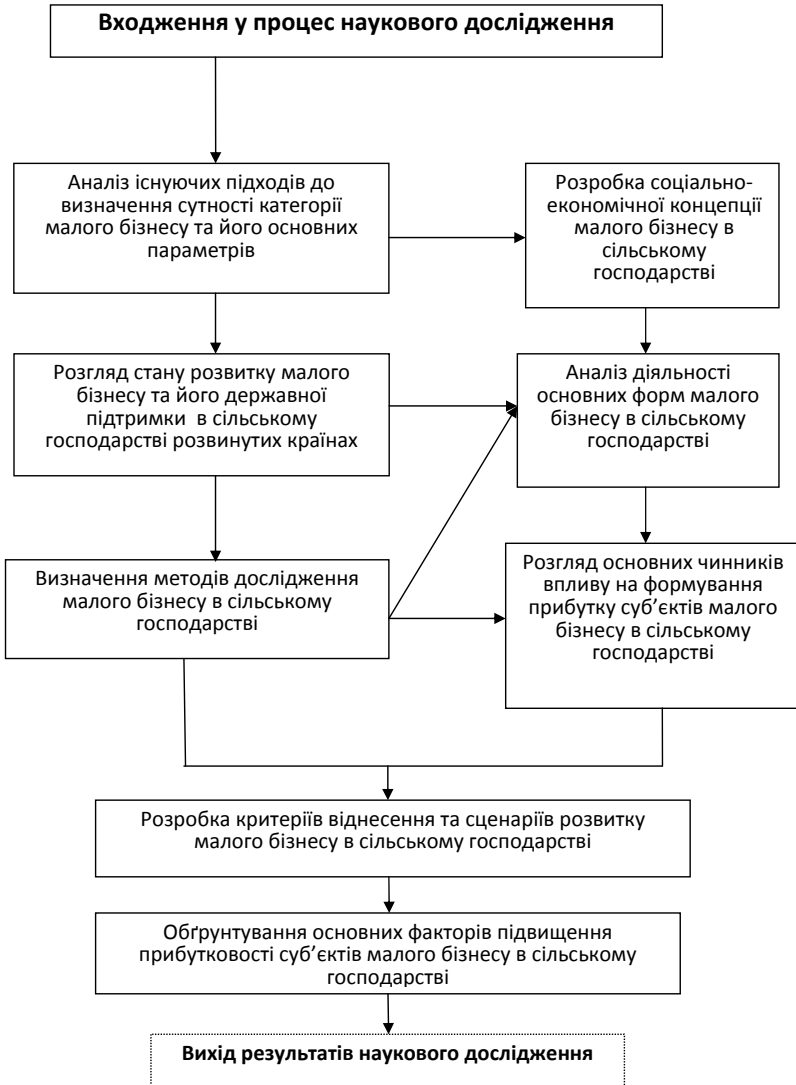
Загальна схема структурованих пріоритетів організаційно-економічного забезпечення розвитку агропромислового виробництва [68]

Економічні аспекти Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року	
<p>Агропромислове виробництво</p> <p>Продовольча безпека та продовольча незалежність держави</p> <p>Розвиток рослинництва</p> <p>Впровадження ринкових методів регулювання виробництва продукції з урахуванням балансу попиту та пропозиції</p> <p>Стимулювання пріоритетних напрямів розвитку виробництва видів продукції</p> <p>Розвиток тваринництва</p> <p>Ринок матеріально-технічних ресурсів та послуг</p> <p>Підтримка доходів сільгосптоваровиробників</p> <p>Розвиток зовнішньоекономічної діяльності</p> <p>Фінансове забезпечення аграрного сектору</p> <p>Ринок фінансових послуг; Інвестиційно-інноваційна модель; Бюджетна політика; Система і механізм оподаткування</p> <p>Удосконалення та реформування систем управління аграрним сектором</p>	<p>Сільська територія</p> <p>Державна підтримка розвитку депресивних сільських територій</p> <p>Удосконалити законодавство в частині врахування специфічного розвитку депресивних сільських територій</p> <p>Розробити та здійснити заходи щодо надання державної підтримки сільським населеним пунктам, що належать до депресивних сільських територій</p> <p>Запровадити надання гарантій і пільг особам (сім'ям), що проживають на сільських територіях</p> <p>Фінансове забезпечення здійснення заходів з розвитку соціальної сфери села та сільських територій</p> <p>У державному бюджеті щороку передбачаються кошти для здійснення заходів з розвитку соціальної сфери села та сільських територій у визначених законодавством обсягах</p> <p>Збереження населених пунктів та забезпечення їх об'єктами соціальної інфраструктури на рівні соціальних стандартів</p> <p>Ефективна зайнятість і заробітна плата сільського населення</p>

Загальний зміст економічних аспектів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [68]

Визначення змісту методології у працях вітчизняних учених

Автор (и)	Визначення змісту
В. Арутюнов, В. Мішин, В. Свінціцький	Вчення про методи, принципи, підходи до пізнання й перетворення світу, сукупність прийомів дослідження у будь-якій науці. Методологія є спеціальною формою рефлексії над науковим пізнанням, особливий тип усвідомлення науки
О. Лесюк	Принципи побудови методів та їх наукове узагальнення (наприклад, методологія управління, методологія планування, методологія обліку). Методологія – це система, що реалізує три основні функції: одержання, створення нового знання; структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів; організація використання нових знань у суспільно-практичній діяльності
В. Романчиков	Філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання і духовної творчості, синтез природно-наукових і філософських знань
А. Єріна, В. Захожай, Д. Єрін	Загальна стратегія пізнання, система наукових принципів, форм і методів дослідження, які забезпечують досягнення конкретного результату
Р. Тринько	Система теорій, принципів і правил наукового дослідження, яка є складним та багатоступеневим утворенням, містить низку методів, пізнавальних процедур та операцій
В. Шейко, Н. Кушнарєнко [286]	Концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимальної, об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища
О. Крушельницька	Сукупність правил визначення понять, виведення одних знань з інших, методів, прийомів, операцій наукового дослідження у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження
Д. Стеченко, О. Чмир	У широкому розумінні – спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи, а у вузькому – сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань (конкретна наукова методологія). Предметом вивчення методології є методи науки, тобто способи дослідження явищ, які визначають підхід до їх вивчення, планомірний шлях їх пізнання та встановлення істини, а також сфера їх застосування

Алгоритм процесу наукового дослідження малого бізнесу в сільському господарстві

Сутність методів теоретичного рівня наукового дослідження

Метод	Сутність методу
Індукція	Рух думки від одиничного до загального
Дедукція	Логічний умовивід від загального до окремого
Аналіз	Поділ або розкладання предметів дослідження (об'єктів, властивостей) на складові частини з метою всебічного їх вивчення
Синтез	Поєднання окремих частин або сторін предмета дослідження в єдине ціле
Аргументація	Раціональний спосіб переконання шляхом обґрунтування та оцінювання доказів на захист певної тези
Абстрагування	Відокремлення суттєвого від несуттєвого, загального від одиничного, важливого від неважливого
Формалізація	Відображення об'єкта та явища в знаковій формі
Моделювання	Заміна досліджуваного предмета або явища його аналогом, моделлю, що має істотні риси оригіналу
Системний підхід	Об'єкт дослідження розглядається як система, що об'єднує певну множину взаємодіючих елементів в єдине ціле; взаємозв'язок системи та її складових підпорядковується діалектиці цілого і часткового, загального і окремого
Аналогія	Спосіб пізнання, за допомогою якого досягається знання про предмети та явища на підставі того, що вони мають подібність з іншими. Цей метод ґрунтується на подібності деяких сторін різних предметів і явищ
Конкретизація	Дослідження предметів в усій різнобічності та в якісній різноманітності реального існування на відміну від абстрактного, відірваного вивчення. При цьому стан предметів розглядається у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку
Інтерпретація	Розкриття змісту явища, тексту чи знакової форми, що сприяє їх розумінню

Склад 8 економічних районів України в розрізі регіонів

*** Східний економічний район:**

Полтавська область

Сумська область

Харківська область

*** Донецький економічний район:**

Донецька область

Луганська область

*** Придніпровський економічний район:**

Дніпропетровська область

Запорізька область

Кіровоградська область

*** Причорноморський економічний район:**

Одеська область

Миколаївська область

Херсонська область

Автономна Республіка Крим

м. Севастополь

*** Подільський економічний район:**

Вінницька область

Тернопільська область

Хмельницька область

*** Центральний економічний район:**

Київська область

м. Київ

Черкаська область

*** Карпатський економічний район:**

Закарпатська область

Івано-Франківська область

Львівська область

Чернівецька область

*** Поліський економічний район:**

Волинська область

Житомирська область

Рівненська область

Чернігівська область

**Територія і кількість наявного населення за регіонами
(на 01.01.2012)**

Територія	2012					
	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	У тому числі		Сільські населені пункти	Щільність населення, осіб на 1 км ² , осіб
			міське, тис. осіб	сільське, тис. осіб		
Україна	603,5	45633,6	31380,9	14252,7	28450	75,6
АР Крим	26,1	1963,0	1232,2	730,8	948	75,3
Вінницька	26,5	1634,2	815,8	818,4	1466	61,7
Волинська	20,1	1038,6	539,1	499,5	1054	51,6
Дніпропетровська	31,9	3320,3	2772,2	548,1	1435	104,0
Донецька	26,5	4403,2	3987,4	415,8	1118	166,0
Житомирська	29,8	1273,2	740,4	532,8	1613	42,7
Закарпатська	12,8	1250,7	465,2	785,5	579	98,1
Запорізька	27,2	1791,7	1379,3	412,4	914	65,9
Івано-Франківська	13,9	1480,1	597,7	782,4	765	99,1
Київська	28,1	1719,5	1059,1	660,4	1126	61,1
Кіровоградська	24,6	1002,4	622,9	379,5	996	40,8
Луганська	26,7	2272,7	1971,6	301,1	782	85,2
Львівська	21,8	2540,9	1544,8	996,1	1850	116,4
Миколаївська	24,6	1178,2	798,1	380,1	894	47,9
Одеська	33,3	2388,3	1595,0	793,3	1125	71,7
Полтавська	28,8	1477,2	904,9	572,3	1811	51,4
Рівненська	20,1	1154,3	552,3	602,0	1000	57,6
Сумська	23,8	1152,3	779,2	373,1	1466	48,4
Тернопільська	13,8	1080,4	474,9	605,5	1023	78,2
Харківська	31,4	2742,2	2197,3	544,9	1680	87,3
Херсонська	28,5	1083,4	662,5	420,9	658	38,1
Хмельницька	20,6	1320,2	728,2	592,0	1414	64,0
Черкаська	20,9	1277,3	718,4	558,9	824	61,1
Чернівецька	8,1	905,3	383,1	522,2	398	111,8
Чернігівська	31,9	1088,5	687,4	401,1	1482	34,1
Київ	0,8	2814,3	2814,4	-	-	3368,0
Севастополь	0,9	381,2	357,6	23,6	29	441,4

За даними: Україна у цифрах у 2011 році. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С.19,

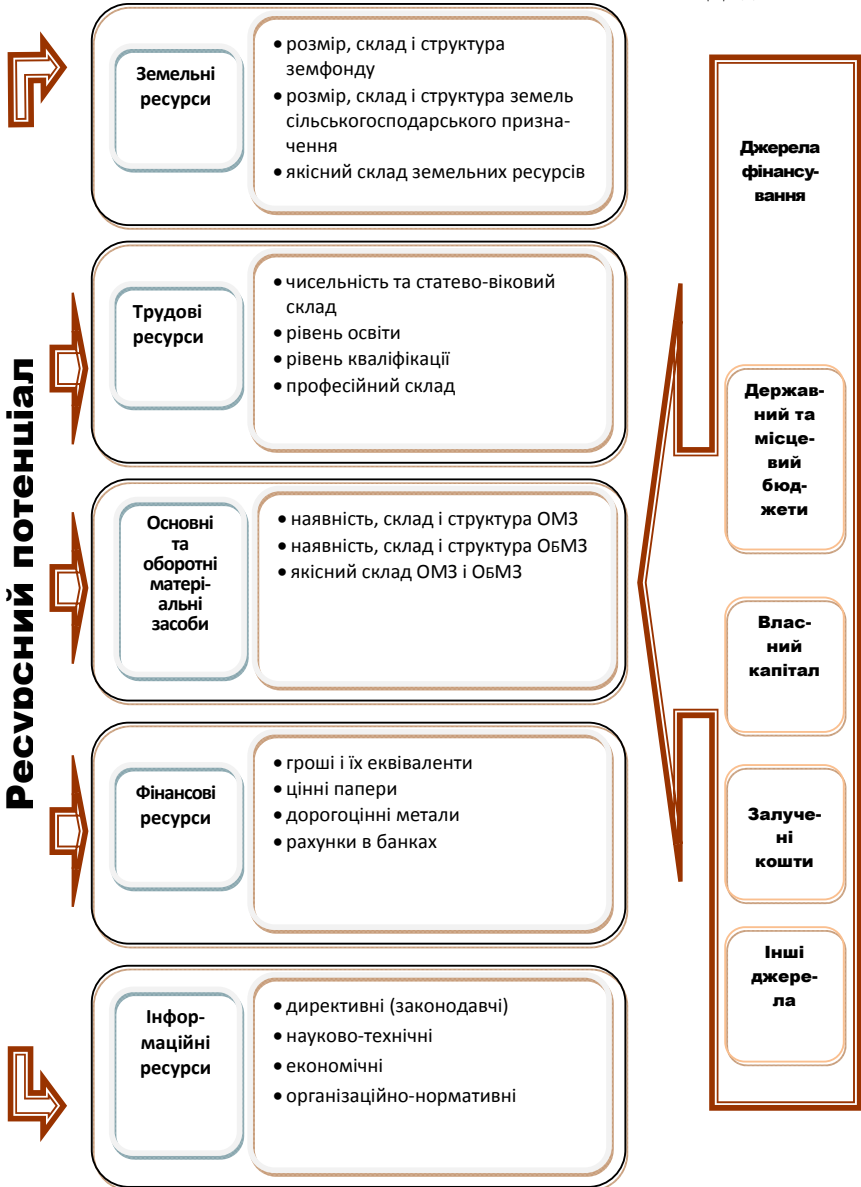

Рис. Склад ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки

Розрахунок можливого обсягу реалізації та виторгу від реалізації основних видів с.-г. продукції особистими селянськими господарствами України за 2010 рік

Продукція	Ціна реалізації 1 т, грн*		Норма споживання, кг на особу в рік	Особисті селянські господарства, 2010				Особисті селянські господарства, 2011				
	2010	2011		ви-роб-ни-цтво, тис. т	мож-ли-вий обсяг реалізації, тис. т	рі-вень товар-ності, %	мож-ливий обсяг ви-ся-ю, млн грн	ви-роб-ництво, тис. т	спожито в господарстві, тис. т	мож-ливий обсяг реалізації, тис. т	рі-вень товар-ності, %	мож-ливий обсяг ви-ся-ю, млн грн
1	2	2а	3	4	5=13,5х гр.3	6	7	8	9 = 13,4 ¹ х гр.3	10	11	12
Зерно	1121	1374	125	9492	8625	867	971,9	12528	8527,5	4000,5	31,9	5496,7
Соняш-ник	3018	3312	-	1186	-	1186	3579,3	1382	-	1382	100	4577,2
Ц/буряк	478	516	-	1086	-	1086	519,1	1595	-	1595	100	823,0
Картопля	2131	2033	125	18222	8167,5	10054,5	21426,1	23496	8175	15321	65,2	31147,6
Овочі	2552	2139	125	7158	1687,5	5470,5	13960,7	8292	1675	6617	79,8	14153,8
Плоди ягоди	2228	2300	115	1460	1552,5	-	-	1597	1675	-	-	-
М'ясо	10797	11697	60***	924,6	810,0	115,0	124,1	928,5	804	124,5	13,4	1456,3
Молоко	2938	3042	300	9032	4050	4982	14637,1	8840	4020	4820	54,5	14662,4
Яйця, млн шт.	471**	522	300	6803	4050	2753	1296,7	6952	4020	2932	42,2	1530,5
Всього	х	х	х	х	х	х	57632,6	х	х	х	х	73847,5

* Середні реалізаційні ціни за 2010 і 2011 рр. - дані Інтернет

** За 1000 штук

***У сільській місцевості проживає, фактично за 2010 і 2011 рр. відповідно, 13,5 і 13,4 млн осіб

Основні показники розвитку підприємств за видами економічної діяльності України у 2011 році* (у % до загальної кількості підприємств відповідного виду економічної діяльності)

Види економічної діяльності	Великі підприємства			Середні підприємства			Малі підприємства		
	кількість зайняті	обсяг продаж	кількість продаж	кількість зайняті	обсяг продаж	кількість продаж	кількість зайняті	обсяг продаж	кількість продаж
Усього	0,6	43,3	51,3	5,7	30,1	35,6	93,7	26,6	13,1
у тому числі									
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,3	15,0	25,3	7,9	57,7	47,3	91,8	27,3	27,4
Промисловість	2,4	63,4	76,8	11,1	25,1	19,2	86,5	11,5	4,0
Будівництво	0,3	15,5	25,0	3,9	32,7	42,5	95,8	51,8	32,5
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,4	32,0	34,9	4,4	25,3	46,9	95,2	42,7	18,2
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	0,6	28,9	31,4	5,7	30,6	53,3	93,7	40,5	15,3
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,3	17,8	29,2	4,4	28,7	51,0	95,3	53,5	19,8
Діяльність готелів та ресторанів	0,9	52,5	70,2	4,0	19,0	18,4	95,1	28,5	11,4
Діяльність транспорту та зв'язку	0,1	12,3	28,5	4,5	36,7	40,5	95,4	51,0	31,0
Фінансова діяльність	0,8	70,0	72,6	6,8	18,0	16,8	92,4	12,0	10,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,4	36,2	3,5	5,9	32,3	90,5	93,7	31,5	6,0
Освіта	0,1	8,7	47,1	3,4	39,1	30,4	96,5	52,2	22,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1	... ²	... ²	4,1	... ²	... ²	95,8	52,3	47,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,2	10,7	16,4	5,9	47,5	56,9	93,9	41,8	26,7
	0,2	8,8	24,7	6,7	48,1	48,6	93,1	43,1	26,7

* Дані Державної служби статистики України за 2011 рік

Основні показники розвитку суб'єктів малого підприємництва¹

	Суб'єкти малого підприємництва – всього			У тому числі					
	Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	малі підприємства		фізичні особи-підприємці		
		з неї найманих працівників	всього		кількість зайнятих працівників, тис. осіб	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	кількість зайнятих працівників, тис. осіб	з неї найманих працівників	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн
2006	501	5737,8	3631,0	2339,0	2208,9	360107,5	3398,8	1422,1	119143,1
2007	561	6003,7	3684,5	2324,7	2223,5	440011,0	3679,0	1461,0	153019,6
2008	609	6308,0	3745,1	2319,0	2206,2	496683,0	3989,0	1538,9	204951,6
2009	661	6450,9	3665,8	2227,4	2106,5	461691,1	4223,5	1559,3	195952,5
2010	464	4960,2	3034,3	2145,7	2024,9	484393,5	2814,5	1009,4	230418,2
2011									

Основні структурні показники діяльності суб'єктів господарювання

Показник	У тому числі з них				фізичні особи-підприємці
	підприємства	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	
Кількість суб'єктів господарювання, у відсотках до загальної кількості суб'єктів					
2010	16,0	0,1	0,9	15,0	84,0
2011	20,4	0,1	1,2	19,1	79,6
Кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць					
2010	75	1	4	70	394
2011	74	0	4	70	290
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб					
2010	7958,2	3305,3	2507,2	2145,7	2814,5
2011	7793,1	3375,7	2346,6	2070,8	2371,4
Кількість найманих працівників, тис. осіб					
2010	7836,4	3305,2	2506,3	2024,9	1009,4
2011	7712,4	3375,7	2345,6	1991,1	1045,5
Обсяг реалізованої продукції, (робіт, послуг), млн грн					
2010	3366228,2	1640279,5	1241555,2	484393,5	230418,2
2011	3991239,4	2045185,8	1422415,4	523638,2	211215,8

Основні показники розвитку суб'єктів малого підприємництва за регіонами за 2010 рік¹

Регіон	Суб'єкти малого підприємництва – всього										У тому числі			
	Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць		кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн		малі підприємства		фізичні особи-підприємці		кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	
	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників	всього	з них найманних працівників
Україна	464	4960,2	3034,3	714811,7	2145,7	2024,9	48493,5	2814,5	1009,4	230418,2				
АР Крим	372	203,8	133,7	19465,5	90,1	80,1	12844,8	113,7	53,6	6620,7				
Вінницька	432	153,7	87,1	17621,3	55,2	52,6	8831,4	98,5	34,5	8789,9				
Волинська	400	100,7	61,8	9612,6	36,7	34,6	4810,5	64,0	27,2	4802,1				
Дніпропетровська	420	345,1	211,7	60276,9	151,3	136,8	44454,6	193,8	74,9	15822,3				
Донецька	398	400,4	242,0	53641,1	157,7	153,9	38284,9	242,7	88,1	15356,2				
Житомирська	410	124,2	75,5	12451,2	49,5	48,0	6071,1	74,7	27,5	6380,1				
Закарпатська	416	112,3	63,2	11521,9	38,3	35,7	4290,6	74,0	27,5	7231,3				
Запорізька	465	192,3	116,0	26225,1	81,9	76,9	17124,1	110,4	39,1	9101,0				
Івано-Франківська	445	129,1	73,4	11152,0	41,1	39,7	5457,3	88,0	33,7	5694,7				
Київська	547	211,1	123,1	32524,2	90,7	84,4	20164,3	120,4	38,7	12359,9				
Кіровоградська	400	92,1	54,2	10590,4	37,7	34,2	6709,7	54,4	20,0	3880,7				
Луганська	409	201,3	113,3	23702,9	70,8	67,5	14185,2	130,5	45,8	9517,7				
Львівська	400	265,0	176,7	28526,1	124,2	119,0	17249,6	140,8	57,7	11276,5				
Миколаївська	583	133,3	69,2	15125,1	54,3	49,1	10267,9	79,0	20,1	4857,2				
Одеська	562	280,1	154,4	42207,2	127,5	115,0	30789,3	152,6	39,4	11417,9				
Полтавська	456	155,4	92,1	20735,7	58,3	54,9	12832,3	97,1	37,2	7903,4				
Рівненська	390	106,8	63,2	8740,7	39,9	36,7	4458,3	66,9	26,5	4282,4				
Сумська	406	115,6	71,5	10434,4	42,4	40,9	5605,7	73,2	30,6	4828,7				
Тернопільська	358	94,2	58,1	10990,0	34,7	33,2	4241,2	59,5	24,9	6748,8				
Харківська	523	329,4	204,1	46357,6	133,6	131,0	28405,2	195,8	73,1	17952,4				
Херсонська	497	115,0	63,6	13419,1	42,7	38,9	7988,0	72,3	24,7	5431,1				
Хмельницька	515	141,0	73,5	13021,1	48,1	43,3	6080,6	92,9	30,2	6940,5				
Черкаська	445	130,7	75,6	17930,0	49,1	44,9	3409,4	81,6	30,7	9418,0				
Чернівецька	562	88,4	40,7	8906,3	28,2	26,5	3409,4	60,2	14,2	5496,9				
Чернігівська	418	107,2	63,2	9803,7	41,4	39,2	5483,1	65,8	24,0	4320,6				

¹ Дані наведено з урахуванням фермерських господарств та статистичної інформації по фізичних особах-підприємцях, сформованої на підставі даних Державної податкової служби України.

Додаток 31
Виробничо-ресурсний потенціал сільського господарства України у 2000-2010 рр.

Показник	Роки											2010 до: %	
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000	2005
	Кількість зайнятого населення у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибництві, тис. осіб	4334,1		4107,0	4105,7	3998	4006	3652,6	3485	3322	3152,2	3116	71,9
Середньооблікова кількість найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	2551	2206	1877	1537	1272	1137	1005	868	783	699	665	26,1	58,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	114	154	183	219	311	437	581	771	1101	1220	1467	1286,8	335,7
У % до середнього рівня щодо:													
- економіки держави	49,6	49,5	48,7	47,4	52,7	54,2	55,8	57,1	61,0	64,0	65,5	132,1	120,9
- промисловості	37,7	37,9	37,7	37,1	41,9	45,2	47,9	49,6	54,6	57,6	56,9	150,8	125,8
- освіти	73,1	68,8	68,5	64,4	72,5	68,2	72,1	72,7	76,0	75,7	77,7	106,2	113,9
Вартість основних засобів (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), млн грн	514450	93392	86192	77979	75447	76 034	75511	78978	95880	103187	н.д.	н.д.	н.д.
У % до загального підсумку по економіці держави	18,7	10,2	8,9	7,6	6,6	6,0	4,8	3,9	3,0	2,6	н.д.	н.д.	н.д.
Інвестиції в основний капітал (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), млн грн у фактичних цінах	496	1617	1930	2141	3381	5016	7309	9519	16890	9382	12231	2465,9	243,8
У % до загального підсумку по економіці держави	3,7	5,0	5,2	4,2	4,5	5,4	5,8	5,1	7,2	6,2	7,2	194,6	133,3
Прямі іноземні інвестиції (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), млн дол. США на початок року	н.д.	н.д.	86,8	113,2	206,0	224,0	309,6	404,3	557,3	813,3	793	н.д.	354,0
У % до загального підсумку по економіці держави	н.д.	н.д.	1,9	2,1	3,0	2,5	1,8	1,9	1,9	2,3	2	н.д.	80,0

Основні показники продуктивності та прибутковості галузі сільського господарства України у 2000-2010 рр.

Показник	Роки										2010 до: %		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000	2005
	Кількість діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві (станом на 1 липня), од.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	58575	57877	57858	58387	59059	57152	56494	н.д.
Валова додана вартість (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), у фактичних цінах, млн грн	23441	29421	29418	20059	37258	40542	41006	47417	65148	65758	78963	336,9	194,8
У % до загального підсумку по економічній державі	16,3	16,3	14,6	12,1	11,9	10,4	8,6	7,5	7,9	8,3	8,2	50,3	78,8
Прибуток, збиток (-) від звичайної діяльності до оподаткування (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), млн грн	17524	899,1	-254,6	769,3	2768	3702,4	2731,8	7924,2	6041,8	7996,6	17988,5	102,7	485,9
Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств (у порівняльних цінах 2005 р.), млн грн	77889	61398	62106	55267	92531	92586	94895	88769	103978	102093	100536	129,1	108,6
сільськогосподарські підприємства	26478	23352	24940	18783	32914	33802	37008	35440	47865	45781	45149	170,5	133,6
- господарства населення	51411	36046	37166	36484	59617	58783	57886	53329	56113	56312	55387	107,7	94,2
Продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах, на одного зайнятого у сільськогосподарському виробництві, грн	12357	15839	18812	17633	28976	33736	39386	42171	60096	62452	63668	515,2	188,7
Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства:													
- чистий прибуток від усієї діяльності, млн грн	1410,9	834,1	-330,8	-4,6	2689,3	3464,6	2445,4	6854,1	5744,3	7576,4	17089,6	1211,3	493,3
- рівень рентабельності всієї діяльності, %	9,0	5,0	-1,9	0,0	12,6	9,8	7,4	15,1	7,7	8,7	16,8	186,9	171,6
- середньооблікова кількість найманих працівників, тис. осіб	2475	2131	1774	1436	1174	1038	910	778	698	624	595	24,0	57,3
- середньомісячна номінальна заробіткова плата найманих працівників, грн	111	151	178	210	295	415	553	733	1077	1206	1430	1288,3	344,6

Динаміка ефективності гадузі рослинництва в Україні за 2000-2010 рр.

Показник	Роки										2010 до, %			
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000	2005	
Виробництво основних сільськогосподарських культур (усі категорії) господарств														
Валовий збір, тис. т														
- зернові і зернобобові культури	24459	39706	38804	20234	41809	38016	34258	29295	53290	46028	39271	160,6	103,3	
- цукровий буряк (фабричний)	13199	15575	14453	13392	16600	15468	22421	16978	13438	10068	13749	104,2	88,9	
- соняшник	3457,4	2250,6	3270,5	4254,4	3050,1	4706,1	5324,3	4174,4	6526,2	6364	6771,5	195,9	143,9	
- овочі	5821,3	5906,8	5827,1	6538,2	6963,9	7295	8058	6835,2	7965,1	8341	8122,4	139,5	111,3	
- плоди та ягоди	1452,6	1106,3	1211,1	1696,7	1635,2	1689,9	1114,3	1469,6	1504,1	1618,1	1746,5	120,2	103,3	
Урожайність з 1 га зібраної площі, центнерів														
- зернові та зернобобові культури	19,4	27,1	27,3	18,2	28,3	26,0	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9	138,7	103,5	
- цукровий буряк (фабричний)	176,7	182,6	189,3	201,2	238,3	248,2	284,7	294,2	356,2	315	280	158,2	112,6	
- соняшник	12,2	9,4	12	11,2	8,9	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2	15,0	123,0	117,2	
- овочі	112,3	123,2	123,7	139,3	148,7	157,1	171,4	152,3	173,9	183	174	154,6	110,5	
- плоди та ягоди	38,4	30,5	36,5	56	58,1	63,7	45	61,7	64,4	70,7	78,2	203,6	122,8	
Виробництво основних видів продукції рослинництва на 1 особу, кг:														
- зернові та зернобобові культури														
- цукровий буряк	497	816	805	423	881	807	732	630	1152	999	856	172,2	106,1	
- соняшник	268	320	300	280	350	328	479	365	290	219	300	111,9	91,5	
- картопля	70	46	68	89	64	100	114	90	141	138	148	211,4	148,0	
- овочі	403	356	345	386	437	413	416	411	423	427	408	101,2	98,8	
- плоди та ягоди	118	121	121	137	147	155	172	147	172	181	177	150,0	114,2	
- виногради	30	23	25	35	35	36	24	32	33	35	38	126,7	105,6	
	10	7	7	11	8	9	6	8	9	10	9	90,0	100,0	
Внесення добрив під сільськогосподарські культури (сільськогосподарські підприємства, на 1 га посівної площі)														
- мінеральні добрива, кілограмів поживної речовини	13	19	21	22	29	32	40	51	57	48	58	446,2	181,3	
- органічні добрива, т	1,3	1,3	1,2	1	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	38,5	62,5	

Динаміка ефективності галузі тваринництва в Україні за 2000-2010 рр.

Показник	Роки										2010 до: %		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000	2005
Виробництво основних видів продукції тваринництва (усі категорії господарств)													
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1662,8	1517,4	1647,9	1724,7	1595,4	1597	1723,2	1911,7	1905,9	1917,4	2059,0	123,8	128,9
- яловичина та телятина	754,3	645,7	703,8	722,9	613,8	561,8	567,4	546,1	479,7	453,5	427,7	56,7	76,1
- свинина	675,9	591,2	599,3	630,9	538,8	493,7	526,1	634,7	589,9	526,5	631,2	93,4	127,9
- м'ясо птиці	193,2	238,9	299,7	324	375,5	496,6	589,3	689,4	794	894,2	953,5	493,5	192,0
Молоко, тис. т	12658	13444	14142	13661	13787	13714	13287	12262	11761	11610	11249	88,9	82,0
Вовна, т	3400	3266	3392	3353	3202	3195	3277	3449	3755	4111	4192	123,3	131,2
Яйця, млн шт.	8808,6	9668,2	11309	11477	11955	13046	14235	14063	14957	15908	17052	193,6	130,7
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, (сільськогосподарські підприємства)	255	318	322	298	356	392	401	416	449	469	461	180,8	117,6
Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва на сільськогосподарських підприємствах, ц кормових одиниць на 1 ц продукції													
- на виробництво молока	1,63	1,58	1,55	1,47	1,40	1,31	1,34	1,30	1,27	1,17	1,14	69,9	87,0
у т.ч. концентрованих кормів	0,20	0,24	0,27	0,25	0,26	0,30	0,33	0,31	0,34	0,36	0,36	180,0	120,0
- на приріст великої рогатої худоби	16,73	15,27	15,72	15,50	14,33	15,89	15,53	14,80	14,49	15,23	15,69	93,8	98,7
у т.ч. концентрованих кормів	2,20	2,40	2,81	2,58	2,56	3,60	3,84	3,55	3,82	4,51	4,46	202,7	123,9
- приріст свиней	17,90	13,82	11,64	11,32	9,70	8,97	8,12	7,62	6,50	6,59	5,98	33,4	66,7
у т.ч. концентрованих кормів	13,43	10,66	9,51	9,25	8,11	7,97	7,35	7,03	6,06	6,26	5,70	42,4	71,5

Основні показники реалізації та споживання продукції рослинництва в Україні за 2000-2010 рр.

Показник	Ріки										2010 до %		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		2010	
Реалізація продукції рослинництва, тис. т (всього)	10725,6	16967	18979	8999	16698,1	19458,4	17814,2	13965,4	24763,1	31686,3	23661,7	220,6	121,6
- зернові та зернобобові культури	2284,3	1517	1850	2562	2045,2	2612,4	4086,3	4433,8	5541,9	7239,2	7756,7	339,6	296,9
- олійні культури	10971,3	11353	9730	9568	11446,0	10956,3	16430,6	13082,9	10543,3	6347,5	9767,5	89,0	89,1
- цукровий буряк	85,5	99	75	90	89,2	116,9	116,9	175,2	257,0	306,3	290,7	340,0	248,7
- картопля	535,7	434	385	393	357,7	397,5	413,2	430,5	550,6	807,1	646,0	120,6	162,5
- овочі	209,1	135	158	305	184,7	168,9	123,6	170,5	190,6	180,5	230,8	110,4	136,6
- плоди та ягоди													
Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції, грн за 1 т	443,8	417,8	312,5	535,1	453,1	417,8	515,2	833,5	778,6	799	1120,9	252,6	268,3
- зернові та зернобобові культури	525,7	981,5	850,3	873,7	1153,4	981,5	1007,5	1866,8	1734,6	2086,2	2942,6	559,7	299,8
- олійні культури	121,5	177	128,1	140,3	135,7	177,0	186,0	157,6	218,9	409,9	478,5	393,8	270,3
- цукровий буряк	517,1	685,2	555,8	623,3	530,4	685,2	1070,3	1032	1154,3	1298,6	2131	412,1	311,0
- картопля	572,1	1462,1	864,8	1012,7	1225,0	1462,1	1547,4	1995,4	2059,9	1790	2551,6	446,0	174,5
- овочі	394,9	987,8	509,6	434,0	740,1	987,8	1446,1	1528,4	1877,4	1892,4	2419,8	612,8	245,0
- плоди та ягоди													
Індекс ціни реалізації (усі канали реалізації, у % до попереднього року)													
- зернові та зернобобові культури	222,7	94,1	74,8	171,2	84,7	92,2	123,3	161,8	93,4	102,6	140,3		
- олійні культури	100,4	186,7	86,6	102,8	132,0	85,1	102,6	185,3	92,9	120,3	141,1		
- цукровий буряк	145,1	145,7	72,4	109,5	96,7	130,4	105,1	84,7	138,9	187,3	116,7		
- картопля	102,7	132,5	81,1	112,1	85,1	129,2	156,2	96,4	111,9	112,5	164,1		
- овочі	123,7	255,6	59,1	117,1	121,0	119,4	105,8	129,0	103,2	86,9	142,5		
- плоди та ягоди	82,0	250,1	51,6	85,2	170,5	133,5	146,4	105,7	122,8	100,8	127,9		
Споживання на одну особу за рік, кілограмів													
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно, крупи, бобові)	124,9	129,6	131,2	124,5	125,6	135,6	119,5	115,9	115,4	111,7	111,3	82,2	82,1
Картопля	135,4	139,5	132,8	138,0	141,4	120,2	133,6	130,4	131,8	133,0	128,9	126,7	107,2
Овочі та башпаки продовольчої сфери	101,7	104,8	108,0	113,6	115,4	37,1	126,7	118,4	129,2	137,1	143,5	489,8	386,8
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	29,3	26,4	28,5	33,0	33,9	14,4	34,8	42,1	43,5	45,6	48,0	571,4	333,3
Цукор	36,8	39,5	36,1	36,4	38,4	38,1	39,5	15,3	17,5	15,1	14,5	39,4	38,1
Олія	9,4	10,0	10,7	11,3	13,0	13,5	13,6	40,0	40,9	37,9	37,1	394,7	274,8

Додаток 36

Основні показники реалізації та споживання продукції тваринництва в Україні за 2000-2010 рр.

Показник	Роки										2010 до: %		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000	2005
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Реалізація продукції тваринництва (всього)													
- худоба та птиця (у живій вазі), тис. т	969,3	666	797	935	860,4	902,4	1087,1	1312,1	1342,1	1448,4	1586,8	163,7	175,8
- молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко), тис. т	2683,7	2802	2556	1994	2935,7	2121,3	2017,3	1824,8	1834,3	1993,9	2004,1	74,7	94,5
- яєця, шт.	2643,7	3287	4479	4610	4887,9	5700,3	6674,4	6746,9	7728,9	8565,7	9415,7	356,2	165,2
- вовна, т	1387,7	1061	944	1003	634,8	546,7	528,3	622,0	659,0	722,2	517,9	37,3	94,7
Середні ціни реалізації сільсько-господарської продукції, грн за 1 т													
- худоба та птиця (у живій вазі)	2358	4175,5	3644,0	3480,7	5092,7	6909,9	6307,7	6466,5	10184,3	10362,9	10797,1	457,9	156,3
- молоко та молочні продукти	536,4	603,7	541,0	696,9	835,3	1126,9	1070,2	1660,6	2065,1	1888,8	2938,7	547,9	260,8
- яєця, за тис. шт.	191,7	210,0	168,1	193,2	238,3	251,8	192,7	274,4	377,4	403,9	470,6	245,5	186,9
- вовна, за п	318,3	388,7	305,3	345,9	384,8	444,1	373,4	364,4	472,7	346,5	416,5	130,9	93,8
Індекс ціни реалізації сільсько-господарської продукції (усі канали реалізації; у відсотках до попереднього року)													
- худоба та птиця (у живій вазі)	133,9	177,1	87,3	95,5	146,3	135,7	91,3	102,5	157,5	101,8	104,2		
- молоко та молочні продукти	148,3	112,5	89,6	128,8	119,9	134,9	95,0	155,2	124,4	91,5	155,6		
- яєця, за тис. шт.	134,2	109,5	80,0	114,9	123,3	105,7	76,5	142,4	137,5	107,0	116,5		
- вовна, за п	167,9	122,1	78,5	113,3	111,2	115,4	84,1	97,6	129,7	73,3	120,2		
Споживання основних продуктів харчування, на одну особу за рік, кілограмів													
М'ясо та м'ясопродукти в класі субпродукти і жир-сирець	32,8	31,1	32,6	34,5	38,5	39,1	42,0	45,7	50,6	49,7	52	158,5	133,0
- молоко та молочні продукти	199,1	205,1	225,3	226,4	226,0	225,6	234,7	224,6	213,8	212,4	206,4	103,7	91,5
- яєця, за тис. шт.	166	150	209	214	220	238	251	252	260	272	290	174,7	121,8

Розвиток та ефективність діяльності фермерських господарств в Україні

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010 до: %	
												2000	2005
Кількість фермерських господарств, од.	38428	41599	43042	43016	42533	42445	43150	43410	42446	41906	41524	108,1	97,8
Площа землі в користуванні, тис. га													
- сільськогосподарських угідь	2157,6	2585,8	2822,7	3094,6	3430,6	3661,2	3972,8	4198,9	4327,8	4298,6	4290,8	198,9	117,2
у т.ч. ріллі	1994,0	2410,9	2637,5	2891,1	3246,1	3492,6	3814,9	4056,2	4189,3	4165,1	4161,9	208,7	119,2
Чисельність працівників у фермерських господарствах	71504	139961	141474	131496	130291	133534	132031	115327	111659	102795	98400	137,6	73,7
- усього, осіб													
- на 100 га сільгоспугідь, осіб	3	5	5	4	4	4	3	3	3	2	2	69,2	62,9
Виробництво валової продукції сільськогосподарства (у порівняюваних цінах 2005 р), млн грн	1308,5	2341,8	2662,8	1803,8	3150,6	3424,6	4097,0	3477,2	5921,4	5074,9	5012,9	383,1	146,4

РОСЛИННИЦТВО

Рік	Посівні площі головних сільськогосподарських культур, тис. га							кормові культури
	зернові та зернобобові культури	цукровий буряк (фабричний)	соняшник	картопля	овочі відкритого ґрунту			
1990	14583	1607	1636	1429	456		11999	
1991	14671	1558	1601	1533	477		11555	
1992	13903	1498	1641	1702	500		11707	
1993	14305	1530	1637	1552	474		11287	
1994	13527	1485	1784	1532	457		11881	
1995	14152	1475	2020	1532	503		10898	
1996	13248	1359	2107	1547	476		11026	
1997	15051	1104	2065	1579	480		9720	
1998	13718	1017	2531	1513	459		9236	
1999	13154	1022	2889	1552	497		8653	
2000	13646	856	2943	1629	538		7063	
2001	15586	970	2502	1604	490		6375	
2002	15448	897	2834	1590	479		5858	
2003	12495	773	4001	1585	480		5074	
2004	15434	732	3521	1556	476		4243	
2005	15005	652	3743	1514	465		3738	
2006	14515	815	3964	1464	469		3277	
2007	15115	610	3604	1453	451		3028	
2008	15636	380	4306	1413	458		2752	
2009	15837	322	4232	1409	451		2658	
2010	15090	501	4572	1408	462		2599	
2011	15724	532	4739	1439	498		2477	
2012	15449	458	5194	1440	494		2475	

Рік	Виробництво головних сільськогосподарських культур, тис. т							
	зернові	цукровий буряк	насіяння соняшнику ¹	картопля	овочі	плоди та ягоди		
1990	51009	44264	2571	16732	6666	2902		
1991	38674	36168	2311	14550	5932	1537		
1992	38537	28783	2127	20277	5310	2122		
1993	45623	33717	2075	21009	6055	2798		
1994	35497	28138	1569	16102	5142	1153		
1995	33930	29650	2860	14729	5880	1897		
1996	24571	23009	2123	18410	5070	1924		
1997	35472	17663	2308	16701	5168	2793		
1998	26471	15523	2266	15405	5492	1178		
1999	24581	14064	2794	12723	5324	766		
2000	24459	13199	3457	19838	5821	1453		
2001	39706	15575	2251	17344	5907	1106		
2002	38804	14452	3271	16619	5827	1211		
2003	20234	13392	4254	18453	6538	1697		
2004	41809	16600	3050	20755	6964	1635		
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690		
2006	34258	22421	5324	19467	8058	1114		
2007	29295	16978	4174	19102	6835	1470		
2008	53290	13438	6526	19545	7965	1504		
2009	46028	10068	6364	19666	8341	1618		
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747		
2011	56747	18740	8671	24248	9833	1896		
2012	46216	18439	8387	23250,2	10017	2009		

¹ У вазі після доробки.

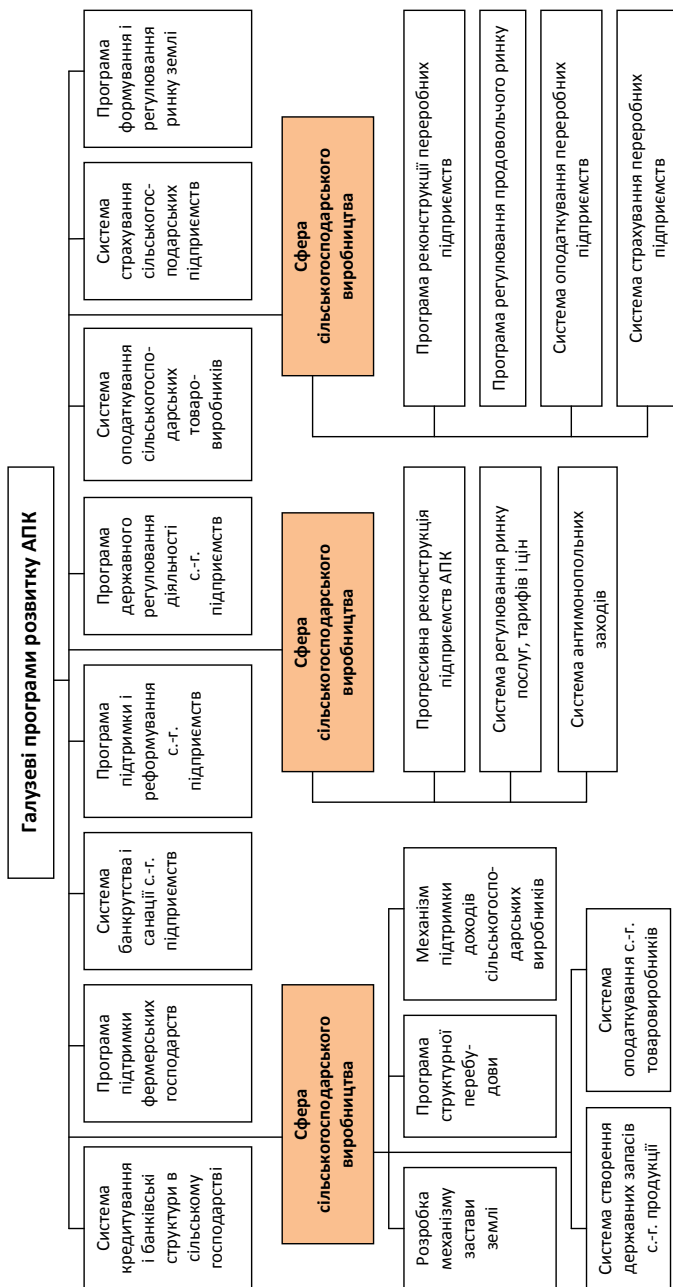
Рік	Урожайність головних сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання						
	зернові та зерно- бобові культури ¹	цукровий буряк (фабричний)	насіння сосяниці ¹	картопля	овочі	плоди та ягоди	
1990	35,1	276	15,8	117	149	42,7	
1991	26,5	234	14,6	95	128	23,0	
1992	27,9	194	13,0	119	110	32,2	
1993	32,1	222	12,7	137	130	43,2	
1994	26,8	192	9,1	105	115	18,0	
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8	
1996	19,6	183	10,5	119	112	30,6	
1997	24,5	176	11,5	106	114	44,5	
1998	20,8	174	9,3	102	123	28,6	
1999	19,7	156	10,0	82	111	19,2	
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4	
2001	27,1	183	9,4	108	123	30,5	
2002	27,3	189	12,0	104	124	36,5	
2003	18,2	201	11,2	116	139	56,0	
2004	28,3	238	8,9	133	149	58,1	
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7	
2006	24,1	285	13,6	133	171	45,0	
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7	
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4	
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7	
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2	
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9	
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9	

¹ У вазі після доробки.

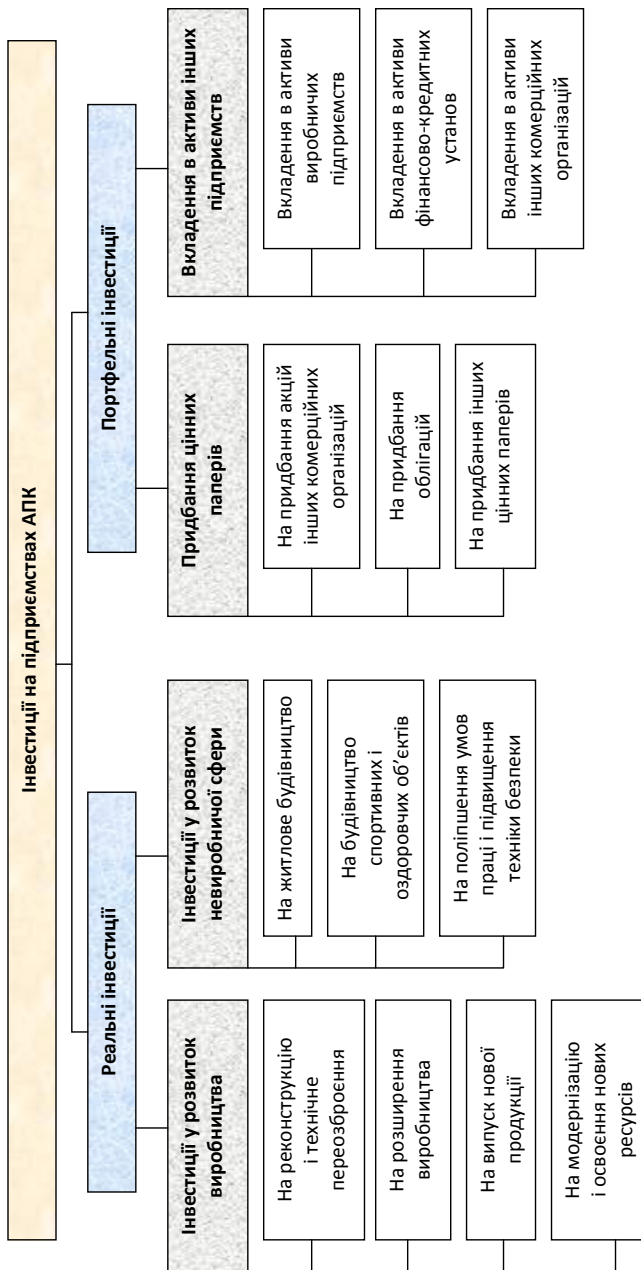
**Оперативна інформація щодо укладання договорів оренди
та плати за оренду земельних ділянок за 2011 рік
(станом на 10.02.2012)**

Реґіон	Орендна плата на рік, тис. грн			Плата за 1 га на рік, грн
	Всього	з них		
		грошова	натуральна	
АР Крим	182404,8	90250,8	85456,9	280,3
Вінницька	376930,9	65258,6	310092,1	369,4
Волинська	60358,5	3884,1	53465,4	330,2
Дніпропетровська	446319,5	111050,0	322628,3	338,8
Донецька	326885,7	187225,9	128112,7	336,3
Житомирська	126735,5	35332,5	89048,0	308,2
Закарпатська	4536,5	1329,8	2927,0	258,9
Запорізька	395063,8	186910,6	195422,2	326,3
Івано-Франківська	24158,1	4915,7	19242,2	296,4
Київська	278772,0	71063,5	202657,1	359,4
Кіровоградська	374126,6	127486,7	2355586,9	353,5
Луганська	219487,0	62767,0	155655,0	269,8
Львівська	60719,6	16302,8	43919,5	306,4
Миколаївська	278611,5	195042,2	82835,8	299,7
Одеська	349019,1	64151,3	273795,8	297,9
Полтавська	524751,4	151473,0	350492,3	479,4
Рівненська	88121,6	31567,8	56128,0	364,7
Сумська	203071,6	37029,3	14329,1	301,7
Тернопільська	124920,0	24781,0	98934,0	284,4
Харківська	290807,0	114367,2	170342,9	311,4
Херсонська	252907,5	44124,1	191053,7	363,2
Хмельницька	252907,5	41882,1	192932,3	363,2
Черкаська	549721,3	192952,8	341774,2	686,1
Чернівецька	41492,2	2900,6	38591,6	337,9
Чернігівська	219567,8	71271,3	121169,1	294,6
м. Севастополь	599,1	599,1	-	855,9
Всього	6052996,0	1935919,9	3911392,2	350,8

Галузеві програми розвитку АПК

Класифікація інвестицій на підприємствах АПК

Показники фінансового стану та рентабельності корпорацій України за 2010 рік

№ з/п	Підприємства	Коефіцієнт загальної платоспроможності	Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	Коефіцієнт термінової платоспроможності	Коефіцієнт фінансової незалежності	Коефіцієнт фінансової залежності	Співвідношення позиченого та власного капіталу	Рентабельність реалізованої продукції	Рентабельність власного капіталу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	ВАТ «Автоальянс-ХХІ сторіччя»	229,00	0,00	229,00	56,00	44,00	77,00	100,00	11,39
2	ВАТ «АвтоКрАЗ холдингова компанія»	101,00	2,00	93,00	24,00	76,00	317,00	19,00	0,74
3	ВАТ «Алчевський коксохімічний завод «	120,00	4,00	106,00	40,00	60,00	151,00	1,00	-2,22
4	ВАТ «Алчевський металургійний комбінат»	57,00	1,00	40,00	8,00	92,00	1162,00	-4,00	-52,39
5	ВАТ «Артемівський завод по обробці кольорових металів»	113,00	8,00	82,00	20,00	80,00	411,00	8,00	15,48
6	ТОВ «Корпорация «Гуматекс»	110,00	1,00	101,00	14,00	86,00	623,00	3,00	14,96
7	ВАТ «Дніпропетровський агрегатний завод»	163,00	0,00	120,00	10,00	90,00	860,00	18,00	-19,82
8	ВАТ «Дніпропетровський теплово-зоремонний завод»	161,00	0,00	40,00	68,00	32,00	48,00	19,00	0,10
9	ВАТ «Дніпропетровський «Грубний завод»	38,00	0,00	15,00	21,00	79,00	372,00	2,00	-9,30
10	ВАТ «Дніпропетровський холодокомбінат»	62,00	0,00	30,00	22,00	78,00	353,00	20,00	-135,51
11	ВАТ «Електрометалургійний завод ім. А.М. Кузьміна «Дніпроенсталь»	86,00	3,00	53,00	10,00	90,00	896,00	13,00	32,94
12	ВАТ «Суднобудівний завод «Залив»	95,00	7,00	86,00	21,00	79,00	366,00	30,00	6,97

Закінчення додатка 44

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13	ВАТ «Запорізький автомобільний завод»	3,00	1,00	3,00	-135,00	235,00	-174,00	85,00	0,62
14	ВАТ «Запорізький арматурний завод»	134,00	22,00	115,00	63,00	37,00	37,00	24,00	2,54
15	ВАТ «Торговельно-промислова транснаціональна корпорація «Кераміст»	582,00	4,00	560,00	40,00	60,00	148,00	14,00	-16,18
16	ВАТ «Кіївхіб»	118,00	4,00	74,00	33,00	67,00	206,00	20,00	13,12
17	ВАТ «Коростинівський гранітний кар'єр»	166,00	2,00	48,00	73,00	27,00	37,00	2,00	-22,32
18	ВАТ «Державна холдингова компанія «Дуганськвулгеремонт»	73,00	1,00	5,00	8,00	92,00	1083,00	1,00	-59,47
19	ВАТ «Дуганський завод гірничого машинобудування»	951,00	222,00	307,00	91,00	9,00	10,00	24,00	21,24
20	ВАТ «Макіївський коксохімічний завод»	116,00	0,00	96,00	24,00	76,00	317,00	2,00	2,93
21	ВАТ «Марганецький гірничо-збагачувальний комбінат»	110,00	0,00	102,00	23,00	77,00	328,00	1,00	21,17
22	ТОВ «МАХолдинг»	113,00	0,00	113,00	3,00	97,00	3137,00	13,00	-346,95
23	ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат»	134,00	44,00	97,00	63,00	37,00	59,00	39,00	22,18
24	ВАТ «Харцизький грубний завод»	199,00	1,00	164,00	41,00	59,00	143,00	19,00	10,77
25	ВАТ «Шосткінський міський комбінат»	96,00	3,00	46,00	42,00	58,00	139,00	8,00	-27,18

Джерело: розраховано за даними http://alt.com.ua/ukr/rating_by_firms//2010

Виробництво основних сільськогосподарських культур за регіонами у 2012 році

Регіон	Зернові - всього		Цукровий буряк		Насіння соняшнику		Картопля		Овочі	
	тис. т	У % до 2011 р.	тис. т	У % до 2011 р.	тис. т	У % до 2011 р.	тис. т	У % до 2011 р.	тис. т	У % до 2011 р.
Україна	46216,2	81,4	18438,9	98,4	8387,1	96,7	23250,2	95,9	10016,7	101,9
АР Крим	908,3	47,0	-	-	73,7	130,7	343,8	73,6	391,3	90,5
Вінницька	3624,7	85,4	2844,0	94,4	346,6	119,9	1732,6	93,3	366,2	94,4
Волинська	869,3	116,2	652,5	102,8	2,6	181,2	1161,5	102,3	281,9	100,9
Дніпропетровська	1554,3	45,0	44,5	53,9	802,9	77,6	481,7	85,8	671,6	99,6
Донецька	1642,6	71,9	19,8	77,8	741,8	95,5	750,5	102,3	511,9	97,0
Житомирська	1694,9	112,5	552,9	97,8	92,0	151,7	1343,9	100,7	242,2	102,6
Закарпатська	322,1	100,1	-	-	6,5	145,8	608,6	103,1	282,7	107,7
Запорізька	1196,3	54,5	-	-	750,1	74,7	321,0	112,9	346,1	106,8
Івано-Франківська	615,5	114,7	131,7	132,4	15,6	124,5	927,6	104,6	146,5	102,2
Київська	3190,0	114,5	1200,2	80,5	210,0	125,6	1741,1	95,4	568,3	109,1
Кіровоградська	2339,5	67,5	628,4	79,7	908,1	98,9	384,0	74,2	210,5	89,6
Луганська	1293,8	102,0	0,0	53,9	558,4	96,5	404,4	103,8	333,3	109,4
Львівська	1065,7	110,8	834,5	123,9	4,8	276,3	1830,8	100,3	471,3	100,3
Миколаївська	1278,3	48,6	59,0	259,7	692,6	109,5	173,9	81,1	521,3	108,4
Одеська	1880,4	58,9	10,2	401,5	480,9	111,6	502,6	90,6	472,9	89,7
Полтавська	3644,7	72,1	2894,9	109,1	552,7	101,8	950,9	74,7	491,9	98,3
Рівненська	918,4	116,2	907,7	90,5	7,9	174,1	1335,0	96,9	250,5	105,6
Сумська	2667,8	105,8	591,9	72,0	290,7	122,3	1128,6	97,8	185,3	97,9
Тернопільська	2163,8	114,9	1892,4	95,2	23,1	104,0	1284,6	103,0	254,8	101,0
Харківська	2716,5	78,2	875,6	88,9	878,8	96,3	980,4	100,8	698,4	99,4
Херсонська	1055,2	42,5	-	-	296,1	70,8	276,1	104,9	228,7	114,6
Хмельницька	2712,6	124,4	2218,8	126,4	73,3	112,5	1591,2	108,0	125,4	95,9
Черкаська	3310,6	88,0	1429,0	99,3	373,0	107,0	762,7	82,5	368,6	104,2
Чернівецька	611,9	103,2	95,0	64,0	15,5	134,4	601,9	95,8	228,3	99,6
Чернігівська	2939,0	118,4	555,9	102,1	189,4	137,4	1630,8	92,9	207,8	102,0

**П'ятдесят найбільших компаній світу за обсягом продажу
(станом на 31 березня 2011 року)**

№ з/п	Компанія	Країна	Вид діяльності	Обсяг продажу (млрд дол.)	Прибуток (млрд дол.)	Активи (млрд дол.)	Ринкова вартість (млрд дол.)
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Wal-Mart Stores	США	Роздрібна торгівля	408,21	14,34	170,71	205,37
2.	Royal Dutch Shell	Нідерланди	Нафтогазова промисловість	278,19	12,52	287,64	168,63
3.	Exxon Mobil	США	Нафтогазова промисловість	275,56	19,28	233,32	308,77
4.	BP	Велика Британія	Нафтогазова промисловість	239,27	16,58	235,45	167,13
5.	Toyota Motor	Японія	Споживчі товари тривалого користування	210,84	-4,49	292,73	127,10
6.	Sinopec-China Petroleum	Китай	Нафтогазова промисловість	208,47	4,37	110,66	130,06
7.	ING Group	Нідерланди	Страховання	167,49	-1,30	1667,62	35,46
8.	Total	Франція	Нафтогазова промисловість	160,68	12,10	183,29	131,80
9.	Chevron	США	Нафтогазова промисловість	159,29	10,48	164,62	146,23
10.	PetroChina	Китай	Нафтогазова промисловість	157,22	16,80	174,95	333,84
11.	General Electric	США	Конгломерати	156,78	11,03	781,82	169,65
12.	Bank of America	США	Банківська справа	150,45	6,28	2223,30	167,63
13.	AXA Group	Франція	Страховання	145,86	5,17	1016,70	46,02
14.	ConocoPhillips	США	Нафтогазова промисловість	136,02	4,86	152,59	72,72
15.	Allianz	Німеччина	Страховання	130,06	6,16	834,04	52,74
16.	Carrefour Group	Франція	Продовольчі ринки	125,36	0,47	73,96	33,37
17.	Generali Group	Італія	Страховання	123,14	1,83	607,37	35,19
18.	AT&T	США	Телекомунікаційні послуги	123,02	12,54	268,75	147,55
19.	ENI	Італія	Нафтогазова промисловість	121,01	6,27	163,52	82,22

Продовження додатка 46

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Ford Motor	США	Споживчі товари тривалого користування	118,31	2,72	194,85	41,80
21.	E.ON	Німеччина	Комунальні послуги	117,38	12,05	214,58	68,26
22.	Hewlett-Packard	США	Технологія обладнання та оснащення	116,92	8,13	113,62	121,33
23.	JPMorgan Chase	США	Банківська справа	115,63	11,65	2031,99	166,19
24.	Gazprom	Росія	Нафтогазова промисловість	115,25	24,33	234,77	132,58
25.	GDF Suez	Франція	Комунальні послуги	114,65	6,42	245,95	83,36
26.	Berkshire Hathaway	США	Фінанси	112,49	8,06	297,12	190,86
27.	Siemens	Німеччина	Конгломерати	112,23	3,36	133,94	80,07
28.	Daimler	Німеччина	Споживчі товари тривалого користування	110,06	-3,69	184,49	45,07
29.	Banco Santander	Іспанія	Банківська справа	109,57	12,34	1438,68	107,12
30.	McKesson	США	Ліки та біотехнології	108,28	1,20	27,54	16,27
31.	Citigroup	США	Банківська справа	108,07	-1,61	1856,65	96,54
32.	Verizon Communications	США	Телекомунікаційні послуги	107,81	3,65	227,25	82,21
33.	Nippon Telegraph & Tel	Японія	Телекомунікаційні послуги	106,98	5,53	181,48	68,68
34.	Lloyds Banking Group	Велика Британія	Банківська справа	106,67	4,57	1650,78	50,25
35.	Petrobras-Petróleo Brasil	Бразилія	Нафтогазова промисловість	104,81	16,63	198,26	190,34
36.	HSBC Holdings	Велика Британія	Банківська справа	103,74	5,83	2355,83	178,27
37.	Honda Motor	Японія	Споживчі товари тривалого користування	102,82	1,41	117,24	63,22
38.	Hitachi	Японія	Обладнання та оснащення	102,70	-8,09	93,33	15,11
39.	Cardinal Health	США	Ліки та біотехнології	101,66	0,78	20,82	12,68
40.	BNP Paribas	Франція	Банківська справа	101,06	8,37	2952,22	86,67
41.	CVS Caremark	США	Роздрібна торгівля	98,73	3,70	61,64	47,85

Закінчення додатка 46

1	2	3	4	5	6	7	8
42.	Wells Fargo	США	Банківська справа	98,64	12,28	1243,65	141,69
43.	Dexia	Бельгія	Банківська справа	98,01	1,45	828,74	9,38
44.	Samsung Electronics	Південна Корея	Напів-провідники	97,28	4,43	83,30	94,48
45.	Nestlé	Швейцарія	Продукти харчування	97,08	10,07	105,16	173,67
46.	American Intl Group	США	Страховання	96,00	-10,95	847,59	3,48
47.	Aviva	Велика Британія	Страховання	95,98	1,75	559,71	15,51
48.	IBM	США	Програмне забезпечення та послуги	95,76	13,43	109,02	167,01
49.	EDF Group	Франція	Комунальні послуги	95,17	5,60	342,63	92,23
50.	Royal Bank of Scotland	Велика Британія	Банківська справа	95,02	-5,82	2727,94	30,90

Складено за даними: www.forbes.com

Додаток 47

Динаміка доходів домогосподарств України за 2005-2011 рр.*

Показник	Період				2011 у % до	
	2005	в середньому за 2006-2010	2010	2011	2005	2006-2010
Всього доходів, млрд грн	381,4	787,3	1101,2	1251,0	328,0	158,9
Темп росту, %	139,9	129,8	123,1	113,6	-26,3	-16,2
Наявний доход, млрд грн	298,4	595,8	847,9	971,2	325,5	163,0
Темп росту, %	140,4	123,1	128,1	114,5	-25,9	-8,6
Рівень інфляції, %	110,5	114,4	109,3	104,6	-5,9	-9,8
Темпи росту ВВП, %	102,7	101,4	104,2	105,2	+2,5	+3,8

* Дані Державної служби статистики за відповідні періоди

ЗМІСТ

ВСТУП	3
МОДУЛЬ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	5
ТЕМА 1. РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	5
1.1. Сутність та проблеми функціонування аграрного сектору	5
1.2. Основні фактори розвитку аграрного сектору та пріоритети підвищення його конкурентоспроможності	9
1.3. Місце аграрного сектору України у світовому розвитку	18
ТЕМА 2. ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ФОРМУВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ	26
2.1. Землекористування та виробництво сільськогосподарської продукції в різних господарських формуваннях	26
2.2. Орендні земельні відносини та економічні умови використання земель	37
2.3. Малий агробізнес у системі агроформувань	47
2.4. Агроходінги – місце і роль у системі агробізнесу	53
2.5. Проблеми розвитку самоврядних сільських територій	57
ТЕМА 3. СВІТОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН І РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	72
3.1. Застосування організаційно-правових механізмів регулювання сільськогосподарського землекористування	72
3.2. Використання сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах країн Європи	810
3.3. Умови функціонування фермерських господарств США та Канади	84
3.4. Державне регулювання фермерських господарств провідних країн світу	88
МОДУЛЬ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА – ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ	94
ТЕМА 4. СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СЕЛІ	94
4.1. Сутність та основні етапи розвитку селянських господарств	94
4.2. Обґрунтування ролі і місця селянських господарств у регіональній економіці	96
4.3. Класифікація селянських господарств залежно від економічного потенціалу та місцезнаходження	97
4.4. Розвиток селянських господарств та їхня роль у забезпеченні населення продовольством	104
4.5. Функціонування селянських господарств в умовах багатокладної економіки	108
ТЕМА 5. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА І КООПЕРАЦІЇ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ	114
5.1. Закономірності та умови розвитку підприємництва і кооперації	114
5.2. Зовнішньоекономічна діяльність сільського господарства	128

ТЕМА 6.	ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК АГРАРНОГО РИНКУ	132
6.1.	Організація та функціонування інфраструктури аграрного ринку	132
6.2.	Ціновий механізм у сучасних умовах розвитку аграрного ринку	137
6.3.	Ринок сільськогосподарської продукції та продовольства	140
ТЕМА 7.	СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	146
7.1.	Система адміністративно-територіального розселення сільського населення	146
7.2.	Соціальна поселенська мережа	152
7.3.	Зайнятість та оплата праці у сільських поселеннях	166
7.4.	Соціальний захист сільського населення	156
МОДУЛЬ 3.	РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	162
ТЕМА 8.	ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	162
8.1.	Державна бюджетна підтримка	162
8.2.	Фінансово-кредитне забезпечення	168
8.3.	Страховання майна сільськогосподарських підприємств	174
ТЕМА 9.	ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	180
9.1.	Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств	180
9.2.	Інноваційне забезпечення сільськогосподарського виробництва	185
9.3.	Розробка та реалізація інвестиційних проєктів	187
9.4.	Залучення інвестицій у соціально-економічний розвиток сільських територій	194
ТЕМА 10.	УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА САМОВРЯДНОМУ РІВНІ	197
10.1.	Програми управління соціально-економічним розвитком сільських територій	197
10.2.	Дорадчі послуги у забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій	200
ТЕМА.11.	АГРАРНИЙ СЕКТОР І РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ	203
11.1.	Стан біоенергетики в Україні	203
11.2.	Розвиток енергетики в аспекті використання біоетанолу	206
11.3.	Загальні поняття, аспекти виробництва та використання біодизельного палива (біодизеля)	208
11.4.	Сировина для виробництва біодизеля	213
11.5.	Виробництво і використання біопалив в АПК	216
11.6.	Ефективність альтернативних видів енергії в сільському господарстві	219
ТЕМА. 12.	СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2020 РОКУ	231
12.1.	Місія, мета та стратегічні цілі розвитку аграрного сектору	231
12.2.	Принципи організації та орієнтири реалізації стратегії	234

12.3.	Пріоритетні напрями досягнення стратегічних цілей та очікувані результати	236
12.4.	Формування перспективної моделі сільського господарства як основи аграрного сектору України	242
12.5.	Перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації – методологічні орієнтири	253
ТЕМА 13.	КОНЦЕПЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ	260
13.1.	Розвиток методологічних положень регулювання економічних систем	260
13.2.	Теоретичні засади функціонування механізмів у регулюванні економіки і ринку	263
13.3.	Ринок і виробництво як об'єкти регуляторного впливу механізмів	267
13.4.	Конкуренція як ринковий механізм саморегулювання	268
13.5.	Економічне регулювання як інститут ринкового механізму	269
ТЕМА 14.	ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	271
14.1.	Господарський механізм як базис розвитку економіки	271
14.2.	Ціновий та інфраструктурний механізм в умовах ринку	274
14.3.	Інституційний механізм регулювання виробництва	276
14.4.	Механізм інноваційного забезпечення конкурентоспроможності виробничих систем	276
ТЕМА 15.	УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА І РИНКУ	278
15.1.	Інноваційні засади формування механізмів регулювання аграрного виробництва	278
15.2.	Оптимізація механізму інституційного регулювання виробництва і ринку	279
ЛІТЕРАТУРА		283
ДОДАТКИ		293

Навчальне видання

ЗБАРСЬКИЙ Василь Кузьмич
БАБІЄНКО Микола Федорович
КУЛАЄЦЬ Марія Михайлівна
СИНЯВСЬКА Ірина Максимівна
ХОМЕНКО Микола Павлович

Економіка сільського господарства

Навчальний посібник

За авторським редагуванням

Відповідальний за випуск, доктор економічних наук, професор,
В.К. Збарський

Редактор Л.М. Талюта
Коректор І.О. Серова
Обкладинка М.О. Цендревич

Підписано до друку 14.10.2013. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний.

Наклад 1000 прим. Зам. № 32

Фірма «Інтас»